

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

Brev till
Selma Lagerlöf
67
Fria -
Frykstad

Brev till
Selma Lagerlöf
68
Fryxell -
Furuhage

Brev till
Selma Lagerlöf
69
Furuhjelm -
Försäkrings

Brev till
Selma Lagerlöf
70
Gabert, H -
Gehlin, E -

Brev till
Selma Lagerlöf
71
Geiger, M -
Gerholm, R -

Brev till
Selma Lagerlöf
72
Gerlach, E -
Gjertsen, A -

Brev till
Selma Lagerlöf
73
Gladfi, A -
Goldmann, B -

Brev till
Selma Lagerlöf
74
Goldschmidt,
Göteborg

Brev till
Selma Lagerlöf
75
Graf -
Graf

Brev till
Selma Lagerlöf
76
Graf -
Graf

Brev till
Selma Lagerlöf
77
Graf -
Graf

Brev till
Selma Lagerlöf
78
Graf -
Graf

Brev till
Selma Lagerlöf
79
Graf -
Graf

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

L.11

JENNY BERGENMAR
& MARIA KARLSSON
LAGERLÖFS LÄSARE

LAGERLÖFS LÄSARE

Jenny Bergenmar & Maria Karlsson

Lagerlöfs läsare

Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf

Makadam förlag

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

Utgiven med stöd från
Olle Engkvists stiftelse
Sven och Dagmar Saléns stiftelse

Denna bok är utgiven inom Kriterium, ett konsortium som sakkunniggranskar svensk vetenskaplig litteratur. Samtliga böcker utgivna inom Kriterium finns tillgängliga open access via hemsidan www.kriterium.se.

<https://doi.org/10.22188/kriterium.39>

ISSN: 2002-2131 Kriterium (online)

Lagerlöfs läsare. Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf

© författarna och Makadam förlag 2022

© för illustrationer, se bildkällor s. 382

Omslagsbild: foto Hans Lindahl, Kungliga biblioteket, 2006

(bearbetning av originalfotografiet)

ISBN 978-91-7061-896-3 (pdf)

Innehåll

Inledning	9
<i>Brevsamlingen</i>	11
<i>Urval och avgränsningar</i>	16
<i>Breven i siffror</i>	18
<i>Författarens roller</i>	22
<i>Bokens uppläggning</i>	24
1. Läsning och brevskrivning i historien	27
<i>Brev som läshistoriskt källmaterial</i>	34
<i>Brev som kommunikationsform</i>	38
<i>Vad är en läsare?</i>	42
<i>Allmänhetens skrivpraktiker</i>	48
<i>Brevanledningar och brevroller</i>	53
<i>Ursäkter och andra retoriska taktiker</i>	58
<i>Breven som berättelse och liv</i>	64
2. Föreställningar om Lagerlöf – genombrottet, rollerna, berömmelsen	68
<i>Författarcelebriteter - ”höfdingen” och ”Nordens största sagoberätterska”</i>	70
<i>Legenden växer</i>	75
<i>Tilltal och författarroller</i>	80

<i>Hjälp med författarkarriär och utbildning</i>	84
<i>Den goda välgöraren</i>	94
3. Brevven om ekonomisk hjälp	103
<i>Tiggeri, lösdriveri och fattigdom</i>	106
<i>Tiggarbrevets form</i>	109
<i>Den sårbara brevskrivaren – igenkänning, erkännande, symmetri</i>	116
<i>Att använda sin sårbarhet</i>	118
<i>Sårbarhet och kommunikation</i>	124
<i>”När har min nästa rätt till mina resurser?”</i>	127
4. Läspraktiker	134
<i>Läsning, fiktion och verklighet</i>	136
<i>Karaktärer</i>	142
<i>Verklighetsunderlaget</i>	149
<i>John Hurts stjärtvärme – läsning och längtan efter intimitet</i>	158
<i>Kvinnors och mäns läspraktiker – kroppen och känslorna</i>	162
<i>Religiösa läspraktiker</i>	168
5. ”Hela folkets kära vän”	
– nationella läspraktiker	184
<i>Folk och hembygd i hyllnings- och läsarbrev</i>	192
<i>Emigranternas hemlängtan</i>	195
<i>Den hotade nationen</i>	203

6. "Sveriges största lärarinna"	
– brev om utbildning och pedagogik	216
<i>En debut i katedern</i>	219
<i>Lärare skriver läroböcker</i>	224
<i>Nils Holgersson i skolan</i>	228
<i>Brev från utländska lärare</i>	234
<i>Pedagogik i andra medier</i>	238
<i>Pedagogiska och sociala reformer</i>	249
<i>Skolresor, besök och firanden</i>	253
7. Selma Lagerlöf svarar	259
<i>Läsningar</i>	260
<i>Aspirerande författare</i>	265
<i>Ideologi och livsfrågor</i>	282
<i>I dialog med läsarna</i>	286
Avslutning	289
Tackbrev	299
Noter	303
Käll- och litteraturförteckning	347
Bildkällor	382
Personregister	383

Bilden föreställer den särskilda postväska som brevbäraren i Sunne använde för att bära ut de många breven till Selma Lagerlöf. På Kungl. biblioteket i Stockholm finns totalt ca 40 000 brev till författaren. Foto: Susanne Nyman.

Inledning

DET HÄR ÄR EN BOK OM BREV. De är riktade till en person, författaren Selma Lagerlöf, och de kommer från tusentals avsändare under knappt 50 års tid, åren 1891–1940. Detta faktum ger dem en egendomlig status som historiska dokument, där modernitetens stora teman lämnar sina tydliga spår, men också som personliga bekännelser, koncentrerade på det egna livet och på det specifika ärendet till mottagaren. Breven är intima, individuella och allmängiltiga på en gång. Tillsammans berättar de både den stora berättelsen om ett Sverige före andra världskriget, om välfärdsstaten, och många mindre, om individerna i detta samhälle. Adressaten Selma Lagerlöf tilldelas olika roller av brevskrivarna; hon blir en projektionsyta för människors tankar, drömmar, behov och åsikter. Tonen i breven spänner från sakligt affärsmässig, över tacksam, till känslösam och förtvivlad.

Brev har i historisk tid tillskrivits många funktioner – som bärare av en kvinnlig kultur, som en litterär semi-offentlig arena, som ett litterärt grepp i romaner och som en viktig didaktisk och retorisk genre.¹ Brevet är paradoxalt nog samtidigt en förmedlare av autenticitet och en retoriskt hårt styrd genre. När den digitala kulturens förlust av det handskrivna brevet regelmässigt sörjs idag glömmar vi ofta hur efemärt det handskrivna brevet var. Vanligen är det bara den individ som har förtjänat en plats i historien som har fått sina brev bevarade och arkiverade. Arkivens historia är och förblir alltid en om förlust.² Frågan om vad som räknas som ett arkiv – vilka texter som är värda att bevaras, vilka minnen som är värda att återberättas – är ständigt aktuell.

Dessa frågor är högst relevanta när det gäller allmänhetens brev till kända författare. Brev är ett konventionellt arkivmaterial, men det är främst brev från

historiskt bemärkta personer som används i forskningen. Typfallet är brev från kända personer eller brevväxlingar mellan kända historiska personer. Detta beror i många fall på att det kan vara svårt att lokalisera och samla brev till och från okända adressater, men också på att breven ofta går förlorade med tiden. En utgåva och en kommentar till en brevväxling mellan två kända författare, såsom Per Rydéns *Verner och Oscar. En kärlekshistoria* (2006) om brevväxlingen mellan Verner von Heidenstam och Oscar Levertin, avspeglar både vilka brev som blir bevarade och vilka minnen som anses vara historiskt viktiga.³ Det handlar oftare om män än om kvinnor, mer frekvent om eliten än arbetarklassen och positionen på parnassen har också sin betydelse. En brevväxling som Levertins och Heidenstams ger rikligt med information om hur dåtidens litterära fält navigerades. Alternativt står de biografiska aspekterna i centrum, som i brevtgåvorna *God dag, mitt barn! Berättelsen om August Strindberg, Harriet Bosse och deras dotter Anne-Marie* (2002) eller *Mammans Selma. Selma Lagerlöfs brev till modern* (1998).⁴

Brev från okända personer utan släktskap, yrkesrelation eller vänskap till en författare uppmärksammas alltså sällan. Det är också svårt att veta hur många brev av detta slag som skrevs, eftersom de flesta författare inte sparade dem. Men det gjorde Selma Lagerlöf. Även om breven från allmänheten till Lagerlöf inte beaktats av forskningen har de sin givna plats i arkivet, där författarkollegan Oscar Levertins brev ligger sida vid sida med ett från arbetarhustrun Märta Levén.⁵

I denna bok undersöks dessa brev från allmänheten: de som tydligt formulerar en läsning av Lagerlöfs verk och de som på olika sätt förhåller sig till hennes olika författarroller såväl som de som berättar brevskrivarens egen livshistoria. Syftet är att undersöka vilken roll litteraturen och författaren kunde spela i människors liv under denna tid, från Lagerlöfs debut 1891 till hennes död 1940. Bokens övergripande frågeställningar är: vad berättar breven om hur litteraturen användes – om läsningens när, var, hur och varför – och vad säger materialet om den bild brevskrivarna hade av Selma Lagerlöf? Dessa två övergripande frågeställningar går genom bokens alla kapitel.

Ett centralt begrepp här är ”läspraktiker”. Med detta begrepp vill vi understryka att läsning i denna studie inte ska uppfattas som något teoretiskt eller abstrakt, utan som handlingar utförda av individer i historisk tid. Begreppet används i bred bemärkelse: de läsare som i breven inte ger uttryck för en artikulerad läsning av ett namngivet verk kan ändå sägas vara en del av

en läspraktik.⁶ Medan frågorna om läspraktiker och läsarnas föreställningar om Lagerlöf är genomgående för hela boken har de enskilda kapitlen olika fokus och berör olika underfrågor. I kapitel 1 placeras studien i ett läs- och brevhistoriskt forsknings-sammanhang och olika brevanledningar och sätt att formulera sig retoriskt diskuteras. I kapitel 2 undersöker vi frågan om hur den offentliga bilden av Selma Lagerlöf samspelar med läsarnas uppfattningar av henne och hennes verk. Kapitel 3 behandlar breven om ekonomisk hjälp. Hur använde brevskrivarna sin sårbarhet i argumentationen för att få hjälp? Vilken roll spelade läsningen av hennes litterära verk – som i högsta grad skildrade utsatta människor och miljöer – och vilken betydelse hade uppfattningen om hennes person? Kapitel 4 undersöker hur breven skildrar vardaglig läsning, vilka tolkningsramar brevskrivarna använder i sina läsningar och vilka känslor de beskriver i relation till litteraturen. Kapitel 5 ställer frågan om hur folk och nation används som tolkningsramar till Lagerlöfs texter. Kapitel 6 ägnas åt breven om skola och utbildning. Hur beskriver lärare att de använder Lagerlöfs verk i undervisning och vad säger breven om olika pedagogiska förnyelseprojekt? Slutligen tar sig kapitel 7 an frågan om vad Selma Lagerlöf svarade sina läsare.

Denna brevsamling är ett oerhört rikt material som kan belysas ur en mängd perspektiv och det skulle gå att ta fasta på många andra teman och frågeställningar än dem som boken diskuterar – språkhistoriska, mentalitetshistoriska, etnologiska. Ambitionen i samtliga kapitel har varit att betrakta materialet ur läshistoriskt perspektiv, men också att placera det i relevanta historiska sammanhang.

Brevsamlingen

Vid sidan av de offentliga avtrycken av Selma Lagerlöfs popularitet är det just i breven från allmänheten som det går att få en tydlig bild av hennes särskilda ställning. Till henne skrev människor i alla upptänkliga ärenden – för att få hjälp, råd, rekommendationer, en bok till skänks eller för att berätta om sina upplevelser i livet och av hennes litterära verk. I många fall kombineras flera ämnen och ärenden. Över 40 000 av breven till Lagerlöf är bevarade och arkiveras på Kungliga biblioteket i Stockholm.⁷ Samlingen utgör ett unikt kulturarv. På grund av läs- och kristendomsundervisning i hushållen (husförhör) var läskunnigheten hög i Sverige redan innan den allmänna folkskolan

infördes 1842.⁸ Breven kommer därför inte bara från en bildad elit. De cirka 17 000 avsändarna är män och kvinnor i skilda åldrar, från stad och land, olika nationer och från alla samhällsskikt.⁹ Forskningen har redan i hög grad behandlat breven från släkt, vänner, kolleger och olika berömdheter. Merparten av materialet härrör dock från en stor allmänhet som inte har förmått väcka forskarnas intresse.

Ett undantag är forskning om barnbreven. Stina Palmborg skriver om ett urval av barnbrev i utgåvan *Nils Holgersson flyger över världen* (1958). Även Maria Ulfgard tar sig an barnbreven i *Nils Holgersson tur & retur. Barnens brev till Selma Lagerlöf* (2022).¹⁰ Fastän barnbreven förstås har sina särpräglade drag kan de också ge ledtrådar till relationen mellan Selma Lagerlöf och hennes publik. Palmborg citerar nioåriga Chrissie Heyman som skriver till Lagerlöf och frågar om vad för slags hund Gösta Berlings Tankred är. Lagerlöf svarar: ”Kära Chrissie Heyman. Tankred är en stor hund”.¹¹ Selma Lagerlöf är visserligen viktig och berömd, men också tillgänglig och tillräckligt folklig för att inte avskräcka.

Denna studie utgår ifrån breven från en svenskspråkig allmänhet under 49 år, från 1891 till 1940. Perioden omfattar Lagerlöfs första tid som publicerad författare och pågår fram till hennes död. Merparten av brevmaterialet härrör dock från 1900-talet, då hon etablerade sig för en bredare allmänhet som en känd författare. Samlingens storlek är anmärkningsvärd, men materialet är också mycket heterogent. Antalet brev från män och kvinnor är någorlunda jämnt fördelat. Brevskrivare av alla åldrar och samhällsskikt finns representerade och den geografiska spridningen är stor. De skriver alltså om allt möjligt: de ber om råd, tackar, skickar presenter, hyllar, ber om autografer och fotografier. Dessutom vill många brevskrivare diskutera politik, men också religion, utbildning och bildning. Ofta ber de om hjälp på olika sätt, allra mest frekvent om pengar – de ekonomiskt utsatta brevskrivarna är många – men det är också vanligt att be författaren att läsa och kommentera egna litterära alster.

Det är svårt att veta vilka andra författare under samma tid som mottog brev från allmänheten i lika stor omfattning som Selma Lagerlöf, om det alls finns några sådana exempel. På Kungliga biblioteket är det bara Astrid Lindgrens samling som kan mäta sig med – och till och med överstiger – antalet i Selma Lagerlöfs.¹² Urval av Lagerlöfs egna brev har publicerats i flera volymer av Ying Toijer-Nilsson. Framför allt är det breven till livskamraterna Sophie Elkan, *Du lär mig att bli fri* (1992), och Valborg Olander, *En riktig*

författarhustru (2006), som uppmärksammats.¹³ Lena Carlsson har tagit ett bredare grepp och utgett de fullständiga korrespondenserna mellan Selma Lagerlöf och hennes väninnor i Landskrona, Anna Oom och Elise Malmros, i volymerna *Selma, Anna och Elise* (2009–2010). Dessa brevväxlingar bildar tillsammans ett slags kollektivbiografi som också har stor kulturhistorisk bredd.¹⁴ Att det finns ett ökat intresse för att inkludera både avsändare och mottagare visar också Torbjörn Sjökvists *Kära syster. Jag tyckes hafva otur i allt. Om Johan Lagerlöf och hans syster Selma* (2010) och utgåvan av Elkans brev till Lagerlöf, *Jag har en plats. Sophie Elkans liv genom brev till Selma Lagerlöf* (2014).¹⁵ Men fortfarande är utgångspunkten författaren, hennes familje- och vänskapsrelationer.

Breven från allmänheten har ibland blivit föremål för lustiga anekdoter, som att Selma Lagerlöf lät öppna en egen postfilial på Mårbacka för att kunna hantera alla brev. Ofta har de beskrivits som en börda för författaren – alla förfrågningar, alla ”tiggarebrev”, alla inbjudningar. Det finns skäl att undra över hur stor Lagerlöfs litterära produktion hade varit om hon inte brytt sig om allmänhetens brev. Många besvarades, det framgår av alla brevskrivare som tackar för svaret, pengarna eller autografen som författaren skickat. Ofta var det dock Valborg Olander som svarade på uppdrag av Lagerlöf. Men anteckningar av författarens hand på kuvertet eller brevet är relativt vanliga och ofta innehåller kommentaren en instruktion om hur Olander ska svara: ”Svara inte”, ”Ge 10 kr”, ”Goda ord”, ”Är denne man galen?”¹⁶

Selma Lagerlöf ville också själv att breven skulle sparas. I enlighet med hennes testamente deponerades brevsamlingen tillsammans med manuskripten på Kungliga biblioteket. Hon visste att en del brev innehöll känslig information och därför begränsades samlingens tillgänglighet. I punkt IX i testamentet från 1933 stipulerades att breven ”förseglas med villkor att de icke får öppnas förrän femtio (50) år efter min död och att brev, som härröra från då levande personer, allt fortfarande icke få hållas tillgängliga för allmänheten och forskare, förrän brevskrivaren avlidit”.¹⁷ Troligen ville författaren främst skydda de personer hon kände, men breven till henne från okända personer är ofta påfallande privata och brevskrivarna ber inte sällan om sekretess. Att Lagerlöf sparade breven tyder på att hon såg ett värde i dem. 1916 skriver hon till väninnan Elise Malmros angående hennes gamla dagböcker:

Det var roligt det du skrev om de gamla dagböckerna, som du samlar och genomgår. Jag tror också, att det är mycket bra, att göra ett utdrag av det intressantaste för vanligt folk. Men bränn ändå inte det, som du har genomgått. De verkliga äkta uttrycken ha ett sådant stort värde för den, som intresserar sig för dylikt. Varje rad gammal skrift av det allra enklaste innehåll kan ha sitt intresse ur språkhistorisk synpunkt. Det är så roligt att få veta inte blott *vad* de som levat före oss tänkte på, utan också *hur* de tänkte och uttryckte sig.¹⁸

Den sista meningen skulle lika gärna kunna beskriva breven: de visar vad de som levat före oss tänkte på, men även hur de tänkte och uttryckte sig.

Selma Lagerlöf dog den 16 mars 1940. Kort efter hennes död begav sig Nils Afzelius, andre bibliotekarie på Kungliga biblioteket och ansvarig för handskriftsavdelningen, till Mårbacka för att samla och systematisera författarens litterära kvarlåtenskap till ljudet av eldgivning på andra sidan norska gränsen. Det var en närmast övermäktig uppgift: ”Överallt vällde det fram nya buntar, nya askar, nya lårar med brev som måste sorteras, nya manuskript. Mer än 20 lårar gick åt att förvara allt detta i.”¹⁹ Vid övertagandet var materialet ordnat i paket med olika titlar: ”Svenskt, Tyskt etc”, ”Dyrgripar”, ”Släkt och vänner”, ”Hjälpsökande”, ”Hjälpbehövande”, ”Uppdrag, Bidrag”.²⁰

På grund av materialets omfång katalogiserade inte Afzelius allt. Brev från okända personer och autografsamlare i Sverige och Tyskland separerades från resten av breven, tillsammans med ”ur innehållets synpunkt ointressanta gratulationer”. Afzelius betraktade uppenbarligen brev från allmänheten som värdefulla, men han bedömde inte att alla var lika intressanta. Han var dock tydlig med att han insåg brevens betydelse som historiska dokument:

Samlingen som helhet är ytterst intressant, inte bara för den inblick den ger i författarinnans verksamhet som privat välgörare. Den ger också en föreställning om de sociala och ekonomiska förhållandena i Sverige och utlandet (särskilt Tyskland) under en lång följd av år. Man får också en föreställning om det svenska folkets skrivvanor i de breda lagren, och det är fråga om något liknande material finns i vårt land.²¹

Brevvolymer i Selma Lagerlöfs samling på Kungl. biblioteket.

Formellt överlämnades breven till Kungliga biblioteket i december 1950.²² Afzelius klassifikationer övergavs och hela samlingen sorterades i bokstavsordning. Breven är monterade i stora pärmar på så kallat japanpapper. De klistrades in på *recto*-sidan på varje uppslag och numrerades med blyerts. Till varje pärm finns ett maskinskrivet index, där alla brevskrivare namnlistas, samt avsändarorten.

När samlingen blev tillgänglig 1990, 50 år efter Selma Lagerlöfs död, framhöll chefen för handskriftsavdelningen att det var den största samlingen av

brev på Kungliga biblioteket och troligen i hela landet. Riksbibliotekarien Birgit Antonsson betonade att det bara är undantagsvis som så stora brevsamlingar är så väl katalogiserade vid tillgängliggörandet.²³ Idag är breven sökbara på avsändare genom Riksarkivets söktjänst.²⁴ De uppgifter som går att få fram är avsändare, årtal, antal brev per brevskrivare och nation, men för information om brevens innehåll är man fortfarande hänvisad till pärnarna på Kungliga biblioteket. Numera erbjuder biblioteket även en förbättrad tillgång till Selma Lagerlöfs samling genom Arken, en digital söktjänst för utvalda arkiv och enskilda samlingar. Där har vissa brevsviter lyfts ut och förtecknats på avsändare, exempelvis närstående till Lagerlöf, samt danska, norska, finska och isländska brevskrivare.²⁵

Urval och avgränsningar

Att forska på ett handskrivet material av denna omfattning, där varje brev i alfabetisk ordning är inklistrat i pärmar, innebär vissa metodiska och praktiska problem. Hur ska vi få reda på vad allmänheten skrev exempelvis efter Lagerlöfs Nobelpris? För att hitta alla brev från 1909 måste en mängd pärmar beställas fram och relevanta avsändare letas upp. Och hur ska någon överhuvudtaget kunna hitta de brev från 1909 (och början av 1910, eftersom Nobelpriset utdelas i december) som berör just Nobelpriset? I en samling på cirka 40 000 brev kan detta tyckas vara en omöjlig uppgift. Nils Afzelius måste känt detsamma på sin tid, men lyckades ändå lägga en solid grund för kommande forskargenerationer genom att tillvarata och organisera materialet samt författa en bibliografi över Lagerlöfs tryckta texter.²⁶ Att breven är inklistrade i pärmar försvårar också möjligheten att ta arbetskopior. Men trots att forskaren alltså ställs inför ett tungt arkivarbete (både i fysisk och intellektuell bemärkelse) och svåra metodiska avvägningar, är det ett alltför intressant material för att lämnas orört.

Vi fick tillåtelse av Kungliga biblioteket att med digitalkamera ta arbetskopior av breven. För att detta skulle bli genomförbart var vi tvungna att göra ett urval. Vår första begränsning var som framgått att koncentrera oss på breven från allmänheten, det vill säga personer som Selma Lagerlöf inte var släkt med och inte hade vänskaps- eller affärsrelationer till och som inte vid brevskrivningstillfället var offentliga personer. Vi sorterade också bort rena affärsbrev, såsom räkningar.

Efter att vi avgränsat materialet återstod mer än halva samlingen. Vi tvingades därför även att från vårt urval exkludera utlandsbrev, utom dem som är skrivna på svenska. Selma Lagerlöf översattes till många språk under sin livstid och fick otaliga brev från publiken utomlands, i synnerhet från Tyskland. Dessa brev är förstas intressanta källor för forskning om översättning och reception utomlands, och har av denna orsak använts mer flitigt av forskare.²⁷ Den internationella delen av brevsamlingen är så omfattande att den skulle kräva en självständig undersökning. Detta gäller inte minst breven från Tyskland, som alltså utgör en mycket stor del av samlingen. Men här finns också brev från många andra europeiska länder och ett omfattande material från USA, framför allt från svenskättlingar. Brev skrivna på svenska från USA och Europa har inkluderats i de fall de bedömts viktiga för särskilda brevkategorier.

Barnbrev har heller inte inkluderats. Dessa brev förtjänar liksom de internationella breven uppmärksamhet i sin egen rätt, inte minst för att de kräver reflektioner om barns skrivande och litteracitet under den aktuella perioden. Underskrifter och hälsningar från barn förekommer i brev skrivna av lärare, och då har de inneslutits i vårt material.

Då även denna avgränsning gjorts bestod urvalet av cirka 22 000 brevsidor. Alla dessa brev har vi av naturliga skäl inte kunnat läsa lika noggrant. Men de är genomlästa, de har fått metadata i vår projektdatabas i form av avsändare, år, avsändarort och nyckelord. Om avsändaren är man, kvinna, organisation eller okänd har också markerats. Nyckelorden syftar till att fånga det huvudsakliga ärendet i brevet, exempelvis ”Ekonomisk hjälp”, ”Gratulation” eller ”Föredrag”. Också aspekter av breven som är läshistoriskt viktiga gjordes sökbara, som ”Högläsning”, ”Radio” eller vilka av Lagerlöfs texter som nämns i breven. Andra nyckelord som snarare rör författarrollen är ”Kvinnorörelsen”, ”Nobelpriset” och ”Mecenat”.

Fastän de sökbara nyckelorden är långt ifrån heltäckande, är en fördel med den databas som byggts upp att det går att ta fram exempelvis vilka år brevskrivarna nämner *Nils Holgersson*, vilka år Lagerlöf fick flest böner om ekonomisk hjälp, och hur många kvinnor respektive män som skrev.²⁸ Mängden brev per år är i sig intressant – den följer i grova drag de viktiga händelserna i Lagerlöfs författarkarriär, men kanske ännu mer hur hon omskrevs i medierna. Höjdpunkterna är förstas Nobelpriset, jämna födelsedagar, premiärer av filmer och teaterföreställningar och ibland vissa reportage som omtalar hennes hjälpverksamhet.

Det säger sig självt att även med de avgränsningar som här gjorts, så kan denna bok omöjligt behandla annat än ett urval av aspekter som kan läggas på breven. Vi har här framför allt fokuserat på läshistoriska aspekter, och på att teckna de socialhistoriska sammanhang som behövs för att förstå dem. Men utifrån breven hade också ämnen som publicering, utgivning och översättning kunnat renodlas. Dessa är delvis inkluderade i kapitel 5, där en del förfrågningar om att publicera Lagerlöfs texter i läromedel har tagits med. Men på det stora hela bedömdes dessa perspektiv vara mer bokhistoriskt än läshistoriskt intressanta. I kapitel 6 berörs delvis brev om krig och mellankrigstiden, men brev från freds rörelsen har inte inkluderats. Fastän breven kan användas som källa både för att beskriva Lagerlöfs engagemang i freds rörelsen och kvinno rörelsen, är detta aspekter som snarare berör Lagerlöfs författarroll än läsarna och det finns redan forskning på ämnet.²⁹ Dessa teman berör dessutom mer begränsade delar av materialet, medan det är mycket vanligt att läsare använde folk och nation som en tolkningsram. Breven från emigranter är också en del av brevsamlingen som förtjänar en egen undersökning, men den faller till största delen utanför våra urvalskriterier, eftersom majoriteten av dem är skrivna på engelska.

Den kanske viktigaste aspekten av materialet som förtjänar mer fördjupade studier än vad som kan omfattas här, är breven som livsberättelser. Detta element finns med i majoriteten av alla brev och berörs därför i många olika delar av denna bok. Breven som bärare av livsberättelser skulle också vara ett mycket intressant material att studera i sig, men skulle då behöva något andra teoretiska perspektiv och metodiska val för att helt komma till sin rätt.

Breven i siffror

Detta är ingen kvantitativ studie, av den enkla anledningen att det är svårt att kvantifiera ett handskrivet material. Det är exempelvis omöjligt att svara på vilken brevanledning som är vanligast efter breven om ekonomisk hjälp, som är i påfallande majoritet. Alla brev måste läsas för att det huvudsakliga ärendet ska kunna avgöras, och ofta finns det flera olika i ett och samma brev: avsändaren ber om en autograf samtidigt som hen skickar egenförfattade dikter som hen vill ha hjälp att publicera; hen ber om ett lån och beskriver samtidigt sin läsning av Lagerlöfs verk. Några siffror kan dock vara relevanta för att ge en överblick över det urval denna studie bygger på. Som redan nämnts består ur-

valet av cirka 22 000 brevsidor.³⁰ Avsändarna är närmare 2 000 män och 3 000 kvinnor. Det finns också ett mindre antal brev (under 50) som är underskrivna av både män och kvinnor, oftast ett gift par. I drygt 30 fall har vi inte kunnat avgöra om brevskrivaren är en man eller en kvinna, då brevet är undertecknat med förnamnsinitial och det inte framgår av brevet vem avsändaren är.

För att få en överblick över brevens spridning över tid kan vi betrakta perioden i decennier. Under 1890-talet var breven från allmänheten fortfarande få – som mest tio per år för alla år utom 1898, då urvalet innehåller ett tjugotal brev, många av dem kommentarer till *Antikrists mirakler* som utom 1897. Andra brev från detta år är förfrågningar om översättningar och att få publicera Lagerlöf i olika sammanhang. Den bild breven från 1898 ger stämmer väl med de övriga åren under decenniet. Bland dessa finns kommentarer till hennes ditintills publicerade verk (framför allt *Gösta Berlings saga*) och mer affärs-mässiga brev om publicering eller översättningar. Men redan 1899 kommer det första brevet från en arbetssökande som vill få följa med som hjälpreda vid Lagerlöfs resa till Jerusalem samma år.³¹

Under perioden 1900 till och med 1909 ökar breven från allmänheten dramatiskt, från ett tiotal brev 1900 till cirka 270 brev 1909. Det låter kanske inte så mycket om man slår ut dem på ett år, men dessa brev var ju bara en del av brevsörden, som därutöver bestod av brev från vänner och bekanta samt rena affärs- och förlagsbrev. Nya anledningar att skriva brev tillkom också under denna period. Det märks att Lagerlöf blivit en mer etablerad författare. Brevskrivarna vänder sig till henne som en författare att bjuda in till olika sammanhang och som kunde låna sitt namn för att stödja olika intressen. Hon tilltalas också i egenskap av litterär maktfaktor som kunde hjälpa andra att själva etablera sig som författare. 1902 kommer även de första förfrågningarna om autografer och om att få ett foto av den beundrade författaren, vilket säkert har att göra med Lagerlöfs framgång med *Jerusalem* som kom ut i två delar 1901–02. Även läsarbrev handlar under detta decennium mycket om *Jerusalem*. Antalet brev ökar kontinuerligt under perioden och toppen nåddes förstas det år Lagerlöf tilldelades Nobelpriset, 1909. Det är av förklarliga skäl också under detta år som breven om ekonomisk hjälp börjar inkomma i högre utsträckning, ofta med direkt hänvisning till Nobelpriset. Även 1908, då Lagerlöf firade sin 50-årsdag, var brevsörden riklig och under detta år dominerade förstas lyckönskningarna på födelsedagen, men de kombineras ofta med kommentarer om hennes verk, i synnerhet *Nils Holgersson* som utkom i två delar 1906–07.

Under nästa decennium, 1910–19, är det 1910 som utgör en tydlig höjdpunkt när det gäller antal brev. Under detta år kvarstod effekten från Nobelpriset året innan och antalet brev är större 1910 än 1909, nästan 400 stycken. Det är tydligt i breven från 1909 och 1910 att Lagerlöf nu är en känd och uppburen författare. Brevanledningarna varierar stort, från gratulationer och önskemål om foto och autograf till kommentarer av hennes verk, förfrågningar om engagemang i välgörenhet och publicering av hennes texter i föreningstidskrifter, liksom inbjudningar som föredragshållare. Under dessa år blir också breven från personer som själva vill bli författare fler och det börjar komma brev från läsare som vill föreslå passande romanämnen för henne, ofta hämtade ur egna erfarenheter eller den egna släktens öden. Många skriver även för att be om böcker. En tydlig tendens under 1910 är också att de internationella breven blir fler, fastän endast utlandsbrev på svenska inkluderats i vår undersökning. Inte någon gång under 1910-talet kom lika många brev som under 1910, även om effekten av Nobelpriset i viss mån höll i sig också 1911. Först 1928, i samband med Lagerlöfs 70-årsdag överträffades 1910 års höga antal brev. Från det året finns det över 400 brev. Även då utgörs en stor del av gratulationer, ofta kombinerande med andra anledningar att skriva, såsom uttryckt beundran för Lagerlöfs verk eller böner om ekonomisk hjälp.

Det absoluta rekordet för alla år nåddes 1933 med över 600 brev. Det var året för författarens 75-årsdag och även då var gratulationerna otaliga. Men det finns också några andra intressanta mönster. I många av breven från 1933 hänvisar brevskrivarna till att de hört Lagerlöf i radio. Högläsning var viktigt i anslutning till Lagerlöfs författarskap, framhåller Louise Vinge.³² Lagerlöf utvecklades redan tidigt under sin författarkarriär till en skicklig högläsare och under 1933 hördes hon ofta i radio.³³ Under det året tilldrog sig också en mer ovanlig radiohändelse. Selma Lagerlöf höll talet ”Vädjan till Amerika”, som sändes på engelska i USA 12 februari 1933.³⁴ Hennes framförande gav upphov till ovanligt många brev från emigrerade svenskar som hört talet och ville skriva och berätta om hur Lagerlöf väckt deras minnen av Sverige. En annan händelse som präglade detta år var författarens stöd till judiska flyktingar genom publikationen ”Skriften på jordgolvet”, som nämns återkommande i breven från 1933. (För läsarnas reaktioner på denna text, se kapitel 5, ”Hela folkets kära vän’ – nationella läspraktiker”.) Liksom under 1930-talet i övrigt är också många brev från 1933 böner om ekonomisk hjälp. Många hänvisar till artiklar de läst om Lagerlöfs givmildhet i veckotidningar, exempelvis *Husmodern*.

Även 1934 och 1935 är år med stor brevsörd, runt 450 år 1935 och något färre 1934. Den artikel i *Husmodern* 1935 om att Lagerlöf hjälpte människor i nöd ger relativt stort utslag i brevsörden detta år. Ungefär tolv procent av breven innehåller explicita hänvisningar till artikeln.³⁵ I övrigt finns en stor bredd av ämnen. En stor del är beundrabrev och de kommenterar många olika texter i Lagerlöfs författarskap. Här syns alltså en skillnad mot de tidiga decennierna, där det snarare finns en tendens att kommentera det som just kommit ut. Detta har troligen både att göra med att författaren vid denna tid redan skrivit sina sista större verk – *Dagbok för Selma Ottilia Lagerlöf* utkom 1932 – och att Bonniers gett ut samlingsverket *Selma Lagerlöfs skrifter* 1933, där många av hennes tidigare verk ingick.³⁶ Breven på svenska från utlandet är fortsatt många. Under detta år, liksom kommande, är en orolig omvärld också närvarande i breven, som under detta decennium är betydligt mer politiska än tidigare (se vidare kapitel 6).

1938 är det sista år då en tydlig ökning av brev är synlig, och liksom 1933 är detta kopplat till en bemärkelsedag, nämligen författarens 80-årsdag. Åren före och efter 1938 var brevsörden runt hälften av detta – den topp som var synlig 1933–36 har alltså klingat av något. Breven från 1938 är dock betydligt färre än de från 1933 och 1928, cirka 350 stycken. Gratulationerna dominerar, liksom olika typer av hyllningar. Det finns inte lika många brev om ekonomisk hjälp eller brev med längre livsberättelser. Utmärkande för 1938 års brev är dock att många berör kriget och det är också under senare delen av detta decennium som en ny typ av böner om hjälp dyker upp, nämligen förfrågningar om Selma Lagerlöf kan hjälpa flyktingar från Tyskland.

De verk av Lagerlöf som oftast omnämns i breven är *Gösta Berlings saga* (1891) och *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–07). De nämns båda av över 1 000 avsändare, när det gäller *Gösta Berlings saga* är antalet närmare 2 000 och för *Nils Holgersson* närmar det sig 1 500.

Som Lagerlöfs debutroman fanns *Gösta Berlings saga* närvarande för läsarna under hela perioden 1891–1940, och den har av detta skäl ett helt annat genomslag än hennes senare romaner, exempelvis *Bannlyst* (1918) eller *Charlotte Löwensköld* (1925). Men detta är inte hela förklaringen. *Gösta Berlings saga* var också den roman som etablerade Lagerlöf som författare och bidrog till att skapa bilden av henne som en värmländsk sagoberätterska. Jämför man med Lagerlöfs andra verk efter debuten, *Osynliga länkar* (1894) och *Antikrists mirakler* (1897), nämns också dessa texter av många läsare i samband med

publiceringen, men de har inte på samma sätt ett genomslag i breven över tid som *Gösta Berlings saga*.

Nils Holgersson lästes i skolorna och många av breven som nämner detta verk är från lärare, skolklasser, föräldrar som läser för sina barn eller vuxna som minns hur de läst den som barn. Liksom *Gösta Berlings saga* är den alltså aktuell under lång tid. *Jerusalem* (1901–02) nämns av ungefär hälften så många brevskrivare som *Nils Holgersson*. Det är främst under de första decennierna av 1900-talet som *Jerusalem* är aktuell, men då gör den desto större avtryck i breven och nämns av över 600 brevskrivare i urvalet. Om alltså *Gösta Berlings saga* tillsammans med *Nils Holgersson* utgör det övre skiktet, och *Jerusalem* följer därpå, kan vi också urskilja ett tredje skikt som inkluderar *En herrgårdssägen* (1899), *Kristuslegender* (1904) och *Kejsarn av Portugallien* (1914) – tre verk som nämns av ungefär lika många brevskrivare, mellan 200 och 250. Dessa tre titlar är exempel på verk som kom i många nya upplagor fram tills samlingen *Skrifter* kom ut på Bonniers 1933.³⁷ Även *Herr Arnes penningar* (1904) hade ett sådant publiceringsmönster, men den nämns bara av drygt hälften så många brevskrivare som *En herrgårdssägen*.

Författarens roller

I Göran Tunströms roman *Juloratoriet* (1983) spelar Selma Lagerlöf en viktig roll, både som en av alla invånarna i Sunne och som en imaginär gestalt. ”Nattens Selma” kör sina hästar i samma brusande färd som i *Gösta Berlings saga* och har möjligen djävulen att tacka för sin förmåga att trollbinda läsarna. ”Dagens Selma” vill inte bli störd. Hon är en offentlig person och ”mitt inne i en bok”.³⁸ Men i Tunströms *Sunne* är hon inte bara en mytomspunnen berömdhet, utan också en verklig person som handlar i köpingen som alla andra.

I breven till Selma Lagerlöf från allmänheten är alla dessa sidor närvarande. Hon är en celebritet som blir föremål för beundrabrev och personkult, en diktardrottning som trollbinder sina läsare. Men hon är också i någon mening en medmänniska att vända sig till med sina bekymmer. Lagerlöf är därtill en mäktig person i det litterära livet, som många författare *in spe* tillskriver för att få hjälp med att publicera texter eller för att få en kritisk läsning eller uppmuntrande ord. I en scen i *Juloratoriet* erkänner Selma Lagerlöf att hon bara läst en bråkdel av alla böcker i sin bokhylla:

Det finns för många författare. Och alla skickar de sina böcker till mig. Några tackar bara, men andra vill ha utlåtanden eller ett förord, några kommer med manuskript, som de vill ha hjälp med att förlägga. Men jag orkar inte. Jag är gammal och gud vet om jag överhuvudtaget har något omdöme om andras skrivelser.³⁹

Många olika offentliga roller sammanstrålar i Selma Lagerlöfs författaridentitet. Utöver författare var hon såsom ledamot av Svenska Akademien, Samfundet de Nio, olika prisnämnder med mera också en person med stort inflytande i det litterära fältet och till denna "Selma Lagerlöf" vänder sig brevskrivarna ibland. I breven avspeglas rollen som litterär ämbetsman, med plikter och uppdrag som inkräktade på den litterära produktionen.

Men den "Selma Lagerlöf" som tilltalas i majoriteten av breven är den rika och goda författare som har förståelse för människor i nöd. Diktardrottningen och ämbetskvinnan blev av olika skäl också närmast en social institution som man kunde vända sig till i en tid som saknade sociala skyddsnät. Vad var det som lockade brevskrivare att be Selma Lagerlöf om hjälp och inte till exempel Verner von Heidenstam? Författarens *ethos* som moralisk, socialt ansvarstagande och god är förstås tydligt kopplat till hennes kön. Hon framstår i breven som en "samhällsmoder", kanske i högre grad än Ellen Key som var den som lanserade begreppet. (För en mer utförlig diskussion om detta, se kapitel 2.)

Eftersom Selma Lagerlöf var en offentlig person under större delen av sitt författarliv, är det omöjligt att skilja mellan hennes litterära texter och bilden av henne i breven från läsarna. Alberto Manguel skriver i *En historia om läsning* att en läsning av Walt Whitman alltid också innefattar Walt Whitman själv – den Whitman som var "född på Long Island [,] tyckte om att läsa äventyrsböcker och tog sig unga älskare från storstaden".⁴⁰ Selma Lagerlöfs biografi blev med tiden välkänd för allmänheten. Hon framträdde, mer eller mindre pliktskyldigt, i otaliga offentliga sammanhang: intervjuer, artiklar, enkäter i dagstidningar och tidskrifter, i radioprogram, hemma hos-reportage, i bioannonser och till och med i samtidens Läkerolreklam.⁴¹ 1934 kunde man i *Husmodern* läsa om när Selma Lagerlöf debuterade framför filmkameran i Europafilms kortfilm om Värmland och i den danska dagstidningen *Politiken* fick hon med självklarhet inta rollen som "Sveriges Digterdrottning".⁴² Både breven och Lagerlöfs offentliga framträdanden vittnar om en författare med stora kontaktytor mot sin publik. Hennes biografi var välkänd genom att hon

omskrevs och framträdde i så många olika medier. Många visste att hon arbetat som lärarinna, att hon var från Värmland och att hon förlorat och senare återvunnit sitt barndomshem. Både Lagerlöfs biografi och brevskrivarens självbiografi tar stor plats i breven.

Bokens uppläggning

Brevmaterialets karaktär gör att det är svårt att skapa en enhetlig berättelse om mönster och generella drag. Men för att breven ska kunna betraktas ur läshistoriskt perspektiv måste de kunna läsas som något mer än bara personliga uttåg. För att ge de individuella historier breven uttrycker en historisk kontext har vi försökt fånga frekventa mönster i materialet och låtit dem strukturera bokens uppläggning. Det innebär också att olika historiska sammanhang framträder i bokens olika delar, samt att olika teorier aktualiseras i relation till olika brevkategorier, såsom brev om ekonomisk hjälp och läsarbrev. Som nämnts tidigare blir också olika frågeställningar aktuella i de olika kapitlen.

I kapitel 1, ”Läsning och brevskrivning i historien”, placeras denna studie inom den läshistoriska forskningen och de teoretiska utgångspunkterna formuleras. Där fördjupas resonemanget om metod och om olika möjligheter och svårigheter förknippade med breven som läshistorisk källa. Kapitlet syftar till att knyta an till brevforskning och att ge en övergripande bild av brevmaterialet, med inriktning på olika brevanledningar, olika brevroller och retoriska skrivsätt. Brevens materialitet, hur sättet att skriva förändras över tid, samt hur olika retoriska mönster kan urskiljas diskuteras också i kapitlet.

Kapitel 2, ”Föreställningar om Lagerlöf – genombrottet, rollerna, berömmelsen”, handlar om skärningspunkten mellan liv och text och analyserar mot bakgrund av celebritetsforskning den offentliga bilden av Selma Lagerlöf och hur den förhöll sig till andra, samtida offentliga bilder av författare. Lagerlöfs offentliga författarroller präglar också breven i allt högre grad under hennes författarskap. Detta hör ihop med att hon blir alltmer närvarande i press och radio, något som direkt inverkar på innehållet i breven. Kapitlet undersöker hur de roller Lagerlöf själv intog i offentligheten och de bilder som förmedlades av henne i olika medier hade betydelse för de uppfattningar läsarna ger uttryck för och de tolkningsramar de skapar.

Den offentliga bilden av Lagerlöf är också starkt framträdande i de många breven från hjälpsökande som utforskas i kapitel 3, ”Breven om ekonomisk

hjälp”. Det är den i särklass största kategorin i brevsamlingen. Dessa brev kan innehålla mer uttrycklig läsarespons, men motsvarar oftare den publika bild av Lagerlöf som brevskrivarna tillägnat sig genom exempelvis reportage, intervjuer, bilder i tidningar, veckopress och hennes verk. Breven från de hjälp-sökande undersöks delvis mot bakgrund av en socialhistorisk kontext, men vi undersöker också hur läsarna använder sin sårbarhet i förhållande till sin kännedom om den uppburna författarens biografi för att förmå just henne att skänka pengar.

I kapitel 4, ”Läspraktiker” diskuteras de olika läspraktiker som manifesteras i läsarnas brev med stöd av bland annat postkritiska perspektiv på läsning hos exempelvis Toril Moi och Rita Felski. Fokus ligger på affektiv läsning, estetisk läsning, bildningsläsning och andaktsläsning. Estetiska och affektiva läspraktiker har i historien varit tydligt könskodade, men breven ger goda belägg för att mäns och kvinnors sätt att läsa inte var olika, däremot att deras tilltal och retorik kan skilja sig åt i breven, liksom deras ärenden.

I kapitel 5, ”Hela folkets kära vän’ – nationella läspraktiker”, utreds hur olika uppfattningar om hembygden, nationen och fosterlandet beskrivs samt hur dessa förändras över tid, särskilt beroende på betydelsefulla historiska händelser, unionsupplösningen 1905 och världskrigen. För att analysera tankar om nationell identitet som kommer till uttryck i breven används begreppen ”intern” och ”extern” nationalism, där den senare förstärks i relation till yttre hot mot nationen i samband med krigen. Även tankar om hemlandet i brev skrivna av svenskamerikaner diskuteras.

Kapitel 6, ”Sveriges största lärarinna’ – brev om utbildning och pedagogik” berör en relativt sammanhållen del av materialet, det från skolvärlden. Brevet från lärare är en stor kategori och kapitlet är en mikrohistoria med både läshistoriska och utbildningshistoriska aspekter. Inledningsvis diskuteras hur lärarinnan Lagerlöf blev en viktig del av hennes författarroll. Olika aspekter som framträder i brev som rör undervisning och läsning i skolan utforskas sedan: hur lärare vände sig till författaren i frågor om läromedel och pedagogik, brevens beskrivningar av hur *Nils Holgersson* användes i undervisningspraktiken, frågor om barns läsning i relation till andra medier, samt hur särskilt kvinnliga reforminriktade pedagoger såg Lagerlöf som en allierad i sociala och pedagogiska förnyelseprojekt.

Att Selma Lagerlöf svarade på breven från allmänheten står klart både genom tackbrev och genom kommentarer på kuvert och brev. Men det är inte

lätt att veta vad hon svarade eftersom dessa brev inte är samlade i något arkiv, utan ofta finns bevarade i mottagarens familjer, är förkomna eller cirkulerar på den antikvariska marknaden. Kapitel 7, ”Selma Lagerlöf svarar”, bygger på de brev som samlades in under projektet *Minnen av Selma Lagerlöf 2018*.⁴³ Genom det insamlade materialet diskuteras hur Lagerlöf förhöll sig till de okända personer som hörde av sig till henne i olika ärenden, i synnerhet till dem som ville att hon skulle stödja deras författardrömmar. I detta kapitel kan också breven till Selma Lagerlöf läggas bredvid hennes svar. Här står en etisk problematik i centrum, liksom hur Lagerlöf understödjer eller motsäger den offentliga bilden av sin författarpersona.

Det sista kapitlet sammanfattar de olika aspekterna av breven som framträtt, men framför allt ligger fokus på de läshistoriska slutsatserna. Mot bakgrund av de tidigare kapitlens analyser av läsarnas brev, diskuteras här brevets särskilda dialogiska sätt att beskriva läspraktiker och hur de således är intimt sammanbundna med brevets mottagare, det vill säga med brevskrivarens uppfattning om författaren.

Denna bok är till största delen nyskriven, men återvänder till, fördjupar och vidareutvecklar också idéer i ett antal artiklar som tidigare publicerats på engelska och svenska i olika typer av publikationer.⁴⁴ Det är vår ambition att den både ska kunna läsas som en helhet och att varje kapitel ska kunna läsas för sig. I det följande kapitlet diskuteras breven i dialog med tidigare forskning om brevskrivning och läshistoria. Även teoretiska utgångspunkter och metodiska val behandlas. För den läsare som inte främst är forskningsorienterad går det bra att hoppa över detta kapitel.

I. Läsning och brevskrivning i historien

RECEPTIONSHISTORIA, hur ett litterärt verk mottagits i historisk tid, brukar i praktiken handla om professionella läsare, framför allt då kritikerna. De bär vittnesmål om sin läsning i dokument som är bevarade i tryckt form och därmed relativt tillgängliga för forskaren. Inom den läshistoriska och delar av den bokhistoriska forskningen styrs snarare intresset av att få en bild av hur de bredare lagren läste. När det gäller samtiden är det möjligt att gå till läsarna själva och fråga dem om deras läsning. Inom kulturstudier används ofta etnografiska metoder, som Janice Radway gjorde i sina banbrytande studier om kvinnors läsning av romantisk underhållningslitteratur och om bokklubben *Book of the Month Club*.⁴⁵ Läsning i historisk tid är mer svårtillgänglig. Vikten av att ta fram fakta om bokmarknaden – utlåningsstatistik från bibliotek, försäljningssiffror, distributions- och cirkulationsvägar, uppgifter om läsning i skolor och så vidare – har länge betonats både av litteratursociologer och bokhistoriker. Andra ledtrådar till läsningens historia framträder genom studier av hur läsning skildras i litterära texter eller undersökningar av hur kvinnors läsning skildrades i viktorsansk press, som i Kate Flints inflytelserika *The Woman Reader 1837–1914* (1995).⁴⁶

Ett annat tillvägagångssätt är att undersöka läsningens historia genom de faktiska vittnesmål om läsning som går att finna i dagböcker, memoarer och, inte minst, brev. Ett genombrott för den historiska, empiriska läsforskningen var bokhistorikern Robert Darntons text ”Towards a History of Reading” (1986).⁴⁷ I tydlig dialog med den vid denna tid blomstrande litteraturvetenskapliga *reader response*-forskningen skriver Darnton att det borde vara möj-

ligt att utveckla en historia om läsning likaväl som en teori om läsning.⁴⁸ I texten beskriver han också hur frågorna vem, vad, var och när har studerats inom bokhistoria utifrån källmaterial kopplade till institutioner och bokmarknad. För den som vill utforska frågorna om hur och varför människor läste är källmaterialet emellertid mer svårfångat. Darnton menar att fastän den stora massans erfarenheter av läsning befinner sig bortom den historiska forskarens räckvidd, så är det ändå värdefullt att ta tillvara de spår av läsning som ett fåtal personer lämnade efter sig.

Detta har blivit något av en ledstjärna inom den läshistoriska forskningen: att all historisk läsning är viktig, liksom alla läsare. Problemet är bara att dessa källor är så svåra att få tag på. Den läshistoriker som intresserar sig för allmänhetens läsning måste använda många olika typer av material i sin forskning, skriver Jonathan Rose, allt från polisrapporter och testamenten till utlånings- och försäljningsstatistik, brev till redaktörer, minnesanteckningar från litterära sällskap, memoarer – och beundrabrev till författare.⁴⁹ Medan den bildade borgerligheten och olika eliter är välrepresenterade i arkiven, så är material från de lägre samhällsklasserna ofta inte bevarat. I detta sammanhang är alltså breven till Selma Lagerlöf ett viktigt undantag.

Barbara Hochman skriver att den läshistoriska forskningen tar sin utgångspunkt i läsaren som en verklig, historisk person (det vill säga inte som en teoretisk konstruktion), men att denna läsare knappast är representativ. Även om forskaren inte begränsar sig till relativt lättillgängliga källor såsom litteraturkritik är den läshistoriska forskningens läsare en aktiv meningsskapare, som tenderar att dra nytta av sin läsning – materiellt, emotionellt eller andligt. Hochman menar att läshistorisk forskning också borde inkludera fler sorters läsare – också de motvilliga läsarna, de som läser lite på grund av att de inte har tillgång till litteratur eller de som redogör för varför de inte läser eller har slutat läsa.⁵⁰

Breven till Selma Lagerlöf motsvarar som källa delvis Hochmans krav. Brist på litteratur är ett återkommande tema och det förekommer ofta att brevskrivare ber om böcker med hänvisning till att de inte har råd att köpa. Det som Hochman mer specifikt är ute efter – källor där läsning inte entydigt framstår som något gott – är emellertid svårare att finna exempel på. Brevskrivarna representerar förstas den aktiva, meningsskapande läsarroll som Hochman lyfter fram. Samtidigt komplicerar materialets bredd denna bild. Genom att inte avgränsa vilka brevskrivare som kan sägas vara ”läsare” för snävt, kan ur-

valet inkludera brev där läsning spelar en mindre central roll. Vi återkommer nedan till frågan om hur vi avgränsar läsare i detta material.

Att det läshistoriska forskningsområdet har vuxit betydligt, framför allt under 2000-talet, visas av att många historieskrivningar om läsning utkommit, det vill säga publikationer som tar ett stort grepp om läsningens historiska framväxt. Det mest kända exemplet är kanske Alberto Manguels *A History of Reading* (1996). Det är en kultur- och bokhistorisk översikt över läsning från antiken till moderniteten.⁵¹ Flera stora antologier har också utkommit, såsom Guglielmo Cavallos och Roger Chartiers *A History of Reading in the West* (1999), som spänner från antikens Grekland till nutid.⁵² Till skillnad från Manguels samt Cavallos och Chartiers studier, och många andra, utgår inte Steven Roger Fischer från den västerländska traditionen. I *A History of Reading* (2003) lyfter han istället fram läsningens historia i Asien och Latinamerika.⁵³

År 2011 publicerades de tre samlingsvolymerna *The History of Reading 1–3* som närmar sig området på olika sätt: den första ur ett historiskt perspektiv och med viss global spridning (1500- till 1900-tal), den andra med inriktning på Storbritannien 1750–1950, medan den tredje tar sig an principiella frågor om metod och material.⁵⁴ Året innan utkom också en antologi som samlar teoretiska nyckeltexter och nyare forskningsbidrag på området.⁵⁵ Dessa volymer har alla medverkande forskare från projektet med The Reading Experience Database (RED), en databas som samlar dokumenterade läsningar av kända och okända engelskspråkiga personer under perioden 1450–1945. Denna databas kan också betraktas som ett tecken på det ökande intresset för historiska läsare.⁵⁶

Även antologin *Reading in History. New Methodologies from the Anglo-American Tradition* (2010) bör lyftas fram. Den är som titeln antyder inriktad på metodfrågor och försöker överbrygga klyftan mellan den empiriska läsforskningen, som ägnar sig åt att analysera exempelvis utlåningsstatistik från biblioteken och försäljningssiffror från bokhandeln, och den teoretiska, som arbetar med hur mening skapas av en teoretiskt konstruerad läsare.⁵⁷

En pionjärinsats på det läshistoriska området är som redan nämnts Kate Flint's *The Woman Reader 1837–1914* (1995). Större delen av boken ägnar Flint åt historiska kommentarer om kvinnan som läsare, i skönlitteraturen, i rådgivningslitteratur, i bildkonst och i litteraturkritik. I ett kapitel undersöks också vad kvinnor faktiskt läste under denna period, hur de läste och hur de förhöll

sig till de generaliseringar, stereotyper och varnande exempel som fanns i samtidens offentlighet. Som källa använder Flint självbiografier, dagböcker och brev och det är medelklassens kvinnor som står i centrum. Hon visar att yngre kvinnors läsning i hög grad kontrollerades av familjen, i synnerhet fäderna. Giftna kvinnor skriver lite om sin läsning i dagböcker och självbiografier, vilket möjligen tyder på att de hade lite tid att läsa, eller att läsning inte ansågs som ett relevant ämne för en hustru och mor. Flint inkluderar också ett litet urval av uttalanden om läsning i arbetarklasskvinnors självbiografiska texter. Här präglas läsningen mindre av moraliska förbud och mer av det praktiska faktum att det inte fanns tid att läsa. Hon betonar även kvinnorörelsen som en viktig kvinnlig läsgemenskap, som också var betydelsefull för spridning av litteratur under denna period.⁵⁸

Ett annat viktigt bidrag på det läshistoriska området är Jonathan Roses *The Intellectual Life of the British Working Classes* (2001). Som Stefan Collini framhåller ger det grundliga arkivarbetet bakom boken en god bild av vilken roll läsning spelade i den brittiska industriella arbetarklassens autodidaktiska bildningstradition, från 1800-talets början till mitten av 1900-talet. Åsikterna går isär om huruvida man kan dra generella historiska slutsatser utifrån det självbiografiska material Roses resonemang vilar på. Collini menar att även om han presenterar individuella historier, som både är rörande och vetenskapligt intressanta, så rör det sig fortfarande om anekdotisk bevisning. De som valde att nedteckna sina läsvanor var också nästan uteslutande män, vilket utgör ett problem när intentionen är att dra generella slutsatser.⁵⁹ Rose gör en viktig poäng av att betona att historiska läsningar är oförutsägbara. Texter kan inte på ett enkelt sätt matchas med en tänkt publik och inte heller går det att förutsätta att vissa texter eller genrer lästes på bestämda vis. Flickor läste pojkböcker och identifierade sig med manliga hjältar och Bibeln lästes som en spänningsroman.⁶⁰ Arbetarklassen läste också i hög grad konservativa medelklassförfattare och klassiker, men utan att det påverkade deras radikala politiska värderingar.⁶¹

Samma år som Roses studie kom Martyn Lyons *Readers and Society in Nineteenth-Century France. Workers, Women, Peasants* (2001), som också den lyfter fram nya grupper av läsare. Lyons använder ett liknande källmaterial som Rose, en blandning av självbiografier, brev och biografier tillsammans med mer kvantitativa uppgifter om cirkulation och publicering av litteratur. Medan Rose betonar läsarnas intellektuella frihet, lyfter Lyons fram samhällets

kontrollinstanser, exempelvis skolan och familjen.⁶² Dessa är tveklöst historiskt mycket viktiga, men mindre synliga i breven till Selma Lagerlöf, som ju representerade ”god”, av skolan och kulturetablissemangen förordad litteratur. Christine Pawleys *Reading on the Middle Border. The Culture of Print in Late-Nineteenth-Century Osage, Iowa* (2001) undersöker läsning som på olika sätt är relaterad till skola och bibliotek på en mindre ort. Som framgår av titeln är platsen viktig. Det är den ofta också i breven till Lagerlöf, men med den skillnaden att läsarna skriver från många olika miljöer: storstäder, småstäder, byar och snudd på ödemark.⁶³

Elizabeth McHenry har i *Forgotten Readers. Recovering the Lost History of African American Literary Societies* (2002) belyst en till stor del bortglömd läsekrets.⁶⁴ Hon betonar liksom Pawley betydelsen av läsgemenskaper (*reading communities*) och i McHenrys studie har dessa en uttalat politisk betydelse. Vid sidan av *slave narratives*, som sedan länge erkänts som en av de första afrikansk-amerikanska genrererna, är brev, uppsatser och upprop viktiga källor som cirkulerades mellan olika läsecirklar och användes för självförbättring och identitetsutveckling. En del av de teman som är centrala i McHenrys studie återkommer i Barbara Hochmans *Uncle Tom's Cabin and the Reading Revolution. Race, Literacy, Childhood and Fiction 1851–1911* (2011). Hochman betonar liksom Rose att det inte går att förvänta sig att läsare följsamt går dit texten och paratexten leder dem.⁶⁵

I *Theories of Reading. Books, Bodies, and Bibliomania* (2006) granskar Karin Littau olika föreställningar om läsning ur ett historiskt perspektiv. Hennes huvudpoäng är att läsning som en kroppslig praktik har underbetonats i olika sammanhang, såväl i litteraturteori som i kulturella föreställningar om läsning. Boken utforskar den kroppsliga och känslomässiga sidan av läsning utifrån teoretiska och historiska föreställningar. Trots att Littau inte systematiskt undersöker empiriska material är hennes bok relevant när det gäller några av de läspraktiker som beskrivs i breven, där kropp, känslor och ett starkt behov av att läsa och skriva framträder som viktiga aspekter.⁶⁶

I den svenska forskningen finns många bidrag både på det bokhistoriska och litteratursociologiska området, exempelvis studier av lånebibliotek, förlagsväsen och bokmarknad.⁶⁷ Men det finns färre undersökningar av läsningens historia under 1800- och tidigt 1900-tal i den bemärkelse vi här intresserar oss för, det vill säga läsningens hur och varför, och inte primärt vad, vem, när och var, för att använda Darntons distinktion. Här berörs endast den forskning

som arbetat med läspraktiker i den aktuella historiska perioden. Några studier är särskilt relevanta för oss eftersom de placerar hur- och varför-frågorna i centrum. Gunnar Hansson var i en svensk kontext tidig med att studera empiriska läsare i sin avhandling *Dikten och läsaren* (1959).⁶⁸ Avhandlingens studier av läsning i utbildningssammanhang kan beskrivas som en tidig litteraturdidaktisk undersökning, men senare utforskade Hansson också läsare utanför den institutionella kontexten och har argumenterat för att kunskapen om vanliga läsares uppfattningar borde vara en självklar del av litteraturhistorien.⁶⁹ I detta avseende föregrep han senare internationell forskning, som *A History of Reading and Writing in the Western World* (2010), där Martyn Lyons argumenterade för möjligheten att skriva om litteraturhistorien ur läsarens synvinkel.⁷⁰

Två avhandlingar, Kerstin Rydbecks *Nyktet läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925* (1995) och Mats Dolatkhahs *Det läsande barnet. Minnen av läspraktiker 1900–1940* (2011), berör allmänhetens läsning av Selma Lagerlöfs verk.⁷¹ Rydbeck visar att Lagerlöf lästes flitigt i godtemplarrörelsen och också förekom som högläsning vid mötena. Dolatkhahs huvudsyfte är att undersöka barns och ungdomars läspraktiker under första hälften av 1900-talet. Han utgår bland annat från Carl Cederblads undersökning av bokbeståndet i svenska hem runt 1930. I en enkät utsänd till folkskollärare fick eleverna förteckna vilken litteratur som fanns i deras hem. Undersökningen är inte statistiskt representativ för den svenska befolkningen, men det är ändå intressant att konstatera att *Gösta Berlings saga* kommer på femte plats, efter Bibeln, psalmboken, Nya testamentet och *Prosten Heumanns läkemedel*. Bland de vanligast förekommande författarna ligger Lagerlöf på tredje plats, efter Jack London och Victor Hugo (om man räknar bort Bibeln och psalmboken).⁷²

Dolatkhah använder också Modersmåslärares förenings undersökning av barns läsvanor 1918–19. Den var avgränsad till elever vid flickskolor, läroverk och seminarier; 1 502 elever i Stockholm och landsorten utanför Göteborg undersöktes. Lagerlöf fick i denna undersökning en förstaplats som mest lästa skönlitterära författare bland flickorna och kom på sjätte plats bland pojkarna.⁷³ Det huvudsakliga källmaterialet i *Det läsande barnet* är samlingen *Biblioteksminnen* som består av intervjuer om läsvanor och läsintressen med personer med erfarenhet av bibliotek och folkbildning samt läsare och låntagare, alla födda mellan 1900 och 1920. Det är empiriska läsare i en lite annan bemärkelse än de som representeras i breven till Lagerlöf, eftersom

det handlar om muntliga utsagor om läsning som är dokumenterade explicit för forskning. Men de ger viktig information om tillgång till litteratur, olika attityder till läsning och olika sätt att läsa (nöjesläsning, känslomässig läsning, läsning för utveckling och insikt, motvilja mot läsning, läshunger) som också är igenkännbara i breven. Dolatkah ger även en mer fördjupad forskningsöversikt över områden angränsande till den läshistoriska än vad som kan ges här – den litteratursociologiska och utbildningshistoriska forskningen samt folkbildnings- och biblioteksforskningen.

Medan Rydbeck och Dolatkah undersöker läspraktiker över en längre tidsperiod, närmar sig Henning Hansen den svenska läshistorien under en specifik litterär epok: det moderna genombrottet, med betoning på 1880-talet.⁷⁴ Hans avhandling bär just titeln *Modern Reading* (2017) och syftet är att undersöka bokkonsumtion och läsvanor i olika delar av landet, med förteckningar över boklån och bokförsäljning som huvudsaklig källa. Därmed bygger avhandlingen vidare på Åke Åbergs forskning om läsning i Sveriges provins, i synnerhet hans bidrag ”Det moderna genombrottet i svensk landsort” (1995) om köpare av främst 1880-talets genombrottlitteratur.⁷⁵ Hansens studie grundas på källmaterial från tre olika arkiv – ett församlingsbibliotek i Munka-Ljungby, J. A. Sjöbloms kommersiella lånebibliotek i Lund och Gumperts bokhandel i Göteborg – men brev (till Sjöblom från hans kunder) och memoarer används också i tillägg till dessa.⁷⁶ Breven fungerar dock i avhandlingen främst som källa till information om vilken litteratur som efterfrågades, och ger få upplysningar om hur människor läste.

Fastän Hansens studie av läsare kronologiskt slutar ungefär där denna tar vid bidrar den med en gedigen översikt över läsningens förutsättningar i slutet av 1800-talet i Sverige: demografi, läskunnighet, bokproduktion och bokhandel samt lånebibliotek.⁷⁷ Avhandlingen tar även upp Sophie Elkan som en genombrottläsare och går igenom hennes köp från Gumperts mellan 1880 och 1900. Som Hansen påpekar var hon förstås ingen vanlig läsare, utan en del av den kulturella eliten. De brev som Hansen stödjer sig på i detta sammanhang är främst de redan publicerade breven mellan Elkan och Lagerlöf, som visserligen ger en viss inblick i elitens litteraturval och tankar om olika författare men som inte säger så mycket om allmänhetens läspraktiker.⁷⁸

Till skillnad från Hansens tidsmässigt avgränsade studie följer Sara Andersson i avhandlingen *Läsande flickor* (2020) flickors läshistoria under en lång period: från 1900-talets början till tidigt 200-tal.⁷⁹ Hon utgår primärt

ifrån hur olika läsundersökningar konstruerar flickor som läsande subjekt, men också hur flickor och kvinnor själva skildrar sina upplevelser av läsning utifrån Nordiska museets frågelista om läs- och skrivvanor från millennieskiftet 2000, där läsminnen från olika tider kommer till uttryck. Andersson diskuterar läshistorisk forskning, men förhåller sig framför allt till forskning i kulturstudier inriktad på läsare under sent 1900-tal och 2000-tal, och hennes avhandling bidrar med historiska perspektiv på hur normer och idéer kring flickors läsande förändrats över tid. Det är primärt de vuxna (och möjligen unga vuxna) som står i centrum i denna studie, men det finns många förbindelser mellan synen på flickors läsning och kvinnors, som vi återkommer till i kapitel 4. Dessutom förekommer förstas Lagerlöfs verk i de listor som i undersökningarna upprättades exempelvis med utgångspunkt i frågor om vilka böcker informanterna tyckte bäst om. I pedagogen Karl Bruhns undersökning från 1944, *Från prinsessan Snövit till Kavaljererna på Ekeby*, får Gösta Berlings saga exemplifiera de känslofyllda kärleksromaner som hålls fram som en motsats till den verklighetsnära familjromanen.⁸⁰

Denna översikt över den läshistoriska forskningen illustrerar väl Leah Prices anmärkning i artikeln ”Reading. The State of the Discipline” (2004), att forskare lägger olika betydelser i begreppet läshistoria, som kan omfatta många olika områden: ”utbildningshistoria, kvantitativa studier av hur trycksaker distribuerats, textreception eller spridning av idéer”.⁸¹ Vårt material är också svårt att avgränsa snävare. De läserfarenheter som brevskrivarna rapporterar är förstas avhängiga av hur litteraturen cirkulerades, i form av till exempel korta texter tryckta i tidskrifter och dagspress eller som uppläsning i radio. För många läsarbrev är också den utbildningshistoriska kontexten viktig, inte minst för alla brev från lärare och elever. Den offentliga receptionen av Lagerlöfs texter är inte heller en oviktig bakgrund för att förstå den del av publiken som kan antas ha läst recensioner. Olika delar av det omfattande fält som läshistoria kan sägas utgöra kommer att diskuteras nedan.

Brev som läshistoriskt källmaterial

Brev är en besvärlig källa för den läshistoriska forskaren inte bara för att de kan vara otillgängliga i arkiven och svåra att läsa, utan också för att de är så komplexa. Brevet har retoriska, och ibland rent av litterära, aspekter. Det har en självbiografisk sida och förmedlar samtidigt en idé om mottagaren. Läsar-

breven refererar både till historiska händelser och till fiktiva världar. Frågan är om individuella berättelser om läsning verkligen kan ge ett mer generellt bidrag till en läshistoria: går det att behandla brev till författaren som bevis på hur och vad man läste i förfluten tid?

Vissa parametrar i vårt material går att närma sig kvantitativt. Det handlar då om exempelvis vilka av Lagerlöfs texter som nämns mest frekvent, hur många män respektive kvinnor som skrev brev och hur brevskörden fördelar sig över tid. Dessa aspekter sammanfattades i bokens inledning. Fastän det går att ta fram rimligt pålitliga uppgifter om detta är det inte utifrån breven möjligt att uttala sig om vilka av Lagerlöfs texter som var mest *lästa*, om manliga eller kvinnliga *läsare* dominerar eller om man *läste* hennes texter mer på vissa orter än på andra. Själva läsningen ägde rum i en historisk verklighet vi inte har tillgång till. Det vi har är berättelser om läsning som indikerar något mer eller mindre starkt, men inte kan tjäna som otvetydiga bevis.

Men även om breven betraktas som efterhandskonstruktioner av läsningar, eller föreställningar om läsning, kvarstår flera faktorer som påverkar tolkningen och också trovärdigheten. I vilket syfte skriver man? Ibland är det bara för att beskriva en läsoplevelse, men oftare är det för att be om något – pengar, hjälp med publicering, tillstånd att översätta och så vidare. Då ligger det i sakens natur att brevskrivaren uttrycker en positiv uppfattning av författarskapet och författaren. Det kan finnas skäl till att ljuga om sin läsning, eller räkna upp titlar man känner till men faktiskt inte har läst. Men brev som detaljerat redogör för en läsning är sannolikt inte uppbyggda. Frågan är ändå om sådana brev har något att säga mer än om en individs läsning av en specifik text.

Bokhistorikern Simon Eliot har påpekat att alla historiska läsningar som vi har tillgång till idag är exempel på ovanliga handlingar av icke representativa personer.⁸² Å andra sidan visar varje berättelse om läsning ett sätt att använda litteraturen på som var möjligt att föreställa sig i samtiden och detta har också ett värde. Som Stephen Colclough framhåller kan individuella, dokumenterade läsningar inte frånskrivas historiskt värde på grund av att de inte är representativa. Vi måste istället placera dem i relevanta historiska kontexter och beakta deras mångfald och skillnader.⁸³ Clarence Karr, som använder beundrabrev till kanadensiska författare i början av 1900-talet för att belysa interaktionen mellan läsare, text och författare, hävdar att även om det bara är de verkligt engagerade läsarna som skrev sådana brev, utgör de ett viktigt tvärsnitt av publikens reception.⁸⁴

Ett sätt att hantera detta bevisvärdesproblem på är att undersöka de mönster som framträder. Det går då att skaffa sig en uppfattning om vilka de vanligaste anledningarna till att skriva var, när brevmängden ökar och minskar, se att de texter som överfördes till andra medier hade stort genomslag, konstatera att breven från skolvärlden är en betydande kategori och att förvånansvärt många placerade Selma Lagerlöf i en uttalat religiös kontext. Det går inte att göra några säkra kvantifieringar av dessa mönster eller teman, men de utgör goda indikatorer på var i materialet det är rimligt att göra nedslag för kvalitativa analyser. Och fastän man måste vara medveten om den dokumenterade, historiska läsningens icke-representativitet, så finns det anledning att tona ned den invändningen just för denna brevsamling. Det var kanske ingen vardaglig händelse att skriva till Selma Lagerlöf, men det var inte heller något exceptionellt.

Det finns fortfarande få studier som huvudsakligen arbetar med brev till författare som läshistorisk källa. Ett exempel är James Smith Allen som i *In the Public Eye. A History of Reading in Modern France* (1991) bland annat undersöker brev till kända franska författare. Han driver tesen att läsning under perioden blev en alltmer solitär aktivitet, samt att litteratur mer och mer kom att betraktas som ett verktyg för självinsikt och personlig utveckling och mindre som en källa till kunskap om världen. I synnerhet breven tycks fungera som ett sätt att formera sitt jag och skilja sig från en grupp.⁸⁵ Judith Lyon-Caen följer med *La lecture et la vie. Les usages du roman au temps de Balzac* (2006) i Smith Allens fotspår och undersöker läsares brev till Honoré de Balzac och Eugène Sue. Trots olika språk, nationer och tidsepoker finns det förvånansvärt många likheter mellan breven i Lyon-Caens material och breven till Selma Lagerlöf. Lyon-Caen skiljer mellan olika kategorier: brev från läsare som själva är författare eller skribenter och vill ha stöd från författaren, brev från läsare som identifierar sig med fiktiva karaktärer och brev från läsare som vill diskutera vad texterna har att säga om samhället. Dessa kategorier är också representerade i brevmaterialet. Dessutom finns det i breven till Lagerlöf liksom till Balzac och Sue en litterär, dramatiserande stil som används när läsarna skriver om sina egna liv. Det händer också att brevskrivarna imiterar författarens stil och språk när de skriver sina egna livsberättelser. Vanligast är dock att breven närmar sig självbiografi eller dagbok, genrer som Lyon-Caen framhåller som vanliga i breven till Balzac och Sue.⁸⁶ Lagerlöfs läsare använder hennes texter som tolkningsnycklar till sina egna liv. De uppfattar henne som

en person med förmåga att förstå deras predikament i livet och hennes texter tas som garanti för detta.

Ofta får brev fungera som en av många pusselbitar i den historiska receptionen av ett författarskap, som i T. R. Wrights *Hardy and His Readers* (2003), Katie Halseys *Jane Austen and Her Readers, 1786–1945* (2013) och Robert Mayers *Walter Scott and Fame* (2017). Wright går igenom den samtida receptionen av Hardys romaner kronologiskt och inkluderar både kritikens mottagande och exempel på allmänhetens läsningar i breven till författaren. Liksom med Lagerlöf är det omöjligt att skilja författaren från texten: det har funnits lika många Hardy som läsare, skriver Wright, och var och en projicerar sina egna föreställningar på författaren.⁸⁷ Breven från läsarna får i denna studie ändå en relativt undanskymd plats – det är, som ofta, författaren och hans verk som står i centrum. Halsey ägnar å sin sida den första delen av sin bok åt författaren, den andra – som utgör huvuddelen av boken – åt Austens läsare. Breven som används är främst från kända personer: Margaret Oliphant, Mary Mitford och Elizabeth Barrett Browning.⁸⁸

Att breven inte får så framskjutna position i dessa studier ska inte nödvändigtvis tolkas som att de har ett traditionellt litteraturvetenskapligt fokus på författaren. Det handlar också om att det framför allt är brev från kända personer som är bevarade från Austens samtid, samt att forskarna vill ge en bredare bild av receptionen än vad de kan få ut av en begränsad mängd läsarbrev. I Mayers studie av Walter Scott står breven dock i centrum som historiskt källmaterial.⁸⁹ Studien behandlar brev i Walter Scott-samlingen i National Library of Scotland, och inkluderar både en undersökning av korrespondens med författarkolleger och andra kulturella personligheter och med läsare och andra som ville ha Scotts stöd för att själva bli författare. En huvudpoäng är att Scotts författarroll skilde sig från Wordsworths och Byrons, som uppträdde som upphöjda romantiska diktare. Scott var istället i ständig dialog med sin publik och i viss mån underkastad läsare som riktade olika önskemål till honom. I detta avseende finns stora likheter med Lagerlöfs relation till sin publik.

En författare som mottog många beundrabrev är lord Byron. Corin Throsby diskuterar i ett par artiklar bevarade brev till honom från kvinnliga beundrare. De är exempel på en tidig fan-kultur och på hur läsare upprättar intima relationer till författare. I den meningen har de tydliga beröringspunkter med breven till Lagerlöf, som kanske inte lika ofta är oförlommerade kärleksbrev men likväl uttrycker, dyrkan, idolisering och en stark längtan efter författaren,

som de föreställer sig henne.⁹⁰ En annan del av den läshistoriska forskning som använder brev som källmaterial är snarare inriktad på specifika läsare än enskilda författarskap. Ett exempel är Susann Liebichs studie av en manlig medelklassläsare på Nya Zeeland genom ett familjearkiv som till stor del består av brevmaterial.⁹¹ Genom arkivet kan Liebich följa en persons utveckling som läsare över tid, medan breven till Lagerlöf snarare ger ögonblicksbilder av en mängd läsares läspraktiker.

Det är svårt att med utgångspunkt i breven till Selma Lagerlöf uttala sig om en kronologisk förändring just när det gäller läsning, även om breven på många andra sätt gestaltar historiska förändringar, så som de uppfattas av brevskrivarna. Breven är oftast handskrivna med varierande stil och ortografi. De kan vara allt från vykort och brevkort till tjugosidiga livsberättelser. Ofta finns ledtrådar till avsändarens klasstillhörighet, som de tjugosida försändelserna med brevhuvuden, skrivna med bläck i elegant handstil å ena sidan och å den andra de mer svårlästa, felstavade breven, nedtecknade på lappar eller billigt linjerat papper, med blyerts. I utgåvor av författarens brev eller särskilda korrespondenser går det att snabbt lära sig handstilarna, men att läsa dessa tusentals brevskrivare är en utmaning. Ett tiosidigt, illa strukturerat brev, där nästan varje ord får tydas, får en att skänka en tacksam tanke till de prydligt skrivna breven från de många folkskollärarinnorna som skrev till Lagerlöf.⁹²

Brev som kommunikationsform

I en artikel har Daniel Allington ifrågasatt möjligheten att, som exempelvis Jonathan Rose, använda brev och annat självbiografiskt material för att ge historiska belägg. Han framhåller dessa källor som konstruktioner av verkligheten och betonar istället det diskursiva snarare än det historiskt refererande.⁹³ Motsättningen mellan det historiskt refererande och det diskursiva synsättet är egentligen skenbar. Breven har många olika nivåer. Som tidigare nämnts är de djupt diskursiva i utsagor om läsning eller om författaren som uttalas i dem. Med ”djup” menar vi att utsagorna i breven innehåller lager av diskurser, bestående framför allt av olika auktoriserade läsningar och information om biografi, exempelvis i medierade bilder och berättelser om författaren. Till det kommer brevskrivarens konstruktion av sitt eget jag och sin egen berättelse. Allington exemplifierar hur denna jagkonstruktion kan påverka framställningen av läserfarenheter med den skotske poeten James Hogs självbiografi,

där Hogg lyfter fram sin läsning av Robert Burns som central för sin tillblivelse som författare. På samma sätt kan Lagerlöfs läsare justera sina berättelser om läsning för att själva framstå i en viss dager, som mer litterärt bevandrad eller som mer värdig att motta ekonomisk hjälp.

Detta innebär dock inte att alla nivåer i brevet måste tolkas som medvetna konstruktioner av verkligheter. Vi är eniga med Dolatkhah, som menar att en "position som rent principiellt avfärdar de anekdotiska källornas refererande funktioner och som ser dem bara som diskursiva fenomen, riskerar att bli lika simplistisk som ett antagande om att de skulle ge direkt och objektiv tillgång till en förfluten verklighet".⁹⁴ När en brevskrivare återger detaljer om sitt liv kan det antas att just dessa händelser berättas som ett led i brevskrivarens konstruktion av sitt skrivande jag, men det betyder inte att händelserna inte inträffat. Precis som den "Selma Lagerlöf" brevskrivarna adresserar har olika nivåer, har också "brevskrivaren" det. Hen är en biografisk person, men också ett konstruerat jag. Det finns en brevöförfattare, som är en biografisk person, och ett berättande jag, som är en diskursiv eller kanske snarare en retorisk konstruktion. Liksom inom den självbiografiska forskningen måste också i många brev skiljas på det berättande och det berättade jaget, eftersom brevskrivarna återberättar en livshistoria och breven därför rymmer flera olika tidsplan.⁹⁵

Som retorisk genre har brevet en särskild position. Den har reglerats och lärts ut i handböcker i brevskrivning, så kallade brevställare, och vissa retoriska konventioner är synliga långt in på 1900-talet. Retoriken erbjuder också verktyg för att analysera brevets uppbyggnad. I brevställarna från 1900-talets första hälft lever traditionerna från 1800-talet kvar, exempelvis genom mönsterbrev för olika ändamål. Till och med för telegram gavs det anvisningar. Breven är inte alls låsta vid de retoriska beståndsdelarna som skulle ingå i brev av en särskild karaktär, exempelvis lyckönskningar eller *petitoriae*, brev med en bön eller begäran om något, men de kan analyseras med hjälp av äldre retoriska anvisningar. I den retoriska traditionen uppdelades breven i genrer utifrån brevanledning (causae) och några av de viktigaste brevtyperna är tydligt igenkännbara i breven till Selma Lagerlöf, exempelvis bönebrev och tackbrev.⁹⁶ Som Eva Haettner Aurelius framhållit kan olika typer av brev – brevgenrer, som hon kallar det – också kombineras i en och samma försändelse.⁹⁷

Den retoriska formen är en del av brevens *epistolarity*, för att använda Janet Gurkin Altmans begrepp. I *Epistolarity. Approaches to a Form* (1982) diskuterar hon främst brevromaner, men bidrar samtidigt till att avgränsa brevskrivning-

ens villkor. Ett sådant villkor är avstånd: brev skickas från en brevskrivare till en mottagare, som befinner sig någon annanstans, och brevskrivaren kan antingen understryka avståndet eller det faktum att brevet överbryggar det. Den rumsliga aspekten blir därmed framskjuten. Brevskrivare föreställer sig ofta Lagerlöf på Mårbacka eller bekymrar sig över att inte veta om hon är i Stockholm eller Falun eller utomlands. De placerar alltsomoftast sig själva geografiskt och rumsligt, exempelvis kan brev från skolklasser börja så här: ”Vi är 12 barn i Kvarnbackens skola. Den ligger i Hedemo socken.”⁹⁸

I det material Gurkin Altman undersöker är också det att vara eller inte vara en förtrogen en viktig parameter i brevrelationen. Denna förefaller mindre relevant i vårt material med tanke på att relationer mellan avsändare och mottagare sällan etableras, men de aktualiseras ändå indirekt i brevskrivarnas förklaringar till varför de vänder sig till Selma Lagerlöf och ursäktar för att de vågar närma sig den kända författaren. Den förklaring som anges har ofta att göra med förtroende: ”Doktor Selma Lagerlöf, jag beder om ursäkt för att jag skriver detta brev, men jag hörde på Radion om Doktors stora förståelse och kärlek till de som fått det tungt här i livet.”⁹⁹ Gurkin Altman framhåller också att brevet har en tvetydig status mellan det offentliga och privata: brevet är förknippat med intimitet, men är samtidigt adresserat till en publik – mottagaren – och förblir därefter i allmänhet utom avsändarens kontroll; det kan förstöras, publiceras, eller som i detta fall, överlämnas till ett biblioteks samlingar.

Den temporala aspekt som redan berörts är också viktig. Brevet försöker inte bara överbrygga ett rumsligt avstånd, utan också ett tidsligt. Avsändaren skriver i ett nu för en mottagare som mottar brevet senare. Vad gäller denna aspekt ingår väntan på svar som ofta beskrivs i följande brev, eller rent av besvikelse över uteblivet svar, vilket det också finns exempel på i samlingen.¹⁰⁰ Brevet riktar sig mot två världar: brevskrivarens här och nu och mottagarens här och nu.¹⁰¹ Dessa två dimensioner är tydligt närvarande i breven till Lagerlöf, särskilt den första.

Liz Stanley, som under många år arbetat med den sydafrikanska författaren Olive Schreiners brev, ger i en artikel en definition av brevets centrala egenskaper. De är, som Gurkin Altman också framhåller, dialogiska. Strukturen och innehållet i en brevskrivares brev förändras också beroende på mottagaren och under tidens gång. Det är förbundet med ett specifikt ögonblick och anpassat efter förutsättningarna i detta ögonblick, till exempel genom att brevskrivaren anlägger en särskild ton eller skapar ett särskilt brevjag. Brevet har både sin

egen etik och logik och är sällan anpassat till forskarens behov av strukturerad information. Stanley betonar likheten mellan brevet och annan social interaktion och andra forskare har jämfört med det muntliga samtalet, inte minst genom att brevskrivaren skapar en känsla av närvaro genom att anknyta till den skrivsituation där brevet tillkommit.¹⁰²

Marie Löwendahl ifrågasätter i sin avhandling om kvinnors brevskrivning under 1700-talet brevforskningens starka betoning av retoriken. Hon framhåller istället inflytandet från konversationen och brevet som en ersättning för samtalet snarare än för det retoriska talet.¹⁰³ Detta är en viktig poäng för breven mellan vänner och familjemedlemmar. Breven mellan Selma Lagerlöf och Valborg Olander har just en sådan tydlig samtalskaraktär. Inte minst understryks detta av de luckor i korrespondensen som uppstår när telefonen blev ett vardagligt sätt att kommunicera. I breven från okända till Lagerlöf kan dock i högre grad retoriska mönster urskiljas, eftersom de inte bygger på en redan etablerad relation.

Stanley pekar på en egenskap som bidrar till att göra brev både intressanta och svåra för forskare: de stör de behändiga uppdelningarna mellan privat och offentligt, mellan att tala och skriva, mellan närvaro och frånvaro.¹⁰⁴ Breven är ett slags mellanting mellan privat och offentligt. Under 1800-talet lästes de ofta högt, och i detta fall blev de ett material tillgängligt för forskare på ett nationalbibliotek. Stanley lyfter fram tre olika sätt att betrakta och använda sig av brevsamlingar: som komplex källa till forskning, som en samling (exempelvis en viss, ofta känd, brevskrivares korrespondens som betraktas i sin helhet) och slutligen som föremål för den textkritiska utgivningens noggranna restaurering av viktiga brev, även i detta fall ofta framstående författares eller andra offentliga personers.¹⁰⁵ Här är det alltså den första aspekten som står i centrum.

Med tanke på alla de vetenskapliga överväganden som måste göras när brev används för att få reda på hur, varför och var människor läste skönlitteratur i förfluten tid är det inte utan att man överväger att följa William St. Clairs rekommendation att välja andra källor som är mindre subjektiva och individuella, såsom bibliotekskataloger eller utbildningshistoriska arkiv.¹⁰⁶ Men då skulle tendensen inom forskningen att favorisera det offentliga över det privata förstärkas. Brevsamlingens storlek motverkar också risken för att berättelserna stannar vid det anekdotiska och individuella. Fastän den läsning som dokumenteras i brev till författare varken kan betraktas som helt tillförlitlig eller entydig ger breven ändå tillgång till berättelser som inga andra källor ger.

Vad är en läsare?

En svårighet med brev som läshistorisk källa är att de sällan är renodlade läsarbrev. Brevskrivare har som sagt ofta flera ärenden på en gång. De som skriver till Lagerlöf kan berätta sin livshistoria, be om pengar och samtidigt uttrycka åsikter om författarens litterära verk eller nämna att de läst om henne i tidningen. Det är därför förknippat med vissa svårigheter att avgränsa vilka av alla brev i urvalet som kan karaktäriseras som ”läsarbrev”. Hur ska det i detta rika flöde av historisk information gå att skilja ut vad som kvalificerar sig som en läsning av Selma Lagerlöfs texter från vad som utgör en reaktion på henne som offentlig person? Om en läsare är en brevskrivare som tydligt talar om att hen har läst minst ett av Lagerlöfs verk, hur hanterar vi då de brev som i mer generella termer uttrycker sin beundran för hennes författarskap eller person? ”[T]ack för den odödliga rikedom Ni skänkt genom ert skriftställarskap” kan det heta, utan att det specificeras närmare vad brevskrivaren menar att hon skänkt.¹⁰⁷ Mer grundliga beskrivningar av hur läsaren uppfattade, använde eller tolkade en särskild text är visserligen numerärt sett relativt rikliga, men procentuellt sett i brevsamlingen är de inte lika omfattande.

Ett sätt att hantera problemet är att utgå ifrån en strikt definition och vaska fram de brev som innehåller en mer artikulerad och specifik reception av en eller flera texter. En betydande nackdel med en sådan definition är att vår undersökning då skulle gå miste om en hel del viktig information om läs- och skrivpraktiker. Brev som kanske bara otydligt uttrycker en läsning av författarskapet är ofta del i mer generella mönster som skulle försvagas och kanske försvinna om en striktare definition tillämpades.¹⁰⁸ Det finns till exempel strukturer som är intressanta ur retoriskt perspektiv för brevet som genre. Vi har kunnat se en likartad användning av olika troper, som att en brevskrivare fått ingivelsen att skriva till Selma Lagerlöf i en dröm. Det finns vissa återkommande sätt att grunda sitt *ethos* på visavi olika ärenden.

En tydlig tendens i brevmaterialet är som sagt att antalet brev ökar när Lagerlöf framträtt i medierna, exempelvis i en intervju. En kort artikel i *Husmodern* 1935 ökade brevskörden det året radikalt, eftersom det i artikeln nämndes att breven om ekonomisk hjälp ibland gav resultat hos henne.¹⁰⁹ Likaså ökade brevskörden i samband med jubileer, såsom födelsedagar. Ett annat mönster är att brevskrivarna ofta hänvisar till Lagerlöfs biografi för att förankra sitt ärende. Lärare som vill bjuda in henne till ett evenemang, intressera henne för

något pedagogiskt initiativ eller be om lov att få använda någon av författarens texter i en publikation, tilltalar henne som en kollega eller som en pedagogisk pionjär. Personer som ber om ekonomisk hjälp för att behålla ett hem, hänvisar till Lagerlöfs egen erfarenhet av att förlora sitt hem. Med en snäv definition av läsare skulle brev av detta slag inte inkluderas i materialet och förekomsten av dessa teman i receptionen – som i vid mening har anknytning till Lagerlöfs texter – inte bli synlig.

Ett mer inkluderande sätt att definiera en läsare är att betrakta hen som en person som ger uttryck för att ha läst något eller några av Lagerlöfs litterära verk, men också någon som läser författarskapets ”paratexter”. Gérard Genettes begrepp paratext definieras ofta som det material i en bok som inte tillhör själva den litterära texten, men det kan också användas i en bredare bemärkelse. När Genette beskriver olika typer av paratexter inkluderar han utöver förord, baksidestext och annat – som kanske främst förknippas med termen – också kommentarer som tillförs i efterhand, exempelvis intervjuer med författaren. ”Epitext” kallar Genette den paratext som kommer efter textens publicering. Den offentliga epitexten behöver inte heller härröra från författaren.¹¹⁰ Genettes definition av den offentliga epitexten som en paratext som inte är sammankopplad med texten täcker en stor del av den respons Lagerlöf fick. Här förekommer epitext i andra medier, exempelvis framträdande i radio, men också epitexter som författaren hade mindre inflytande över, såsom alla gratulationer i tidningarna på 70-årsdagen. Utifrån denna definition kan begreppet epitext användas för att beskriva hur brevskrivarna vänder sig till en ”Selma Lagerlöf”, där författarroll och biografisk person är sammansmälta.

De som skriver till Lagerlöf adresserar inte bara en faktisk person med särskilda erfarenheter, utan också ”Selma Lagerlöf” – en konstruktion som består av olika allmänt spridda fragment av hennes biografi, ”biografem” för att använda Roland Barthes begrepp. Skälet till att just detta begrepp lämpar sig för att använda för analys av breven är att det omfattar en relation. *Sade, Fourier, Loyola* (1971), där begreppet beskrivs, handlar om Barthes egen läsning av dessa författare. De fragment som väcker genklang i hans personliga läsning är de som bildar hans Sade-, Fourier- och Loyola-biografem.¹¹¹ Ett biografem är alltså inte ett fragment av någons biografi eller texter i största allmänhet, utan ett fragment som uppfattas som meningsbärande av en specifik läsare. Den senare texten *Le plaisir du texte* (1973) förtydligar också relationen mellan text och författare. Där skriver Barthes att läsaren söker författaren i texten:

hens närvaro i texten är en del av läsarens *plaisir*. Som institution är författaren död och den biografiska personen bakom verket har inte tolkningsföreträde, men läsaren begär författaren och behöver författaren, såsom författaren behöver läsaren.¹¹² Barthes skriver om läsning av texten, inte av paratexter, som i många fall är källan till de biografem som läsarna i denna studie skapar. Men det går inte att skilja de biografem som framträder i läsarnas läsning av Lagerlöfs egna texter från dem som läsaren skapar med utgångspunkt i olika publika epitexter. Selma Lagerlöfs berättarroll influerade hur hon sågs som författare i offentligheten, och motiv som är viktiga i hennes texter kan i många fall hänföras till biografiska händelser. Vi kommer alltså att använda Barthes biografem-begrepp i denna utvidgade bemärkelse: läsaren skapar biografem i dialog både med Lagerlöfs texter och de publika epitexterna.

I de flesta fall går breven i dialog med en bild av ”Selma Lagerlöf” i högre grad än med de litterära verken. Ett annat sätt att formulera detta är att den medierade bilden av Lagerlöf är mer närvarande i breven än hennes litterära verk. Biografen gör sig ofta gällande även i de mer renodlade läsarbrevens eftersom Lagerlöf använde vissa händelser i sitt liv för att skapa en berättelse som understödjer särskilda läsningar av hennes författarskap. Vad är till exempel historien om Mårbacka för sorts berättelse? Vad innebär den för ett författarskap och för responsen från läsare? Brevens visar som sagt tydligt att det finns en gemensam kunskap om flera delar av Lagerlöfs biografi som används i mottagandet av verken, och en sådan rör hemmet som förlorades och återköptes. Detta hände i Lagerlöfs liv, finns med i hennes självbiografi, är ett motiv i hennes litterära texter och en händelse relaterad i biografier, i kritik och forskning och i pressen. Med inspiration från Boris Tomashevsky har vi här valt att kalla en historia sammanvävd av olika biografem som uppstår i läsarens möte med Lagerlöfs texter och offentliga gestaltningar för en ”biografisk legend”.¹¹³ En sådan konstruktion, som alltså består av flera biografem, utgör ett filter för förståelsen av verket.

Det finns gott om biografiska legender om Selma Lagerlöf. Hur idén till *Gösta Berlings saga* kom till henne under en promenad i Stockholm till exempel. Eller att de berättelser som fastern Nana berättade för henne som barn är källan till den kreativa fantasin. Eller betydelsen av att Lagerlöf sedan barn-
domen var halt. Än idag påverkas den offentliga bilden av Selma Lagerlöf av sådana legender, som förknippar henne och hennes skapande med tidpunkter (barndom, ungdom, studier, yrkesliv), platser (Mårbacka, Stockholm, Lands-

krona, Dalarna, Italien, Jerusalem), situationer (högläsning, resor, framträdanden, möten) och sammanhang (syskon, utbildningen, väninnor, Svenska Akademien). Detta är en del av det biografiska stoff som hade och som fortfarande har ett stort inflytande på publikens förståelse av författarskapet.

Det faktum att Lagerlöfs berättelser överfördes till andra medier ledde inte bara till att dessa nådde flera, utan också till att *personen* Selma Lagerlöf fick ett större publikt genomslag – hon blev en litterär celebritet. Ett exempel är en med fotografier illustrerad text av Lagerlöf i *Vecko-Journalen* 1934 i samband med en uppsättning av *Dunungen* i München (se tidningssida på nästa uppslag). Den som framträder i massmediernas bilder är ofta en person som inte i första hand iscensätts som författare. I texten om *Dunungen* handlar det visserligen om hur Lagerlöf fick idén till berättelsen, men bilden representerar inte i första hand författarrollen: ”Selma Lagerlöf med gamla Brunte hemma hos sig på Mårbacka”, lyder en av bildtexterna. De övriga bilderna exploaterar också den nostalgiska kopplingen till Värmland, ”vyerna från de trakter Selma Lagerlöf skildrar”. Vi ser också ”Dunungen i Anne-Marie Brunius älskliga gestaltning”, vilket ytterligare ger intrycket av kändisreportage, om vi inbegriper det ackompanjerande bildmaterialet och inte begränsar oss till texten.¹¹⁴

Läsningen av epitexterna kan med andra ord inte separeras från läsningen av författarens egna texter, men trots det är det förstås intressant att särskilt studera de brev som uttryckligen innehåller reaktioner på läsningen av och synpunkter på Selma Lagerlöfs verk i syfte att få veta något om hur de användes och mottogs, samt hur brevskrivarnas mottagande skilde sig från den offentliga receptionens professionella läsningar.

Brevskrivarnas textläsningar, såsom de uttrycks i breven, varierar stort. Michel de Certeau skriver i ”Reading as Poaching”, en text i *The Practice of Everyday Life* (1984), att vardagsläsaren uppfinner något annat än författaren avsåg; hen kombinerar fragment och skapar något nytt. Samtidigt ingår läsaren i ett hierarkiskt, socialt system som får hen att i varierande grad anpassa sig till auktoriserade betydelser som tillskrivs vissa texter och författare av kulturella eliter. De uppfattningar om ett verk som ses som legitima formuleras ofta av personer som har kulturell makt, såsom kritiker och lärare.¹¹⁵

Att läsningarna i viss mån är styrda av offentligt legitimerade tolkningar är tydligt i många brev. Vissa artiklar om Lagerlöf genererar direkta reaktioner från läsarna, som sällan går i direkt polemik med de offentliga läsningarna. Bland breven från bildade samhällsklasser finns exempel på utförliga

Hur jag fann Dunungen

av

Selma Lagerlöf

En dramatisering av Selma Lagerlöfs »Dunungen» står inför sin premiär på en av Münchens största scener. Till evenemanget har dr Lagerlöf skrivit denna vackra sannsaga om henne som en gång stod modell för denna författarinnans älskligt formade kvinngestalt.

Det var för resten inte jag själv, som fann henne, utan en ung fru bland mina bekanta, en mycket förtjusande ung fru, inom parentes sagt.

Kanske att hon dock infö var fullt så förtjusande som vanligt den tiden, något av de första åren av nittio-talet, som jag nu tänker på. Hon, som annars hade ett strålende humör, hade överfallits av det svarstaste tungsinne.

Vad anledningen kunde vara, visste hon knappast själv och ingen annan heller. Hon var gift med den mannen, som hon alltid hade älskat, hon hade satt två raska pojkar till världen, hon var alldeles frik. Hon och hennes man var inte särdeles förmögna, men vad var penningfrågan att betyda för två unga människor, som är duktiga och sparsamma och älskar att arbeta?

Trots all denna lycka satt hon dagarna i ända och tänkte sig den mörkaste framtid. Hennes man skulle dö bort från henne och de små barnen. Hon skulle nödgas gå omkring i husen som hjälpustru. Till sist skulle barnen resa till Amerika, och hon skulle sluta på fattighuset.

Det var sådana där framtidsperspektiv, som hon upprullade för sig dag efter dag. Det var verkligen färligt, därför att de upp-diktade sorgerna jagade bort sömnen, gjorde henne svag och retlig och tärde på krafterna.

Nåväl, mitt uppe i allt detta hände något, som borde ha kryat upp henne. Hennes man fick en anställning vid ett stort sågverksbolag. Lönen var kanske inte mycket större än den han redan hade, men de skulle få fri bostad på en av bolagets egendomar. Alla var överens om att detta betydligt förbättrade hennes framtidssikt, endast den unga frun själv forfar att se allt i svart. De skulle nödgas flytta till en annan provins, och detta var alldeles nog för att försätta henne i ångest. Så länge som hon hade levat kvar i hembygden, hade hon känt en viss trygghet. Dessutom var mannen tvungen att tillträda platsen genast, han skulle nödgas fara i förväg och lämna åt henne att ordna med inpackningen och avsändandet av deras tillhörigheter. Hon förstod inte hur hon skulle orka gå i land härmed.

Allt blev ändock ordnat och ombesörjt, Selma Lagerlöf med gamla Brunte hemma hos sig på Märbacka. (V.-J.-bild tagen till författarinnans 75-årsdag.)

och en mycket vacker sommarkväll åkte hon fram på landsvägen, som ledde till hennes nya hem. Hon hade då en dagsresa på järnväg bakom sig, det hade varit oödligt hett, barnen hade varit tröttsamma, reskamraterna otåliga, en av tjänsteflickorna hade blivit sjuk under resan. Man kan nog tänka sig, att den tryckande känslan av kommande olyckor inte hade lättat, utan låg kvar i själen mera hotande än någonsin.

Hennes man hade varit henne till mötes vid stationen och satt nu bredvid henne i vagnen. Han försökte muntra upp henne med att berätta, att de skulle bo på en stor bruksherrgård. Det hade bostorfolk där förr i världen, men numera hade bruksdriften avstannat där som på andra håll, och de forna ägarerna hade måst sälja sin vackra gård och flytta därifrån.

Allt det där gjorde henne emellertid endast mer sorgsen. Hon föreställde sig ett gammalt förfallet ställe med insjunket tak och bräckta fönsterutor. Hon var alldeles viss om, att det var där, som olyckan skulle slå ner på henne.

Trots trötthet och förtvivlan lade hon dock märke till att hon åkte fram genom något, som hon ville kalla ett herrgårdslandskap, rikt på små sjöar, små älvar, små träöbevuxna kullar, små äkertegar, små blomkantade stigar i behaglig omväxling. Det liknade verkligen en stor naturlig park, och här och där på kullarna låg vita herrgårdsbyggnader i stället för paviljonger och lusthus.

»Allt detta ser ju bra inbjudande ut», tänkte hon, »men naturligtvis är det inte någon av de där fina gårdarna, som jag får bo.»

Äntligen vek de av från landsvägen, körde upp för en smal allé och stannade framför ett vitt tvåvåningshus ganska likt alla de andra, som de nys hade farit förbi, men kanske en smula längre och högre. Hennes man kastade upp vagnsdörren, hoppade ner ur vagnen och räckte henne handen, inte utan en säker förväntan, att hon skulle ge uttryck åt sin belåtenhet.

Hon återigen, som hade gjort sig så många dystra föreställningar om denna plats, kunde inte riktigt reda tankarna. Hon satt kvar orolig, vågade inte sätta ner foten på denna fruktade mark.

Men just i detsamma, medan hon ännu satt där hjälplös och rädd, kände hon hur

Texten »Hur jag fann Dunungen» av Selma Lagerlöf publicerades i Vecko-Journalen 1934 och illustrerades med fotografier av författaren på Märbacka och med Värmlandsmiljöer.

beskrivningar av läsningar, ofta med fokus på texternas estetiska aspekter, där formuleringarna ligger mycket nära kritikernas omdömen i dagspress eller tidskrifter. Å andra sidan finns det också exempel på hur man läser mot de auktoriserade läsningarna, exempelvis läsarbrev som invänder mot kritiken av *Gösta Berlings saga*. Brev från mindre privilegierade läsare, som kanske inte hade läst recensioner, knyter ofta an till den biografiska legend som kunde hämtas från pressen. Men samtidigt etablerar många läsare en direkt, intim och personlig relation till den firade författaren och jämför hennes liv och verk med sina egna liv, tankar och erfarenheter. I dessa fall är läsningarna i långt mindre grad bestämda av ”de kulturella sanningarna” om Selma Lagerlöf och ofta oförutsägbara, i likhet med de läsare Jonathan Rose undersökt.

Ett begrepp som flitigt används av den internationella forskningen och ofta utan att närmare definieras är ”läspraktiker”, som redan nämnts i inledningen. Begreppet läspraktik får ofta stå som en motsats till lästeori. Det signalerar ett motstånd mot generaliserande teoretiska modeller för att istället fokusera på erfarenhet och subjektivitet som kommer till uttryck i olika empiriska material. Inspirerade av de Certeaus praktikbegrepp i *The Practice of Everyday Life* ser vi läspraktiker som något som kräver inblick i vardagliga handlingar och som är situerat i en tid och på en plats: ”att läsa är att vandra genom ett förelagt system (textens system, analogt med den konstruerade ordningen i en stad eller ett köpcentrum)”.¹¹⁶ Läsaren har en frihet inom ett på förhand konstruerat system, och läspraktikerna bör alltså förstås som vardagliga handlingar inom detta system. de Certeaus jämförelse i citatet syftar på den diskussion om staden som förs i *The Practice of Everyday Life* där han menar att de som bebor en stad inte gör det på det sätt som de som planerar och konstruerar staden (arkitekter, politiker) har tänkt sig, utan skapar sina egna utrymmen i den. På samma sätt är läsares praktiker omöjliga att bestämma på förhand. Att vi använder de Certeaus praktikbegrepp och hans diskussion av läsning som praktik innebär således att läsarbrev till Selma Lagerlöf betraktas som individuella vardagspraktiker.

Samtidigt är breven också ett material som kan berätta om historiska skeenden och förutsättningar utifrån enskilda personers erfarenheter, tankar och sätt att uttrycka sig på mikronivå. Jill Lepore beskriver skillnaden mellan ”mikrohistoria” och biografi på detta sätt:

Om biografi på det stora hela är baserad på en föreställning om individens säregna och betydelsefulla liv och bidrag till historien, vilar mikrohistoria på det nästan motsatta antagandet: hur säreget en persons liv än må vara, ligger värdet i att undersöka detta liv inte i att det är unikt, utan i att det är exemplariskt; i hur ett individuellt liv kan fungera som en allegori för bredare frågor som har betydelse för kulturen i sin helhet.¹¹⁷

De som skildras inom mikrohistoria är också i allmänhet människor med ofullständigt dokumenterad biografi.¹¹⁸ Denna bok kan sägas utgöra en mikrohistoria över brevskrivarna, med huvudsakligt fokus på de läspraktiker de beskriver. Det mikrohistoriska perspektivet innebär att även om de dokumenterade utsagor om läsning vi har tillgång till skulle kunna betraktas som anekdotiska, så har de ändå ett historiskt värde som källmaterial. Mikrohistoria innebär att söka svar på stora frågor i små material.¹¹⁹ Genom mikrohistoria kan ”den vanliga människan träda fram, liksom det vardagsliv och privatliv, som ofta är så svårt att finna i officiella dokument”, skriver historikern Anna Götlind och etnologen Helena Kåks.¹²⁰ I denna bok är det just brevens berättelser om läs- och skrivpraktikernas plats i människors vardagsliv som står i centrum – och i vidare bemärkelse litteraturens roll i människors liv.

Allmänhetens skrivpraktiker

Brev är en viktig del av allmänhetens skrivpraktiker, men liksom i fallet med läshistoria har de bildade klassernas skrivande kartlagts betydligt bättre av forskningen än den breda allmänhetens. Men som Martyn Lyons framhåller i sin studie *The Writing Culture of Ordinary People in Europe c. 1860–1920* (2013) var också de mindre välutbildade del av en skriftlig kultur, och under perioden han studerar förvandlades skrivandet till en alltmer vardaglig handling.¹²¹ Lyons urskiljer två händelser som bidrog till att göra vanliga människors brevskrivande alltmer utbredd: först utvandringen från Europa till Amerika, sedan första världskriget, som skapade en stor ökning av brevskrivande bland människor som ”knappt var skrivkunniga och helt ovana vid att hantera en penna”.¹²² Även historikern Britt Liljewall framhåller i sin bok om 1800-talets folkliga brevkultur att samhällsförändringarna under 1800-talet med emigration, urbanisering, militärtjänstgöring och arbete på andra orter är faktorer

som ligger bakom allmänhetens ökande brevskrivning under denna period.¹²³ Att familjemedlemmar separerades gjorde det till en nödvändighet, både för social sammanhållning och hanteringen av praktiska affärer. Skrivandet fick också en betydelse för identiteten.

Lyons studie fokuserar främst på spansk, fransk och italiensk korrespondens, men den lyfter fram många särdrag i detta material som är relevanta även för allmänhetens brev till Selma Lagerlöf: ursäkter för den egna oförmågan att stava rätt, formulera sig väl och att skriva vackert för hand, en upptagenhet av tid och plats för brevskrivandet (något som för soldater i första världskriget var särskilt akut), formelartade hälsningar samt att låna auktoritet från någon känd författare som brevskrivaren hänvisar till.¹²⁴ Det är viktigt att komma ihåg att allmänheten i Sverige blev skrivkunniga långt senare än de blev läskunniga. Även efter folkskolans införande 1842 varierade skrivförmågan stort, särskilt inom allmogen.¹²⁵

Att vara skrivkunnig i detta sammanhang handlar förstås inte heller bara om att kunna skriva rent tekniskt och med hänsyn till skrivregler, utan även att i någon mån behärska skriftkonventioner och att kunna använda sin skrivförmåga på ett självständigt sätt. Det blev också allt viktigare mot slutet av 1800-talet att vara en god brevsribent, det vill säga att brevskrivandet fick en kreativ komponent.¹²⁶ För många innebar skrivandet därtill ett överskridande av den egna sociala positionen.¹²⁷ Detta är särskilt märkbart i brev från vanliga människor vilka presenterade sig som skrivande och ville ha Lagerlöfs synpunkter på manuskript eller hjälp med att bli publicerade. Just dessa brev, som inte sällan kommer från allmogen, är också ett tecken på det som Liljewall framhåller: att skrivandet alltmer gav utrymme för kreativitet och utvecklandet av en egen stil.

Breven ger många ledtrådar till avsändarens identitet och sociala ställning. Många innehåller långa livsberättelser, som ibland ger intryck av att bli berättade för första gången. Men även brevens materiella egenskaper berättar om avsändaren. I allmänhet är de skrivna för hand med bläck eller blyerts. Handstil och brevpapper skvallrar om bildning och ekonomiska förutsättningar, liksom stavning och sätt att uttrycka sig. Maskinskrivna brev kommer ofta från organisationer och har i allmänhet en mindre personlig prägel, som understryks av att det som handstilen förmedlar om avsändaren försvinner med maskinens statiska skrift. De första maskinskrivna breven från allmänheten kommer 1909. Därefter finns det maskinskrivna brev alla år fram till

1940, men inte ens 1933 och 1938 uppgår de till mer än 20 när de som är skrivna på främmande språk, framför allt engelska, samt rena affärsbrev är borträknade. De som skriver på maskin är mindre benägna att använda det intima tilltal som ofta finns i de handskrivna breven och berättar mer sällan sina livshistorier. Det betyder inte att det inte finns böner om ekonomisk hjälp bland de maskinskrivna breven, men de framställer sina böner på ett annat sätt. Ofta kopplas de till investeringar i företag eller tryckkostnader till egna publikationer. Affärsmässigheten avspeglar sig i brevens retorik och teknik.

Maskinskriften ger sken av auktoritet, professionalitet och affärsmässighet, men förlorar samtidigt i autenticitet, individualitet och originalitet. Idag, när de flesta texter – även brev – skrivs på datorer, framstår de handskrivna breven som bärare av materiella berättelser, inte bara berättelser artikulerade i ord. Skrivmaskinen var en fördel för den som ville framhålla affärsmässigt förnuft, men en nackdel då brevskrivaren ville berätta om sina känslor: ”Förlåt att jag skriver med skrivmaskin, men min ena arm är ond varför jag ej kan använda mig av bläck”, skriver en läsare som hellre låtit handen uttrycka det hon hade på hjärtat.¹²⁸ När skrivmaskinen började bli vanlig, var det fortfarande ett brott mot god sed att skriva brev på skrivmaskin.¹²⁹ Fastän Lagerlöfs publik levde i en utpräglad tryckkultur, där de flesta texter mötte sina läsare i tryckt form i böcker, tidningar och annonser, levde handskriften kvar i breven.

Blyertspennan användes ofta av dem som inte var så välbeställda och som inte heller hade fått någon övning i att använda reservoarpenna eller bläckpenna som doppades.¹³⁰ Att det kunde framstå som olämpligt att använda blyertspenna i ett brev till en känd författare framgår av ett brev, som börjar: ”Var vänlig förlåt mitt besvärande och att jag skriver med blyertspenna.”¹³¹

De handskrivna breven är skrivna på papper av olika format, från A4, med utrymme för långa berättelser, till brevkortet, som i samma storlek som ett litet vykort gav möjlighet att snabbt skicka kortare meddelanden till ett lägre porto än brevet. Brevkortet beskrevs i första upplagan av *Nordisk familjebok* som ”en af postförvaltning å kartong utfärdad och med franko-stämpel försedd blankett, som befordras till lägre pris än vanligt brefporto och är afsedd att innehålla kortare meddelanden, som ej behöfva hemlighållas”.¹³²

I Sverige var skrivandet av brev- och vykort utbrett i början av 1900-talet, precis som i övriga delar av Västeuropa.¹³³ Även för Selma Lagerlöf underlättade brevkorten; hon använde ofta förtryckta tackkort som kunde skickas

43

Kustansholmen den 4-12-1933

Till Dr Selma Lagerlöf

Jag tager mig den stora
friheten o. k. bedja eder
Om en liten hjälp jag bor
nu här i norge jag är
född i Östmark Wismlans^{Den}
20 November 1871

vi är 8 syskon tolv 6 lever
Dem är näst så gamla jag är
den yngsta De 4 bor i vsm^{land}
jag skulle så gärna vilja
se dem ännu en gång jag
har ju inte set dem på 32 år
vund obesvarat

Exempel på brev skrivet av ovan brevskrivare, december 1933.

till brevskrivare som gratulerade, sände gåvor eller kondolerade. Enligt Ann-Catrine Edlund, som undersökt skrivpraktiker i Sverige i början av 1900-talet, skickades 43 miljoner vykort från 1903 till 1904 i landet.¹³⁴ Brevkortet och vykortet demokratiserade brevskrivandet. Även den som kände sig osäker på att komponera ett längre brev kunde skriva ned ett par rader på ett kort eller skicka ett kort med en förtryckt hälsning.¹³⁵

Enligt Edlund var det nya med brev- och vykortet att de var mindre styrda av skriftkonventioner. I detta medium fanns färre etablerade konventioner, exempelvis för komposition och interpunktion.¹³⁶ Det kan dock konstateras, att trots att brevkonventioner är synliga i breven till Lagerlöf finns det en stor variation av skrivpraktiker i breven från allmänheten. Det finns många exempel på rättstavade och välkomponerade brev i välvårdad handstil, men också på långa brev skrivna av sådana som är osäkra på stavning och interpunktion, och där kompositionen är osammanhängande och handstilen ovan. Det är intressant att dessa tillkortakommanden inte hindrade brevskrivarna, ens när de riktade sig till en känd författare. Det säger något om Lagerlöfs ”folklighet”, det vill säga den tillgängliga författarroll hon trätt in i och som utan tvekan hade att göra med att hon själv inte kom från samhällets elit, att hon varit yrkesarbetande som lärare, och att hon var kvinna. Vi återkommer till de tilltal och författarroller som förekommer i breven i kapitel 2.

En annan viktig bakgrund till brevskrivandet under denna tid är den utbyggda postgången, som i Stockholm kunde innebära att posten delades ut fem till sju gånger om dagen på vardagar och två gånger på helgdagarna.¹³⁷ På landsbygden var förstas postgången glesare. Rosa Hygrell (född Johnson), på 1930-talet Lagerlöfs sekreterare, skriver att posten kom till Mårbacka klockan elva med mjölkbilen från Sunne, ”men då fanns där arbete för flera timmar framåt, då ju tjugo–trettio brev hörde till vanligheten”.¹³⁸ Posten sorterades i köket och i biblioteket placerades breven sedan i olika lådor för olika länder och ärenden.¹³⁹ Brevsvar skickades dagligen från Mårbacka. ”Hennes korrespondens var oerhörd”, menar litteraturhistorikern Ruben G:son Berg: ”När hon inte hann skriva ett brev men i alla fall ville svara eller genast tacka för något, kom alltid ett visitkort, fullskrivet med små bokstäver på båda sidorna.”¹⁴⁰ Louise Vinge citerar i en text om breven till Lagerlöf denna passage ur ett brev från författaren till Sophie Elkan:

Jag håller på att bli melankolisk till följd av tiggarbrev. Om det bara vore obekanta ginge det väl an, men det är bekanta, släktingar, gamla elever. Det är gränslöst. Dessutom får jag varje dag bortemot en 10 brev. Jag arbetar i mitt anletes svett, men jag kan inte se någon ända på skrivandet.¹⁴¹

Detta brev skrevs i december 1908. Även om 1908, då Lagerlöf fyllde 50, var ett år med riklig brevskörd kan det inte mäta sig med de kommande åren, efter författarens Nobelpris, eller senare märkesår, såsom 1933, då hon fyllde 75.

Brevanledningar och brevroller

Fram till 1800-talet var brevgenren alltså starkt präglad av de olika retoriska regler och mönsterbrev som presenterades i så kallade brevställare. Under 1800-talet frångicks de retoriska principerna, men levde i praktiken kvar inom brevskrivandet. Stina Hansson, som kartlagt svensk brevskrivning fram till och med 1960-talet, skriver att det under 1900-talets början utkom runt tre brevställare per decennium. Brevställarna från tidigt 1900-tal har det gemensamt med dem från 1800-talet att de framställer brevskrivandet som en svår konst, men den äldre brevretoriken är frånvarande.¹⁴²

I allmänhetens brev till Selma Lagerlöf finns ingen anledning att tro att brevskrivarna medvetet förhållit sig till olika retoriska brevgenrer, men retoriska mönster finns förstås ändå. Den allra mest förekommande typen av brev i samlingen är bönebrev, det vill säga *epistolae petitoriae*, en mycket vanlig brevgenre.¹⁴³ De olika typer av brev som ber Lagerlöf om något kan vara av olika slag: de flesta ber om ekonomisk hjälp (se slutet av kapitel 2, men främst kapitel 3), andra ber om råd, att få utlåtande om eller hjälp att publicera egna texter (se kapitel 7), tillåtelse att publicera en text av henne i något sammanhang (se kapitel 6) eller hjälp i något behjärtansvärt företag. Det säger sig självt att brevskrivaren också inom denna kategori befinner sig i olika roller: den som ber om ekonomisk hjälp eller råd för sin egen del måste i allmänhet förmedla en djupt personlig historia och framställa ett jag som är förtjänt av den hjälp man ber om, medan den som ber om en rekommendation till ett förlag eller om att få inkludera en text av Lagerlöf i en volym man ska ge ut kan anslå en mer affärsmässig och mindre privat ton. Dessa mer litterärt och professionellt orienterade bönebrev ställer i gengäld högre krav på brevskrivarens

stilistiska förmåga och auktoritet som skribent. Så även om brevanledningen eller brevgrenen är densamma, kan bönebrevet kräva att brevskrivaren antar mycket olika roller.

En annan vanlig brevanledning är att uttrycka beundran, antingen för Selma Lagerlöf som författare eller för något eller några av hennes verk, ofta både och. Inom brevretoriken kallas detta *epistolae collaudatoriae*, lovprisande brev.¹⁴⁴ I realiteten kombineras ofta lovprisande och böner: först visar brevskrivarna sin beundran för Lagerlöf som författare, därefter framställer de sin bön.

Beundrabrevet är inte oviktigt i 1900-talets framväxande populärkultur. *Fan mail* blev under denna tid ett internationellt fenomen som förstås samspe-lade med en kommersiell marknad för kultur. Liksom de exempel på *fan mail* till andra författare som undersökts av forskare, innehåller beundrabreven till Lagerlöf i många fall ett kortfattat uttryck för uppskattning och en förfrågan om en autograf, i andra fall en mer utvecklad beskrivning av vad det är som brevskrivaren beundrar och uppskattar.¹⁴⁵ Hemingway är ett exempel på en författare där spänningen mellan modernism och kommersiell kultur visar sig i läsarbreven, liksom motstridiga synsätt på hur fri litteraturen får vara att skildra sexualitet och provocera genom kontroversiella ordval.¹⁴⁶ Dessa spän-ningsfält, både det mellan kommersiell kultur och finkultur och det mellan utmanande och moraliskt god litteratur, är frånvarande i allmänhetens brev till Lagerlöf. Det är minst sagt okontroversiellt att beundra henne. De få kland-rande brev som förekommer handlar framför allt om specifika frågor, såsom Lagerlöfs sätt att framställa präster, faktafel i *Nils Holgersson*, korrekturfel, hennes förhållningssätt i politiska frågor eller helt enkelt att hon valt att inte skänka pengar till en brevskrivare som bett om det.

Hur brevskrivarna formulerar sin beundran är förstås intressant, det vill säga vad de beundrar och hur denna beundran kommer till uttryck. Vanligt är att det är berättelsernas karaktärer som läsarna skriver om och att det finns ett känslomässigt engagemang (mer om detta i kapitel 4). I denna bemärkel-se liknar beundrabreven den *fan mail* som skickades till författare av flick- och pojkböcker i USA, såsom bokserierna om Nancy Drew och Hardy Boys. Forskning har visat att i dessa brev från unga läsare stod karaktärerna och de-ras öden i centrum, liksom olika typer av känslouttryck.¹⁴⁷ Trots att det rör sig om två olika litterära kretslopp – massproducerade flick- och pojkböcker å ena sidan och å den andra Lagerlöfs verk, som både hade framgång på marknaden och sågs som kvalitetslitteratur – finns det likheter i läsarnas törst efter intres-

santa karaktärer att leva sig in i. En annan likhet som studien av just dessa brev visar är att läsarnas beundrande beskrivning av böckerna ofta leder till att personliga erfarenheter berörs och adressaten samtidigt förvandlas till en mottagare av förtroenden. I fallet med pojk- och flickböckerna handlade det ofta om skola, familj och självbild, i breven till Lagerlöf om allt från familj och kärleksrelationer till sjukdom och arbetslöshet.¹⁴⁸ Brevskrivarnas beundran kan också riktas mot Lagerlöfs förmåga att skildra en platsbunden identitet, utifrån hembygd eller idéer om fosterlandet.

Utöver beundrarbrev finns också, som nämnts, enstaka brev som uttrycker klander. De flesta av dem klandrar författaren för att hon inte hör-sammat brevskrivarens bön om ekonomisk hjälp; dessa ger vi exempel på i kapitel 2. Det förekommer också kritik av Lagerlöfs politiska ställningstaganden. Som bekant skänkte hon Nobelmedaljen och Svenska Akademiens silvermedalj som ekonomiskt stöd till Finland under vinterkriget.¹⁴⁹ En brevskrivare menar att även om detta var en fin gest, var det ingenting emot det vanliga människor offrade av sina besparingar: ”Om jag varit i Selma Lagerlöfs ställe, skulle jag behållit mina medaljer men jag skulle hava skänkt mitt Nobelpris till Finlandshjälpen.”¹⁵⁰ Slutligen förekommer kritik av Lagerlöfs litterära gärning, men detta är mindre vanligt än de två föregående skälen till kritik. En läsare 1919 har anmärkningar på ”Tösen från Stormyrtorpet” – ”Åktenskapsbrott, mord, dryckenskap, vanära, förtviflan och mera dylikt.” Brevskrivaren försäkrar att kritiken inte gäller Lagerlöfs person eller hennes skrivsätt. Istället läggs skulden på förläggare och läsare som kräver ”berättelser däri personerna äro sämre än vi, och vi ska frossa i deras brott, deras kval, deras förtviflan”.¹⁵¹ Brev med kritik som denna är som sagt ovanliga. Lagerlöfs böcker sågs allmänt som god läsning och utmanade inte smaken och moralen på något påtagligt sätt, att döma av breven.

Hittills har vi berört tre typer av brev: bönebrev, beundrarbrev och klandrande brev. Ytterligare en kategori syftar till att engagera i sakfrågor eller projekt, exempelvis rösträtt, fredsrörelsen, välgörenhet, hembygdsrörelsen. Denna typ liknar den brevgenre som i retoriska termer benämns *epistolae officiosae*, brev som erbjuder tjänster.¹⁵² Oftast handlar de om att få Selma Lagerlöf att göra brevskrivaren en tjänst, men rent retoriskt konstrueras de ofta som ett erbjudande till henne att delta i något sammanhang som brevskrivaren framhåller går i linje med författarens intressen. Dessa brev är i allmänhet mindre personliga och mer affärsmissiga. I regel beskrivs inte heller brevskrivarens

upplevelse av läsning på samma sätt som i böne- och beundrabreven. Men det finns exempel på brev i denna kategori som använder sig av Lagerlöfs verk för att argumentera för sin sak. Ett typiskt exempel är detta korta brev från 1915:

Fröken Selma Lagerlöf

Mårbacka

Vid första genomläsandet af uppropet ”Till Sveriges Kvinnor” tänkte jag: ”Hur skall man här kunna få till stånd något opinionsmöte för fredens återställande!” Men så erinrade jag mig att vi bo i Gösta Berlings land och att författarinnans namn finns bland inbjudarinnorna till denna vackra idé! Hvarför ej göra ett djärft försök – jag kan ej få mer än ett afslag. Och därför vågar jag, ehuru så godt som obekant och utan att ha rådgjort med någon här om min djärfva plan fråga huruvida Ni skulle vilja och ha tillfälle att d. 27 juni [?] tala här i Torsby och gifva uttryck åt de svenska kvinnornas fredsvilja! Tiden är ju så knapp för arrangerande af mötet, men komme gynnsamt svar kunde det annonseras i kyrkan på Midsommardagen, och kanske kunde vi sedan pr. telefon meddela oss närmare.¹⁵³

Brevet är skrivet med anledning av det upprop för fred riktat till Sveriges kvinnor som Lagerlöf undertecknat tidigare under 1915. Meningen var att uppropet skulle vara upptakten till arrangerandet av ”Kvinnornas fredssöndag” lokalt i olika delar av Sverige, Danmark och Norge i februari 1915. Lagerlöfs dikt ”Margareta Fredkulla” skulle också tryckas upp och säljas på dessa möten. Aktionen som skulle hållits den 28 februari 1915 blev dock inställd efter påtryckningar från drottning Victoria, som var negativt inställd till mötena, och utrikesministern, som ogillade tidpunkten för manifestationen.¹⁵⁴ Den genomfördes till slut den 27 juni 1915, och det är ifråga om detta försenade genomförande av lokala möten som brevet rör sig.¹⁵⁵ I detta brev är det kanske främst Lagerlöf som känd författare med särskilda, offentliga ståndpunkter som appelleras: eftersom hon skrivit under uppropet finns det anledning att anta att hon är positivt inställd till brevskrivarens idé. Men *Gösta Berlings saga* lyfts också fram, och detta har den retoriska funktionen att placera brevskrivaren och författaren i samma ”land”. Det är intressant att hon inte helt enkelt nämner Värmland istället; hon skrev från Fryksände prästgård knappt fem mil från Mårbacka. Det tyder på att ”Gösta Berlings land” är en imaginär plats där alla

kan känna sig hemma och som förenar även dem som inte är värmlänningar. Det är ett sakligt och inte särskilt personligt brev. Dess författare, Anna Bromander, gift med C. V. Bromander som nyligen blivit kyrkoherde i Fryksände, skriver avslutningsvis några rader om att prästgården är under reparation, och hon hoppas kunna erbjuda logi om Lagerlöf vill göra dem den äran. En artikel i *Dagens Nyheter* uppger dock att Lagerlöf istället skulle medverka i den lokala manifestationen i Strömstad.¹⁵⁶

Som framgår av denna diskussion av olika brevanledningar är det som förenar olika typer av brev att avsändaren har en aktiv roll. Medan läsare historiskt har kunnat porträtteras som passiva mottagare av författarens text, så har brevskrivarna – oavsett syfte – fattat det medvetna beslutet att ta fram papper och penna och formulera sina tankar. Men den retoriska roll brevskrivaren antar beror förstås både på ärendet och på brevskrivarens position. Anna Bromander skriver vördsamt till den kända författaren, men hon kan inte sägas ha ett särskilt stort socialt underläge, medan de fattiga människor som bad Lagerlöf om hjälp ofta ägnade många rader åt att ursäkta sig, förklara sig och rättfärdiga sig. Beundrarbrevet kräver en skribent som kan uttrycka känslor, sätta ord på sin beundran, och i en del fall mer utförligt beskriva sin läsning – kort sagt en förmåga att inte bara formulera sina känslor utan också att kommunicera dem på ett relevant sätt till mottagaren. I brev som uttrycker klander däremot sätter sig brevskrivaren i något av en maktposition, eftersom dessa brev ofta handlar om att påtala sakliga fel (som i kritiken av *Nils Holgersson*) eller moraliska fel (som i kritiken av Lagerlöfs sätt att förhålla sig till kristendomen) som diskuteras i kapitel 7 och kapitel 5.

Det är intressant att studera de ordval som brevskrivarna väljer för att presentera sig. I breven om ekonomisk hjälp följer detta ofta mönstret ”Jag har hustru och fem barn + försöker spara på alla sätt, använder varken sprit eller tobak”.¹⁵⁷ Här är det alltså en brevroll som en som är behövande (hustru och fem barn) och väl förtjänt av hjälp (sparar, använder varken sprit eller tobak) som konstrueras. Att inte be för egen del, utan för sina barn är en vanlig taktisk retorik, som förstås också avspeglade faktiska bekymmer för barnen. Detta starka retoriska mönster finns i många av breven om ekonomisk hjälp, i synnerhet från personer som hade ett försörjningskrav. Så här skriver en bekymrad mor 1935: ”Snälla, snälla doktor Lagerlöf, låt icke denna bön förbli ohörd. Jag har prövats så mycket och för min dotter offrat allt. Ensam i 26 år har jag stått med henne.”¹⁵⁸ Att ha prövats och offrat sig för andra är ett ofta

förekommande sätt för brevskrivaren att bygga upp sin trovärdighet och att visa sig förtjänt av Lagerlöfs barmhärtighet.

Beundrarbrev har ofta likartade uttryckssätt. Ett mönster exemplifieras här:

Ni har säkert, goda Fröken Lagerlöf, fått mottaga många hyllningsbrev och är kanske utledsen vid dem? Förlåt mig i så fall. Det är så, att jag måste – får jag säga det? – riktigt hålla af författarinnan till Gösta Berlings saga. Och så har inom mig vuxit behovet att ge uttryck åt denna min känsla.¹⁵⁹

Detta att medvetet betona en förståelse för att Lagerlöf får många beundrarbrev och därefter utveckla sina särskilda skäl att skriva, är en tydlig retoriskt formulerad ingång som förlitar sig mycket på *pathos*, att ha berörts av Lagerlöfs verk. Med utgångspunkt i verken kan beundran sedan uttryckas för författaren som skapat dem: ”Men det som framför alt har fyllt mig med glädje, har gjordt mig så oändligt godt, är att jag bakom Edra arbeten tycker mig skönja en hel och frisk personlighet med lugn och djup förståelse för alt mänskligt”, fortsätter brevet.¹⁶⁰ Här etableras också en närhet till författaren – genom hennes verk har brevskrivaren kommit att lära känna författarens personlighet. Detta närhetsmotiv är vanligt och vi kommer in på det mer inte minst i kapitel 4 om läspraktiker, men även i kapitel 3 om ekonomisk hjälp.

Ursäkter och andra retoriska taktiker

När okända människor vågade vända sig till Selma Lagerlöf krävdes en förklaring, i många fall en ursäkt. Dessa grundar sig alltså ofta i personliga omständigheter: när det gäller att be om pengar en trovärdig berättelse om de prövningar man fått utstå, och när det gäller gratulation eller beundran en hänvisning till Lagerlöfs verk. Det finns vissa mönster i dessa motiv och ursäkter. Ursäkten kommer ofta först och är inte sällan varianter på uttryck för förståelse för att Lagerlöf inte vill ha brev från okända, med andra ord att brevet är en form av intrång eller störningsmoment. Ofta är ursäkterna sammanflätade med de olika roller som Lagerlöf tilldelas och förstås även med den roll brevskrivaren själv intar. De mönster som framträder kan retoriskt betraktas som ett slags *loci communes*, gemensamma platser från vilka argu-

ment kan hämtas eftersom brevskrivare uttrycker sig påfallande likartat.¹⁶¹ Det allra vanligaste sättet att motivera handlingen att skriva brev till Lagerlöf är att hänvisa till henne som författare, till hennes verk eller både och. Ett typiskt exempel är detta brev från 1933:

Ber så hjärtevarmt om förlåtelse för jag besvärar hade väl ej fått en tanke på det, om jag ej sett edert ädla ansikte i en veckotidning och läst om eder 75 årsdag, har läst några böcker författade av eder och beundrat dem mycket, jag läste om eder ädla personlighet, hur god ni är och detta gav mig mod att fatta pennan för att rikta en varm bön till eder ädla Fru.¹⁶²

Som regel inleds breven med en ursäkt för att brevskrivaren besvärar, det gäller inte bara breven om ekonomisk hjälp. Efter ursäkten måste motivet anges, i detta fall åberopar brevskrivaren både författarens verk och offentliga författarroll. Hänvisningen är dock karaktäristiskt vag: ”några böcker av författarens verk” snarare än specifika titlar. Viktigare än läsningen är helt klart i detta sammanhang hur Lagerlöf framställs och framställer sig själv offentligt. Detta exempel får stå för en utbredd tendens att först be om förlåtelse, och därefter hänvisa till den kunskap man har om Lagerlöf som författare. Denna kan förstås vara ytlig eller mer grundlig.

Men det finns också mer specifika mönster där brevskrivarna förklarar varför de tillskriver Lagerlöf. En återkommande motivering som brevskrivare använder sig av är att hänvisa till en ”ingivelse” och i en del av dessa fall kopplas detta motiv till Gud eller försynen, som gripit in och förmått brevskrivaren att ta till pennan. I andra fall har motiven att göra med känslor, något som till exempel uttrycks genom en hänvisning till ”hjärtat”. Gemensamt för dessa taktiker, att presentera brevet som ett resultat av en ingivelse eller som en produkt av översvallande känslor, är att brevskrivaren själv retoriskt fråntas ansvaret och istället blev manad av krafter utanför sig själv. Ytterligare ett sätt att retoriskt försöka få Lagerlöfs gehör är litterariseringen. Den vilar istället på idén att brevskrivarna skiljer sig från mängden genom att kunna gestalta sin berättelse litterärt och att deras skrivande är i Lagerlöfs anda, exempelvis i sagoform. Lyon-Caen har iakttagit detta sätt att skriva även i breven till Balzac, och kallar den *mimetisme*, efterbildning av författarens egen stil.¹⁶³

Vi ska exemplifiera samtliga dessa tre sätt att närma sig Lagerlöf, och börjar

med den första kategorin: ingivelsen. En pensionerad folkskollärarinna med försörjningsbörd för sjuka släktingar skrev 1933 till Selma Lagerlöf. Tanken på att skriva kom oförklarligt till henne: ”Under en sådan sömnlös natt for en tanke genom mig, varifrån den kom, vet jag ej. Den blev så stark och tvingande, och lydde så: ’Skriv och tala om ditt bekymmer för Doktor Lagerlöf.’”¹⁶⁴ Här uppkommer tanken att skriva till Lagerlöf som en oförklarlig ingivelse, inte i en dröm, men att ingivelsen kom på natten är karaktäristiskt. Tanken är inte produkten av rationella överväganden, utan har snarare uppstått ur oroliga tankar nattetid. Ibland används också ordet ”ingivelse” explicit för att förklara anledningen till brevet: ”vet inte hur det kommer sig att jag fått ingivelsen vända mig till Eder med det, som ligger så tungt på mig”, skriver en kvinna som ber om hjälp åt ”en lungsjuk gosse”.¹⁶⁵ Även här spåras alltså ingivelsen till en oförklarlig maning eller impuls.

I dessa två exempel finns ingen religiös inramning, men samma plötsliga och oförklarliga ingivelse kan formuleras som Guds röst. En avsändare som ber om hjälp skriver: ”då kom det i mitt öra som en röst från högre ort att jag skulle vända mig till Fr. Lagerlöf”.¹⁶⁶ Den religiösa aspekten är tydligt uttalad i detta brev, både i uttrycket ”en röst från högre ort” och i en senare hänvisning till Kristus. Det är inte ovanligt med hänvisningar till Gud i detta sammanhang. Ett annat exempel är ett brev från en fattig ung frälsningssoldat som ber om pengar. Hon skriver att hon ”har bett Gud att han skulle visa mig en utväg så att jag kunde få penga, då kom mina tankar på D:r Lagerlöf, ’ty som jag hört är hon en godhjärtad kvinna’, att jag skulle skriva och bedja henne om hjälp”.¹⁶⁷

Liknande formuleringar, att brevskrivaren framställer det som att Gud förmått dem att vända sig till Lagerlöf, är inte ovanliga och utgör ett argument som retoriskt förvandlar dem från en krävande brevskrivare till ett verktyg i Guds händer. Ibland är det oklart om hänvisningen till Gud endast är retorik: ”Jag har länge och enträget bett Gud visa mig någon, som kunde hjälpa mig, och då kom jag en dag att tänka på Fröken, som jag riktigt älskar genom de böcker som Fröken skrivit”.¹⁶⁸ I detta fall är det svårt att veta om man ska läsa böckerna till Gud som ett uttryck för religiös tro eller som ett försök att stärka brevskrivarens *ethos* som en skötsam person som förtjänar hjälp. En del undviker helt explicita religiösa markörer och hänvisar istället till försynen: ”Inte vet jag hur jag kommit på tanken att vända mig till Er. Jag tar den idéen som en försynens skickelse”.¹⁶⁹ Brevskrivaren är sjuk och ber om pengar för att klara sitt uppehälle och vänder sig till Lagerlöf, ”som ha hjärta för andra

och deras sorger. Ack, det måste NI – Selma Lagerlöf – ha. Jag vet det, ty jag känner Er genom Era böcker. Därför känner jag mig nästan barnligt trygg och förvissad, att kan Ni göra något för mig, så gör i det äfven.”¹⁷⁰ Här kombineras alltså förklaringen att försynen fått henne att vända sig till Lagerlöf med en hänvisning till hennes litteratur, med idén att denna avspeglar sin författare som person, som vi också såg i det första exemplet i detta stycke.

Så till den andra kategorin, känslargumenten, som ofta beskrivs med explicita hänvisningar till hjärtat. Ibland är det Lagerlöfs hjärta som brevskrivaren vänder sig till, som i inledningen till detta brev från 1911: ”Selma Lagerlöf, du har ett hjärta så varmt, rikt och stort, att du är den enda som kan förstå mig nu.”¹⁷¹ Här kombineras också känslappellen med ingivelsemotivet: ”Jag kan ej förklara varför jag kom att tänka på dig just idag, just nu, där jag satt och sörjde öfver en vän, som lider och är nära döden.” Därefter beskriver avsändaren också sin berättelse som ”en saga som du i några ord skall få höra”.¹⁷² Hänvisningen till sagan, hjärtat och ingivelsen kombineras här, och exemplet visar att de ofta kompletterar varandra och förekommer i samma brev. Mer ovanligt är däremot att Lagerlöf duas.

Ytterligare ett brev som kombinerar en litterär karaktär med känslargument är detta från 1934:

Egentligen är det förmätet att ”sparven” ger sig in i trandansen och en enkel allmogekvinna vågar besvara en doktor och stor författarinna, men mitt hjärta är så överfullt av tacksamhet att det må tjäna som ursäkt.

Så glömma vi då den stora olikheten och det blir bara en mamma som på grund av de geografiska avstånden ej kan tacka sagotanten och sin gosses lärarinna på något annat sätt.¹⁷³

Brevet har mycket tydliga litterära drag. Det sociala avståndet beskrivs med hjälp av liknelsen med sparven och trandansen. Därefter framhålls det av tacksamhet överfulla hjärtat som en motivering till varför hon skriver detta brev. Lagerlöf appelleras sedan i två olika, men i viss mån sammanlänkade, roller: som lärarinnan, det vill säga alla barns lärarinna eftersom alla barn läser hennes texter i skolan, och ”sagotanten”, även detta en roll som kan förknippas med barnläsning. En annan variant av samma hänvisning till hjärtat finns i de beundrabrev som beskriver läsningen av specifika verk. En börjar med en

sedvanlig ursäkt: ”Det är förfärligt av mig att skriva till Er” och fortsätter sedan med att ange sitt skäl till att skriva: ”Men se det var så, att jag alldeles nyss läst ’Liljecronas hem’, och jag kände att jag måste ha någon att utgjuta mina känslor för.” I detta brev skapas också ett imaginärt rum där brevskrivaren kan möta författaren och framföra sitt tack:

Helst skulle jag då förstås velat ta ränsel på ryggen och med det samma gått ut att söka upp Er. Jag skulle väl ha fått vandrat i många dagar över slätter och genom skogar och över älvar och sjöar, men jag skulle inte ha förtröttats och inte låtit mig avskräckas av något, och var jag gått fram, så skulle jag ha berättat, att jag var på vandring till Selma Lagerlöf för att tacka henne för hennes nya, underbara bok. Då skulle de säkert ha kommit till mig både unga och gamla och bett mig ta hälsningar med. [---] När jag så kom fram, skulle jag gått rakt in till Er med ränseln på ryggen och allt landsvägens grus och snö på skorna, böjt knä och bara sagt: Tack! Nog skulle Ni ha känt allt vad jag ville säga med det, att det kom ur djupet av mitt hjärta och att ett långt tåg av tysta män och kvinnor stod bakom mig och i sina hjärtan sade detsamma – ¹⁷⁴

Även detta brev har en utpräglat litterär karaktär. Här byggs en hel historia för att förklara anledningen till brevet och för att legitimera brevskrivaren som både en budbärare från alla i Sverige som vill tacka Lagerlöf och som en sagans hjälte, eller ett slags pilgrim utvald att göra denna vallfart. Fiktionen tas i bruk för att ge uttryck för känslorna, men också för att visa att brevskrivaren är värd Lagerlöfs uppmärksamhet genom sin förmåga att själv dikta. Givetvis kan den berättelse som presenteras i brevet också läsas som en verklig fantasi hos brevskrivaren, och inte bara som ett sätt att påverka. Det var trots allt många dröm att besöka Mårbacka, något vi återkommer till längre fram, och många företog vandringar likt den som beskrivs i brevet för att komma till Lagerlöfs hem, som redan under hennes livstid blev ett turistmål.¹⁷⁵

De brev som här anförts som exempel på hänvisningar till hjärtat för att motivera brevskrivandet är samtidigt exempel på en vanlig taktisk manöver: att ge brevet en litterär karaktär för att på så sätt skapa ett brev jag som är förtjänt av Lagerlöfs uppmärksamhet. I ett brev om ekonomisk hjälp från 1934 sägs detta explicit: ”Eftersom Doktor Lagerlöf alltid älskat sagor och själv skri-

vit de allra underbaraste, så vill jag framställa min bön i form av en saga, för att i någon mån göra det mindre tröttsamt att läsa.”¹⁷⁶ Detta är inledningen på en sju sidor lång livsberättelse, där avsändaren skriver om sig själv i tredje person från barndom till vuxenliv. Avsändaren använder sig också av en annan vanlig litterarisering, nämligen att åberopa Lagerlöfs egna verk som argument. Detta brev avslutas just på detta sätt, med en hänvisning till romanen *Anna Svärd* (1928): ”Men när hon om Påsken läste om ’Anna Svärd’ som gick med krampåsen, då tänkte hon; ack denna Selma Lagerlöf, hon förstår allt, till och med en så enkel människa som Anna Svärd förstod hon, då förstår hon säkert mig”.¹⁷⁷ Både det egna skrivandet och läsandet blir på detta sätt verktyg för brevskrivaren för att kunna framföra sitt ärende och visa sig förtjänt av författarens välvilja.

Samma skrivsätt används av ett lantbrukarpar som skriver till Lagerlöf 1937. ”Ett brev till hela Sveriges sagoberätterska bör väl börja med en saga”, inleder de. Därefter följer deras liv berättat i tredje person och med en början som en saga:

Det var två unga människobarn nere i Småland, som kommit överens att sätta bo gemensamt, men de voro båda fattiga och måste därför vänta på bättre tider. De togo platser här och där i landet och försökte på alla sätt att få reda på något litet ställe som de kunde komma över utan någon nämnvärd kapitalinsats. Omsider kommo de till Värmland och fick där arrendera en gammal förfallen gård som de, med smålänningars vanliga envishet beslöto sig för att rusta upp och få sin försörjning på.¹⁷⁸

Trots det inledande sagoanslaget blir berättelsen i brevet en egendomlig blandning av modern verklighet och arkaisk stil. Berättelsen handlar om hur svårt det visade sig vara att få lönsamhet i gården hur mycket de än arbetat och slitit. Sagan är alltså full av överväganden om kapital till utsäde och nödvändiga maskiner till jordbruket. ”Ja, det var sagan och nu börjar verkligheten igen. Vi ha hört talas om flera unga människor som vänt sig till Dr Lagerlöf och fått hjälp och därför tänkte vi att vi också kunde försöka”, avslutar de.¹⁷⁹ De flesta litterariserande formuleringar som breven uppvisar är uppenbart inspirerade av Lagerlöf själv. Antingen anspelar de explicit på någon karaktär eller något verk, eller så använder de sagan och sagoberättandet som form för att berätta

den egna historien. Men även andra litterära skrivsätt kommer till uttryck i breven. En del bifogar exempelvis egna hyllningsdikter. Dessa är dock betydligt färre än de brev som använder sig av ett litterariserande av livsberättelsen.

Breven som berättelse och liv

De aspekter av breven som ovan har lyfts fram – hur brevskrivarna väljer genre och roll i breven, hur de tilltalar Lagerlöf i olika författarroller och på vissa, återkommande sätt legitimerar sitt brevskrivande – pekar alla mot en syn på brevet som en textuell konstruktion snarare än ett historiskt dokument. Självfallet har breven en relation till verkligheten och ett uttalat sanningsanspråk, men de är också komponerade berättelser där brevskrivaren ikläder sig en viss roll och tilltalar mottagaren på ett taktiskt sätt.¹⁸⁰ Som Liljewall framhåller kan brev betraktas ur två olika perspektiv: ”ett konstruktivistiskt (brev som berättelse) och ett realistiskt (brev som liv)”.¹⁸¹ Det går förstås inte att välja ett av dessa; brevforskaren får istället försöka betrakta brev som utsagor om en historisk verklighet å ena sidan, å den andra som berättelser med komposition och konstruerade brevtag. Brevet är ”ett kroppsnära och individuellt uttryck för den skrivande människan, och förknippas med sanning och äkthet även inom forskningen”, menar Tilda Maria Forselius.¹⁸² Hon ansluter sig till de brevforskare som menar att föreställningen om brevets äkthet i förhållande till den historiska verkligheten kanske är den starkaste brevfiktionen av alla och lyfter istället fram brevets relationella och intentionella diskurser.¹⁸³ Detta går också i linje med Gurkin Altmans och Stanleys ställningstaganden, som diskuterades ovan.

Stanley vänder sig emot ett synsätt där brevens livsberättelser och det levda livet ses som synonyma. Samtidigt måste olika typer av brev skiljas åt. Framför allt har Stanley studerat Olive Schreiners, det vill säga en känd författares brev. Även om vi också ser breven som textuella konstruktioner, där brevtag skapas och olika taktiker tillämpas, så är det ändå en viss skillnad mellan författarbrev och brev skrivna av människor som sällan hade tillfälle att skriva överhuvudtaget. Det finns mycket riktigt en tydlig tendens att ju sämre stavningen, interpunktionen och språkbehandlingen är, desto mindre utvecklade är de retoriska grepp som kan utläsas i breven. I en del fall börjar brevskrivarna med en enkel ursäkt för att därefter rakt på sak och mycket kortfattat framställa sin bön om hjälp. Andra brev från ovana brevskrivare är längre, men

är då ofta osammanhängande och till synes mer slumpmässigt än avsiktligt komponerade. Även Gurkin Altman argumenterar för en diskursiv och socialt kontextualiserad förståelse av brev, men också hon undersöker kända brevskrivare, exempelvis madame de Sévigné, och i dessa fall ser diskursiviteten rimligen annorlunda ut än i vanliga människors brevskrivande.

Att kända brevskrivare ofta står i fokus i forskning på 1600- och 1700-talsbrev är inte underligt. Vanliga människors skrivande är förstås mindre bevarat och skrivkunnigheten lägre, vilket framhålls av Lyons.¹⁸⁴ För svensk del medför 1800-talet stora förändringar för vanliga människors brevskrivande. Liljewall, som studerat folklig brevkultur från början av 1800-talet till och med sekelskiftet 1900, framhåller att de bristande skrivkunskaperna i början av 1800-talet var ett stort hinder.¹⁸⁵ Först omkring mitten av 1800-talet började breven utöver den rent informativa funktionen också fungera som identitetsformerande. Liljewall kopplar detta behov av identitetsskapande till samhällets snabba förändringar under denna tid. Med hjälp av brevskrivandet ”testas nya förhållanden, upptäcks nya möjligheter och underlättas val”.¹⁸⁶ Detta är en formulering som också väl beskriver breven till Selma Lagerlöf, som inte sällan handlar om längtan och önskningsar: att få ett arbete, att få förverkliga sin dröm om skrivande, att få resa eller utbilda sig.

Liljewall menar att de folkliga brevskrivarnas språk och stil utvecklades runt sekelskiftet. Även människor som inte var vana skribenter kunde använda dessa förmågor för att reflektera över jaget och omvärlden. Man kan nu uttrycka sina tankar med egna ord istället för att som tidigare låna andras språk, exempelvis genom att tillgripa citat för att formulera det man ville ha sagt.¹⁸⁷ Detta stämmer på det stora hela väl överens med breven till Lagerlöf, även om citat från Bibeln av vissa brevskrivare flitigt används för att uttrycka skribentens situation eller synsätt. Liljewall finner i kvinnornas brev från sekelskiftet 1900 en större uttrycksfullhet och ledighet än i männens.¹⁸⁸ Det finns vissa tecken på detta också i breven till Lagerlöf, även om vi i denna studie inte undersöker breven ur stilistiskt perspektiv utan ur ett tematiskt.

Breven representerar en stor mångfald av ämnen och kommer från brevskrivare från alla samhällsklasser. Därför är det svårt att säga något generellt om deras utformning och textualitet. I samlingen finns allt från korta gratulationer på brev eller vykort till livsberättelser på tio sidor eller mer. Det finns brevskrivare som mödosamt verkar ha plitit ned det allra nödvändigaste för att framföra sitt budskap och brevskrivare vilka tydligt planerar sitt sätt

att tilltala Lagerlöf på och medvetet skapar ett brevjug. Inte minst de talrika exemplen på den taktiska användningen av litterarisering, i synnerhet då tekniken att använda sagoformen för att anknyta till Lagerlöfs eget författarskap, gör en konstruktivistisk syn på breven relevant. Detta styrker också Liljewalls poäng att breven under början av 1900-talet i allt högre grad blev en plats där jaget kunde formuleras i relation till omvärlden även hos ovana skribenter.

Fastän ett konstruktivistiskt perspektiv är relevant för materialet, är det svårt att helt avvisa ett realistiskt. Breven berättar om en historisk verklighet, fastän de inte oproblematiskt kan betraktas som sanningar om denna verklighet. Inte minst berättar de vad människor oroade sig för, hoppades på, önskade sig och drömde om. De önskningar som Lagerlöf fick motta kunde vara mycket vardagliga och materiella: en bok, en cykel, en radio, en stickmaskin, ett hem. Motiveringarna till sådana önskningar berättar mycket om människors livsvillkor. Någon som blivit arbetslös vill starta en egen affärsverksamhet med hjälp av stickmaskinen. Någon som är fattig och vill bilda sig önskar en bok. Någon som längtar bort från sin hemmiljö vill ha en cykel.¹⁸⁹ Många, många önskar att få ett eget hem, en ouppnåelig dröm för flertalet.

En dröm som förenar människor ur olika samhällsklasser är drömmen att få skriva litterärt och få det man skrivit publicerat. Detta kan liksom många andra drömmar och förhoppningar som uttrycks av brevskrivaren ses som en aspekt av moderniteten. Inte ens en bondson på sin ärvda gård behövde känna sig dömd till detta liv, utan kunde drömma om att bli författare.¹⁹⁰ Samtidigt som breven berättar om en verklighet full av många svårigheter, exempelvis för de arbetslösa eller sjuka, för familjer med tung försörjningsbörda och för unga människor utan medel som ville utbilda sig, så är de fulla av tron på möjligheten till ett annat liv – och att Selma Lagerlöf kunde hjälpa dem att nå fram till detta.

*

Sammanfattningsvis kan det mot bakgrund av den läshistoriska forskningsöversikten i detta kapitel konstateras att olika typer av brev varit en viktig, men också något omstridd läshistorisk källa. Vi betraktar breven både ur ett konstruktivistiskt och realistiskt perspektiv, och menar att de kan ses som ett intressant mikrohistoriskt material genom sina berättelser om läs- och skrivpraktikernas plats i människors vardagsliv. De studier som gjorts på beundrabrev till författare i olika tider visar på vissa likheter trots skilda kontexter: läsare identifierar sig med fiktiva karaktärer, använder sig av de känslor littera-

turen och författaren framkallar, tar ofta till litterariserande sätt att skriva och vill i många fall själva bli författare. Vissa återkommande retoriska mönster och formuleringar återkommer, exempelvis när det gäller att modellera sitt ärende, att konstruera sitt brev jag och att ursäkta sig. Brevskrivarna använder sig också av den information de har fått om författaren, både via hennes verk och genom medierade bilder. I det följande kapitlet fördjupas just hur Lagerlöfs olika författarroller och kändisskap blir en del av läsarnas förståelse av hennes verk.

2. Föreställningar om Lagerlöf – genombrottet, rollerna, berömmelsen

”TÄNK ATT JAG SITTER HÄR med Selma Lagerlöf!” utbrast Greta Garbo när hon första gången träffade författaren.¹⁹¹ Om detta möte har regissören och skådespelaren Victor Sjöström berättat. Han har även reflekterat över de båda berömdheternas skilda sätt att förhålla sig till offentligheten. Anledningen var att Lagerlöf vid ett tillfälle hade frågat honom om Garbos skygghet. Var den verkligen äkta?

Jag kunde uppriktigt försäkra henne, att så var fallet; att det absolut inte var något effekt- eller reklamsökeri, utan en djupt bottnad önskan att bara få vara ifred. Selma Lagerlöf ansåg dock, att Garbo skulle få denna önskan mycket lättare uppfylld, om hon lät bli sin kurragömmalek och i stället rörde sig fritt omkring. Då skulle inga människor besvära henne med sin nyfikenhet. Dessutom hörde publicitet till ett ont, som en offentlig person var tvungen att underkasta sig. Jag vet inte om jag tog fel, men jag hade intrycket, att Selma Lagerlöf sade detta som ett slags försvar eller förklaring till att hon själv inte brukade hålla sig undan den oundvikliga publiciteten.¹⁹²

Selma Lagerlöfs syn på publicitet var mycket riktigt dubbel. Vilka bilder av henne som spreds kunde hon i viss mån styra över, men givetvis inte helt och hållet och med tiden allt mindre. Inför sina närmaste klagade hon ofta på uppmärksamheten och hon var omvittnat återhållsam med vissa typer av offentliga framträdanden.¹⁹³ Ändå ställde hon upp på intervjuer, hemma

hos-reportage, offentliga uppläsningar och höll tal i radio. Flera journalfilmer porträtterade henne och hon lät sig firas vid publika tillställningar och avbildas på fotografier och målningar. Under 1920-talet förvandlade hon också sitt hem till ett slags monument över sig själv, och redan under hennes livstid strömmade besökare dit.¹⁹⁴

Den ambivalenta inställningen till offentligheten var i själva verket mycket tidstypisk. Författarna och förlagen behövde offentlig exponering, men föraktade följderna av den.¹⁹⁵ Men det var förstås framför allt publiciteten, som gjorde Lagerlöf känd och gav henne en läsekrets som snabbt växte. Hur hon framställdes i press, radio, film och reklam är inte helt okänt för forskningen, och hur hon gestaltades och inte minst gestaltade sig själv vid offentliga framträdanden har också undersökts.¹⁹⁶ Men hur såg då allmänhetens uppfattning om Selma Lagerlöf ut och hur växte hennes ryktbarhet fram hos dem? Vilka föreställningar knöt publiken till henne och varifrån hämtades de? Vilken inverkan på uppfattningen om författaren hade de representationer av henne som vanliga människor mötte till vardags i press, radio och/eller de litterära verken, och hur använde och transformerade publiken dem? Hämtade de information också från annat håll än medierna?

Dessa frågor kan ge sken av att det skulle finnas banala ”envägsrelationer” mellan ett visst medium och inverkan på publiken, men sambanden mellan författaren/texterna/källor och publiken är komplexa och Lagerlöfs läsare var i högsta grad aktiva medskapare. Relationerna till det Lagerlöfrelaterade materialet ändrades konstant och var individuella och kontextuella samtidigt. Kulturstudieforskaren Lawrence Grossberg poängterar att publiken aldrig tar sig an bara *en* text eller endast *en* genre eller enbart *ett* medium. Kultur kommunicerar i specifika sammanhang där mängder av texter, praktiker och språk är sammanförda, och där samma verk ofta samtidigt förekommer i skilda kontexter med olika funktioner och skilda effekter på sin publik.¹⁹⁷ Grossberg hämtar ett exempel från en rockkonsert och menar att den sammanför inte bara musik, text, iscensättning, estetiska konventioner och mediepraktiker, utan också en mängd sociala relationer och ideologiska positioner: ”det är inom sådana kontexter som relationen mellan medlemmar av publiken och de kulturella uttrycken definieras”.¹⁹⁸ Nu är ju Selma Lagerlöf inte en rockstjärna, men vi kommer i det följande att peka på – och har redan delvis gjort det – en stor mängd överlappande sammanhang som läsarna mötte henne i. Förutom radiolyssning och högläsning i skola och föreningar förekom förstås reportage

i pressen, intervjuer, följetonger och bokutgåvor, i vilka man kan utgå från att sociala relationer, representationer, ideologier, språkstilar, framträdanden, konventioner och så vidare är aktiverade samtidigt och med skilda funktioner för, och effekter på, publiken.

Grossberg betonar att det är en särskild sensibilitet (*sensibility*) som håller ihop kulturell form. Den identifierar de möjliga samband mellan publik och texter som finns inom deras omfång och bestämmer att och hur vissa texter eller praktiker kan tas emot, hur de upplevs och inte minst hur de kan påverka publikens position i världen.¹⁹⁹ Det är fruktbart att ha med sig denna tanke i det följande när vi diskuterar föreställningar om Selma Lagerlöf bland hennes läsare. Viktig är också insikten att medier inte verkar på en passiv publik, men heller inte tvärtom, för, som Grossberg skriver, ”även om det är sant att publik alltid är aktiva, så följer det inte av det att de någonsin har full kontroll”.²⁰⁰

Författarcelebriteter – ”höfdingen” och ”Nordens största sagoberätterska”

Ryktbarhet och berömmelse har under de senaste decennierna uppmärksamats inom *celebrity studies*, celebritetsforskning.²⁰¹ Den brittiske filmforskaren Richard Dyers bok *Stars* (1979) anses ha utgjort en startpunkt för ämnet, inom vilket ”stjärnan” ses som en konstruktion som i första hand tjänar kommersiella och ideologiska syften.²⁰² En celebritet skapas, menar Dyer, genom olika offentliga representationer, i Selma Lagerlöfs fall genom till exempel bildmaterial, intervjuer och reportage i dagspress och veckotidningar, och hen kommersialiseras genom marknadsföring av olika produkter – som vykortet på Mårbacka eller Nils Holgersson-godis, sällskapsspel och bilder med Lagerlöfs autograf på. Dyer hävdar också att stjärnan alltid måste ses som ideologisk, eftersom hen representerar särskilda grupper och värderingar.²⁰³ Det sista är komplicerat att överföra på Lagerlöf. Hon tilltalade ovanligt många olika publik över hela världen och kunde för dem representera så vitt skilda strömningar som feminism, kristendom, altruism, pacifism, för somliga till och med rasbiologi.

Dyer diskuterar främst filmskådespelare i *Stars*, men det finns förstås också celebritetsforskning som inriktar sig på författare. I exempelvis *Authors Inc.* (2004) skriver den amerikanska kulturstudieforskaren Loren Glass om hur

författarcelebriteter har skapats i offentligheten bland annat under Lagerlöfs samtid.²⁰⁴ Som Glass framhåller var förutsättningarna annorlunda för författare än för stjärnorna i de moderna kulturindustrierna (film, musik, tv), eftersom de olika kulturella kretsloppen skilde sig åt.²⁰⁵ Lagerlöf var ändå i högsta grad en del av ett kommersiellt kretslopp – och så småningom även filmindustrin – men hon tillhörde därtill ett högkulturellt fält. I sin studie ägnar Glass ett kapitel åt Mark Twain, och trots att det finns få förenande drag i Twains och Lagerlöfs publika författaridentiteter är de båda författarna, när det gäller cirkulationen i olika kretslopp, ändå jämförbara.²⁰⁶

Det dröjde till en bit in på 2000-talet innan celebritetsstudier fick företrädare i Sverige. 2011 utkom *Författaren som kändis* av Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson, en studie som undersöker celebritet ur ett kommersiellt perspektiv.²⁰⁷ I boken studeras bland annat hur kända författare används för att lansera varor eller budskap. Ett kapitel handlar om det ännu livaktiga varumärket Selma Lagerlöf. Forslid och Ohlsson jämför hur det används i tre tv-program år 2008, då 150-årsjubileet av Lagerlöfs födelse firades. Hon diskuteras med ett fokus på medialisering och på sitt medvetna formande av sig själv som celebritet.²⁰⁸

Det var dock med Andreas Nybloms avhandling *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten* (2008) som celebritetsstudier först användes för att studera författare i Sverige.²⁰⁹ Nyblom hävdar att när bilden av kända författare har analyserats i svensk forskning har inte själva kändisskapets etablering och betydelse i offentligheten stått i centrum, utan främst frågor om kritik, forskning, historieskrivning eller vägen till den litterära parnassen ur mer eller mindre biografiska perspektiv.²¹⁰ Omdömen om författarskapet har då färgat av sig på föreställningen om författarpersonligheten och geniet har setts som förutsättningen för berömmelsen. Därmed skymms en av celebritetsforskningens utgångspunkter, anser han: att uppfattningen om berömda personers egenskaper inte är upphovet till kändisskapet utan snarare en effekt av berömmelsen.²¹¹ Vi ska ta en del utrymme i anspråk här för att diskutera Lagerlöf utifrån Nybloms studie, då Heidenstam är ett utmärkt jämförelseobjekt till Lagerlöf när det gäller ryktbarhet. De båda jämnåriga författarna hade en förbluffande likartad meritförteckning, men det finns vissa skillnader som gör att Nybloms slutsatser inte alla gånger är direkt tillämpliga på Lagerlöf.

Heidenstam vann samtidens gunst redan med debuten. Nyblom visar hur litterära eliter och journalister därefter försökte göra honom till en folkskald

Selma Lagerlöfs och Verner von Heidenstams berömmelse tog sig likartade uttryck. Båda var till exempel avbildade på frimärken.

och representant för nationella värden.²¹² Författarens läsekrets var dock relativt liten och homogen. Trots att det genom pressen skapades en stor kult kring honom som en folkets författare var han ändå primärt en kulturskald: en författare för de litterära eliterna, inte för en bred allmänhet. Nyblom poängterar att Heidenstams ”personlighet och celebritet även i sin samtid ansågs överskugga” hans litterära verk.²¹³ Motsvarande var inte alls fallet med Lagerlöf. Det hände ytterst sällan att någon antydde att den offentliga bilden av henne inte stod i proportion till författarskapet.²¹⁴ Den mildare behandlingen av Lagerlöf kan förstås delvis ha berott på att pressen använde mindre storvulna epitet om en kvinna. Bara en man kunde som Heidenstam vara en metonymi för hela nationen och Lagerlöf omskrevs med mer fackorienterade termer.²¹⁵ Hon kallades till exempel ”Nordens största sagoberätterska”, medan Heidenstam var ”höfdingen” som talade vid nationella tillställningar och fester.²¹⁶ Därmed inte sagt att Lagerlöf inte kom att associeras med nationen. Utomlands hade inte någon samtida svensk författare så stort inflytande på Sverige bilden. Men vid nationella fester var hon en sällsynt gäst, och hennes förhållande till det fosterländska projektet återfinns mest i hennes texter.²¹⁷

Ännu en skillnad mellan författarna var klass. Heidenstam tillhörde aristo-

kratin, men Lagerlöfs resa började på en värmländsk gård där intäkterna kom från jordbruket. En konkurs deklasserade familjen och Lagerlöf blev tvungen att försörja sig, till en början som lärarinna och, först i 35-årsåldern, som författare. Detta, som förstås var känt genom pressen likaväl som genom Lagerlöfs egna verk, kunde människor känna igen sig i. Att hon dessutom skrev om fattigdom, sjukdom, alkoholism och andra typer av social utsatthet bidrog ytterligare till igenkänningen.

Nationell ikon i all ära, men allmänheten tycks alltså ha haft svårare att ta till sig Heidenstams verk än Lagerlöfs. Under 1900-talet kunde hans försäljningssiffror heller inte mäta sig med hennes.²¹⁸ De flesta av Lagerlöfs böcker gavs ut i tiotusentals exemplar – boken om Nils Holgersson i hundratusentals – och nya upplagor kunde utkomma efter bara några veckor.²¹⁹ Som vi redan gett exempel på i denna bok var hon nästan ojämförligt brett spridd i olika samhällsskikt. Skrifterna utkom i alla former – i illustrerade utgåvor, present-, folk- och billighetsupplagor och i förkortade versioner. De ledde utlåningen på bibliotek, lästes i skolor och på universitet, upplästes i radio, höglästes i hemmen, togs upp i folkrörelser och föreningar, trycktes i dagspress, tidskrifter och veckotidningar. Somliga berättelser blev ju också film – *Herr Arnes penningar*, *Körkarlen* och *Gösta Berlings saga* var internationella succéer – eller omvandlades till teater och till och med opera. Till detta kan läggas att författaren redan vid tiden för Nobelpriset 1909 var översatt till över 20 språk.²²⁰ Hennes böcker från och med *Jerusalem II* (1902) gavs ut i minst sex länder samtidigt.²²¹ Kritiker och journalister behövde således inte, som i fallet Heidenstam, blåsa upp en bild av en folkskald när det gäller Lagerlöf – hon *var* det från och med *Jerusalem*. Att hennes verk gick hem även hos den litterära eliten minskade inte hennes berömmelse.

Nyblom kritiserar litteraturhistorikers prioritering av litteratur när de talar om kulten av författare. Han skriver att ”i litteraturhistorien döljs personkulten bakom böckerna. De litterära verken är det som litteraturforskaren *vill* ska vara betydelsefullt.”²²² I de flesta fall är det lätt att hålla med, men Nyblom ser alltså både Lagerlöfs och Heidenstams berömmelse som ”ett mått på den mediala uppmärksamheten kring dem, inte på folkets faktiska kännedom om, och uppskattning av, deras produkter”.²²³ Lagerlöfs försäljningssiffror, breda spridning och inte minst de tusentals breven till henne från allmänheten talar dock ett annat språk. Folket hade kännedom om hennes texter och de uppskattade dem. Hennes litteratur inverkade på publikens syn på henne. Därför kan

den som tar sig an att analysera Lagerlöfs ryktbarhet inte bortse från verkens betydelse.²²⁴

Enligt Nyblom kunde kulten av kvinnliga författare inte jämföras med den av Heidenstam.²²⁵ Så var det i de flesta fall, men alltså inte när det gällde kulten av Lagerlöf, som faktiskt var likartad. Författarnas jämna födelsedagar slogs upp stort i press och radio; de firades båda vid offentliga arrangemang.²²⁶ Till 75-årsdagen 1933 utgav Bonniers Lagerlöfs samlade skrifter – Heidenstams gavs ut till hans 50-årsdag. Bägge författarna fick stor publicitet vid utnämningar, inval och priser och de hade meritlistor som var förvillande lika: läseboksförfattare, hedersdoktorer, Nobelpristagare, ledamöter av Svenska Akademien. Tidningsreportage gjordes från deras hem och resor, de förekom i samma skämttidningar, avbildades av samma bildkonstnärer och fotografer, var med i journalfilmer, besvarade enkäter och uttalade sig vid andra kulturpersonligheters bortgång.

Selma Lagerlöfs omskrivna triumfresa i öst 1912, med bland annat stora fester för henne, är ett utmärkt exempel på tidens offentliga firande av en litterär celebritet. I Finland hurrade människor längsmed gatorna, diktare knäföll, skolbarn sjöng och tåget fick flera gånger stanna för att idolen skulle kunna hyllas. Pressen rapporterade kontinuerligt från hennes besök.²²⁷ Lagerlöf höll, som vi nämnt, också flera radiotal: till Sveriges folk men även till sin publik i andra länder.²²⁸ Hon var mer engagerad politiskt än de flesta tror och hon ombads att förmedla sina åsikter offentligt, skrev under petitioner, höll tal, uttalade sig i fredsfrågan och var en förgrundsgestalt som kvinnorörelsen frekvent refererade till i frågan om rösträtten.²²⁹

Nätverket kring Selma Lagerlöf bestod av många män, men i stor utsträckning även av inflytelserika, intellektuella kvinnor. Hennes liv och karriär följdes också nära i tidskrifter som riktade sig till en bred kvinnlig målgrupp, som *Husmodern* och *Idun*.²³⁰ Nybloms Heidenstambok behandlar dock nästan enbart hur manliga litterära kottierier, kulturskribenter och andra slags journalister skapade Heidenstams celebritet i press (inte den kvinnoinriktade), reklam och radio och i viss mån intern brevväxling. I jämförelse med den kompakt manliga konstruktionen av Heidenstamkulten framstår Lagerlöfs ryktbarhet som mindre. Breddas blickfånget till att omfatta också kvinnliga miljöer och kanaler kan det konstateras att det knöts andra föreställningar till Lagerlöf än till Heidenstam, och från delvis andra håll, men att det offentliga hyllandet av författarna var jämförbart.

Nyblom kritiserar litteraturforskarens upptagenhet med det litterära etablissemanget. Istället vill han analysera ”de medier och den publik [vår kursiv] som gjorde Verner von Heidenstam betydelsefull”.²³¹ Frånsett redovisningar av försäljningssiffror kommer dock den empiriska publiken i skymundan, så när som på de eliter som uttryckte sig om Heidenstam.²³² Kanske beror det på avsaknad av material från allmänheten. Att så många skrev till Selma Lagerlöf har, som vi nämnde i förra kapitlet, en mängd orsaker, som läs- och skrivkunnigheten, den breda spridningen av författarskapet genom många olika medier, synen på och vanan att skriva brev, och rent praktiska faktorer som priset på porto och postförmedling.²³³ En stor del av förklaringen är även föreställningen om Selma Lagerlöf som person. Brevskrivare från alla samhällsklasser kände till henne och hon sågs som någon till vilken en okänd kunde vända sig direkt, i mer eller mindre privata angelägenheter.

Legenden växer

På euroomröstningens tid syntes Selma Lagerlöf på helsidesannonser på en förstorad 20-kronorssedel. En tår rullade ned för ena kinden och copytexten löd: ”Euron väcker känslor hos alla”. Annonsen gestaltade en sorg över en potentiell förlust av den svenska valutan, och leken med författarskapets sentimentala drag gav en extra dimension. Känslor och humana, beständiga, svenska värden ställdes mot hot utifrån. Detta ansågs Lagerlöf symbolisera i början av 2000-talet. Hur såg det ut 100 år tidigare?

Som vi varit inne på informerar brevsamlingen i första hand om brevskrivarna, men den är tillräckligt stor för att ge indikationer och upplysningar om mer allmänna föreställningar om författaren. Lagerlöfs ryktbarhet växer fram successivt och antalet brev ökar i proportion till både hennes etablering på det litterära fältet och publiciteten. Som beskrevs i inledningen finns toppar och dalar i materialet, som kan relateras till pressens rapportering från födelsedagar, Nobelpriset och invalet i Akademien. Vissa typer av reportage, intervjuer och framträdanden i medierna ger också utslag både vad gäller brevens karaktär och antal.

En första fas i karriären kan avgränsas från debuten 1891 med *Gösta Berlings saga* till år 1900, efter *En herrgårdssägen och Drottningar i Kungahälla*, men före *Jerusalem*, och vi ska dröja vid den. Fastän antalet brev inte är överväldigande under denna period tyder mycket på att Selma Lagerlöf snabbt blev ett

namn hos allmänheten, även om det mest verkar ha varit i en litteraturintresserad publik. Vi vet att hon fick ett tämligen omedelbart genomslag offentligt. Detta kan ha berott på att *Gösta Berlings saga* recenserades två gånger: dels uppmärksammades de fem kapitel som vann tidskriften *Iduns* prestigefulla och uppmärksammade tävling 1890, dels den färdiga romanen, som alltså utkom 1891. Att flera inflytelserika kritiker var negativa – framför allt mot boken – minskade inte författarens ryktbarhet, snarare tvärtom. Redan 1892 uppträder en beundrande autografjägare i brevsamlingen: ”Anser ni mig för en påflugan Sintram om jag ber om en sådan?”²³⁴ Läsare tog också tidigt för givet att beundrarpost strömmade in till författaren. I januari 1894 skriver till exempel kritikern och essäisten Urban von Feilitzen (1934–1913): ”Helt visst har Ni fått och får många sådana här brev från vildt främmande människor i anledning av er vermländska saga, er renässansroman.”²³⁵ Det ansågs uppenbarligen inte alls vara något ovanligt att skriva till en författare vid denna tid.

Med *Gösta Berlings saga* blev Selma Lagerlöf ett attraktivt namn på kulturredaktionerna, något som märks i brevmaterialet som innehåller många förfrågningar från olika tidskrifter om ett litterärt bidrag.²³⁶ Efter sin uppmärksammade debut tog Lagerlöf vara på alla möjligheter till publicering. Skisser och noveller trycktes i tidskrifter och tidningar och hon tackade ja till olika uppläsningar.²³⁷ Under den tidiga perioden får hon också många brev som innehåller förfrågningar om översättningar – till italienska, franska, holländska och engelska, för att nämna några.²³⁸

Novellsamlingen *Osynliga länkar* (1894) blev ett definitivt genombrott både hos kritiker och en bredare publik.²³⁹ Ryktbarhetsspiralen började nu gå snabbt och stadigt uppåt. Vivi Edström skriver att redan 1897 är Selma Lagerlöf ”en kändis” som ”frotterar sig med kultureliten” och har blivit ”författaren på modet”.²⁴⁰ Det sistnämnda tycks att döma av breven vara fallet även utanför kulturelitens krets.

I breven från den första fasen märks det att människor har läst om Selma Lagerlöf i pressen. De hänvisar till recensioner, artiklar eller mer allmänt till ”tidningen”. I det enda brevet från 1897 berättar en till åren kommen ”Doktor”:

Sällan tar jag tid att läsa romaner numera och uppriktigt sagt föga lust därtill, men genom en lycklig tillfällighet har jag blifvit lockad att bläddra i Gösta Berlings saga, en bok, som jag på grund av C. D. Ws recension ej alls velat titta i. Först slukade jag romanen

från perm till perm, jag gamle man stal mig att läsa den på sängen redan i soluppgången, sedan har jag grundligt studerat igenom den, och jag kommer att läsa om den framdeles åtskilliga gånger, haf hjärtligt tack för detta mästerverk, som är så ypperligt, att den stora mängden ej begriper, huru verkligen fint det är.²⁴¹

Att åtminstone bildade människor läste och lät sig påverkas av recensioner är detta brev ett exempel på. Förkortningen C. D. W. stod för den inflytelserike författaren, kritikern och akademiledamoten Carl David af Wirsén. Hans recension av *Gösta Berlings saga* var den mest nedgörande och tillhör de omdömen om romanen som fått forskare att tala om en kritikernas vingklippning av Lagerlöf vid debuten.²⁴² I pressen kom Wirsén sedermera att figurera i karikatyrteckningar där även Lagerlöf avbildades, såväl apropå den negativa recensionen som på att hon fick Nobelpriset och blev invald i Svenska Akademien.

Men det var förstås inte bara recensioner som allmänheten tog del av under de första tio åren. De kunde alltså också läsa dikter, följetonger och noveller av författaren i tidningar och tidskrifter. För många människor i de lägre samhällsskikten – inte minst på landsbygden – var det genom pressen som litteratur blev tillgänglig och med den också information om författarpersonligheterna.²⁴³ Som litterär kändis var Selma Lagerlöf förstås också föremål för personinriktad rapportering i medierna. Redan 1891 ger tidskriften *Idun* en mängd biografiska fakta om henne, till exempel att hon kommer från Värmland, bor i Falun, är lärarinna och så vidare. Även detaljer verkar brevskrivarna ha tagit till sig. Några uppger tidigt på 1890-talet att de genom pressen fått reda på Lagerlöfs planerade resor till Italien och i öst. En yngre man uppger sig vara för fattig för att kunna göra en egen resa, men vill gärna följa med Lagerlöf och hennes väninna på deras.²⁴⁴ En tredje hänvisar till ”tidningarna” när han under våren 1901 skriver att han vet att ”första delen av Jerusalem är att förvänta före jul” – med andra ord redan innan själva boken började annonseras i pressen.²⁴⁵

De flesta tidiga brev från allmänheten är personligt hållna tackbrev. Avsändarna beskriver vad i berättelserna som varit betydelsefullt för dem och de förmedlar också sitt intryck av författaren. Uttryckliga läsarreaktioner behandlas i kapitel 4, men den bild av Selma Lagerlöf som uppges vara grundad på läsintyck eller andra källor är naturligtvis relevant redan här.

En tydlig föreställning i breven är att de litterära verken utgör en spegel av författarens personlighet, något som påvisar såväl författarrollens framväxt

PUCK

Den store och den lilla.

Öfvermogister C. D. W. Selma ska lära sig af Anna-Maria att vara snäll och beskedlig och undvika svulst och förkonstling — ejest kan Selma aldrig få något premium!

Carl David af Wirsén läxar upp Selma Lagerlöf i en karikatyr i Puck 1908 av Edvard Forsström. Wirsén var emot att Lagerlöf skulle få Nobelpriset. Anna-Maria syftar troligen på Anna-Maria Roos.

som författarpersonligheternas betydelse i samtiden.²⁴⁶ År 1892 får Lagerlöf ett brev från en kvinna – ”C. Scholander”, av allt att döma Carin Scholander, aktiv inom teosofin – som illustrerar flera vanliga uppfattningar:

Ni har fått en stor gåva – vårda den rätt! De säger att er bok har fel – väl möjligt, ingenting är utan fel – men säkert är att den bär yttre vittne om ett naturförstående, en blick på vad som rör sig under tingens yta, och en fantasi, som visa att ni är ett av denna naturs söndagsbarn [...].²⁴⁷

Vi ser för det första att de negativa recensionerna gjort intryck. Att Lagerlöf har fått en gåva upprepas också i mängder av brev. Föreställningen om ”naturförstående” och inte minst en unik fantasi – ”siandets gåva”, som Ellen Key en gång kallade den – återkommer i många brev, liksom uttrycket ”söndagsbarn”.²⁴⁸

Något annat som ofta lyfts fram i breven är människokännedom. Etiska kvaliteter tas också ofta upp och redan från allra första början ses Selma Lagerlöf som ”god”. Flera skriver även med tanke på *Gösta Berlings saga* att författarens språk inte är prosans utan poesins.²⁴⁹ I några av de tidigare breven diskuteras också religion. Någon som skriver som Lagerlöf måste, hävdar flera brevskrivare, vara en lämplig diskussionspartner för deras religiösa spörsmål. Nästan alla brevskrivare tar också upp Värmland under denna fas. Avsändarna från samma region uttrycker stolthet över att vara en värmländsk ”landsman” och anser att ingen såsom Selma Lagerlöf har kunnat fånga det värmländska lynnet och landskapet. Människor från andra delar av landet uppger sig ofta ha blivit inspirerade att resa ”i Gösta Berlings trakter”, som vi berörde i kapitel 1 och kommer att återkomma till i kapitlet om läspraktiker.

År 1901, då *Jerusalem I* publicerades, markerar en ny fas i författarskapet med ett ännu större genomslag. Detta år skriver en kvinna, Signe Lagerlöf, att hon ”har äran att vara namne till Sveriges populäraste författare”,²⁵⁰ en annan ursäktar att hon skriver och besvarar, ”men Ni är inte främmande för mig, liksom Ni antagligen inte är det för någon av Skandinaviens mera läskunniga befolkning”.²⁵¹

Tilltal och författarroller

Det är värt att påpeka att ordet ”saga”, som så ofta – genom åren och med olika betydelser i olika tider – förknippats med Selma Lagerlöf, inte är särskilt starkt betonat i dessa tidiga brev. Uttryck som ”sagoförtäljerskan”, ”sagens ljusa fé” och ”sagodrottning” har inte slagit igenom hos 1800-talets brevskrivare. Tituleringen är istället nästan genomgående ”Goda Fröken”, ”Bästa Fröken”, ”Högtärade Fröken Lagerlöf”. Även ”Skrifställarinnan” och ”Författarinnan” förekommer. Efter 1905 ingår dock sagorelaterade tilltal allt oftare redan i brevens hälsningsfras.²⁵² Fastän kritiker under 1910-talet börjar utmana denna föreställning släpps den sedan aldrig av den brevskrivande publiken.²⁵³ En bit in i karriären kan författaren kallas ”sagotant”, och materialet visar att en markant liberalisering av tilltalet sker under 1930-talet.²⁵⁴ Sagoreferenser dominerar inte heller i recensioner och artiklar från den tidiga fasen, vilket det finns gott om exempel på senare, inte minst i veckopressen.²⁵⁵ Genomslaget för sagoepiteten verkar med andra ord ha varit ungefär samtidigt i pressen och hos allmänheten, men det höll i sig längre bland de senare.

De brev där avsändaren ber om hjälp inleds ibland med ”Snälla fröken” eller ”Snälla Fröken Lagerlöf”. Brev från skolklasser inleds ofta helt enkelt ”Kära Selma Lagerlöf”, medan lärarinnan som tar pennan avslutningsvis mer formellt kunde tacka ”Dr. Lagerlöf”.²⁵⁶ Hedersdoktoratet i Uppsala 1907 ledde också till att brevskrivarna, från alla samhällsskikt, titulerar författaren ”Doktor Lagerlöf”, eller, med annan stavning, ”Docktor Lagerlöf”. Detta tilltal kombineras i många fall med andra, såsom ”Kära, högt vördade Dr. Lagerlöf”, ”Goda Doktor Lagerlöf” och ”Författarinnan Doktor Selma Lagerlöf”.²⁵⁷ Ibland kan det mer formella tilltalet också kopplas till en mer känslomässig appell, som i detta brev från 1918: ”Doktor Selma Lagerlöf. Drottning över våra hjärtan!” eller ”Vördade, beundrade, Rara Doktor Selma Lagerlöf”.²⁵⁸

Breven är ungefär lika många från kvinnor och män även under den tidigaste perioden. Oftast hör dock avsändarna till borgerliga skikt eller en bildad medelklass (”lärarinna”, ”Doktor”, ”bruksegare”, ”medicine licenciat”), vilket talar för att det ännu inte hunnit bli någon stor brevrespons från läsare i folk- rörelser och i skolan. Ett brev från 1901 är ett tackbrev från en dotterdotter till Erik Gustaf Geijer, som inte kände Selma Lagerlöf, men på avstånd var släkt.²⁵⁹ Men det finns också redan nu ett antal avsändare från lägre samhällsskikt, en tendens som kraftigt ökar med åren.

I breven från hjälpsökande finns det ofta en intimitet, eftersom brevskrivarna berättar om sin livshistoria och sin utsatthet. Samtidigt understryks avståndet mellan den upphöjda författaren och den som ber om hjälp: ”Jag känner mig i detta ögonblick som en lite skolpojke. Han står utanför dörren till sin lärares bostad och vet inte om han vågar att ringa, eller han skall åter gå sin väg.” Så inleds ett brev från en ung man som ber Lagerlöf läsa hans romanmanuskript. Att döma av nästa brev fick han tydligen svar, redan inom två veckor. Även i detta brev är det stora avståndet mellan avsändaren och mottagaren betonat: ”Högtärade Författarinna! Drottningen har gifvit sin hand att kyssas, af en tiggare. Säg mig, hur ska han kunna kläda sin tacksamhet i ord?”²⁶⁰ Detta brev är också ett bra exempel på att brevskrivarna ger sina brev litterära drag, gestaltar dem i karaktärer, skriver om sig själva i tredje person och använder bildspråk, som diskuterades i föregående kapitel. Kontrasten är stor till andra brev, där brevskrivare inte framhåller avståndet i social status, utan vänder sig till Lagerlöf som om hon vore en bekant person:

Fröken Selma Lagerlöf!

Hjertevarma lyckoönskningar på 50 årsdagen! – Min lilla dotter Margaretha blir nio år den dagen. Som gåfva skall hon få en docka som kan ”blunda”. Jag kunde ej få ett namn till henne, men så kom Svenska Morgonbladet i lördags och påminde mig så lifligt om Selma Lagerlöf. Ja, Selma skall ju dockan heta.²⁶¹

Inte alla gratulationsbrev är så frimodiga som detta. Många ber istället om ursäkt för att de stör Selma Lagerlöf med ytterligare en gratulation från en okänd.

Brevens hälsningsfras ger tillsammans med den syn på författaren som framträder i breven en bild av vilken ”Selma Lagerlöf” man riktar sig till, med andra ord i vilka olika roller författaren framträder. Brevskrivarna riktar sig taktiskt till den Selma Lagerlöf som kan främja deras ärende, om det finns ett specifikt sådant: till lärarinnan om du är lärare, till författaren om du vill ha ett manuskript bedömt.

Sagoberätterskan är en annan roll än diktardrottningen, som anspelar på Lagerlöfs litterära framgångar och berömmelse. När brevskrivarna gestaltar Lagerlöf som sagoberättare är det en gestalt besläktad med den berättare som framträder i *Gösta Berlings saga*: ”Sägner har jag från barnkammaren, där de små sutto kring sagoberätterskan med det vita håret; eller från stockelden i stu-

gan, där drängar och torpare sutto och språkade.”²⁶² En liknande gestalt finns också i ”Den heliga natten”, en av berättelserna i *Kristuslegender*: ”Jag kan ej minnas annat, än att farmor satt och berättade och berättade från morgon till kväll, och vi barn sutto stilla bredvid henne och hörde på. Det var ett härligt lif. Inga andra barn hade det som vi.”²⁶³ I båda dessa fall finns det muntliga berättandets närhet mellan publik och berättare. Det är denna nära relation till lyssaren/läsaren som rollen som sagoberättare syftar på, inte bara att Lagerlöf skulle skriva i sagogenren. Så här beskriver en läsare denna relation:

Det är som om Ni blott sutte och berättade vid brasans fladdrande sken för några kära vänner. Men allt eftersom Ni berättar, så blir den diktens vävnad Ni spinner allt underbarare och färgrikare. Man flyttar omedvetet sin stol lite närmare berätterskan för att kunna fånga den djup glansen i hennes blickar och följa minspelet i hennes skiftande anletsdrag.²⁶⁴

I många brev tilltalas Lagerlöf som en sagoberättare utan att det på detta sätt underbyggs med en läsoplevelse. Det fungerar då snarast som ett formelartat epitet, med bakgrund i hur hon presenterades i pressen. De senare breven kan ibland helt enkelt inledas med tilltalet ”Kära sagotant”, något som idag kanske skulle uppfattas som förminskande men som läsare fortfarande på 1930-talet kunde tillåta sig att rikta till en upphöjd författare och Nobelpristagare. Andra varianter på ”tant”-tilltalet förekommer också, såsom ”Bästa Tant Lagerlöf” eller ”Bästa Tant Selma Lagerlöf”.²⁶⁵ Ofta rör det sig då, som i detta fall, om yngre brevskrivare: ”Förlåt en liten flicka från Jämtland”.²⁶⁶ Även i de fall då hälsningsfrasen är mer formell kan ”tant” förekomma som tilltal i brevet: ”Och nu tänkte jag skriva till tant och höra, om jag på något vis kunde få eller få låna en slant av tant”, skriver en 17-årig yngling som råkat i ekonomiska bekymmer.²⁶⁷

Tant-tilltalet är en variant av många slags förtroliga tilltal i breven och kommer att exemplifieras och diskuteras ytterligare i kapitel 4 om läspraktiker. 1922 kommer ett 24 sidor långt brev från en lärarinna i Kumlatrakten. Brevet berättar i litterariserad form om avsändarens liv. Inspirerad av *Elsalill* i *Herr Arnes penningar* uttrycker hon sig: ”Nu skriver hon till någon, som hon vågar tala ut sitt hjärtas sorg och glädje till – Selma Lagerlöv! – Stora syster vågar jag ej skriva så här till. Hon skulle ej förstå mig.”²⁶⁸ En aspekt av det intima

som retoriskt kan kopplas till olika tilltal och författarroller är således Selma Lagerlöf som någon man kan skriva till om sådant man inte kan tala med andra om. En annan vanlig variant av förtrolighet är att brevskrivaren ger uttryck för att vara sedd av Lagerlöf: ”Under det jag läst Frökens arbeten, har känslan av, att det just är mitt själsliv som Fröken skildrat, så starkt fått makt över mig, att jag ej kan låta bli att skriva.”²⁶⁹ Brevskrivarna prövar olika sätt att etablera förbindelser mellan sig själva och adressaten. Många brevskrivare använder sig av tankefiguren att även om de är obekanta för henne, är hon bekant för dem. Närheten kan också etableras på andra sätt än genom fiktionen, exempelvis genom att Lagerlöfs röst hörts på radio: ”När jag hörde Doktor Lagerlöfs röst i radion, kom det över mig en längtan att vända mig till Doktor Lagerlöf, enär jag är en fattig men ordentlig flicka”, står det i ett brev 1933.²⁷⁰ Det är också vanligt med påpekanden att deras livsberättelse skulle passa i en kommande bok av författaren, en indikation på att Lagerlöfs texter upplevdes som hämtade ur en verklighet nära deras egen, men också ännu ett tecken på att man gärna berättade om sådant som passade ihop med upplevelser av de litterära verken.²⁷¹

Andra slags relationer kan etableras genom likheter eller ett slags metaforiskt släktskap. Ett brev inleds genom att först betona ojämlikhet och asymmetri, därefter släktskap:

Som talgljuslågan är till solen, som ogräset till rosen, som sandkornet till berget ... så känner jag mig i förhållande till Eder, då jag nu efter lång tvekan äntligen vågat skriva dessa rader. Jag är fattig och obildad, utan examina och framtid, men jag har vackra tankar, som söka en lämplig dräkt. Alla, som tänka vackert, tycker jag äro på något vis släkt, man nalkas varandra utan presentation. Förlåt min djärvhet. I vår demokratiska tid äro ju skrankorna överkomliga, blott man besjålas av rätt anda. Den tror jag, att jag har. Ni får själv döma. Det finns enligt min mening endast ett verkligt släktskap, det stora adelskapet: Godheten.²⁷²

Trots brevskrivarens obetydlighet, understruken i de inledande liknelserna, finns det ett släktskap i godheten som förenar människorna över klassgränserna. Alla som tänker ”vackert” är dessutom släkt, så det tycks finnas ett estetiskt släktskap utöver det moraliska. En annan typ av släktskap som retoriskt kan

upprättas är ett mellan brevskrivarens erfarenheter och författarens biografi. En fattig man vars familj splittrats av emigration till Norge och USA ber om pengar för att få återförenas med sin mor som han inte sett på 20 år. Han skriver: ”Ni får tänka hvad ni vill om mig men nöd bryter lagen, å i min nöd falt min tanke på eder, jag tror ni vet hvad det är å längta efter sina kära gamla.”²⁷³ Han förefaller syfta på Lagerlöfs egna erfarenheter av att ”längta efter sina kära gamla”, det vill säga en biografisk bakgrund, något vi kommer att gå in på djupare i nästa kapitel.

Många av de bilder av författaren som publiken till en början förmedlar blir snart etablerade. De dyker upp om och om igen längre fram i brevkronologin. Det allra tydligaste genomgående inslaget i föreställningarna om Selma Lagerlöf är just den goda och empatiska medmänniskan med förmåga och vilja att hjälpa på olika sätt. En annan mycket tydlig ingrediens i Lagerlöfbilden är den som har att göra med hennes inflytelserika roll på det litterära fältet. Kombinationen av dessa bilder är naturligtvis förknippad med de många breven om ekonomisk hjälp och annat hjälpsökande som vi nämnde i inledningen. Det måste beaktas att den som vill ha något anknyter till och förstärker delar av Lagerlöflegenden som passar deras sak, något som givetvis kan innebära att brevskrivarna framställer författaren i mer positiv dager än den publik som inte skrev till henne.

I det följande ska först ges några exempel på Lagerlöfbilden när det gällde brevskrivare som sökte sig till Selma Lagerlöf i egenskap av ett slags mecenat, eller rådgivande mentor, och de som vill ha ekonomiskt stöd för att kunna studera. Därefter sägs några ord om mer allmänna brev om ekonomisk hjälp skrivna i förhållande till Lagerlöfbilden. Dessa brev utgör emellertid en så pass stor del av brevsamlingen – drygt en tredjedel av hela materialet – att de kommer att behandlas med fördjupat perspektiv i nästföljande kapitel.

Hjälp med författarkarriär och utbildning

Av den första lilla upplagan av / 1924 hade jag den / äran översända ett exemplar. Jag tänker be er om något och är det fantasi eller förmätet – förlåt! Jag föreställer mig att det kommer förläggare och alla slag av människor till Eder. Vid lämplig tillfälle föreställer jag mig att Fröken Lagerlöf tog fram boken och sade: ”Se på den här!”²⁷⁴

Brevsamlingen utgör som sagt en provkarta på de möjligheter som växte fram under den tid Selma Lagerlöf verkade. En sådan som syns i breven var att människor i lägre samhällsskikt, både kvinnor och män, började sträva efter (ut)bildning och karriär och att de hade ambitioner att som individer själva uttrycka sig professionellt genom konst, litteratur och journalistik. Exemplet ovan är representativt för en mängd andra brev i denna kategori. I dessa brevskrivares ögon var Selma Lagerlöf någon som kunde hjälpa dem på vägen eftersom hon var lärarinna och författare, med en inflytelserik position i det litterära fältet, med stora nätverk och dessutom förmodades vara förmögen. Hon skulle säkert också kunna förstå brevskrivarna eftersom hon själv hade gått från en enkel landsortslärlarinna till toppen av parnassen och till och med fått Nobelpriset. Denna arbetarhustru, vars brev är från Södertälje 1924, vågar skriva och be Selma Lagerlöf om en tjänst. Den rör hennes eget skrivande, som hon visar för Lagerlöf trots att hennes klasstillhörighet uppges ha hållit henne tillbaka tidigare:

Ärade författarinna,

Undertecknad frågar vördsamt om i vill vara av den godheten att hjälpa mig. Jag har redan från barndomen skrivit och författat, som jag bara är ett arbetarbarn och nu en arbetarhustru så har jag aldrig vågat tänkt på att framlämna något av mina arbeten, men så gjorde jag bekantskap med en lärarinna. Hon fick läsa en del av mina arbeten och rådde mig att lämna fram dem. [---] Var så vänlig och gör mig den stora hjälpen att läsa igenom ett av mina arbeten och om möjligt hjälpa mig.²⁷⁵

Mindre än hälften av materialet i breven som rör hjälp med konstnärlig karriär är från kvinnor, trots att de är överrepresenterade när det gäller andra typer av brev om hjälp. I kapitel 7 diskuteras breven från aspirerande författare i ljuset av Lagerlöfs svar till dem. Det följande ger några exempel på brev som adresserar Lagerlöfs yrkesroll(er) genom nedslag i brevsamlingen från framför allt 1915, året efter att hon tog plats i Svenska Akademien och då hennes stjärna står i zenit. Så här skriver en man från Kristianstad som vill ha ekonomisk hjälp att ge ut dikter:

Tillhörande den stora men fattiga kår, som i alldeles särskild grad ägnat Eder sin varmaste kärlek och beundran, vågar jag vända mig till Eder i mitt livs viktigaste angelägenhet. Som synes av bifogade brev, gäller det utgivandet av en samling dikter, en sovråd bråkdelen av ett livs tanke – och känsloliv. Det är min käraste dröm, som kunde bli verklighet, om blott någon ville träda hjälpande emellan.²⁷⁶

Som i så många av breven är överdriften och känslomheten slående: ”mitt livs viktigaste angelägenhet”, ”min käraste dröm”. Bönen om hjälp gäller inte akut överlevnad utan om att kunna nå framgång på en självvald yrkesarena. Brevskrivaren väddar till kollegialiteten – en eventuell gåva ses troligen som ett erkännande från en etablerad förebild i samma ”kår”.

Flera andra brev det året handlar även de om att få bidrag till en publicering som förlaget vill ställa upp på men inte tycker sig kunna stå risken för. Författaren och journalisten Viktor Myrén (1883–1941), som Lagerlöf uppmuntrat och hjälpt sedan den 2 juni 1910 och fortsätter att stötta på olika sätt i decennier, skriver 1915 att hans bifogade ”konkreta berättelser på värs ur allmogelivet” tilltalat en direktör på A.V. Carlsons bokförlag. Denne ”tycker särdeles mycket om dem, men han säger att han ej kan utgiva dem på några andra villkor än att jag kan skaffa borgen för tryckningskostnaderna i tillfälle boken ej skulle gå”.²⁷⁷ Selma Lagerlöf tycker uppenbarligen att boken är lovande, för hon skriver under borgensförbindelsen. I tackbrevet från Myrén kan anas att förläggaren har känt ett sting av skam över att författaren tillfrågats:

Min förläggare ber att få påpeka att det här inte är något utpressningsförsök varken mot författaren eller borgenären. Det är bara mera för formens skull för att ha något att visa aktieägarna av förlaget då det ett par gånger visat sig att värs kunnat gå med förlust. Han liksom jag har en fullständig tro på att ”Spinrockskvällar” ska lyckas finna sin publik.²⁷⁸

I ytterligare ett tack ger också denna författare prov på den typiska känslomhet som präglar breven. Efter en och en halv brevsidas tacksägelser och smicker lyder slutklämman: ”Det känns som jag nu fått förmågan att tala – efter att ha varit stum i många år. Med största högaktning [...]”

Fastän brevskrivarna med författarambitioner inte alltid ber om ekonomisk

hjälp är det alltid något de vill ha. Ett exempel på det är Selma Lagerlöfs goda namn som världsberömd författare och akademiledamot. Några vill förstås använda namnet i anslutning till utgivningen av sina verk. En man som skrivit om sin hembygd skriver till exempel: ”Det skulle vara glädjande för mig, om jag i förordet till mina böcker finge offentligt tacka Er för ev. hjälp och Ert intresse för hembygdssaken.”²⁷⁹

Något okänslig för kritik är en man som tidigare skrivit till Lagerlöf och som nu författat en hyllningsdikt till henne. Dikten har han både tillsänt henne och läst upp inför badsocieteten i Strömstad i samband med författarens 50-årsdag. Han vill trycka dikten och få hennes åsikt om företaget. Dessutom begär han ett möte, eftersom han planerar att skriva en studie över *Gösta Berlings saga*.²⁸⁰ Selma Lagerlöf svarar inte, men mannen hör av sig på nytt. Nu får han respons. Men av hans något rafsiga – och svårlästa – svar framgår att Lagerlöfs brev inte verkar ha innehållit ett spår av uppmuntran:

Med tack för brevet, får jag meddela att jag inte kommer att låta trycka hyllningsdikten, då jag ser att D:r Lagerlöf avråder mig. Emellertid undrar jag om det kunde passa att trycka dikten, utan angivelse av att den skrivits till 50-årsdagen, som inledning till min studie över Gösta Berling. [---] Som jag ser att D:r Lagerlöf inte önskar läsa min studie i manuskript, vågar jag dock hoppas, att det skulle intressera D:r Lagerlöf att läsa den då den utkommit i tryck, och beder jag i så fall att få sända den med tillägnan. [...] Jag vågar icke tro, att jag mäktar med att tränga till djupet av den underbara trollsjö, som heter Gösta Berlings saga, men jag skall med hänförelse med uppjudande av all min förmåga skriva om min älsklingsbok, och sedan får ju publik, kritik, och D:r Lagerlöf själv bedöma, i vad mån jag lyckats [...].²⁸¹

Det är tydligt att Lagerlöf – som helst brukade undvika konflikter – inte tvekade att uttrycka sig rakt på sak till efterhängsna brevskrivare.

Annars tog de som skrev vanligtvis omdömena på djupaste allvar – inget att förundras över, med tanke på Lagerlöfs position. En stockholmare i 40-årsåldern skriver ett tackbrev för att författaren har läst och kommenterat hans dikter:

Undertecknad får härmed till Eder frambära ett värdsamt tack för Edert vänliga bref med anledning af mina ”Ungdomsdrömmar”. Jag är uppriktigt ledsen öfver att jag ej nedlagt nog omsorg med det tekniska och formella vid utarbetandet af mina dikter, men jag lofvar att nästa gång icke bryta mot formens och versmeterns lagar.²⁸²

Det går inte att ta miste på den sårade tonen. Tacket är dock förenat med en viss revanschism: ”Mina poemer hafva trots bristfälligheterna i nämnda hänseende dock mottagits med uppmuntran och öfverseende af kritiken.”

Andra anför att de har svårt att själva bedöma sin förmåga. En far tror att hans dotter har författarbegåvning, men sänder ett av hennes alster för att få en bedömning av om han har rätt, och i en försändelse med ett maskinskrivet manus på 90 sidor om oäkta barns ställning skriver en stadsfiskal till ”Högädla Doktor Selma Lagerlöf”:

Då jag, själv ’oäkting’, i alla tider intresserat mig mycket för denna fråga, har jag nu manuskriptet färdigt till ett arbete: ’OÄKTPOJKEN’ med följande motto: ’Vart taga alla små, rara barn vägen, och varifrån kommer alla ohyfsade människor?’ – Det skulle vara något av: ”jag anklagar”.

Då arbetet är mitt debutarbete, är jag givetvis, trots min vana som polistjänsteman att skriva om allt möjligt i protokollform, allt för okunnig och oerfaren för att litterärt och språkligt kunna bedöma detsamma.

Förlåt att jag då, erinrande mig alla de tusenden små, doktorn med sin skrivkonst förut förskaffat glädje, kom att tänka på Eder.²⁸³

Att skrivandet vid denna tid kunde vara en ingång till en bättre tillvaro visas i en längre brevväxling, initierad av en kvinna som suttit i fängelse och som sedan haft det besvärligt med fattigdom, sjukdom och svåra arbetsförhållanden. I sitt första brev ger hon en gripande bild av hur litteraturen kan verka frigörande:

Det var i fängelset jag först gjorde bekantskap med D:r Lagerlöfs böcker, och det var en stor glädje varje gång jag fick tag i en av

Kristianstad den 16 april 1929.

Doktor Selma Lagerlöf
Mårbacka.
Sunne.

Jag vet nu inte om D:r Lagerlöf påsiner sig undertecknad, men med förhoppning så så är, dristar jag mig att än en gång besvärta allas vår frejdlade författarinna.

I vart fall bör jag kanske dock nämna, att D:r Lagerlöf var vänlig nog, att år 1924 till Tidevarvet insända några av mig skrivna små skisser, vilka dock refuserades av tidningen ifråga och sedermera av mig utgavs i en liten broschyr, som bar titeln: "Eland livets fallgropar". Den där fattiga lilla skrifen hötte dock föredelse hos allmänheten, och har utgitt i 3 upplagor på sammanlagt 7000 exempl. Det var under höstens tunga tryck jag den gången skrev, och nog har det va rit blistra tider att genomleva även sedermera, men - jag tror, att jag i närvarande stund vågar säga det jag i viss mån vunnit seger.

År 1927 startade jag - under mycket små omständigheter och betydlig skuldsättning - en skrivvärd här i Kristianstad, samtidigt som jag ju fortsatte att skriva en och annan artikel i ortspressen. Detta företag har verkligen lyckats öfver förväntan. Nog har jag ännu tyngande skulder att dragas med, men jag har mycket arbete, och vågar nästan börja att se framtiden an med en smula av den sinneare, som jag under fattigdom och sjukdom, så länge saknat.

Senaste julen gjorde jag ett försök med utgivande av en liten jultidning för denna bygd. Den blev välvilligt mottagen, men, till följde tryckeriets oförsvarliga och leveransen, fick jag upplagan endast några dagar före jul, med den följd, att hela upplagan icke hann säljas. Här för blev det någon förlust för mig, istället för den smula vinst som jag hoppats på. Men - mötning är jag tränad uti. Annar att göra om försöket nästkommande jul, från annat tryckeri.

Frikigast var, att, efter korrekturläsningen, genom tryckeriets åtgärande, ett par svårare tryckfel kommit med i publikationen. Jag tar mig friheten att sep. översända ett expl. av "Jultankar", ifall D:r Lagerlöf värdes ödelä några minuter på dess genomläsande, - eller rättare - på dess genomgående.

Jag kommer nu till anledningen av denna skrivelee, inte heller för tidigt, efter denna långa prolog!

K.F.F. härstades (Kristianstads Frivilliga Fattigvårdsförning) kommer att under mitten av nästkommande måj månad fira sin 35-åriga verksamhet med anordnade av "De Gamlas dag". Vid detta tillfälle kommer förningen ifråga att utgiva en minnes- och festskrift, och jag har ännu inte att redigera densamma samt ansvarar för eventuellt behöfliga bidrag till textinnehållet. Jag håller just på att "ödra" i alla 35 årsberättelserna. Tidningen kommer att få titeln "De Gamlas Dag 1929".

Nu ville jag härmed framställa en vördsam fråga. Ville inte D:r Lagerlöf vara så vänlig att, - för det behjrtansvärda ändamålet samlandet av medel till K.F.F.'s verksamhet bland gamla och fattiga, - skriva någon liten tillfällighetartikel, eller dock ge oss rättighet att använda någon passande bild ur redan utgivna verk av D:r Lagerlövs talrika arbeten! Jag skulle i så fall vara djupt tacksam, och K.F.F. härstades skulle desslikes känna stor tacksamhet.

Det är djärvt, rysligt djärvt, att våga komma med en dylik anhållan, det vet jag till fullt, men - i förut prövat medvetande om D:r Lagerlövs varma godhjärtighet, har jag vågat försöket. Jag vore ju själv närligen tacksam att smärst erindras ävar i detta "anfäll", för att där- efter kunna planera tidningens volym m.m.

Tillgif min framfusighet! Beder av hjärtat,
Med vördsam tillgivenhet och utmärkt högaktning

Sofia Abrahamson
Journalist.

Adr: endast Kristianstad.

Det sista brevet från Sofia Abrahamsson, som började skriva till Selma Lagerlöf från fängelset och som senare blev journalist.

dessa. "Jerusalem" läste jag två gånger och - då kände jag icke att jag var i fängelse, utan tyckte att jag levde med i bokens händelser och den mystik som påstås följa D:r Lagerlöfs författarskap tilltalar varmt mitt sinne.²⁸⁴

I hemlighet har kvinnan skrivit självbiografiska texter som hon skickar till Lagerlöf för att få ett omdöme. Kan de publiceras, tror författaren? Kvinnan får 50 kronor av Selma Lagerlöf, som lovar att hjälpa henne med publiceringen. En av skisserna publiceras också i *Tidevarvet*, men bara en, och kvinnan skriver till Lagerlöf för att få veta varför de andra refuserades. Så småningom lyckas hon ge ut de resterande texterna själv, och de blir en framgång. Kvinnan

startar en skrivbyrå och börjar frilansa i landsortspressen. Det sista brevet som Lagerlöf får är skrivet på maskin och undertecknat ”Sofia Abrahamsson, Journalist”.

Breven med litterära försök kan sammantagna sägas andas högaktning och ödmjukhet, stundom även en viss övertro på den egna förmågan. Nästan alltid verkar det ha funnits en baktanke med kontakten: ett förlag vore kanske mer benäget att anta ett manus om Selma Lagerlöf berömt det? Uppenbarligen verkar författaren ha tagit förfrågningarna på största allvar. Uppfattade hon att någon hade talang uppmuntrade hon vederbörande och kunde alltså även ge ekonomiska bidrag till publicering.

En sådan lovande person var den sedermera berömde modernistiske konstnären och författaren Gösta Adrian-Nilsson (1884–1965), GAN kallad, som tar kontakt med Selma Lagerlöf första gången när han är 29 år. Han kom från mycket fattiga förhållanden och var uppväxt i Lund, i ett område som inte för inte kallades Nöden. Lagerlöf kan knappast ha känt till honom när han skrev, även om han haft en första utställning på Lunds universitet 1907 och gett ut två diktsamlingar och ett par samlingar med berättelser.²⁸⁵ Den 30 maj 1913 skriver Adrian-Nilsson till Lagerlöf från Berlin för att försöka förmå henne att köpa en bifogad akvarell med en illustration han målat till *Gösta Berlings saga*:

Författarinnan Dr. Selma Lagerlöf!

Under trycket av svåra levnadsförhållanden, förvärrade genom min faders plötsliga död, tager sig undertecknad härmed friheten vända sig till Eder med hoppet att Ni för tillfället skulle kunna hjälpa mig genom att köpa vidfogad liten akvarell. [---] Förlåt att jag på detta sätt vänt mig till Eder.

Med beundran och högaktning

Gösta Adrian-Nilsson

Adrian-Nilsson berättar i brevet att han sedan ett par år försöker sig på att leva som konstnär och att han för sin försörjning arbetar som skribent. Han kan inte ”fixera” priset på sin akvarell, skriver han, men frågar: ”Skulle Ni finna 75 kr. för mycket?” Det gjorde inte Lagerlöf. I ett brev den 10 juni tackar han ”av fullaste hjärta för de 100 kr. jag idag mottagit”. Förmodligen såg Lagerlöf potential i akvarellen, och blev kanske också förtjust i motivet. I juni året därpå, alltså från Berlin, skriver Adrian-Nilsson igen och blev antagligen inte

lottlös, ty till jul det året skickar han ett julkort med ett egenhändigt motiv. Konstnären ber under 1915 om ytterligare bidrag, nu för kostnader i samband med en utställning han ska ha i Lund, och som han hävdar ”kommer att bli avgörande för min framtid”. Utställningen genomfördes och Lagerlöf var bjuden på vernissagen, men åkte inte dit. Adrian-Nilsson var rätt nöjd med den: ”det konstnärliga resultatet av denna utställning kan jag ej klaga på / ehuru jag delvis både av kritik och publik blivit utsatt för stenkastning”. Han frågar i det brevet om Lagerlöf också kan skicka en gåva till hans fattiga mamma. Det framgår inte om modern fick pengar, men av ett tackbrev framgår att hon i varje fall fick en bok. Det sista brevet från konstnären är avsänt den 30 augusti 1922. I brevet om resan bad han om 100 kronor men tackar senare för de 50 han fått som bidrag till Frankrikesresan: ”För dem hade ni gärna fått en teckning – men det var iallafall vänligt av er att göra som ni gjorde.”

1924 blir Selma Lagerlöf kontaktad av en annan talang, Gerda Ghobé, författaren till många barnböcker, bland andra till de populära om Anne-Vildkatt, skrivna under 1940-talet. Hon tillhörde de författare som Lagerlöf stöttade mer kontinuerligt och hade kontakt med en längre tid. Det första brevet från Ghobé är daterat 1924 och det sista 1936. Totalt rör det sig om 36 försändelser.²⁸⁶ Brevet från Ghobé är utförliga, påträngande och känslösvallande med långa kärleksförklaringar. De innehåller böner om bedömningar av manuskript och om pengar, och om att få komma och hälsa på eller om att kunna få en plats på Mårbacka. För den som läst breven är det inte konstigt att Selma Lagerlöf i ett brev till Valborg Olander hävdar att Gerda Ghobé gav första impulsen till den kanske obehagligaste karaktären i författarskapet: den intriganta och påträngande Thea Sundler, som axlar en av huvudrollerna i trilogin Löwensköldscykeln (1925–28).²⁸⁷

Av ett brev som diskuterar gåvor och taxering från den 22 april 1926 framgår det tydligt att Lagerlöf själv mycket medvetet stöttade personer med periodiska gåvor och Ghobé hörde till dem. När en ny taxeringsordförande i Karlstad hör av sig för att be Lagerlöf göra en lista över dem hon underhåller med pengar blir hon brydd: ”Det är mycket orätt av staten att beskatta periodiska understöd”, skriver hon i ett brev till Valborg Olander och fortsätter:

[De] massor som gå under namnet ålderstigna lärare är inte gott att ge adresser på. Jag funderade på skarpen och slutet blev, att jag ringde på till den nye ordföranden och sa att om skatt ska utkrävas

av de fattiga stackare, som jag lämnar understöd, vill jag hellre stryka dem från min lista och betala skatten själv samt anhöll om att få deklarationen åter. [---] Inte kan jag låta Titti Borg eller fru Ghobé eller Abdon Furuhage skatta för deras små gåvor.²⁸⁸

Selma Lagerlöf hjälpte också vissa studiebegåvade ungdomar ekonomiskt. Detta skapade många rykten, så det var inte bara genom pressen människor hämtade sina föreställningar om Lagerlöf. Så här motiverar en ung stockholmare med författardrömmar sin bön om ett lån på 100 kronor: ”Författarinnan som jag hört omtalas såsom varande ett föredöme af godt exempel, i godhet, hjälpsamhet, och hoppas därför erhålla detta lån.”²⁸⁹

Under 1915 utgjorde breven om ekonomisk hjälp gott och väl en fjärdedel av brevsörden från allmänheten. De personer som Lagerlöf skänkt pengar återkommer ofta och vill ha mer; har hon nekat att ge händer det att hon får ännu ett, ibland skuldbeläggande, brev. En student som bett om ett lån för att kunna fortsätta sina studier har fått ett avböjande besked. I ett nytt brev meddelar han att nu måste han ta ett arbete vid sidan av studierna. För att möjliggöra detta ber han ännu en gång om ett lån:

Det gjorde mig så ledsen, att fröken ej var i stånd att bevilja mig ett litet lån för fortsättandet av mina studier. Det var ju ej gott att veta, att fröken redan hade studenter att hjälpa. [...] Jag skriver detta brev utan att mamma vet om det. Hon har blivit så ledsen sedan hon på många håll försökt skaffa mig de erforderliga pengarna utan resultat. I hopp om att fröken ej ska bli ond på mig ville jag nu fråga om fröken ville vara god låna mig en 30 à 40 kr., vilken summa jag skulle använda för att köpa mig en överrock, för att kunna skaffa mig en plats.²⁹⁰

Selma Lagerlöf tilltalas om inte anklagande så åtminstone besviket: hon gestaltas i brevet som en modersfigur som av omsorg borde vara benägen att bistå den unge mannen med åtminstone en värmande rock.

Somliga av dem som kontaktade författaren var förstas människor med en psykisk problematik. En förskräcklig händelse gör sig påmind detta år. Den rör en student, som Lagerlöf bistått med pengar under en längre tid och växlat flera brev med. Han begår självmord. Folkskoleseminariet där mannen

studerat känner till att författaren stöttat honom och rektorn skriver till henne. Men hon får även ett brev från studenten själv:

Fröken Selma Lagerlöf,

När ni läser det här är jag död. Har gjort det själv. Ni får förlåta mig, jag kan inte leva längre. Eder NN²⁹¹

Selma Lagerlöf måste ha blivit förfärad. Mottagaren av ett brev som detta har givetvis varit mycket betydelsefull för avsändaren – vederbörande har närmast getts rangen av en närstående.

Att bli hjälpt av en sådan berömdhet som Lagerlöf gjorde förstås ett djupt intryck. De personer hon hjälpte eller vars brev hon besvarade skrev ytterligare brev och berättade detaljrikt om sina liv; de invigde henne i mycket privata omständigheter. Men hur många hade hon tid, möjlighet och lust att hjälpa och engagera sig i?

Den goda välgöraren

1950 skrev Charles Dickens en artikel i *Household Words* med titeln ”The Begging-Letter Writer”. Författaren av tiggarbrev känner han bättre än någon annan, skriver Dickens, eftersom hans hem i 14 år varit ett ”Receiving House” för sådana.²⁹² I artikeln både kritiserar han och parodierar dem som skickade tiggarbrev till honom. De framställs alla som rånare och bedragare, vilka uppger sig ha fallit offer för de mest ”häpnadsväckande” händelser. En kaskad av exempel på deras metoder radas upp.²⁹³ Dickens, som ju är känd för sitt sociala engagemang, slutar med att konstatera att de som är fattiga på riktigt aldrig skulle skriva sådana brev, ”inget kunde vara deras vanor mer främmande”.²⁹⁴ Därför, menar han, måste han och alla andra mottagare av denna typ av falska böner göra sig döva för tiggarbrevens så att verksamheten upphör.²⁹⁵

I likhet med Charles Dickens hem kan Selma Lagerlöfs alltså beskrivas som ett slags *receiving house* för brev med böner om hjälp. Drygt en tredjedel av breven från allmänheten innehåller en bön om pengar: gåvor, lån, borgensåtaganden. Över hälften av dessa är författade av kvinnor (cirka 60 procent), till skillnad från Dickens brevskrivare som verkar vara en homogent manlig grupp. Och i Lagerlöfs fall verkar det inte alls huvudsakligen ha varit fråga om bedrägerier. Ibland kan det förstås antas att brevskrivare använder sig av

några av de metoder som Dickens hånar i sin artikel, men i de flesta fall är skillnaderna påtagliga. Många faktorer talar tvärtom för att brevskrivarna redogör för någorlunda autentiska förhållanden i Lagerlöfs fall – handstil, språk, brevpapper, adressen, beskrivningen av omständigheter och hur de relaterar till den sociala kontexten. Obemedlade svenskar i Sverige, drygt 50 år efter Dickens artikel, skrev helt enkelt sådana brev.

Men är då breven om ekonomisk hjälp ovidkommande för forskningen, eftersom ingen tagit sig an dem? Nej, när det gäller karaktären av Selma Lagerlöfs berömmelse och de föreställningar människor hade om henne kan de rent av vara den mest upplysande materialgruppen i hela brevsamlingen, menar vi. Som ska visas i nästa kapitel, vilket helt ägnas åt dessa brev, informerar de också om hur Lagerlöflegenden taktiskt aktualiseras i breven och hur den socialhistoriska situationen inverkade. Redan att kategorin existerar och är så omfattande upplyser om att det i bilden av författaren ingick att Lagerlöf för det första hade råd att ge, att hon för det andra var en person som ville dela med sig och att hon, för det tredje, var känd också bland de människor som hade det sämst ställt.

Bönerna om ekonomisk hjälp säger även något om det könsspecifika i de roller som berömda författare tillskrevs.²⁹⁶ Trots att filantropi var en stark strömning i tiden är det tveksamt om manliga författare fick böner om hjälp i samma omfattning som Lagerlöf. Om vi återvänder till Heidenstam så överstiger inte de bevarade breven 1 500 till antalet – högt räknat – och de flesta verkar härröra från människor som han redan är bekant med.²⁹⁷ Med tanke på de jämförbara personkulterna är detta en låg siffra jämfört med Lagerlöfs. Heidenstam kan förstås ha gjort sig av med brev, men det är troligt att det avgörande istället var publikens skilda uppfattningar om författarna och då, inte minst, de möjligheter till igenkänning som bilden av dem inbjöd till. Det ska heller inte bortses från klass- och genusfaktorer; välgörenhet förknippades till exempel med borgerliga kvinnor, vilket vi återkommer till i nästa kapitel. I ena fallet såg brevskrivaren således någon som kunde kontaktas i allehanda ärenden och ge hjälp, i det andra någon som av dessa skäl inte skulle ge önskat gensvar.

Brevskrivarna nämner alltså om och om igen Selma Lagerlöfs godhet och hennes empatiska kvaliteter. Det kan både vara ett rykte om godhet som brevskrivaren uppger sig ha tagit del av eller en självklarhet som bara konstateras. Uppfattningen om författarens godhet kommer i läsarbreven – inte bara i dem om ekonomisk hjälp – att följa henne livet ut. Från vilka källor kom den? Det

är en sak att ”den goda” användes för att få författaren att lätta på plånboken, en annan vad rollen grundades på. Ska vi tro brevmaterialets explicita hänvisningar byggde den på uppgifter i press och radio och rykten som cirkulerade i omgivningen, men också på läsarnas egna tolkningar av de litterära verken.

Om vi börjar med de senare så hänvisar många avsändare till det godhetsideal som Lagerlöfs texter förmedlar. Detta är ytterligare ett exempel på att författarjaget och personen Selma Lagerlöf förs ihop. En man som ber henne gå i god för ett lån skriver: ”Detta brev är ett tiggarbrev, men kära, läs det ändå dock till slut! Var jag fick idéen från att skriva till eder vet jag inte. Men Ni som skrivit så mycket vackert måste väl vara mycket god.”²⁹⁸ En sjöman som gått i land hänvisar till Lagerlöfs ”goda böcker” och ber om en ”liten skärf, till hjälp till kläder”,²⁹⁹ och en familjefar skriver med en bön ”som går af hjertat” och ber om 30 kronor då den ”som skrifver och författar godt brukar hafva öppet hjerta också”.³⁰⁰ Det är överlag vanligt att brevskrivarna försöker överbrygga distansen mellan Selma Lagerlöf och dem själva genom att säga sig ha lärt känna henne genom böckerna – därför vet de att hon är god och hjälpsam.

En statstjänsteman påstår sig vara ”överväldigad” av den godhet som flödar från författarskapet och från Selma Lagerlöf själv. 1933 skriver han:

Jag är för Er en helt obekant person ur folket, men när man har läst Edra böcker å hört dem spelas, som t ex i Söndags i radio då blir man överväldigad av allt det goda som flödar från Eder. Jag är tjänsteman i statens verk, har familj och 7 söta barn å en snäll uppoffrande hustru. Vi sutto runt radion å lyssnade allesammans, å det var en högtidsstund som man aldrig glömmer, om allt hade varit som det borde varit, men nej.³⁰¹

Radiouppläsningarna av Lagerlöf var mycket populära och i många hem höglästes litteratur, det syns tydligt i brevsamlingen. Vanan att tillgodogöra sig litteratur genom att lyssna fanns alltså redan.³⁰² Mannen uppger att hans bekymmer är så stora att inte ens en ”högtidsstund” kring högläsning kan avnjutas. Just högläsningsscener förekommer också på många ställen i Lagerlöfs författarskap, och det är därför inte otänkbart att brevskrivaren ville skapa sympati och fånga författarens intresse genom att berätta om just en sådan.

I breven som härleder författarens godhet ur hennes litterära verk finns ett implicit krav på författaren att själv leva upp till de godhetsideal som läsarna

upplever att hon för fram i berättelserna. Att hon dessutom varit så lyckosam i livet ålägger henne ytterligare skyldighet att ge. Detta kan höra ihop med att den mediala bilden av Selma Lagerlöf genom åren blev den av en moderlighets- och kvinnlighetsstereotyp: en godhetens och empatins apostel med hjärta för de svagaste.

Ibland används dock detta, som vi såg i brevet från studenten ovan, på ett ganska aggressivt och skuldbeläggande sätt. Så här kan det låta: ”Fattigdomens mörker uppkommet genom arbetslöshet, kan skingras, om de som ställts i solen skulle vilja använda sitt inflytande genom att sprida ljus omkring sig.”³⁰³ I dessa brev lyser det igenom en lätt passivt aggressiv uppfattning om att Selma Lagerlöf ”ställts i solen” av andra skäl än sina förmågor – av en högre makt, av en tillfällighet eller på grund av privilegier. Det visades ovan hur hjälpbehövande män kan tillskriva Lagerlöf rollen av en mor, som då hon nekar att ge i det närmaste anklagas för att försumma sina plikter.³⁰⁴ Myntet vänds, och den goda blir plötsligt ond. Vi tog upp klandrande brev i kapitel 1 och detta korta, ironiska brev illustrerar ytterligare hur klander kan komma till uttryck i detta sammanhang:

Jag ber att på det hjärtligaste få tacka Eder för den lärdom ni givit mig. Ty Ni har lärt mig att den minst har, hjälper först. Ni har väl i minnet det där om ankans skärv. Det var en vän som ville hjälpa mig med de enda slantar han hade och jag tog emot dem, därför att jag vet att det glädde honom.

Än en gång hjärtligt tack. Jag förstår att Eder ekonomi ej tillåter det.³⁰⁵

Brevet är utformat som ett tackbrev och på detta skenbart artiga sätt kan brevskrivarens bitterhet uttryckas över att ha fått sin bön om ekonomisk hjälp avvisad. Det är bara i undertexten hon klandras, genom att hjälpen från den fattige vännen och att Lagerlöfs ekonomi ”ej tillåter” att hon delar med sig ställs emot varandra. Det kan inte ha varit trevligt att motta ett brev som detta för Lagerlöf, som varit en generös givare av bidrag till fattiga brevskrivare under många år. Men att det var mycket obehagligt att behöva be om hjälp framgår av det PS som är bifogat brevet: ”Jag förbannar den stund jag fick den vansinniga idén att skriva till Eder, jag föraktar mig själv.” Brevet kan alltså förstås som ett sätt att rädda sin självaktning genom att istället klandra adressaten.

Det här brevet, från en man som skickat en skiss och faktiskt fått (sparsamt) betalt för den, innehåller ett ironiskt tack, men blir snart mer uttalat förolämpande när mannen försöker påskina att det går rykten om att Selma Lagerlöf blivit högfärdig sedan hon blivit berömd:

Jag tackar Eder för den skiss à kr 2, som Ni för en tid sedan köpte av mig. Men den skarpa tillrättavisningen som var bifogad postanv. gjorde mig nästan ont [---].

För en del år sedan hade jag mött en resande värlänning. Vi talade om litteratur, om olika författare o.s.v. Han sade därvid att sedan Doktor Selma Lagerlöf erhållit sitt stora rykte hon blivit rätt otillgänglig för de små och ringa, som hon knappast tittade åt och för det som är armt här i livet Dessa yttranden kom för mig då jag erhöll er skrivelse.³⁰⁶

Detta är alltså exempel på ”klandrande brev”, och det är tydligt att det bakom den retoriska formens rätt milt klingande term ”klandrande” gömmer sig ett slags aggressivitet. Den färgar framför allt breven om ekonomisk hjälp, och beror troligen på den asymmetriska relationen mellan den som ber och den som ger, något som kommer att närmare diskuteras i följande kapitel.

Lagerlöf skänkte således ofta pengar till människor som skrev och bad henne om hjälp. Hon gick i borgen för främlingar, hon lånade ut. Detta styrks av anteckningar på breven, men också av brev från människor som tackar, ber om mer, återbetalar eller (oftare) beklagar att de inte kan betala tillbaka. Hade en brevskrivare fått pengar säger det sig självt att människor i omgivningen fick reda på det och att ryktena om författarens välgörenhet tog fart. Det hänvisas ideligen till allmänna rykten om Lagerlöfs givmildhet i materialet: ”Efter begravningen gav kyrkoherden och skolläraren mig ett godt råd. Han sade att jag skulle skriva till dr Selma Lagerlöf på Mårbacka och be henne om jag kanske kunde få 30 kronor.”³⁰⁷ Eller: ”Jag har igenom alla hört författarinnans godhet tänkte därför vända mig din till hjälp.”³⁰⁸ Eller: ”[D]å jag nu alltid hört så goda ord uttalas om eder fattade jag det beslut att i allra största ödmjukhet rikta en bön till eder.”³⁰⁹

Ryktena kan förstås ha spridits på orten och bland släkt och vänner på grund av att någon kände en person som fått hjälp. Men de kan också härröra från olika medier: någon har läst om Lagerlöf i pressen och vidareför det. Att

publiciteten hade mycket stor betydelse för själva brevsörden märks. Under perioder när Selma Lagerlöf fick mycket medial uppmärksamhet utlöstes överlag även böner om ekonomisk hjälp, det syns rent numerärt i samlingen och det skrivs explicit ut i breven. Som en man från Munkedal skriver 1934: ”Har sett i tidningen om er givmildhet i fråga om fattiga. Jag är både fattig och sjuk [...]”³¹⁰ Vid födelsedagar från 50-årsdagen och framåt skrev pressen regelmässigt om författarens välgörenhetsarbete och brevskrivarna hänvisar öppet till sådana artiklar: ”Jag läste om eder i Husmoderns tidning och såg eder bild i den, då var det som någon skulle ha viskat till mig, skriv till henne och bed om hjälp.”³¹¹

Allra tydligast framträder responsen på den tidigare nämnda artikel i *Husmodern* 1935, som beskriver hur mycket pengar Lagerlöf skänkt till fattiga människor genom åren.³¹² Liksom ett stort antal andra brevskrivare hade en lärarinna från Töckfors läst den: ”Läste för en tid sedan i Husmodern att många har bett Dr. Lagerlöf om hjälp när dom varit i trångmål. Då tänkte jag, det vore väl ej farligt och fråga bara, om jag finge låna lite pengar av Dr. Lagerlöf.”³¹³

1935 var inget bemerkelseår, men Selma Lagerlöfs aktualitet var förnyad i och med Bonniers utgåva av hennes samlade skrifter 1933 och inte minst alltså av publiciteten kring födelsedagen det året.³¹⁴ Brevmängden var också som mest omfattande 1933, men fortfarande stor under de två år som följde. Av formuleringarna i materialet från 1935 framgår att en av anledningarna till detta tycks vara den ovannämnda artikeln i *Husmodern*.

Extra många läsare tycks alltså ha vänt sig till Lagerlöf under de perioder då hon syntes mest frekvent i pressen. Inte bara människor som sade sig vara i akut nöd vände sig då till henne utan även de som ville ha pengar till att inreda ett hus, starta ett företag, investera i aktier eller göra en resa. Publiciteten lockade fram behövande, men också – något som vi ska visa i nästa kapitel – en del lycksökare.

Det var inte bara den förmodade godheten, det faktum att Selma Lagerlöf ansågs lyckligt lottad med sin begåvning och sitt genomslag eller de traditionellt kvinnliga värden hon tillskrevs, som fick människor att tro att hon skulle dela med sig. Redan under 1900-talets första år tycks det ha ingått i bilden av henne att hon var mycket rik. Att vara berömd var dock inte detsamma som att vara förmögen, det fick den första brevskrivare som hänvisar till Lagerlöfs rikedom erfaras. I november 1903 dristade sig en lärarinna till att skriva och be om hjälp, ”emedan alla veta, att Ni är god och tro Ni är rik på pengar.”³¹⁵ Bara

några dagar senare skriver hon på nytt och tackar för de 50 kronor som hon fått. Samtidigt gör hon klart för författaren att hon trott att Lagerlöf var mycket välbeställd: ”Men på samma gång skämdes jag också mycket. Jag har trott, och har äfven hört, att Ni skulle ha oerhörd stora inkomster.”³¹⁶ Författaren hade med andra ord tagit henne ur den villfarelsen i sitt svarsbrev.

Slutligen vill vi ta upp en föreställning knuten till Selma Lagerlöf som kännetecknar breven från publiken överlag. Det är bilden av en förtrogen, någon läsarna hade stort förtroende för. Nästan varje hjälpsökares brev, men även många andra innehåller en livsberättelse. Dessa självbiografier i miniformat är av högst privat natur. Materialet innehåller således en kavalkad av berättelser om tragedier, som konkurser, länshärvor, arbetslöshet, otrohet, alkoholmissbruk, självmordsplaner, brottslighet, sjukdomar, hemlöshet. De föreställningar människor knöt till Selma Lagerlöf fick många att fatta pennan och berätta om sina lidanden och tillkortakommanden. Det de avslöjade bad de ofta författaren att hålla hemligt. Naturligtvis kan det hända att somliga brevskrivare överdrev tragiken i sina livsöden för att få författaren att skänka pengar. Men det var inte bara så. De privata livsberättelserna förekommer även i många andra delar av brevmaterialet, vilket tydligt kommer att framgå längre fram i boken, framför allt när vi diskuterar läsning och nationens betydelse.

Många brev präglas också av ett behov av att avge bekännelser, och detta har rimligen att göra med en förmodad etisk hållning – ibland med religiösa förtecken – hos Lagerlöf. I väntan på att få komma till ett sanatorium för sin lungrot skriver en man från Garnisonssjukhuset i Stockholm:

Mitt föregående har varit mörkt jag vill icke dölja att jag för mina synders skull fåt sona med en del år på centralfängelset å Långholmen men Gud vare tack jag har fått mina ögon öppnade, och skall med hans hjälp börja ett nytt liv. Jag har läst alla av Doktors böcker i fängelset och jag har till viss mån dem att tacka för att jag fått mina ögon öppnade.³¹⁷

Som vi sett förekommer också andra brev från fängelser. I ett par brev skriver män från Främlingslegionen, och berättar om varför de sökte sig dit och om sitt liv: ”Mitt liv har varit mycket hårt och vildt och huvudsakligen under den tid som jag har tjänstgjort som främlingslegionär.”³¹⁸

*

För att sammanfatta, har detta kapitel visat hur bilden av Selma Lagerlöf etableras och utvecklas hos läsarna både genom läsning av hennes verk och pressmaterial – i början främst recensioner (då läsarna oftast hade medelklassyrken eller utgjordes av en bildad borgerlighet) men redan i början av 1900-talet genom andra artiklar – och via rykten. Lagerlöf är redan vid åren runt sekelskiftet någon allmänheten börjar söka sig till för hjälp, framför allt ekonomisk, då hon anses ha ”oerhörda inkomster” och vara barmhärtig, generös, moderlig och förtroendeingivande. De hjälpbehövande från lägre samhällsskikt blir allt synligare i materialet med åren och därmed förstärks denna bild. Den medskapas också av Lagerlöf själv, som svarar på brev, skänker pengar, stöttar studenter och författare, och ger intervjuer om sin välgörenhet. Tilltalet i breven är ofta förtroligt på olika sätt, eftersom brevskrivarna försöker skapa närhet, och den ”Selma Lagerlöf” som brevskrivaren riktar sig till framgår av både hälsningsfrasen och innehållet i breven. Man är tydligt taktisk och riktar sig till den roll som kan främja ens ärende – det kan vara ”lärarinnan”, ”sagoberätterskan”, ”diktardrottningen”, ”Dr. Lagerlöf” eller ”författarinnan”. I den sistnämnda rollen tilltalas Lagerlöf med referens till sin position på det litterära fältet, något som är vanligt bland de avsändare som vill få sina konstnärliga alster bedömda och därtill få hjälp med kontakter, lån och understöd för att till exempel kunna publicera sig.

Breven dokumenterar en rad av de förhoppningar som människor hade under tidsperioden och som relaterades till deras föreställning om Selma Lagerlöf. Fastän några klandrade henne för att de inte fick hjälp eller blev kritiserade av henne, sågs hon huvudsakligen som en inkarnation av godhet och empati, och brevskrivarna gav stora förtroenden. Lagerlöf fick rollen av en biktmoder, men var också någon att känna igen sig i och att projicera sina drömmar på. Publiken tyckte sig stå nära Selma Lagerlöf, vara sedd av henne, och som deras potentiella välgörare och rådgivare ansågs hon ha makt att förändra liv.

Avslutningsvis ger vi en blyxtbelysning från 1924, då *Sydsvenska Dagbladet* skrev att några små historier om ”fröken på Mårbacka” cirkulerat i samband med den uppmärksammade premiären för filmversionen av Gösta Berlings saga, med Greta Garbo i en av huvudrollerna. På en fråga om dem svarade Lagerlöf: ”Jo, de voro ju roliga de där historierna [...], men det roligaste är att jag aldrig hört dem förr.”³¹⁹ Författaren upplevde förstås ett glapp mellan sin självbild och bilden av henne. Hon fick, inte minst genom breven, otaliga bevis

Greta Garbo fick sitt internationella genombrott i Mauritz Stillers Gösta Berlings saga (1924).

på att föreställningar knutna till en berömdhet visserligen är medskapade, men också lever ett eget liv. Och för att återknyta till inledningen: kanske var det därför Selma Lagerlöf var så nyfiken på Greta Garbo, ”hur hon var”. Garbo var i sin tur inte opåverkad av Lagerlöfbilden. Inför deras möte var hon mycket nervös. Victor Sjöström skriver att när hon ”stod framför Selma Lagerlöf och mötte hennes fascinerande ögon [...] då önskade Garbo, att hon kunnat dra ner hattbrättet och sätta på sig sina blå glasögon”.³²⁰ Att skriva ett brev hade nog varit lättare – då kunde hon ha behållit glasögonen på.

3. Breven om ekonomisk hjälp

LIKSOM ANDRA BREV I Selma Lagerlöfs samling vittnar de många breven om ekonomisk hjälp i hög grad om ett land i förändring – den snabba industrialiseringen, urbaniseringen, demokratiseringen och moderniseringen – men i denna del av materialet beskrivs givetvis oftast baksidorna. 1900-talets första decennier präglades till exempel av en enorm bostadsbrist, något som kommer till uttryck i breven. I städerna ökade invånarantalet drastiskt; under andra halvan av 1800-talet mer än fördubblades det i Stockholm. Det var trångbott och boendestandarden var mycket låg, vilket ledde till att sjukdomar och epidemier spreds.³²¹ Fortfarande fanns det dock ett stort proletariat på landsbygden. Ännu vid sekelskiftet levde exempelvis över 30 000 familjer i statarmiljöer med en natura-baserad lön som låste fast dem i fattigdom, ett system som inte avskaffades förrän 1945.³²² Bristen på arbete var tidvis också påtaglig både på landet och i städerna. Industrialiseringen innebar visserligen nya arbeten (även förhållandevis värlönlade) och en framväxt av industrisamhällen, men baksidan var en ökad konjunkturkänslighet som innebar återkommande perioder av arbetslöshet.³²³

Det finns en hel del brevskrivare i materialet – uppskattningsvis ett hundratal – som ber om hjälp med att hitta ett arbete. Kan de bli anställda hos Selma Lagerlöf på Mårbacka? Det rör sig om skilda yrkesgrupper, där kvinnor och män ber om olika slags arbeten. En målare skriver 1936 att han varit med sin far på ett ”blockerat” arbete, men att han blivit arbetslös. Han skriver: ”Bästa okända, men genom böcker så välkända författarinna. Jag tager mig friheten tillskriva Eder [---] med förfrågan hjälp. Finns det någon god målare i Edert härliga Värmland där jag skulle kunna få arbete?”³²⁴ Lantbruks- och träd-

gårdstjänster är det vanligaste arbetet männen ber om, vilket inte är konstigt eftersom Lagerlöf ju drev ett lantbruk. Just när hon återköpt Mårbacka 1910 skriver en man: ”Docktor Selma Lagerlöf i anledning af att jag har tidningen vermlenningen och der ser att, docktor Selma Lagerlöf köpt igen Mårbacka så antar jag att där behövs arbetare och jag skulle vilja dit om så vore.”³²⁵ Lantarbete står på agendan igen i ett brev från 1918: ”Undertecknad, 30-årig lantbrukareson, vänder sig till Eder med vördsam ansökan om lämpligt arbete eller sysselsättning av hvad slag det vara må på hvilken jag kan finna min bärgning och framtid.”³²⁶ Flera kuskar skriver också om arbete, som 1916: ”Kusken [...] härstädes, bad mig tillskriva Doktor Lagerlöf i händelse av att kuskplatsen skulle bli ledig att han då skulle se sig som sökande.”³²⁷ En del ber om vilket arbete som helst. Detta skickar en man från Arvika 1921:

För det första får jag bedja om ursäkt för min djärvhet att besvära, men som jag är alldeles utan både arbete och medel så tänkte jag att höra om om Docktor Lagerlöf kunde hjälpa mig till en arbete vid sin egendom eller vad som hälst [---] jag är 28 år samt absolutist, tacksamt motser jag edert svar med första jälp en fattig arbetare om Docktor kan.³²⁸

Kvinnor, oftast yngre, bad också Selma Lagerlöf om en plats, men då rörde det sig om arbete i hushållet eller om skrivarbete:

Jag skulle kunna vara hjälp vid dagliga ordnandet i ett hem, är inte rädd för att diska. Kan hjälpa till med skrivsysslor. Är även lite hemma i sjukvård. Känner Fröken Lagerlöf till någon lantgård eller någon prästgård på landet, där de skulle vilja ha en sådan hjälp. Kanske Fröken Lagerlöf skulle själv vilja ha någon.³²⁹

De som skriver verkar tro att Lagerlöf är fullt införstådd med att arbetsmarknaden är dålig. Någon har varit arbetslös i flera år och konstaterar att ”inga utsikter finnes”.³³⁰ En fosterfar som inte längre har råd att ta hand om en flicka med en lätt funktionsvariation skriver 1925: ”Jag har sökt på alla sätt att hjälpa henne till något arbete, men de tider, som nu råda, lämna ej arbete åt fullständigt friska personer mot mindre åt henne, som har inskränkt rörelseförmåga.”³³¹

Breven om ekonomisk hjälp – som vi definierar så att en för Lagerlöf okänd

brevskrivare explicit ber om pengar i lån eller som gåva – är drygt 4 000. I många fall är de tydligt relaterade till en samtida kontext av utsatthet som på flera sätt förhåller sig till omstruktureringen på arbetsmarknaden, fluktueringarna i konjunkturer, bostadsbristen, ökad jämställdhet, förhoppningar om nya yrken och utbildningar, men även till en fattigdom med djupare historiska rötter som vi återkommer till. Brevskrivarna är arbetare och arbetslösa, hemlösa, olycksdrabbade, sjuka. De är obemedlade, gifta och ogifta kvinnor och män, med och utan barn, i alla åldrar, som skriver från både staden och landsbygden. Materialet utgör med andra ord ett månghövdat vittnesmål om den utbredda fattigdomen i Sverige från åren kring sekelskiftet till 1940, när välfärdsstaten växer fram som idé, men ännu inte är etablerad. I dessa brev finns emellertid också drömmar om ett bättre liv som pekar mot framtiden. Det rör sig om ambitioner, planer och strävanden knutna till en ny tid. Både kvinnor och män ber om pengar till utbildning för sig själva eller sina barn, till att starta en liten rörelse, till att skaffa sig ett eget – eller bättre – hem, eller, som berörs i kapitel 2, till att kunna försörja sig i kreativa arbeten som journalister, författare eller konstnärer.

Varför vände sig då så många brevskrivare till just Selma Lagerlöf? Vi var i förra kapitlet inne på en rad orsaker – som författarens ryktbarhet, att författarskapet var ovanligt brett tillgängligt och att Lagerlöf ständigt var omtalad i medier. Hon sågs som rik, hon var ägare till en gård som gav arbetstillfällen i lantbruket, och hon förknippades genom hela sin karriär med ett slags moderlig godhet, empati och generositet. Allt detta ingår i det vi kallat för den biografiska legenden om Selma Lagerlöf. Alla kunde, kan upprepas, dessutom både läsa och skriva i Sverige, portot var billigt och brevskrivning hade som beskrevs i kapitel 1 blivit vanligare i de lägre klasserna under 1800-talets andra hälft.

En annan men inte mindre viktig förklaring är förstås den socialhistoriska, som har att göra med omständigheterna kring fattigdom. Fattigvårdens utformning och samtidens inställning till välgörenhet – vilka spår av sådana faktorer syns i breven? Detta kapitel intresserar sig visserligen inte primärt för breven som socialhistorisk källa utan för hur människor bad om hjälp av den faktiska Selma Lagerlöf på grund av och i relation till den biografiska legenden om henne. Men det är ändå nödvändigt att skilja på uppgifter i breven som hör till den mer allmänna sociala situationen i samhället och sådana som är mer Lagerlöfrelaterade. Dessa aspekter flyter delvis ihop och kan därmed inte ses som helt isolerade från varandra, men det är ändå värt att försöka bena ut

skillnader. Nedan redogör vi därför först för synen på fattigdom och tiggeri ur ett historiskt perspektiv för att sedan uttala oss om dess genomslag i vårt material. Mot den bakgrunden går vi så närmare in på frågor om hur brevskrivarna gick till väga för att be om pengar av just Selma Lagerlöf.

Tiggeri, lösdriveri och fattigdom

Enligt *Nationalencyklopedin* är det ”tiggeri” att genom ”vädjan, bön eller begäran försöka insamla medel eller allmosor utan att utföra någon motprestation”.³³² Det framgår inte *hur* detta insamlande ska gå till för att det ska röra sig om tiggeri.³³³ Att tigga i brev hör förstås dit, men det var inte det statsmakten ville komma åt i den lagstiftning som reglerade tiggeriet under 1800-talet. I försvarslöshetsstadgan, som gällde mellan 1846 och 1885, slogs det fast att det var förbjudet att tigga i Sverige.³³⁴ Förbudet kom sig av att fattigdomen ökade under 1800-talets första decennier och ett huvudsyfte med det var att få bort tiggeriet från offentliga miljöer och att tvinga människor som tiggde att istället arbeta.³³⁵

De som tiggde på 1800-talet var alltså oftast kringdrivande människor utan arbete, vilket förklarar att även lösdriverilagstiftningen (1886–1965), som ersatte tidigare lagstiftning, ställde tiggeriet i fokus. Myndigheterna skulle nu först varna den kringdrivande; hörsammades inte varningen kunde det bli tvångsarbete på anstalt. Det fanns en stor frihet för polisen att välja att ingripa eller inte. Lagen tillämpades av allt att döma ofta under de första decennierna efter att den trädde i kraft, och därtill tämligen godtyckligt, men undan för undan mer sällan. Vissa grupper undantogs också från lösdriveriförbudet.³³⁶

Trots att tiggarbrev inte alls var målet för lagstiftaren utan tiggeri i offentligheten, ger breven till Selma Lagerlöf en tydlig inblick i den syn på fattiga som låg bakom både tiggeriförbudet under 1800-talet och regleringen av lösdriveriet. Den levde uppenbart ännu kvar under 1900-talets första decennier. För att en fattig person skulle anses ha rätt till hjälp ställdes skötsamhetskrav som vi i många avseenden ännu känner igen. Den mest framträdande av dessa var, för 100 år sedan precis som idag, en ”arbetslinje”: den som kunde arbeta skulle.³³⁷ Kulturgeografen Erik Hansson skriver i sin avhandling om reaktioner på tiggande EU-migranter i Sverige, *Det känns fel* (2019), att det genom historien ”rätt en närmast konstant besatthet ur såväl moraliskt som ordningsmässigt perspektiv att se till att ’tiggare’ upphör med sitt tiggande för att i stället arbeta”.

De starka reaktionerna mot tiggandet, menar Hansson, är en ”överförd aggression”, som delvis är grundad på människors egen vantrivsel med arbete.³³⁸

Tiggeriförbudet vittnar om det stora politiska intresset och oron för den ökade fattigdom som tog fart i Europa under 1830- och 40-talen. Men fattigdomsfrågan var inte ny. Missväxt och krig gjorde att tiggarskarorna ökade redan under 1500- och 1600-talen. I stället för det andliga värde en fattig person hade under medeltiden – där både böner om hjälp och gåvor fyllde en religiös funktion – konstaterades det i 1624 års konstitution mot tiggare att det fanns ”rätta” och ”orätta” tiggare. Uppdelningen återspeglar en ovilja hos dem som arbetade att betala för de kringdrivande. De orätta fattiga, det vill säga de som var arbetsföra men ändå tiggde, förbjöds därför att tigga. Från 1750 till sekelskiftet 1900 mer än dubblerades Sveriges befolkning tack vare medicinska framsteg och bättre jordbruksmetoder. Men resurserna fördelades ojämnt och fattigdomen blev större, framför allt på landet. När industrialiseringen sedan sköt fart på 1870-talet omstrukturerades Sverige snabbt och de fattiga från landsorten flyttade till städerna. Men människor for som sagt illa även där, särskilt kvinnorna, som inte var lika eftertraktade inom industrin som männen. Att det finns fler kvinnor än män som ber om pengar i brevsamlingen – breven från kvinnor är cirka 60 procent – vittnar möjligen om kvinnornas större utsatthet.³³⁹

Uppdelningen i rätta och orätta fattiga från 1624 kommer på 1830- och 40-talen, med inspiration från diskussionerna i Europa och då framför allt i England, att formuleras i termer av ”värdiga” och ”ovärdiga” fattiga, eller ”ärliga” och ”oärliga”. Orden ”ovärdiga” och ”oärliga” relaterar till den engelska termen *pauper*, som importerades till Sverige 1836. ”Pauperismen” sågs som en ny sorts fattigdom som uppstått till följd av industrialiseringen. Det nya bestod i att den var kopplad till understödsberoende, det vill säga till *relationen* mellan samhället och den fattiga.³⁴⁰ Dess karaktäristika var ”beroendet, osjälvständigheten och de bristande moraliska kapaciteterna”, skriver idéhistorikern Frans Lundgren i *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt* (2003).³⁴¹ Vilken av grupperingarna som den fattiga personen tillhörde berodde främst på graden av skötsamhet, det vill säga på arbetsförmåga/-vilja, civilstånd, självkontroll, ärlighet och nykterhet för männen. För kvinnorna, som förväntades stå under männens försörjning, rörde det sig framför allt om omsorg om familjen, moral och sedesamhet.³⁴² Men bägge grupperna, både ärliga och oärliga, ansågs vara lika viktiga att

hålla under uppsikt, eftersom alla fattiga kunde befaras leva i och generera vanartighet, kriminalitet och osedlighet.³⁴³

Att sörja för de ärligt fattiga – särskilt äldre, sjuka, sinnessvaga, funktionsvarierade och föräldralösa barn – var under 1800-talet en kommunal fråga, så villkoren för hemort spelade stor roll.³⁴⁴ 1925 antecknar Selma Lagerlöf på ett brev: ”Ska inte kommunen, hjälpa i dylika fall. Brodern har väl hemortsrätt någonstädes. Jag kan inte.”³⁴⁵

Det kommunala biståndet kom dock alltmer att förenas med en så kallad uppsökande fattigvård, avsedd att uppfostra de fattiga. Verksamheten sköttes av borgerlighetens kvinnor och var primärt inriktad på ogifta mödrar, ogifta och arbetslösa män samt gifta kvinnor vars män inte tog försörjaransvar.³⁴⁶ Trots att de saknade rösträtt betraktades de borgerliga kvinnorna som samhällsbärande i den stora familjen staten och de skulle vägleda arbetarkvinnorna i den ideologi om familjen som nu växte fram.³⁴⁷ Enligt historikern Birgitta Jordansson var det egentligen fråga om att lära ut en genusideologi, ett slags inskolning i vad som krävdes av värdiga kvinnor och män.³⁴⁸ Den ”nya filantropin” var dock huvudsakligen en ”hjälp till självhjälp”, som enbart erbjöds om den ledde den hjälpsökande i rätt riktning.³⁴⁹ Det råder skilda meningar bland forskare om det var så att den uppsökande fattigvården uppstod *efter* att kvinnorna hade börjat med denna välgörenhet eller om välgörenhetsverksamheten uppstod *ur* fattigvården.³⁵⁰ Hursomhelst är det ett faktum att borgerliga kvinnor, under Selma Lagerlöfs livstid, tog aktiv del i fattigvården och att uppdraget utfördes både på ett offentligt plan som var rationellt och på ett privat, som gav utlopp för tidens mot barmhärtighet orienterade kvinnlighetsideal.³⁵¹ Detta kan, som nämndes i förra kapitlet, utgöra en delförklaring till att Selma Lagerlöf tillfrågades om hjälp i högre utsträckning än manliga celebriteter. Själv hade hon ju också varit aktiv i organiserat välgörenhetsarbete under sin tid som lärarinna i Landskrona.³⁵²

Synen på de fattiga påverkar givetvis *hur* de hjälpsökande presenterar sig i breven i Selma Lagerlöfs samling. Det gäller att till varje pris visa sig vara sköt-sam, en ärligt fattig. För trots att fattigvården tämligen drastiskt byter skepnad under de första decennierna av 1900-talet, när den rör sig från kommunal till statlig och blir mer jämställd,³⁵³ kvarstår en sortering av vilka som bör få hjälp och inte. De stora folkrörelserna, inte minst arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen, skärpte skötsamhetsidealerna.³⁵⁴ Forskningen har visat hur den fattigvård som tar form vid sekelskiftet bygger på att kontrollera skötsamhet utifrån, men

även på hur skötsamhetsidealet nu, genom självdisciplinering, börjar komma inifrån individen själv; det blir ett slags mentalitet.³⁵⁵ Med hjälp av en sådan dubbel kontrollfunktion av arbetarklassen och de minst bemedlade börjar Sverige, under framför allt 1920- och 30-talen, sin uppbyggnad av välfärden och folkhemmet.³⁵⁶

Självpresentationerna i breven till Selma Lagerlöf stämmer mycket väl in på de rådande skötsamhetskraven. 1912 skriver en man från Hagalund som bor hos sin mamma: ”Jag är en ofärdig ung man. Är nämligen så godt som lam i båda armar. Högra alldeles förlamad. Kan således inte arbeta [...] Jag har nu tänkt att börja handla med fisk. Det kan åtminstone räcka till hyran.”³⁵⁷ Från Orsa skriver sex år senare ännu en ung man: ”Jag är en fattig yngling, 23 år, har aldrig smakat starka drycker, ej heller snus mm, är absolutist för allt sådant snusk [...] frågar därför om Fröken Selma Lagerlöf ville hjälpa en framåtsträvande och ärlig yngling.”³⁵⁸ Arbetets betydelse är uppenbar i brevet från ”en fattig arbetaryngling” 1926: ”Sedan tidigaste barndom strax efter min Konfirmation har jag sört för mig själv. På grund av den svåra arbetslösheten, som ännu råder, har jag tyvärr varit utan plats en längre tid. Har sökt arbete överallt, svarat på platsannonser mm för att om möjligt erhålla något arbete.”³⁵⁹ 1934 skriver en mamma från Visby om sin oförskylda nödsituation:

Förlåt mig, vad jag här nedskriver, men nöden tvingar mig därtill. Jag är sjuk och fattig, vek och har tre små barn som behöver mors stöd. Jag har en liten flicka som, är sju år, och två små tvillingpojkar som är två år, min man har inga förtjänster att räkna på, och jag behöver hjälp för mina nerver, som genom arbete å bekymmer alldeles är slut.³⁶⁰

Flera ingredienser som kan föras till både svensk socialhistoria och till den biografiska legenden om Selma Lagerlöf karakteriserar tiggARBREVEN. Vi ska nu översiktligt analysera det typiska tiggARBREVETS uppbyggnad.

TiggARBREVETS form

I ett brev sänt i januari 1900 eller 1910 (stilen är svårtydd, men troligen 1910, eftersom Lagerlöf då blivit känd i bredare lager) skriver en kvinna från Uppsala. På brevet har Lagerlöf skrivit ”besv.” (besvarat). Det citeras i sin helhet:

Högaktade Fröken Lagerlöf,

I vår nöd vill jag vända mig till fröken Lagerlöf. O, hvad dett är skamligt af mig at skrifva och bedja om hjälp, men jag skulle kunna göra allt för mina kära föräldrar. Min far har arrenderat en liten trädgård vid Fyrislund en liten bit om Uppsala han är 47 år och så gladde vi oss åt att det skulle gå bra och jag hoppas att Gud skall välsigna den men vi hade ingenting att börja med fastän far alltid har varit arbetsam och sparsam alltid nykter och det bästa af allt troende. Men han har haft många barn att försörja. Vi äro sex syskon en bror dog i somras till vår stora sorg. Men Gud har alltid hjälpt oss igenom och jag hoppas han skall hjälpa oss ännu. Jag lider så af att se min stackars fars bekymrade ansikte så när jag fick höra talas om fröken Lagerlöf att fröken var så rik och har jort så mycket godt kunde jag ej låta bli att bedja om lite hjälp, men kanske Gud vill vara så god att hjälpa oss genom Fröken Lagerlöf, så att far kunde få om aldrig så lite till att betala sina skulder med som trycker honom så. Jag har också bedt Gud att han måtte välsigna mitt brev måtte dett ske hans vilja, vi får vara nöjda och tacksamma mot honom ändå. Jag är näst äldst af oss 2 systrar som har tagit platser här i stan 17 år är jag, vi försöker att hjälpa vår far så gott vi kan men vi får bara vara ute i vinter i sommar ska vi hem och arbeta i trädgården, men på vintern är där inte så mycket att göra. Men stora arrendet skall snart betalas och så har han måst sätta sig i skuld och löna af folk nu har vi ingenting att betala med. O, snälla Fröken om fröken ville vara så snäll och hjälpa oss, O vad jag skulle bli glad O, att få gå hem och glädja mina föräldrar. Men snälla Högaktade Fröken låt ingen få reda på att jag har bett så om hjälp Gud vet att dett är af nöden han vett också att jag ha skrifvit af mitt hjärtas Tankar, och at dett är af Hjärtat jag uppoffrar mig för mina Kära föräldrar. Han är också den som vet att dett är presis som jag skrifver. Jag Hoppas hon vill välsigna mitt bref. Nu vill jag sluta i jesu namn blott en bön O förlåt mig om jag har förolämpat Förlåt mig snälla fröken. Gud skall nog löna igen fast jag är fattig. Min adr. är [...] Uppsala³⁶¹

Detta är på många sätt typiskt för breven om ekonomisk hjälp. Som nämndes i kapitel 2 har Stina Hansson visat, bland annat i *Svensk brevskrivning*, att brev från det ”enklare” folket vid den här tiden inte var skrivna i en tradition som är uttalat påverkad av den klassiska retoriken. Därmed inte sagt att breven till Lagerlöf, via vad brevskrivarna lärt sig i hem och skola, inte kunde innehålla sådana inslag ändå.³⁶² Breven om ekonomisk hjälp i Selma Lagerlöfs samling har en påtagligt enhetlig disposition samt en mycket likartad *pathos*-orienterad argumentation. Brevgruppen kan därtill tacksamt analyseras mot bakgrund av en kombination av den klassiska retorikens huvudgenrer: det rådgivande talet, försvarstalet och det prisande talet. Hur bönen om hjälp utformas och hur brevskrivaren framställer sig är naturligtvis av avgörande betydelse för möjligheten att få pengar.

Som beskrevs i kapitel 1 intar alla brevskrivare en roll i förhållande till adressaten.³⁶³ Inte minst tydligt är detta förstås i de brev där vikten av att övertyga är så stark som i dem om ekonomisk hjälp. Den roll brevskrivaren intar hänger således ihop med både ärendet och vederbörandes syn på Lagerlöf, det vill säga den biografiska legenden.³⁶⁴ Brev i denna genre måste således ge en tydlig bild av brevskrivarens karaktär, av hens *ethos*. Att skapa trovärdighet, *pistis*, är då av allra största betydelse. En rad återkommande platser att hämta argument från, så kallade topiker (*topoi*), uppsöks av brevskrivarna för att åstadkomma detta både i den socialhistoriska situationen och gentemot just Selma Lagerlöf. De vanligaste topiker som vi ser i breven är flit, heder, nykterhet, Gud, familjen och inte minst ärlighet.

Brevskrivaren ställer sig ofta i en implicit försvarsposition och att de argument som anförs är vederhäftiga beläggs ofta med förnuftsbasead bevisning från trovärdiga källor, exempelvis ett intyg från en präst, en läkare, en lärare, eller som i följande intyg, skrivet av en polis: ”Att Albert Ljung i Nybro som jag personligen känner sedan 19 år tillbaka har under denna tid varit nykter samt fört en hedrande vandel. Wiktor Wedell Överkonstapel”.³⁶⁵ Men bevisen kan också hämtas från en högre makt, som i det analyserade brevet ovan: ”Gud vet att dett är af nöden”.

Att brevskrivarna känner sig tvungna att presentera bevis har rimligen med samhällets djupa misstro mot de fattiga att göra. Är brevskrivaren verkligen en ärligt fattig eller är den en oärlig? Är hen egentligen en sorts bedragare, en sådan som Dickens i den i föregående kapitel nämnda essän ”The Begging-Letter Writer” ilsket hävdade att alla som skriver tiggarbrev egentligen är?

Susan M. Schweik diskuterar frågan om ärlighet bland tiggare på ett betydande sätt i *The Ugly Laws. Disability in Public* (2009).³⁶⁶ Studien handlar om de lagar som reglerade synligt tiggeri, och som framför allt var riktade mot fattiga människor med funktionsvariationer och/eller på andra sätt marginaliserade individer och grupper, i det nordamerikanska samhället under decennierna kring sekelskiftet 1900. Schweik hävdar att ”begging *was* work and it *did* work” och syftar med detta inte bara på att de människor som tiggde gick till sitt arbete och hade vissa metoder och kunskaper, utan även på att tiggeriet avslöjade vilken politik som fördes i samhället.³⁶⁷ Tiggarna utgjorde levande exempel på att det inte fanns tillräckliga säkerhetsnät och att arbete inte fanns för alla.

Men det existerade förstås ”falska” tiggare, det vill säga sådana som låtsades vara ärliga tiggare, och de förstärkte enligt Schweik kulturens syn på vilka som var behövande och inte. De som tiggde under falska förespeglningar satte systemet i gungning och de försämrade å ena sidan för dem som var ärligt fattiga. Å andra sidan, påpekar Schweik, var skillnaden mellan dem som ansågs förtjäna att bli hjälpta och dem som inte ansågs ha den rätten sällan större än moralisk.³⁶⁸ Hunger är alltid hunger och både funktionsvarierade och icke funktionsvarierade överdrev de visuella attributen för att beveka potentiella givare. Både de som låtsades ha funktionsvariationer och de som faktiskt hade det ville därför ha funktionshjälpmedel av läkarna. Kryckorna i läkarskåpet fyllde därmed samma funktion för båda grupperna i förhållande till potentiella välgörare: de var ett tecken som signalerade ärlig fattigdom.³⁶⁹

I offentligheten kan förstås någon som tigger göra troligt att hen är behövande genom hur hen ser ut. Hen kan ta hjälp av olika synliga tecken, yttre attribut som kryckor, kläder, mimik, blickar, gester, plakater och lappar. Även den plats tiggaren befinner sig på spelar roll. I ett brev fungerar dock inte dessa taktiker alls. Andra bevis måste presteras, som fotografier eller försäkringar om äkthet från en betrodd person – som de intyg på fattigdom, skötsamhet, nykterhet med mera som brevskrivarna skickar med till Lagerlöf.³⁷⁰

I sin diskussion om tiggeri och bedrägeri beskriver Schweik hur alla böner om hjälp aktiverade associationer till kriminalitet, vilket givetvis genererade en äkthetskonflikt:

Distinktionen mellan det falska och det äkta var tillräckligt betydelsefull för att skapa en skillnad mellan ett språk som rörde omsorg

Att Fru Emmy Bruhn, som jag
 väl känner, är tyngd av svåra ekonomiska
 bekymmer, som märkt känns dubbelt tunga
 då hon har minnet av lyckliga ekonomiska
 tider, varför hon verkligen är i behov av
 den hjälp, som välvilliga medmänniskor
 kunna lämna genom ekonomiskt-lästånd,
 Betygas

Montelje den 28. 10. 1932

Einar Bergvall
 kyrkoherde

Att detta är rätt avskrivet intygas
 Siguhild Larby *Althögskolan*
 Bärnängen

Avskrifter på betyg, läkarintyg, läraromdömen, intyg från präster och liknande bifogades breven för att visa att avsändaren var ärlig. Här intygas en kyrkoherde att brevskrivaren har ekonomiska bekymmer.

och ett som rörde kriminalitet, samt en konflikt som rörde autenticitet, och dessa spelades ut upprepade gånger i berättelser om lösdrivaren och tiggaren.³⁷¹

Detta att den som ber om hjälp potentiellt ljuger eller är kriminell är en efterhängsen tankefigur som var lika påtaglig på Lagerlöfs tid som idag. Tiggeri och ansökningar om understöd relateras om och om igen till den möjliga risken att en givare, eller en myndighet, blir bedragen. Den som ber om ekonomisk hjälp gör det, och gjorde det, utifrån ett slags försvarsposition – hen måste bevisa ett ärligt behov av medel.

Det råder ingen tvekan om att brevskrivarna som tigger pengar av Selma Lagerlöf vet att de gör något som är misstänkliggjort som något dåligt, rent av potentiellt bedrägligt, och att deras brev kan komma att läsas utifrån en anklagande position. Troligen är det därför som ett brev från en hjälpsökande i princip alltid inleds med en ursäkt. Brevskrivarna förklarar, som i brevet ovan, att de vet att det är skamligt att be om pengar och att de skäms. Ofta avslutas därtill breven med att Lagerlöf ombeds att hålla deras bön hemlig. I förra kapitlet förknippade vi denna önskan om hemlighållande med brevskrivarnas stora tillit till författaren när det rörde privata angelägenheter, vilket förstås är en orsak till att de vänder sig till henne med stora förtroenden överhuvudtaget.

Men en önskan om att hålla något dolt kan därtill associeras med skam. Kulturteoretikern Sara Ahmed ser skammen som en rörelse mellan att dölja sig och att exponera sig. Breven gör denna ambivalens tydlig.³⁷² Brevskrivaren uppvisar sin utsatta belägenhet och behöver sedan, i den för skammen kännetecknande rörelsen bort från den andra, dölja det den avslöjat. Den som är exponerad för andra visuellt – någon som till exempel tigger i gaturummet – rodnar kanske, vänder bort sin kropp eller slår ned sin blick. När det gäller breven översätts den kroppsliga reaktionen i ord: ”O, hvad dett är skamligt af mig at skrifva och bedja om hjälp” (ur citatet ovan), ”Jag bönfaller om att ej mina rader må komma för någon annans ögon” (se citat nedan).

Efter ursäkten och åberopandet av skammen brukar tilltaget att skriva till Selma Lagerlöf försvaras på olika sätt. Framför allt används argumentet att bönen trots allt gäller en större sak.³⁷³ I brevet från Uppsala ovan är den större saken förstås att familjens hem och försörjning måste räddas. Brevets ändamål följs sedan av en livsberättelse, en bakgrund, som ligger till grund för varför hjälpen bör ges.

Detta brev är från en kvinna i Malmö, skrivet i december 1901. Det är till förväxling likt det första brevet när det gäller ursäkterna, smickret, skammen. I båda breven spelar Gud en stor roll:

Jag skriver dessa rader i Guds Namn [...] Låt genom eder godhet en glimt af glädje och ljus komma in i en fattig enkas him. Och Gud Välsignar eder mångfalt igen. För låt mig och tänk ej illa om mig. Jag vet att det i andras ögon synes orätt ty människornas tankar öfverestämmer ej med Guds tankar, Men min nöd driver mig till att bedja den som Gud så rikligen Välsignat. [---] Jag bönfaller om att ej mina rader må komma för någon annans ögon, utan må Gud ingifva eder den rätta tanken om mig, att det är värkligt behöfvande det vet Gud, men vi äger ingen som jag kan vända mig till för att få hjälp. Derfor beder jag om förlåtelse och bönhörelse. Om jag genom Guds Nåd kan få emotaga något svar på min bön är min adress [...].³⁷⁴

Det förutsätts av båda brevskrivarna att adressaten uppskattar referenserna till Gud. Bägge implicerar att Gud verkar genom författaren – ett smicker som innehåller ett element av krav. Med åren blir hänvisningarna till Gud färre i denna brevggenre, men de förekommer fram till Lagerlöfs död.

Som framhölls i kapitel 1 är en ingivelse från Gud eller försynen ett vanligt sätt för brevskrivare att ursäktat sitt brev. Gud kunde göras till delansvarig för att brevskrivare alls skriver och ber om pengar. Vid sidan av Gud är det som sagt vanligt att en ingivelse att skriva uppges ha kommit via en dröm, och återigen läggs tilltaget att skriva över på en annan instans. Det kan röra sig om långa redogörelser för drömmar eller kortare. Detta citat är från en kvinna från Sundsvall 1925:

Med anledning av en dröm, tager undertecknad sig friheten skriva till Författarinnan, och hoppas att dessa mina rader inte kommer på något sätt olämpligt, eller att Författarinnan blir ledsen för mitt järva tilltag! --

Det är emellertid så att jag drömde här om natten, efter att först ha legat och icke kunnat somna, därför att jag låg och kampade med mina ekonomiska bekummer, till slut somnade jag och drömde att jag mötte Författarinnan på vägen då jag blev tillfrågad hur det stog till, eftersom jag såg så ledsen ut, talade om min belägenhet och fick till svar att jag skall hjälpa dig [...].³⁷⁵

Utöver att använda drömmen som en motivering, är detta exempel också ett slags fiktionsskapande. Liksom i många av Lagerlöfs berättelser framställs ett slumpartat möte som något som kan avgöra ens öde.

Smicker och hyllningar ingår förstås regelmässigt i dessa brev: ”fröken var så rik och har gjort så mycket godt”. I slutet av dem brukar förfrågan om hjälp upprepas med hänvisning till vad som skulle hända om man fick pengar: ”O vad jag skulle bli glad O att få gå hem och glädja mina föräldrar”. Därpå följer i regel fler ursäkter, ibland mer smicker samt slutligen en tydlig adressuppgift.

Den sårbara brevskrivaren — igenkänning, erkännande, symmetri

Ett vanligt förekommande argument för att be om pengar är att ens hem kan gå förlorat. Det motivet ska nu analyseras för att undersöka betydelsen av igenkänning och erkännande i brevskrivarnas hjälpsökande. I inledningen nämndes hur brev som innehåller en bön om hjälp för att kunna behålla ett barndomshem relaterar till Lagerlöfs egna erfarenheter av att förlora och återvinna Mårbacka och till de av hennes verk som tematiserar detta. Här är ett par ytterligare exempel på brev där hemmet står i centrum. Första citatet är från en man som ber om ett lån för att kunna lösa en inteckning i en fastighet han äger. Om han inte får ihop pengar tvingas familjen lämna bostaden, skriver han:

Jag är mycket skötsam så jag är ej självförvållande till min svåra belägenhet, men den arbetslöshet som har varit med all dess efterblivna skatter, har jort att jag ser mig tvungen lämna mitt hem om jag ej av någon barmhärtig människa får hjälp [...] den minsta lilla summa är jag tacksam för. Varför jag kom att skriva till D:r Lagerlöv var därför att jag och min hustru såg D:r Lagerlövs fotografi i Tidning Hemmet, och vari det stod omnämnt om Dr Lagerlövs nyss utkomna bok som handlar om fädernehemmet. Vi tänkte då att D:r Lagerlöv, som vet värdet av att ha ett hem också kanske kan förstå känslan av att måsta mista det.³⁷⁶

Vi ser hur mannen explicit knyter an till skötsamhetsidealet. Han kan inte själv hjälpa att han inte har tillräckligt med pengar, skriver han, och skjuter över

ansvaret för sin belägenhet på något utanför hans kontroll, det vill säga arbetslösheten. Situationen förknippas med flera aspekter av Lagerlöflegenden och den nytkomna bok han refererar till är rimligen Lagerlöfs självbiografiska verk *Mårbacka* (1922). Av bokens existens drar han slutsatsen att författaren vet ”värdet av ett hem” och därför kan förstå hans rädsla för att mista sitt.

Kvinnan nedan, som skriver från Täby 1934, tar upp hemmet ställt i relation till barnen och till familjeideal, när hon hänvisar till dess betydelse både i Lagerlöfs verk och för den biografiska Selma Lagerlöf:

Jag hörde för flera dagar sedan en uppläsning i radio. Det var om Mårbacka, om kärleken till det gamla barndomshemmet. Därför fick jag en underlig känsla i bröstet. Skulle manne icke den människa som så vackert skriver om sitt barnahem, o som skrivit för att återfå det, kunna förstå mig i mina tankar. Och om det vore i Edermakt att kunna hjälpa mig. Jag är 30 år, min man 33 år o vi ha tre barn 6. 7. 9. år. Min man o jag har sedan vi blevo gifta endast o allenast strävat för en egen liten täppa, ett litet torp, ett litet hem.³⁷⁷

Läsakten har som synes väckt en känsla för och en föreställning om att författaren förstår betydelsen av ett hem och att denna förståelse korresponderar med brevskrivarens egen. Båda breven betonar just detta att Lagerlöfs egna erfarenhet av hemmets betydelse gör henne skickad att förstå deras.

Hemmen spelade stor roll överlag för författarcelebriteter i samtiden – tänk bara på Verner von Heidenstams Övralid och Ellen Keys Strand – men i Selma Lagerlöfs fall hade det en särskild lyster, eftersom hon både förlorade sitt hem och kunde köpa tillbaka det genom sina framgångar som författare. Hon skriver om detta i flera av sina verk och hon nämner det i intervjuer. Mårbacka är med andra ord ett betydelsefullt biografem i brevskrivarnas läsning av texter eller epitexter, det vill säga en del av dessa texter som väcker särskild genklang hos vissa läsare. Samtidigt är också det förlorade och återvunna hemmet ett medialt exponerat inslag i den biografiska legenden om Selma Lagerlöf och det förknippas i breven om ekonomisk hjälp med läsarnas egna utsatta situationer. I det följande dröjer vi vid brevskrivarnas sårbarhet när det gäller motivet med det förlorade hemmet och reflekterar över hur den används produktivt för att be Lagerlöf om hjälp.

Det finns mängder av forskning om sårbarhet, men under 2000-talet har

det utvecklats nya synsätt. Från att sårbarhet huvudsakligen betraktats som någonting beklagligt, en situation som individen till varje pris ska räddas ur genom förslagsvis *empowerment* – vilket förstås är önskvärt men inte alltid möjligt – frågar sig forskningen nu om sårbarhet skulle kunna vara något mer. Kan sårbarhet teoretiseras och dokumenteras som en position eller ett tillstånd som *gör* någonting med omvärlden? Är det möjligt att den kan ses som en resurs? Vilka krav ställer sårbarhet på engagemang, på etik och på ansvar?³⁷⁸ Kan det, som filosofen och genusteoretikern Judith Butler hävdar, vara en form av politiskt motstånd att exponera och använda sin sårbarhet?³⁷⁹ Denna omorientering är utgångspunkten för följande avsnitt, där frågan är hur brevskrivarna använder sin sårbarhet för att få Selma Lagerlöf att engagera sig i deras sak. Hur försöker de göra sin sårbarhet produktiv? Finns det politiska kopplingar och hur blir den biografiska legenden om Lagerlöf relevant?

Det är viktigt att hålla i minnet att det är med utgångspunkt i bilden av Selma Lagerlöf, i den biografiska legenden, som alla brev formuleras. Därför skiljer sig hjälpsökandes brev till författaren från en skrivelse som riktas till en myndighet eller en välgörenhetsorganisation. Ingen brevskrivare ger respons på en läsning av ett verk utan att vara påverkad av den mediala bilden av Lagerlöf och ingen kommenterar Lagerlöfs person utan att uppfattningen av henne är påverkad av författarskapet.³⁸⁰ Brevet om ekonomisk hjälp är, menar vi, inte möjliga att tolka utan en förståelse för legeringen av Lagerlöfbilden, författarens medskapande av den, författarskapet, författarens olika roller, samt läsarens kunskap om och engagemang i Lagerlöfs texter eller Lagerlöf som författare. Resonemanget kommer nedan att koncentreras till Mårbackas betydelse när läsarna som ber om pengar skriver om sitt eget hem. Det har även betydelse för andra delar i Lagerlöflegenden, som Värmland, motiv i de litterära texterna, eller Selma Lagerlöfs olika roller, exempelvis lärare, lantbrukare, författare, intellektuell, akademiledamot, fredsivrare eller rösträttsförespråkare.

Att använda sin sårbarhet

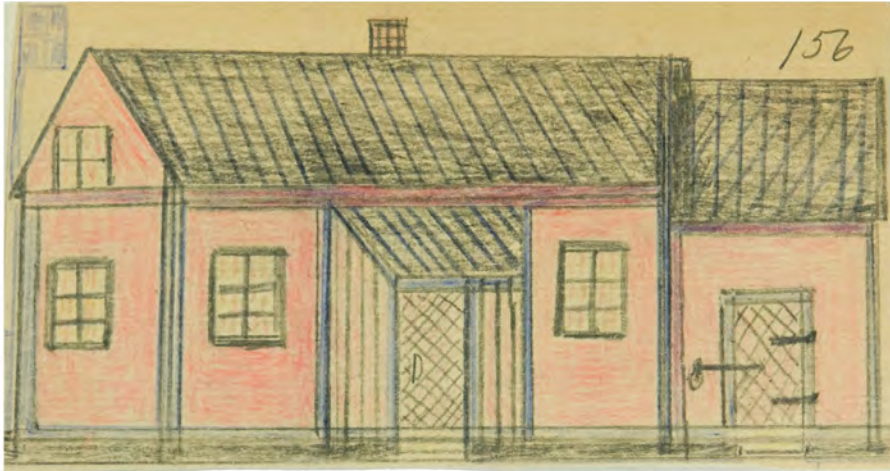
De okända människor som skrev till Lagerlöf har alltså forskningen inte haft mycket till övers för, i synnerhet inte dem som bad om pengar. Dessa var förstås i regel fattiga och ofta obildade, och de ansågs ha plågat författaren med sina böner. De många tusentals breven, som Lagerlöf ändå månade om

att spara, låg fullt synliga i författarens brevsamling utan att forskningen uppmärksammade dem.³⁸¹ Kanske kan det sägas att dessa brev saknade värde i jämförelse med släktens, vännernas och den litterära elitens. Försändelserna var helt enkelt från människor som inte erkändes.

Breven från hjälpsökande är ofta innehållsrika. De kan beskrivas som omsorgsfullt skrivna självbiografier i miniformat där brevskrivaren redogör för de livsomständigheter som ligger till grund för förfrågan om hjälp. Ofta är de långa, somliga är svårlästa. Ibland refererar de till läsning av Lagerlöftexter, ibland inte. Språket håller en förhållandevis hög nivå, vilket också gäller breven från de avsändare som är minst bildade. Som vi nyss visat är den retoriska strukturen likartad. De som skriver tycks dessutom vara medvetna om att de inte är ensamma om att vilja bli hjälpta av Lagerlöf.³⁸² Med andra ord har de insett att de ingår i en gemenskap av hjälpsökare, men även att de måste skilja ut sig, förmå författaren att ge dem uppmärksamhet: varför ska Selma Lagerlöf hjälpa just mig?

Det är när det gäller denna fråga som Mårbacka och brevskrivarens förlust av eller längtan efter ett hem blir aktuellt. Selma Lagerlöfs förlorade och så småningom återköpta hem, vikten av hemmet, skapar igenkänning hos många brevskrivare som är i ekonomisk knipa. Författarens förlust av Mårbacka rör en erfarenhet som många säger sig på olika sätt dela: att ha fått gå ifrån sitt hem, att riskera det eller inte ha råd att skaffa ett hem alls. Och eftersom Lagerlöf själv har förlorat sitt hem innebär det att hon borde kunna känna igen sig i brevskrivarnas belägenhet. Som kvinnan skrev i brevet från Täby 1934: "Skulle manne icke den människa som så vackert skriver om sitt barnahem, o som skrivit för att återfå det, kunna förstå mig i mina tankar?"

Den här typen av retoriska frågor från de hjälpsökande läsarna visar att de tar för givet att likheten mellan dem och författaren har betydelse och att de uppfattar att den bör göra Selma Lagerlöf mer benägen att ge. Läsarbreven ger således uttryck för vad statsvetaren Iris Marion Young refererar till som en missuppfattning om det symmetriska utbytet, det vill säga tron på att maktrelationer kan uttraderas bara den privilegierade intar den utsattas position. Young menar förstås att detta är omöjligt. Förhållandet mellan Selma Lagerlöf och de hjälpsökande brevskrivarna är alltid asymmetriskt eftersom fördelningen av privilegier är så ojämn.³⁸³ De behövande skribenterna kan ur Youngs perspektiv inte stå i författarens skor och hon inte i deras. Ett liknande synsätt representerar filosofen Emmanuel Levinas. Han hävdar att vi har ett ansvar

Många brevskrivare ville ha pengar till ett hem eller bad om hjälp att kunna bo kvar i sitt hem. Den här brevskrivaren har bifogat en ritning av sin husdröm.

för andra just på grund av att vi är olika, och istället för att bygga den etiska relationen till varandra på likhet, begriplighet och symmetri förespråkar han ett ansvar som grundas på det faktum att vi helt enkelt existerar.³⁸⁴

Men teoretiska rimligheter är en sak och föreställningar hos empiriska människor i samhället ofta en annan. Många av brevskrivarna ger uttryck för att de tror att det är viktigt att de delar erfarenheten om det hotade hemmet med författaren. Föreställningen om igenkänning spelar en central roll i deras sätt att anknyta sin sårbarhet till biografemet om Lagerlöfs hem i sina brev om hjälp. De har i fallet med hemmet känt igen delar av författarens situation i sin egen och verkar utgå från att deras egen position därmed är igenkännbar för henne.

Läsarnas böner om hjälp är alltså grundade på att de lägger vikt vid gemensamma erfarenheter. Ur ett sårbarhetsperspektiv kan de, som vi ser det, bäst knytas till Judith Butlers psykoanalytiskt influerade tankar om ansvar på grund av likhet, som hon först diskuterar i *Precarious Life* (2004). Butler hävdar där att människor på den mest primära nivån är lika, eftersom vi alla har drabbats av förlust genom separationen från vår primära omsorgstagare i barndomen.³⁸⁵ Detta gör oss till ett ”vi”. Det är ett vi som även inkluderar det faktum att våra kroppar är sårbara, eftersom de är sociala och inte autonoma. Vi utsätts för andra, vi riskerar att förlora andra, vi kan alla bli föremål för

våld och olyckor och vi är alltid förbundna med andra. Bandet till andra blir enligt Butler tydligt när vi drabbas av en förlust, eftersom vi med förlusten förlorar något av oss själva som vi ibland inte riktigt vet vad det är. Och eftersom vi är förbundna med dem vi sörjer så kan sorgen heller inte vara privat. Tvärtom, skriver Butler, utgör den en bas för olika gemenskaper: det faktum att vi sörjer varandra gör oss etiskt förpliktigade att värna varandras liv.³⁸⁶ En förutsättning för detta ansvar är dock att människor alls är sörjbara. De måste tillhöra grupperingar som erkänns – som syns, som kan och får sörjas. Det finns nämligen enligt Butler en både sår- och sörjbarhetens hierarki, inom vilken vissa är sörjbara, andra mindre, somliga inte alls.³⁸⁷

En hjälpsökandes första uppgift är naturligtvis att göra sig erkänd i sitt lidande och när brevskrivarna ger sig till känna för Selma Lagerlöf åberopar de en erfarenhet av förlust som liknar hennes.³⁸⁸ Om vi vinklar deras argument med stöd av Judith Butlers resonemang kan det formuleras så här: ”Jag gör mig sörjbar för Selma Lagerlöf genom att kontakta henne i mitt ärende, ty när jag visar att min förlust är lik hennes förlust aktiverar jag det band som förpliktigar henne att hjälpa mig.” Brevskrivarna vill göra sig sörjbara så att författaren ska ”sörja för dem”, för att använda en dubbeltydighet i svenskan som pekar mot det ansvar vi enligt Butler har gentemot andra.

Det förekommer således att forskare i politisk teori idag resonerar om människors grundläggande likhet, att vi alla är sociala och sårbara, och att igenkänning och erkännande som bottnar i detta ses som en grund för etiska resonemang.³⁸⁹ Det är intressant att överföra dessa tankar på litteraturvetenskapens tolkningsmetoder och konstatera att sådana idéer om likhet på många sätt skär sig mot de dominerande strömningarna inom samtida litteraturteori. Sedan åtminstone nykritikens genombrott på 1950-talet har att läsa igenkännande, eller identifikatoriskt, setts som både banalt och som en potentiell felkälla för forskare, inte minst eftersom känslor då kan involveras i läsningen.³⁹⁰ Även poststrukturalistiskt orienterade tolkningsteorier är skeptiska till igenkännande läsning då de istället betonar vikten av att fokusera på det annorlunda.³⁹¹

Rita Felski har i bland annat *Uses of Literature* (2008) kritiserat det hon kallar litteraturvetenskapens mer än halvsekelånga beröringsskräck med igenkännande sätt att läsa, något vi återkommer till i nästa kapitel om läspraktiker.³⁹² Detta har ytterligare förstärkts, betonar hon, genom inflytande från till exempel ovannämnda Levinas, som betonar att vi aldrig kan förstå det som

är olikt eller udda, att det är oetiskt av oss att tro det vara möjligt.³⁹³ Att läsa igenkännande skulle därför i linje med Levinas ses som naivt, trivialiserande, koloniserande, narcissistiskt, ja som ett egoistiskt försök att göra annorlunda-het till något eget. Den enda igenkänning litteraturvetare velat ta i är enligt Felski *misrecognition* – att känna igen illusoriskt och felaktigt enligt Jacques Lacans och Louis Althusserns teorier.³⁹⁴

I sin uppvärdering av igenkännande läsning inom litteraturvetenskapen talar Felski således för andra läsningar än den misstankens och asymmetrins hermeneutik som litteraturteoretiker ofta praktiserar.³⁹⁵ Felskis synpunkter har blivit en av utgångspunkterna i den lästeoretiska inriktning inom litteraturvetenskapen som fått namnet postkritik. Den diskuteras vidare i bland annat *Character* (2019), en bok om texttolkning som Felski skrivit tillsammans med Toril Moi och Amanda Anderson. De tre litteraturvetarna vill göra upp med idén om att vi är naiva om vi exempelvis läser litterära verk som om de handlar om verkliga personer. De förespråkar att akademiker ska kunna läsa igenkännande, både när det gäller karaktärer och miljöer – det vill säga att de professionella läsarna ska kunna närma sig ”vanliga” läsaressätt att läsa.³⁹⁶

Trots att dessa forskare inte alls sysslar med empirisk läsforskning (eller ens definierar vad de menar med en vanlig läsare), så kan den som gör det, i mötet med de faktiska läsarna, inte undgå att uppmärksamma det betydande glapp som existerar mellan lekmäns läsning och yrkesläsares. Via Felski blir flera av våra observationer om Lagerlöfläsning hos allmänheten bekräftade. Det är exempelvis ett faktum att de flesta som beskriver läsupplevelser i de tiotusentals bevarade breven till Lagerlöf förknippar dem med händelser i sina egna liv. Läsarna relaterar till igenkännbara miljöer, protagonister och händelser och skriver om hur de påverkats av läsningen moraliskt, känslomässigt och i sin vardag. De ser sina egna erfarenheter manifesteras i verken, skriver de, och det händer till och med att de erbjuder Lagerlöf berättelser ur sina egna liv som de tycker borde passa hennes författarskap.³⁹⁷

I tidigare artiklar har vi konstaterat att det är de mest överdrivna och känslolagda händelserna som läsarna verkar mest benägna att känna igen sig i, inte de realistiska.³⁹⁸ Läsare som hörde av sig till författaren tycks ha tagit till sig av delar som passar in på enstaka, utmärkande händelser, ofta svåra situationer i livet – sådana som kräver tröst, stöd, djupare insikter, gemenskap. Likartade resultat har andra studier av läsarbrev gett, till exempel den tidigare nämnda som rör Balzac.³⁹⁹

Att förlora sitt hem är en sådan extraordinär händelse, svår att beskriva också som en realitet utan att det blir känslösamt. Brevens som använder sig av detta biografem är således ofta emotionella och verkar överdrivna. I många avseenden påminner de om Selma Lagerlöfs eget sätt att skriva, och därför kan det vara ännu ett sätt att betona likhet. Givetvis är det inte så att det finns ett till ett-relationer mellan å ena sidan läsaren och hans erfarenheter och å den andra litterära personer, händelser och miljöer i litteraturen. Men att litteraturteoretiker bortser från att igenkänning är en del av litteraturens dragningskraft, som kan ha en både erkännande och förändrande betydelse, är, som Felski hävdar, att gå väl långt i den mest lovvärda ansträngning att undvika banala tolkningar.⁴⁰⁰

Att läsarna uttrycker att de känner igen sig i Selma Lagerlöfs texter innebär att de på olika sätt upplever sig vara erkända. Eftersom politisk teori om erkännande i regel handlar om att uppmärksamma sårbara grupper i samhället genom olika typer av mediala och officiella erkännanden, är det inte långsökt att koppla den till litteratur och läsning.⁴⁰¹ Vi vill med andra ord argumentera för att litteratur är ett medium av stor betydelse just för att erkänna läsare i deras sårbarhet. Det har varit av betydelse för responsen på Lagerlöfs texter att de, spridda i alla litterära kretslopp och sanktionerade av skolan, ideella organisationer, föreningar och så vidare, i så hög utsträckning handlar om utsatta människor. Motivet med det förlorade hemmet uppträder till exempel genom hela Selma Lagerlöfs verk. I *Gösta Berlings saga* (1891) möter vi det flera gånger: i upptakten – i kapitlet som heter ”Tiggaren” rent av – räddas Gösta från sin kringdrivande, hemlösa tillvaro av majorskan, som sedan själv, utjagad från sitt hem, får stryka omkring och tigga på vägarna. I *En herrgårdssägen* (1899) blir Gunnar Hede galen när familjens gård är hotad och utklädd till getabock driver han omkring på bygden med kramsäcken. *Kejsarn av Portugallien* (1914) bygger på motivet om den fattiga arbetarfamiljens utsatta situation; det hotade hemmet driver handlingen. En av delarna i Lagerlöfs självbiografi bär rent av titeln *Mårbacka* (1922) och i den sista romanen, *Anna Svärd* (1928), lever en avsatt präst ett kringdrivande liv på vägarna.

Felski diskuterar hur litteraturen kan få en läsare att känna sig bekräftad. Läsningen, skriver hon, kan visa ”att jag inte är helt ensam, att det finns andra som tänker eller känner som jag. Genom denna liknande erfarenhet känner jag mig erkänd; jag är räddad från skräcken för osynlighet, fasan av att inte vara sedd”.⁴⁰² I en tidigare artikel har en av oss resonerat om Lauren Berlants

begrepp ”den intima publiken” med bäring på breven från Lagerlöfs publik,⁴⁰³ och visat hur Lagerlöfläsarna uttrycker en medvetenhet om delade värderingar, inte bara med författaren utan även med andra läsare, och att detta har en närhetsskapande effekt.⁴⁰⁴ Läsarna blir därmed erkända inte enbart genom relationen till den litterära texten och författaren utan också av att befinna sig i den av föreställda gemensamma värden präglade samhörigheten.

Breven visar således att många läsare länkar det förlorade hemmet i både berättelser om Lagerlöfs liv och i hennes texter till egna erfarenheter. En omformulering av bandet till de sörjbara i Butlers mening blir nu så här: ”Jag tillhör en av de sårbara grupper som erkänns i Selma Lagerlöfs texter genom förlusten av mitt hem. Hon kommer därför, när jag nu ger mig till känna, att hjälpa mig.” Ett band mellan författaren och läsarna har gjorts synligt genom att Lagerlöf *först* skrivit till läsarna. Därför kanske läsarna skriver till henne delvis för att de känner sig igenkända och erkända i sin sårbarhet – de vill visa sig som individer i andra änden av bandet, en som tillhör gruppen ”vi, vars hem är hotade”.

Att Lagerlöf skänkte pengar kan möjligen haft att göra med att hon själv förstod att bilden av henne omfattade denna komponent, detta löfte om att hjälpa. Hennes välgörenhet blev alltmer självgenererande med tiden genom det samspel mellan texter, medier och rykten som finns i den legering vi kallar för den biografiska legenden, en aspekt vi återkommer till i slutet av kapitlet.

Sårbarhet och kommunikation

De litterära verkens beskrivning av lidande och förlust och läsarnas berättelser i breven relaterar, som visats, till varandra på flera olika sätt. Susan Sontag har i *Regarding the Pain of Others* (2003) hävdats att skildringar av lidande i text kan vara mer drabbande än den fotografiska bildens. Sontag menar att båda medierna kräver engagemang och särskild uppmärksamhet av läsaren/betraktaren. Men, skriver hon, den skrivna texten kan på grund av att den kräver läsarens utsträckta tid vara mer effektiv än bilden, då lidandet i en text tvingar läsaren att dröja vid det; hen måste tänka och reflektera.⁴⁰⁵ För den författare eller brevskrivare som skriver om lidande gäller givetvis något liknande. Att fotografera lidande är momentant, men att skriva en text om lidande sker under mer utdragen tid.

Läsarnas kommunikation om sitt lidande i brev till Selma Lagerlöf ger

skäl att dröja vid skillnader mellan ordet sårbar, på engelska *vulnerable*, och termen prekär, på engelska *precarious*, som har diskuterats av Barbara Korte och Frédéric Regard i antologin *Narrating Precariousness* (2014).⁴⁰⁶ Skillnaden mellan termerna är egentligen inte särskilt stor och vi vill betrakta sårbarhet som ett paraplybegrepp, vilket täcker tillstånd som prekär, utsatt, fragil och skör. Men med tanke på termernas etymologi finns här en poäng med att precisera termen prekär i förhållande till termen sårbarhet, eftersom en sådan tydlighet ytterligare kan belysa brevskrivarnas sårbara situation som något de använder, gör produktivt.

Det engelska ordet för sårbarhet, *vulnerability*, och i förlängningen det ovanliga svenska adjektivet ”vulnerabel”, kommer enligt *Oxford English Dictionary* (OED) från det latinska verbet *vulnerare*, ”att såra”, ”att skada”, vilket också kan användas figurativt i betydelsen ”att förödmjuka”. Substantivet *vulnus* betyder enligt samma källa ”sår” och är alltså förknippat både med skada och smärta. En sårbar person – vilket vi alla ontologiskt sett alltid är, men i olika mån och alltid i förhållande till sörjbarhet och hierarki – måste erkänna att det finns en andra som kan utsätta den för psykisk eller fysisk skada. Sårbarhet innebär därför att det alltid existerar ett binärt maktförhållande. Någon kan skada den som är sårbar och det finns därför en struktur av våld inbyggt i begreppet sårbarhet: en agent kan angripas, en annan är angripare.⁴⁰⁷ Engelskans ord *precarious* – ”prekär”, ”osäker”, ”vanskelig” – har däremot egentligen inte något element av våld inbyggt i sig. Termen kommer enligt OED från latinets *precarius* som betyder ”bedjande”, ”som vinnes med böner” eller ”ges av nåd”.⁴⁰⁸ Andemeningen är att det är vanskligt att vara beroende av välvilja, till exempel av gåvor från andra.⁴⁰⁹ Korte och Regard påpekar dock att det i den prekära positionen *alltid* föreligger en möjlighet till kommunikation. Om jag befinner mig i en situation präglad av osäkerhet måste jag erkänna att det finns en adressat, ”någon som kanske lyssnar, eller inte lyssnar, på mina rop på hjälp”.⁴¹⁰ Det existerar således en möjlighet till dialog, en potential för ömsesidighet, det vill säga ett slags uppmjukning av asymmetri.⁴¹¹ I brevskrivarnas fall är en sådan möjlig kommunikationspartner Selma Lagerlöf.

Men är då brevskrivarnas position i första hand prekär? Det prekära saknar det strukturella våld som tydliggör asymmetrin i den maktrelation som termen sårbarhet pekar mot, skriver Korte och Regard.⁴¹² Mot detta kan invändas att det knappast finns ett enda upptänkligt fall där den som är i en prekär position inte även är sårbar. Däremot behöver den som är sårbar inte

nödväldigtvis vara osäker, ty att vara sårbar för angrepp är inte alls detsamma som att vara beroende av välvilja. De fattiga brevskrivarna är dock både osäkra och sårbara i sin position. I ekonomisk utsatthet är vi beroende av andra, men vi är *också* alltid sårbara för omständigheter som olika typer av exploatering, ett avslag på en bön om hjälp eller att en existerande finansiering upphör. Och vi är därmed asymmetriskt positionerade. Detta visar ju inte minst de starka reaktioner på avslag på förfrågningar som Lagerlöf understundom fick och som diskuterades i förra kapitlet.

Skillnaden mellan att vara sårbar och osäker rör sig, menar vi, reellt sett mest om en precisering av riktning. I relation till Selma Lagerlöf och de hjälpsökande brevskrivarna passar termen prekär bra, eftersom den lyfter fram behovet av att ta initiativ till kommunikation, att göra sig erkänd. Brevskrivarna ber om arbete, tigger pengar, försöker få ett lån; de fattar pennan för att kommunicera en bön om hjälp riktad till Selma Lagerlöf. Själva handlingen "att skriva till Selma Lagerlöf" kan därför ses som relaterad till det prekära i sårbarheten. Eller om vi följer förslaget ovan om att Lagerlöf skrev *först*: att svara på den välvilliga författarens inbjudan.

Något annat som påverkar kommunikationen mellan den osäkra och den andra är att den inte alltid sker mellan enbart två agenter. Korte och Regard påpekar att medan sårbarhet består av en maktrelation mellan två parter – angrifaren och den angripna – så kan osäkerhetens scen av beroende och välvilja rymma en tredje agent, "ett vittne om man så vill, eller en skribent, journalist, romanförfattare, dramatiker, som kan erkänna eller avstå från att erkänna att utsattheten existerar, eller utsatthetens betydelse"⁴¹³ Med inspiration från denna insikt kan det återigen framhållas att Selma Lagerlöf ofta erkänner behövande i såväl sina verk som i intervjuer och i reportage. Den brevskrivarna kommunicerar med är därmed på sätt och vis *samtidigt* ett möjligt vittne, en potentiell välgörare och någon som bjuder in andra vittnen. Att många ber författaren att hålla breven hemliga visar givetvis att det existerar en medvetenhet om att kommunikationen har potential att öppnas för fler. Brevskrivarna för därtill själva in vittnen i sina brev för att intyga att de inte är oärliga.

Nu visste säkert inte brevskrivarna att Lagerlöfs partner Valborg Olander, "sekreteraren", ofta läste deras brev. Att breven därtill skulle komma att sparas för eftervärlden, så att vi forskare och andra kan läsa dem, var det nog heller ingen annan än Lagerlöf som förutsåg.

”När har min nästa rätt till mina resurser?”

Denna fråga ställde sig säkert Selma Lagerlöf många gånger.⁴¹⁴ Hon skänkte som vi varit inne på förhållandevis ofta pengar och vi ska i detta avsnitt undersöka om det via breven går att få en uppfattning om vem som enligt författaren hade rätt till hennes tillgångar.

Att skänka till hjälpbehövande innebär, i en kristen tradition av att älska sin nästa, att öppna ett slags närmare, vänskaplig relation.⁴¹⁵ Fastän det ibland faktiskt uppstår kortare och ibland även längre brevväxlingar med hjälpsökande som får pengar verkar detta dock inte ha varit någon drivkraft för Lagerlöfs givande. Ibland ger hon emellertid bort medel flera gånger under en längre tid, exempelvis till konstnärer som GAN och till författare som Gerda Ghobé, och därtill regelbundet till en grupp studenter och fattiga lärarinnor. I dessa fall finns det en invit till en fördjupad kontakt. Men det var tusentals okända människor som skickade böner om hjälp och Lagerlöf kunde inte ha en dialog med alla.

Mot bakgrund av Susan Sontags reflektion om att en läsare nödvändigtvis dröjer vid skildringar av smärta, kan vi konstatera att Selma Lagerlöf dröjde vid många tusentals sådana under sin närmare 50 år långa författarkarriär. Hur hanterade hon allt detta lidande? Upplevde hon sig som ansvarig?

Tiggare tvingar in personligt ansvar i det ekonomiska systemet. De hotar systemet genom att de ifrågasätter synen på egendom och ägande med sin blotta närvaro, skriver teologen Kelly S. Johnson i boken *The Fear of Beggars* (2007).⁴¹⁶ De som tigger är självklart i hög grad sårbara och förstås rädda för mängder av reella händelser och situationer. Men de uppväcker också en rad rädslor hos de potentiella givare som de approcherar. Johnson ger flera exempel på sådana rädslor:

att varken att ge eller att vägra ge ska vara tillfredsställande ur moralisk synpunkt; att bakom varje tiggare står tusentals andra, vars behov kommer att överstiga all generositet; att tiggaren ser en oroväckande sanning om mänskligheten, om *mig*: att om saker och ting utvecklas annorlunda kunde tiggaren ha varit vem som helst av oss. [---] Vi fruktar att vara släkt med den fattiga för att vi fruktar att bli fattiga.⁴¹⁷

Potentiella givares rädsla för att inte agera rätt, eller för att tiggarnas behov är omätliga, eller för att förhållandena kunde vara de omvända, kan naturligtvis inte konkurrera med utsattheten hos den fattiga personen. Tiggares och givares sårbarheter bör enligt vår mening inte ställas mot varandra, något som varit vanligt genom historien och som görs även idag.⁴¹⁸ Detta hindrar dock inte att Selma Lagerlöfs perspektiv på de hjälpsökande läsarna kan diskuteras. Om hon kände sig hotad av de tusentals hjälpsökande, eller om de väckte rädslor hos henne, vet vi inte, men det framgår att hon ibland verkar ha upplevt ett visst obehag. På breven har hon noterat sådant som ”ett obehagligt brev”, ”ett mycket obehagligt brev”, ”Brev No2 från den galne”. Vi vet dessutom från anteckningar att hon ibland undvek att besvara vissa förfrågningar: ”Det är väl bäst att inte svara”, ”obesvarat”, ”bästa är att inte svara”.⁴¹⁹

Men läste Lagerlöf alla breven? Och hur får vi reda på om och vad hon svarade? Genom olika typer av anteckningar står det klart att även om inte alla brev besvarades, så blev en betydande andel av breven om ekonomisk hjälp bevisligen lästa. Det var som vi vet inte bara författaren själv som läste och besvarade breven från allmänheten. Hon tog, som vi skrev i inledningen, i stor utsträckning hjälp av sin partner Valborg Olander. Paret gjorde anteckningar på brevpappret och en uppskattning är att drygt vart fjärde brev från de hjälpsökande har en sådan anteckning i blyerts nedskrivna på brevet, antingen från Lagerlöf till Olander eller vice versa. Denna uppskattning är ett minimum, bör påpekas. Anteckningar finns även på några av de kuvert som finns bevarade, så det är möjligt att många fler brev var kommenterade på samma sätt, fast då på konvoluten.⁴²⁰

Lagerlöf verkar regelbundet ha sänt buntar med brev till Olander och det kan i anteckningar på breven stå om de besvarades eller inte: ”obesv. (V.O-r)” eller ”besv. (V.O-r)”.⁴²¹ I regel har Lagerlöf skummat igenom skrivelsen och ber om ett råd i en anteckning på brevet, eller så skriver hon en kort anvisning. Anteckningarna ter sig rutinerade och pragmatiska, ibland innehåller de ett stänk av humor: ”Har fått 5 kr.”;⁴²² ”Vinterkappa”;⁴²³ ”Kan du se om mannen är tokig eller bara olycklig? Du har mer tålmod med sådant än jag. Troligen inget att svara på.”⁴²⁴ Olanders kommentarer är upplysande, ibland sammanfattande: ”Har fått 40 kr.”;⁴²⁵ ”Tigger om resa till Stockholm och biljetter till 20.11 (sekr.)”;⁴²⁶ ”En fiskare som ber om 60 kr, att rädda patent på urnor (V.O-r)”;⁴²⁷ ”Hjälpsökande med betygsavskrift och något slags dikt i prosa (sekr.)”;⁴²⁸ ”Julgåva”;⁴²⁸ ”Två eller tretusen kronor för att börja en affär”.⁴²⁹

Selma Lagerlöf och hennes partner Valborg Olander, som hjälpte till att besvara breven, skrev kommentarer till varandra på brev och kuvert.

Ibland kommenterar de båda kvinnorna varandras brevanteckningar – Lagerlöf: ”Pengar till kaniner”; Olander: ”fätt 5 kr”⁴³⁰

Finns det någon logik i eller strategi bakom givandet och avslagen, i besvarandet och i besluten att inte svara? Det är svårt att uttala sig generellt om vilka som fick pengar genom att undersöka anteckningarna på breven, men någon form av struktur avtecknar sig likväl. Vi börjar med ett antal brev på vilka det antecknats att pengar skänkts eller att de besvarats.

50 kronor får en arbetslös kontorist, som bor på Högalids fattighus där livet är ”allt annat än avundsvärdt”.⁴³¹ En E. Berling, som ber om skor till sonen Gösta Berling, får till slut tio kronor efter att Selma Lagerlöf frågat om de ska våga tro på det.⁴³² Stationsmästaren som vill hjälpa en flicka att gå i husmorsskola får 20 kronor,⁴³³ liksom en gravid kvinna som förlorat sin plats på Tullverket.⁴³⁴ En annan gravid kvinna, som ”älskat Edra böcker [...] sedan jag var 15 år” och vars man är en arbetslös båtbyggare, får tio kronor,⁴³⁵ och samma belopp får en fattig före detta skådespelare med minderåriga barn.⁴³⁶ Den sjöman som varit med om en olycka och ber om hjälp till ”ekipering” i sin konvalescens

erhåller hela 40 kronor och verkar trycka på många fungerande knappar – han uttrycker sig lätt underdånigt, artigt och väl, är fryksdaling, berömmar författarskapet och översänder prov på sin egen diktning.⁴³⁷ En slarvigt skrivande 14-åring får visserligen svar, men Lagerlöf antecknar: ”Denna tös har skrivit ett brev förut, som också var obehagligt och slarvigt. Inte kan man väl sända en sådan pengar?”⁴³⁸ Författaren blir dock beväkt av den tbc-sjuka man som behöver pengar till ett sanatorium och berättar om hur begeistrat han läst *Gösta Berlings saga*: ”Valborg ska antingen höra vem det kan vara eller sänder bara 5 kr. Det kan han ju få utan vidare.”⁴³⁹ Det största belopp som anges på breven får en student vars lån om 1 000 kronor för studier efterskänks.⁴⁴⁰ Och på ett brev från en kvinna som skrivit ”Ålskade doktor Lagerlöf rädda mitt hem – ni som vet vad ett hem betyder” står anteckningen: ”fick 300 kr. (sekr.)”⁴⁴¹

Uppräkningen kan fortsätta. Det är svårt att hitta ett tydligt mönster via kommentarerna om att ge ett belopp, mer än att det verkar finnas ett krav på ärlighet; paret (eller snarare Olander) gör till och med undersökningar. Det är en bonus att vara hövlig (och inte skriva slarvigt), smickra författarskapet, verka osjälvisk (behöva försörja barn, familj, studerande ungdom), eller att inte själv vara skuld till sin fattigdom (vara sjuk, arbetsökande eller leva med en arbetslös man). Mönstret framträder något tydligare om vi nu övergår till avslagen och breven med anteckningen ”obesvarat”.

Åren efter artikeln i *Husmodern* 1935, som utlöste så många böner om hjälp (se kapitel 1), verkar paret skriva ”obesvarat” på de flesta brev. Helt klart hade givmildheten med graden av anstormning att göra.⁴⁴² Den berodde också på konjunkturer i den egna ekonomin förstås: ”Svara: jag har lovat hjälp till så många att jag inte kan åta mig mer.”⁴⁴³

Mot bakgrund av de samtida föreställningarna om fattigdom är det lätt att se att Lagerlöf genomgående håller ett relativt strängt vakande öga på om det rör sig om ”ärliga” eller ”oärliga” fattiga, och förstås även på potentiella bedragare. Vis av upprepade taktiker i breven visar hon ofta misstänksamhet: ”Jag misstror alla som drömmer om mig. Men läs ändå brevet. Tycker du att det verkar äkta, så sänd för min räkning 10 kr.”⁴⁴⁴ Det verkar ändå ha funnits en benägenhet att inte lättvindigt avfärda läsarnas böner, och författaren tycks ha utvecklat ett slags gehör. ”Kanske Valborg ville sända 20 kr av mina pengar. Han låter så hederlig.”⁴⁴⁵

Det är dock tydligt att Selma Lagerlöf inte vill skänka pengar till personer hon kallar ”yrkestigare”, men det är något oklart vilka som åsyftas. ”Tycks

inte detta vara en riktig yrkestiggare? Jag antar att det bästa är att inte svara”, kan det heta.⁴⁴⁶ I Lagerlöfs och Olanders användning av ord som ”tiggare” och ”begärare” finns en tydligt pejorativ laddning. De används i princip aldrig i fall där de skrivit ”besvarat” eller där Lagerlöf skänkt pengar. En skådespelare från Nockeby som skriver för tredje gången får följande kommentar på brevet: ”har fått 20 kr”. Fjärde gången han skriver står det med Lagerlöfs hand ”Tiggarbrev!”, femte gången ”Tiggare” och sjätte gången står det kort och gott ”Obesv.”⁴⁴⁷ ”Obesvarat” står det även på ett kuvert åtföljt av anteckningen ”De vanliga Göteborgs-tiggarna”.⁴⁴⁸ Att skriva om och om igen tycks vara en grund för att placera den hjälpsökande i tiggarkategorin. Det framstår som att ”bästa är att inte svara” är en strategi för att undvika att brevskrivaren återkommer; Lagerlöf verkar inte vilja bli tilldelad rollen av en social institution. Hon får många frågor om pengar till tandvård och antecknar: ”Jag vill inte laga tänderna. Det är bäst att inte svara.”⁴⁴⁹ Författaren tycks ha velat vara speciellt utvald som potentiell givare, vilket kan utläsas av en anteckning på brevet från den kvinna som skriver att hon tänkt vända sig till Zorn, men eftersom han visade sig vara död blev det Lagerlöf, ”vårt lands namnkunnigaste kvinna”: ”Vad skall man svara. Be henne vända sig till fru Zorn?”⁴⁵⁰

Att be om det som inte är absolut nödvändigt är förstås ”ovärdigt” eller ”oärligt” tiggeri tolkat i enlighet med tidsandan. För Lagerlöf och Olander rör det sig till exempel om mannen som förköpt sig på böcker och ber om ”500 kr”, eller pappan som vill ha pengar till ett piano till sonen, eller de brevskrivare som, ofta på 1930-talet, ber om pengar för att kunna gifta sig och bygga bo. Hit tycks även de föras som ber om för mycket pengar. Belopp på tusentals kronor antecknas roat eller indignerat med ett utropstecken på breven – flera vill ha tusentals kronor till ett café eller någon annan rörelse. På ett brev från en man, som skulle bli lycklig om han fick ”till exempel 10 000” till en stuga, skriver Lagerlöf ironiskt: ”Kan inte neka dig nöjet att sända dig denna blygsamma begäran.”⁴⁵¹

Elin Wägner återger i sin biografi ett samtal med Selma Lagerlöf då hon träffade henne i Stockholm 1920. Lagerlöf ställde då frågan till Wägner om hon tyckte att det dyra Mårbacka borde säljas: ”Hon försökte förklara för mig att hon skulle kunna hjälpa fler av dem som vände sig till henne om hon gjorde sig av med Mårbacka.”⁴⁵² Det är svårt att belägga om denna ordväxling är sann, men det råder ingen tvekan om att Lagerlöf var ekonomiskt pressad av ombyggnaden av Mårbacka, i kombination med ett stort försörjningsansvar för

familjen. I Wagners exempel vägs dessa privata investeringar och åtaganden på ett intressant sätt mot de hjälpsökandes behov.

I breven från Selma Lagerlöf till Valborg Olander, som alltså delvis finns samlade i Toijer-Nilssons *En riktig författarhustru* (2006), är det lätt att förvänta sig längre diskussioner av den hjälpsökande publikens brev, men de uteblir så gott som helt. Uppenbart är dock att det inte var ett direkt kärt nöje att ta sig an breven från allmänheten: ”Vår Herre kunde haft lite barmhärtighet med mig nu och låtit mig slippa fler tiggarebrev. Nej det hade han visst inte.”⁴⁵³ Eller ”En hop brev får du att besvara. Du tar dem väl som vanligt med tålmod.”⁴⁵⁴ Bara någon enstaka gång kommenteras innehållet i ett brev från en hjälpsökande lite längre i brevväxlingen, så i oktober 1934:

Jag sänder [...] ett brev från en Fröken, som heter Hanna Pettersson. Jag vet verkligen inte vad jag ska svara på det. Dels har jag inte råd att ge bort några pengar just nu, och dels låter ju detta som om det vore nöd på färde. Kan du på något sätt undersöka saken.⁴⁵⁵

Vad motiverade då Selma Lagerlöf att ge? Hon klagat ofta över sin dåliga ekonomi i breven till både Valborg Olander och Sophie Elkan, men kan som vi sett i detta kapitel ha känt sig förpliktigad att ge till okända av anledningar som var en del av den biografiska legenden. Gåvor, svar, tystnader eller avslag både vidmakthöll legenden och vidareutvecklade den. På grund av de föreställningar som fanns om henne, och som hon delvis medskapade, gav inte Lagerlöf helt fritt; det fanns ett slags skuld att betala.

I förordet till en av antropologins kanoniserade texter, *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies* (1950) av Marcel Mauss, skriver antropologen Mary Douglas om välgörenhet apropå Mauss tes att ensidiga gåvor inte existerar:

Välgörenhet är tänkt att vara en gratis gåva, ett frivilligt, oombett upplåtande av resurser. Fastän vi hyllar välgörenhet som en kristen dygd, så vet vi att den sårar. Jag arbetade i några år i en välgörenhetsorganisation som årligen var ålagd att skänka stora summor på grund av skattebefrielse. Kontorets nykomlingar lärde sig snart att mottagaren inte tycker om givaren, hur trevlig han än är. Denna bok förklarar bristen på tacksamhet genom att säga att sådana orga-

nisationer inte bör förväxla sina donationer med gåvor. Det är inte bara det att det inte finns några gratis gåvor på särskilda platser, Melanesien eller Chicago till exempel; det är det att hela idén om en gratis gåva är baserad på ett missförstånd.⁴⁵⁶

Vi har i kapitel 3 diskuterat några ilska brevskrivare som fått avslag på sina böner, och att det förekommer både en öppen och en sorts dold, passiv aggressivitet i framför allt breven om ekonomisk hjälp. Som vi sett ovan skrev därtill en del personer vad Lagerlöf uppfattade som obehagliga och återkommande ”begärande” brev. Hjälpsökarnas reaktioner passar in på Douglas påpekande att det goda kristliga givandet faktiskt kan skada och att givaren inte är omtyckt.

*

Sammanfattningsvis har vi i detta kapitel visat att Selma Lagerlöfs välgörenhet inte bara var påverkad av tidens föreställningar om fattigdom, med sina skötsamhetskrav, ifrågasättanden och misstankar, utan också av den biografiska legenden Selma Lagerlöf, vilken används taktiskt av brevskrivarna för att både utjämna asymmetrin mellan hjälpsökande och välgörare och för att få författaren att känna ansvar för dem. Olika delar av den biografiska legenden erkänner de fattiga i deras sårbara belägenhet. De kan ha upplevt något som Lagerlöf upplevt, eller känner sig sedda då de läser vissa partier i hennes verk. Den biografiska legenden lockar brevskrivarna att vända sig till just Lagerlöf för hjälp då den kan uppfattas som att hon skriver till dem först, och den styr deras sätt att formulera sina böner.

Brevens formelartade karaktär har demonstrerats – tilltalet, ursäkterna, smickret och skammen – och likheter och skillnader mellan att be om hjälp i offentlig miljö och att skriva ett brev har behandlats. Vi har också diskuterat den kommunikativa sidan av att be om hjälp utifrån ett sårbarhetsperspektiv, och därvid uppehållit oss vid brevskrivarnas prekära position. Den som ber om hjälp är beroende av andras välvilja och måste kommunicera, men detta innebär också att hen gör sig till ett subjekt som kan avvisas. Kommunikationen blir därtill öppnad i förhållande till en tredje part, till exempel genom att adressaten, Selma Lagerlöf, kan visa hjälpsförfrågan för någon, skriva om den, eller omtala den i exempelvis en intervju.

4. Läspraktiker

SÅ HÄR TACKAR EN MANLIG läsare Selma Lagerlöf för *Kejsarn av Portugallien* (1914): ”Jag kan blott ej förstå hur man kan skriva något som så direkt gå till hjärtat. Förut tyckte jag att Gösta Berlings saga var likt en bibel, den man alltid kunde läsa, hur ofta som helst, men nu finns det en bok till.”⁴⁵⁷ Tydligare kan nästan inte ämnet för Rita Felskis studie *Hooked. Art and Attachments* (2020) illustreras. *Hooked* handlar om att bli såväl känslomässigt drabbad och (be)rörd av som bunden till olika konstnärliga artefakter.⁴⁵⁸ De läsarbrev som explicit förhåller sig till Selma Lagerlöfs texter beskriver regelmässigt sådana reaktioner och det här kapitlet handlar om brev som uttryckligen tar upp läsning: om hur brevskrivarna har använt Lagerlöfs verk och vad de betyder för dem.

I en akademisk kontext är en stark emotionell anknytning till litterära verk ännu någonting fult, skriver Felski. Den tillskrivs naiva lekmanläsare och relateras till populärkulturen. Med hänvisning till kulturteoretiker som Sara Ahmed och Lauren Berlant hävdar hon att det verkligt naiva dock är att förneka sin känslöanknytning. Alla människor är emotionellt bundna till saker. Vi knyter hela tiden optimistiskt an till dem, ibland för starkt, stundom rent av skadligt, samtidigt stöter vi bort annat. Människor är med andra ord ofrånkomligt i ständig rörelse mot och från skilda fenomen.⁴⁵⁹

Ändå finns det inte någon på förhand given mening att ”haka på”, eller hålla på avstånd, i ett litterärt verk. Det som erbjuds är ett antal meningsmöjligheter som kan förverkligas, hävdar Anders Palm. Han har myntat begreppet ”arteakt”, vilket till skillnad från termen ”artefakt” – ett statiskt objekt – pekar mot dikten som något dynamiskt. Det litterära verket är enligt Palm alltid i

tillblivelse och för att bli till krävs en individuell tolkningsaktivitet.⁴⁶⁰ Detta innebär att texten gör någonting med läsaren, den kräver en handling för att existera och den reser, som filosofen Emmanuel Levinas skriver, anspråk.⁴⁶¹

Både anknytningar till konstverket och arteakt-begreppet är bra utgångspunkter för att diskutera de variationsrika intryck av Lagerlöfs texter som manifesteras i läsarnas brev. Nedan ringas de in av termen ”läspraktiker” som vi skrev om i inledningen och som även omfattar frågor om verkens användning: om hur, var, när och varför läsarna läser.⁴⁶² Också vem som läser (genus, klass, ålder) och betydelsen av verkens materialitet hör dit.⁴⁶³

Begreppet läspraktik används för att ringa in läsning som en vardaglig handling, situerad i tid och rum. Sådana vardagliga läspraktiker har alltså ofta konstruerats som en motsats till litteraturvetenskapens tolkningsteoretiska ingångar eftersom de ansetts för naiva och känslomässiga. Vetenskapliga läspraktiker har istället förknippats med ett distanserat förhållningssätt och en förmåga att finna textens mening bortom den konkreta och manifesta betydelsen. Inom den så kallade postkritiken finns idag ett förnyat intresse för mer vardagliga sätt att läsa. Förutom Felski som redan diskuterats, har exempelvis Elizabeth S. Anker, Toril Moi och Amanda Anderson argumenterat för värdet av perspektiv som igenkänning/identifikation, emotioner och inriktning på karaktärerna när vi diskuterar läsning.⁴⁶⁴ Postkritiken grundar dock rätt sparsamt sina idéer på empirisk forskning om läsare – den är inte sociologisk eller etnografisk – med följd att situeringen av de vardagliga praktiker de föreslår kan vara något oklar.⁴⁶⁵ Vi kommer i det följande att ta utgångspunkt i några av de läspraktiker som postkritiken föreslår och undersöka hur läsarbrevet förhåller sig till dem.⁴⁶⁶

Kapitlet inleds dock med en kort diskussion av läsforskning. Varför ska vi egentligen skriva om allmänhetens läspraktiker? Och vad spelar, från ett litteraturvetenskapligt håll, vardagen och verkligheten för roll när vi talar om läsning? Därefter diskuteras och exemplifieras olika läspraktiker. Vi har valt att närmare studera identifierande och igenkännande, emotionella och religiösa läspraktiker. Andra tar vi upp mer i förbigående. Det kan röra att läsa för rådgivning, verklighetsflykt, under sjukdom, att omläsa verk och olika högläsningsspraktiker. Ibland kommenterar vi läsaktens kontext, till exempel dess rum och betydelsen av mediets materialitet. Reaktionen på olika Lagerlöf- verk behandlas utan systematik, men mest utrymme ges åt breven om *Gösta Berlings saga*, som täcker hela perioden. Vi förhåller oss fritt till verkens skilda

medier: bok, tidning eller tidskrift, radio, högläsning, film eller teater. Slutligen är det värt att upprepa att vi här använder ett begränsat urval av brev. Vi har tidigare visat att en reaktion på den biografiska legenden "Selma Lagerlöf" alltid omfattar en relation till hennes verk, men nu koncentreras framställningen på brev som uppvisar en uttrycklig respons på ett eller flera i breven namngivna verk. Samtidens mottagande av Selma Lagerlöf som författare var också mer präglad av olika religiösa kontexter än vi idag förknippar henne med, vilket avspeglas i breven. Religiösa läspraktiker står i centrum här, inte de många brev som ville involvera Lagerlöf i olika kyrkliga sammanhang.

Läsning, fiktion och verklighet

Läsning kan tyckas vara ett okontroversiellt ämne, men inom litteraturvetenskapen är det ofta föremål för polariserade debatter. Vi pekade på några sådana redan i kapitel 1 och i föregående kapitel om breven om ekonomisk hjälp. Dessutom antydde det ovan i presentationen av postkritiken. På ett övergripande plan har diskussionerna genom åren gällt flera frågor, men främst (1) vilken litteratur som överhuvudtaget är värd att läsa: mäns eller kvinnors, västerländsk eller global, hög eller låg och så vidare, (2) hur ett verk ska analyseras och (3) vems tolkning som är viktig.

Med utgångspunkt i den första frågan kan det konstateras att samtida Lagerlöfläsare förstås inte ringaktades för sin läsning. Som redan klargjorts uppmuntrades läsning av Selma Lagerlöf av olika auktoriteter, och hon lästes av människor i alla åldrar, av bägge könen och från alla samhällsskikt. Rör vi oss mot frågan om vems läsning som räknats i Lagerlöfforskningen är det däremot uppenbart att allmänhetens läsning inte varit högprioriterad. I arkivet ligger läsarbreven lättillgängliga, sida vid sida med grundligt utforskade brev från kolleger, kritiker, släkt och vänner. Delvis har säkert celebritetskulturen och kulturarvsaspekter styrt forskarnas intresse, men mycket tyder på att det primärt haft att göra med litteraturvetenskapens prioriteringar. När ämnet ville vinna legitimitet i det tidiga 1900-talet var det genom att ta avstånd från vardaglig läsning, något som ytterligare befästes inom litteraturämnet från 1950-talet, med nykritiken, och framåt då distanserad läsning med stöd av olika teorier och metoder ställdes mot vardagsläsares förmodat mer passionerade, igenkännande och impressionistiska läspraktiker.⁴⁶⁷ Som vi skrev i kapitel 1, och kommer in mer på nedan, dröjde det till mitten av 1980-talet innan

forskning om lekmäns läsning bereddes plats inom litteraturvetenskapen.

Vardagsläsning var alltså länge ointressant inom ämnet, men frågan om litteraturens potential att vara igenkännbar har ändå varit central.⁴⁶⁸ Forskningen har alltid verklighetsrelaterat litteratur på olika sätt – biografiskt, historiskt, idéhistoriskt, sociologiskt, ideologikritiskt, som uttryck för olika rum, händelser, positioner och identiteter – och frågan om vad en litterär text egentligen kan veta om omvärlden har ständigt diskuterats. Rita Felski tog, som nämndes i kapitel 3, upp ämnet på nytt i *Uses of Literature* (2008), där hon kritiserade samtida litteraturteoretikers misstänkliggörande av fiktionens *common sense*-artade sanningar, det som brukar kallas för ”misstankens hermeneutik”.⁴⁶⁹ Hellre frilägger forskarna det som texten döljer än det som är påtagligt, skriver hon, eller så visar de att det överhuvudtaget inte kan existera några sanningar om realiteten.⁴⁷⁰ Oskolade läsare däremot läser för att fördjupa, utvidga, omskapa och förstora vardagslivet, varför litteraturen aldrig kan frigöra sig från de begränsningar och möjligheter som gör en genre möjlig vid en viss tidpunkt.⁴⁷¹ Enligt Felski måste därför fiktionen ses som en potentiell kunskaps- och faktabärare även om den också mystifierar.⁴⁷²

Lagerlöfläsarnas relation till spänningen mellan verklighet och fiktion – igenkännande läspraktiker – kan diskuteras med inspiration från Felski. Nedan hämtas ett exempel från ett brev som rör debutromanen *Gösta Berlings saga*, som mer uttryckligt än något annat verk i författarskapet handlar om förhållandet mellan fiktion och verklighet. Den berömda slutanekdoten vänder sig exempelvis direkt till läsaren och pekar ut just denna motsättning: ”Här har nu fantasiens jättebin svärmat omkring oss under år och dag, men hur de ska komma in i verklighetens kupa, det få de sannerligen se sig om.”⁴⁷³ Ett utdrag ur brevet, skrivet av en kvinna från Östhammar, lyder:

Doktor Selma Lagerlöf!

Doktor Lagerlöf är ju vår stolthet, vår nationalegendom!

Ingen har, som Dr Lagerlöf med *Gösta Berlings saga*, fört in den stämning av saga, romantik o strålande skimmer över livet, som Gösta Berling gjorde, då den kom ut från Iduns förlag i de svarta pärmarna med rödt tryck. [---]

Hela den känsla av över[?]sinnelig lycka, när man satte sig bekvämt i en stol med en brasa i kakelugnen o de svarta pärmarna i handen, som omslöto alla underbarheter, vilka vände upp o ned

på hela ens vardagslivsvärld o försatte en i en tillvaro utom tänkta gränser, slår ännu emot en. Det var den första kärlekens icke jordiska känsla, som fångade en; man gick i ett rus; man drömde vaken midt bland vardagslivets prosa, som blev än värre prosa, o man gick som på en matta av de härligaste blommor [...]. För mig är Gösta Berlings saga det vackraste, det mest äventyrsfagra, det sannolikaste och minst sannolika som är skrivet på svenska.⁴⁷⁴

Det fem sidor långa brevet är daterat 1923, och ett syfte är att tacka författaren för hennes verk, men också att ge henne inspiration till sitt fortsatta skrivande. Brevet ger en hel del information om brevskrivarens läspraktik och vi analyserar det nedan med brett fokus för att visa de många aspekter av läsning som är involverade.

Kvinnan inleder respektfullt med doktorstiteln, det är professionens Selma Lagerlöf som tilltalas. När hon därpå anknyter författaren till det Sverige-specifika – mycket vanligt i dessa brev – skapar hon ett inte alltför påträngande vi. Sedan smickras Lagerlöf för att bäst av alla författare ha fört in ”saga, romantik och ett strålande skimmer över livet”. Detta tycks alltså vara en positiv egenkap hos litteraturen, som brevskrivaren tar för given (”Ingen har som...”). Redan tidigt i brevet låter kvinnan förstå att hon läst romanen när den kom ut 1891 och längre ned framgår att hon har läst om boken i nutid (”slår ännu emot en”). Omläsning är en mycket ofta omnämnd läspraktik i breven och här fungerar referensen till omläsningen som en markering av ett seriöst intresse för Lagerlöf, eftersom det blir tydligt att kvinnan följt författaren ända sedan debuten.

Från denna plattform ges sedan detaljerna om läsningen. Det framgår var kvinnan har läst. Hon har suttit på en stol, bekvämt vid kakelugnens brasa – en klassisk pose framför allt i borgerliga hem. Hon beskriver också hur hon läst: tyst, verkar det som, med romanen uppslagen i ena handen. Även betydelsen av bokens materialitet ges plats i brevet och verkar vara viktig för henne, eftersom pärmarna omtalas två gånger. Kvinnan fäster också vikt vid förlaget. *Idun* var en litterärt orienterad veckotidning för kvinnan och hemmet och Selma Lagerlöf vann dess stora litteraturpristävling 1890 med fem kapitel ur romanen.⁴⁷⁵ Ett rimligt antagande är att brevskrivaren är drygt 40 år när brevet skrivs, eftersom det är osannolikt att ett barn läste Lagerlöf redan 1891. Romanens initiala läsekrets utgjordes troligen av dels de människor som

följde dagstidningskritiken, dels de framför allt borgerliga kvinnor som var *Iduns* målgrupp. Brevskrivaren är med andra ord knappast en ung, obildad kvinna ur arbetarklassen. Än tydligare blir detta när hon går in på läsningens effekter. Stilen kan beskrivas som behärskat känslösam och ordvalet tyder på att kvinnan har insikt i litteraturkritikens sätt att uttrycka sig, då hon använder termer som ”prosaisk” och ”äventyrsfagra”. Med en trolig allusion på en passage i boken liksom på verkets episodiska struktur liknar hon poetiskt läsoplevelsen vid en promenad på en matta av blommor.

Kvinnan känner igen sig i *Gösta Berlings saga* (”det sannolikaste”) och den har väckt starka känslor: översinnlig lycka, äventyr och berusning. Hennes verklighet har blivit både mer ”prosaisk” och ”gränsupplöst”, uppger hon. Det som Felski ser som ett av motiven bakom vanliga läsares läsning – att utvidga, förstora och omforma vardagslivet – kan således lätt avkodas i brevet. Nyktert avrundar kvinnan slutligen passagen med en reflektion om relationen mellan fantasi och verklighet: romanen är både det mest och det minst sannolika skrivet på svenska.

Brevet visar att blandningen av fiktion och verklighet har en central plats i den här läsarens upplevelse av romanen och utgör ett vittnesmål om tron på att litteraturen kan ha en inverkan på ”vardagslivsvärlden” också efter att läsakten avslutats. Vi återkommer nu till litteraturvetenskapens inställning till läspraktiker (hur) och olika typer av läsare (vem), eftersom den diskussionen har att göra med flera frågor om fiktion och verklighet som aktualiseras av läsarbrevet, inte minst detta.

Gösta Berlings saga är förstås en av de mest omskrivna böckerna i svensk litteraturvetenskap. Den gjorde ingen omedelbar succé när den utkom, även om den i samband med priset från *Idun* fick en hel del beröm. De svenska kritikerna ansåg dock generellt sett att romanen var för omoralisk med sin skildring av ansvarslöst festande, uppror, äventyr och passioner. Det var först då berättelsen fick en positiv recension av Nordens ledande kritiker, dansken Georg Brandes, som Lagerlöfs stjärna började stiga.⁴⁷⁶

Hur det litterära etablissemang, som Brandes och andra kritiker, har läst *Gösta Berlings saga* är grundligt utrett av forskningen.⁴⁷⁷ Det finns också studier av hur forskare har tolkat Lagerlöfs verk i litteraturhistorieskrivning. Lagerlöfforskningen är exempelvis, enligt Anna Nordlunds avhandling *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996* (2005), präglad av en lyhördhet för nya vetenskapliga perspektiv och den ses

som en tidig adoptör av litteraturvetenskapens typiska lästeorier.⁴⁷⁸ Sedan genombrottet för nykritiken på 1950-talet har dessa lästeoriernas ledord varit förnuft (i motsats till känsla), distans, objektivitet, estetiskt värde, lyhördhet för undertexter, genetiska spår och intertextualitet.⁴⁷⁹ Ställs detta i kontrast till brevet från läsaren i Östhammar ser vi där närmast motsatsen: inlevelse, verklighetsflykt, utvidgad uppfattning om den egna verkligheten, subjektivitet, känslsamhet, fokus på läsningens kontext och på bokens materialitet. Här tillför alltså kvinnans läsning nya perspektiv till litteraturvetenskapen. Eller?

Litteraturvetenskapens läsarbegrepp är oftast abstrakt och definieras aningen som ett svar på textens struktur, en ”implicit läsare”, en modellläsare eller idealläsare.⁴⁸⁰ Ofta definieras emellertid inte läsaren alls, utan termen används som en retorisk gest som egentligen endast speglar skribenten: ”Här inser läsaren att...”, ”Läsaren hålls i spänning...”, ”En läsare ser genast allusionen på Dante...”. De senaste decennierna har frågan ställts vad forskningen kan säga om läsning historiskt sett med utgångspunkt i abstrakta läsarbegrepp. En litterär text som undanhåller information om något som tidigare hänt anses till exempel driva läsningen framåt med hjälp av nyfikenhet.⁴⁸¹ Men blev faktiska läsare verkligen nyfikna? Och drevs de framåt? Om detta berättar inte litteraturen själv. Till kritiken har även hört att den professionella läsaren inte intar en objektiv position, då tolkningen ju utförs av det situerade subjektet, det vill säga den högst reella forskaren själv. Darnton har träffande skrivit att litteraturvetare kan få en att tro att 1800-talets genomsnittliga Dickensläsare läste som vår tids litteraturprofessorer, och pekar därmed också mot ett problem med anakronism.⁴⁸²

Som framhölls i kapitel 1 fick Darntons synpunkter stort genomslag på 1990-talet och var, tillsammans med den tidigare nämnda studien om kvinnors läsning av romantikböcker av Janice Radway, ett uttryck för ett nytt intresse för empiriska läsare och andra reella publikar. Denna inriktning kritiserar dessutom en typ av elitism som sätter vardagsläsaren på undantag till förmån för den hierarkiska litteratursyn som styrte forskningen. Fastän kritiken mot förenklande och värderande synsätt på populärkulturen varit massiv, har de som varit involverade i produktionen av litteratur – och det gäller inte bara författaren utan även förlag, kritiker och forskare – satts före lekmanläsarna, vilka i egenskap av konsument har setts som passiva mottagare. Prioriteringen syns i såväl arkiven och bibliotekens digitaliseringsinsatser som inom forskningen. Att producenter av litteratur (och andra medier) privile-

gieras på bekostnad av läsare/publik har av de Certeau kallats för "the ideology of consumption-as-receptacle".⁴⁸³ *Receptacle* betyder behållare, förvaringskärl, och det de Certeau kritiserar är alltså föreställningen att läsaren är en tom och passiv konsument av texten. Radway frågar sig: "Är läsare alltid redan underordnade författare och i slutändan alltid oförmögna att skriva om sina egna upplevelser, eftersom de oundvikligen är placerade efter den privilegierade produktionsprocessen?"⁴⁸⁴ Bokhistorikern Leah Price hävdar dock att bristen på verbal respons från vanliga läsare i historien också kan ha bidragit till konstruktionen av denna hierarki.⁴⁸⁵ Denna brist på respons finns inte när det gäller Selma Lagerlöf, och läsarbrevens visar tydligt att deras författare inte var passiva konsument.

Sven Anders Johansson har kritiserat det ökade intresset för vardagens läspraktiker och menar att det pågår en "en sociologisering av synen på läsning".⁴⁸⁶ Johanssons kritik riktar sig både mot den inriktning som härrör från bokhistoria och kulturstudier (som menar att ett fokus på vardagsläsare kompletterar den dominerande synen på läsning) och postkritiken (som polemiserar mot de akademiska ideologikritiska, skeptiska, distanserade läspraktikerna och undersöker det vardagliga och påtagliga).⁴⁸⁷ Litteraturvetaren bör inte längre "tro sig ha tillgång till någon särskild förmåga eller metod att tolka, inte se sig som en idealläsare vilken penetrerar diktens innersta hemligheter", skriver Johansson.⁴⁸⁸ De etablerade tolkningsmetoderna behövs dock, anser han, eftersom de hjälper oss att "*läsa annorlunda*".⁴⁸⁹ Frågan som inställer sig är: annorlunda än vad? Johansson framhåller att läsning – inte minst för att slå vakt om genusperspektivet, skriver han – måste ifrågasätta det normala, och inte insistera på att "den normala läsningen" är den viktiga.⁴⁹⁰ Betyder detta att oskolade läsares läspraktiker per definition förstärker det normala? Är det inte just en läsning som ifrågasätter normalitet som exempelvis kvinnan från Östhammar beskriver i det ovan analyserade brevet till Lagerlöf? Hon försöker visa att verket fått henne att stanna upp och omvärdera sin vardagsverklighet. Att läsa *Gösta Berlings saga* har, menar hon, vänt upp och ned på hennes tillvaro och haft en både gränsupplösande och känslöfrigorande effekt.

Läsarbrevens till Lagerlöf visar att vanliga läsare ifrågasätter olika normer – de har inspirerats att tänka annorlunda; de har fått nya insikter. Det kan röra religion, politisk och moralisk världsförbättring, värderingar och alltså, som i Östhammar-kvinnans fall, den egna vardagstillvaron. Dessutom visar brevsamlingen hur olika individer faktiskt läste: hur de exempelvis uppmärksam-

mat skilda romanställen, hur de tolkat verk på olika sätt och hur de förhållit sig varierande till det förväntade. De många läsarbreven i Lagerlöfs brevsamling innehåller, som vi kommer att se många prov på nedan, förstärkningar av det förmodade, men också motbilder till forskningens etablerade föreställningar om vanliga läsares läsning.

”Sociologiseringen av läsningen” kan alltså innebära att forskare uppmärksammar läspraktiker som, trots att de inte kan föras till nykritiken eller misstankens hermeneutik, inte bara reproducerar normer utan även ifrågasätter dem, vilket till exempel den postkritiska litteraturvetenskapen kan ha användning av. Detta gäller också genusperspektivet, men innan vi går över till den ofta diskuterade frågan om mäns och kvinnors läsning ska vi gå vidare med att visa ytterligare exempel på Lagerlöfläsares relation till igenkänning/identifikation. Vi börjar med de litterära karaktärernas betydelse för läsningen.

Karaktärer

Jag är nu uppe vid Löfvens långa sjö. Jag är den harlige Gösta Berling, jag tänker hans tankar, jag gör hans gärningar, och jag älskar dem som han älskar. Å var så snäll och tänk ej på kommafel och staffel! O, tack för Fröken har skrivit Gösta Berlings saga!!⁴⁹¹

Att identifiera sig med karaktärer är något alla läsare gör på olika sätt, men det är av tradition något som inte ingår i en litteraturvetenskaplig tolkningspraktik. Detta av en mängd skäl, som underhållande har sammanfattats av Toril Moi. Till och med barn gör skillnad på fiktiva karaktärer och verkliga personer, så varför skulle inte litteraturvetare kunna det, frågar Moi apropå ämnets varningar om att behandla karaktärer som verkliga.⁴⁹² Även Felski för identifikation med karaktärer till de vardagliga läspraktiker som före, åtminstone, 2000-talets början ansågs vara naiva och dåliga.⁴⁹³

Vad innebär det då att identifiera sig? Identifikationsbegreppet är komplext, och kan definieras både psykoanalytiskt och sociologiskt. För det här avsnittet nöjer vi oss med den vardagsspråkliga definition som Felski använder sig av, ”att beskriva en samhörighet som baseras på någon sorts likhet”.⁴⁹⁴ Felski spaltar upp begreppet i fyra delar: (1) *alignment*, det vill säga de berättartekniska grepp i texten som ger läsaren tillgång till karaktären, med andra ord vems perspektiv läsaren inbjuds att ta, (2) *allegiance*, som betyder etiska och

politiska värderingar, (3) *recognition*, framför allt i betydelsen att känna igen sig själv i vissa karaktärer, slås av en insikt eller få en glimt av en egenskap hos sig själv. Felski för också (4) *empathy* till identifikation, det vill säga att känna med en karaktär och därför respondera, vilket är knutet till att erkänna lidande och att svara på andras smärta.⁴⁹⁵

Kulturteoretiker kritiserar ofta empatiska läspraktiker för att de anser att det finns en naiv tro på att kunna förstå mindre privilegierade grupper genom att läsa om dem. Forskare från andra ämnen, till exempel en filosof som Martha Nussbaum, tenderar tvärtom att betrakta empati med karaktärer som en viktig möjlighet för att utveckla erfarenheter och solidaritet med andra, en grund, rent av, för samhällligt och politiskt engagemang.⁴⁹⁶ Den sistnämnda linjen ger glöd åt diskussioner om läsningens nytta och som något självklart gott, vilket diskuterats och kritiserats av exempelvis Magnus Persson och Cristine Sarrimo, framför allt med fokus på ungdomars läsning.⁴⁹⁷ Lagerlöfs läsare betonar att de känner medlidande med karaktärer, och ser detta som en självklar kvalitet i verken när de skickar till exempel tackbrev, men de har därtill, som vi visat i föregående två kapitel, en tendens att förknippa karaktärer de känner empati för med vad de förstår som författarens egna egenskaper – *hennes* godhet, *hennes* förmåga till medkänsla.

I läsarbreven är det vanligt med de typer av identifikation Felski tar upp. Fastän läsaren i det inledande brevcitatet verkar leva sig in i en karaktärs position snarare än att identifiera sig i betydelsen likhet, så följer hon berättarperspektivets anvisningar och intar Gösta Berlings perspektiv (*alignment*). Ett något tydligare exempel på likhet i bredare bemärkelse än citatet ovan ger brevet från en läsare som skriver från Korsnäs 1928:

Mitt liv har liksom fått sin ton av en sång, där "majorskan" och "kavaljererna" givit liv, färg och glans. Jag känner mig besläktad med dem alla på något vis, och jag tackar Eder som har skapat dem bättre än vår "Herre" själv kunnat gjort."⁴⁹⁸

Det är värt att notera att läsarens genusedentitet inte verkar hindra intrycket av att vara "besläktad" med karaktärerna. Detta är vanligt i brevsamlingen och stärker queerforskningens uppfattning att publikers identifikation är flyktig, rörlig och elastisk, och att korsidentifiering är vanlig.⁴⁹⁹ Uppfattningar om likhet kan förstås också överskrida etnicitet/ras, klass, sexualitet och ålder.

Läsare kan till och med se metaforiska likheter med djur och djurliknande varelser.⁵⁰⁰ En läsare identifierar sig till exempel både med Getabocken och med fladdermuskvinnan fru Sorg i *En herrgårdssägen*.

Läsarna ser i regel Selma Lagerlöfs karaktärer som mycket verklighetstrogna. De verkar för många vara, som kvinnan i citatet skrev, skapade ”bättre än vår Herre själv kunnat göra”. Den lärarinna som skrivit följande rader till Lagerlöf 1914 har levt sig in i huvudpersonen Jan i *Kejsarn av Portugallien* och säger sig under läsningen rent av ha glömt att det rör sig om en uppdikad person:

Det är en lycka, ja, en riktig lycka, att en gång varje år få en bok av Selma Lagerlöf. Men den här sista [*Kejsarn av Portugallien*] var sådan, att den övergick allt jag har läst sedan ”Gösta Berlings saga” kom ut. Jag har levt mig så in i Kejsarns öde i dessa dagar och – nätter, att jag till sist glömde, att han var en diktad gestalt. Jag har älskat honom och lidit med honom.⁵⁰¹

Stark inlevelse i handlingen – ”Kejsarens öde” – och identifikation behöver inte hänga samman, men det verkar vara vanligt. Kvinnan har, skriver hon, ”lidit” med Kejsarn. En ung man från Södertälje tar också upp empati, men förknippad med läsningen av *Gösta Berlings saga*:

Den första jag läste var ”En herrgårdssägen”. En månad därefter hade jag läst allt Ni skrivit och allt, som skrivits om Er! Den bok som slog mest an på mig, var ”Gösta Berlings saga”. Det är en sådan sällsynt flykt över den. När jag läste den, tyckte jag, att jag riktigt upplevde den. Jag sympatiserade med personerna, jag hyste medlidande för den sköna Marianne. Jag kände det nästan som om jag själv varit en av kavaljererna på Ekeby.⁵⁰²

Följande brevskrivare betonar mer en livsinsikt, vilket Felski för till *recognition*. Han har skrivit ett gratulationsbrev till Selma Lagerlöfs 65-årsdag. *Gösta Berlings saga* förknippas med Nietzsche, och mannen identifierar sig med Gösta Berling, så när som på ”geniet och skönheten”. Boken relaterar även till brevskrivarens grubblerier om en livsgåta, skriver han:

I stunder av missmod och disharmoni tager jag ned ”Gösta Berling”, den bok jag älskar mest samman med Nietzsches ”Also sprach Zarathustra” och läser lite här och där. Det ger ro, ger kraft. Kanske för att jag själv är ett stycke Gösta Berling, naturligtvis utan geniet och skönheten, men med samma längtan, samma svaghet och i de bättre stunderna samma styrka. Jag också har grubblat på de enkla men stora orden, ”hur en man kan vara på samma gång glad och god” Det är en livsgåta. Nietzsche har samma problem i sin Zarathustrabok.⁵⁰³

Hur ska en man kunna vara både ”glad och god”? Mannen bearbetar situationer i vardagslivet – ”stunder av missmod och disharmoni” – med hjälp av omläsningar av *Gösta Berlings saga*. Romanen tycks alltså fylla en existentiell funktion, kanske till och med en terapeutisk. Gösta Berling-gestalten verkar göra det möjligt för honom att känna igen olika egenskaper hos sig själv, vilket ger ”ro och styrka”.

Den här kvinnan, som skriver från Larvik 1908, jämför sig med Marianne Sinclair och gör även hon ett slags produktiv överföring mellan sin personlighet och fiktionen:

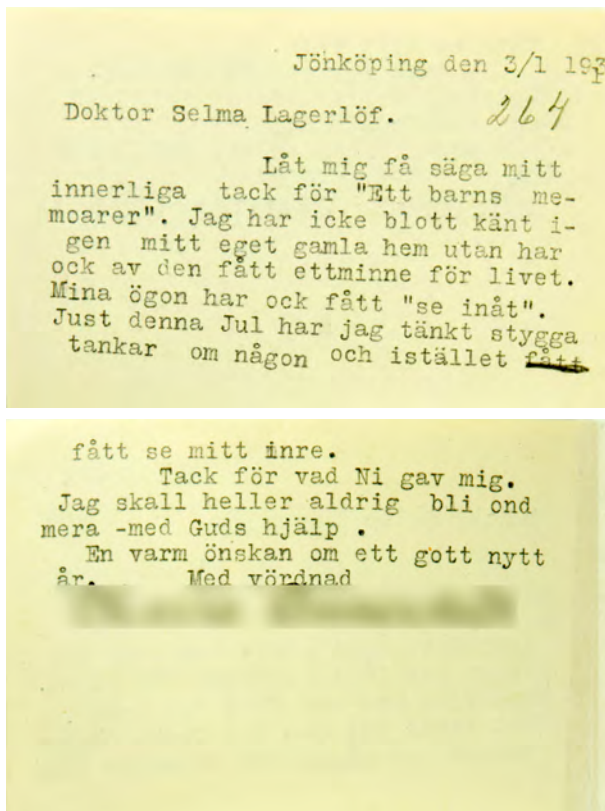
Länge har jag känt och älskat det mesta av vad Ni skrivit. Den första av alla gestalter jag tror jag blev glad i var Marianne Sinclair. Men så jag vändades, när jag läste om hur ”själviakttagelsen stirrade på henne med sina isögon och plockade och plockade” i hennes arma ”hjärta med de knöliga, hårda fingrarna.” Åh, sådan ville jag inte vara. Den makten förlamar, och jag måste gång på gång, när den gulbleka verelsen kom och stirrade på mig och hånlog åt mig, be Augustinus bön ”serva me a me ipso”. – Nå, Gertrud sen! Hennes dröm. Jag kan inte läsa det kapitlet utan att var gång bli lika betagen.⁵⁰⁴

Att ”vara glad i” verkar delvis betyda att identifiera sig med – också i bemärkelsen att identifiera sig med egenskaper som brevskrivaren får syn på hos sig själv i en karaktär men egentligen inte vill besitta. Citatet visar hur det att plötsligt känna igen sig i en karaktär kan förändra sättet att se på sig själv och därmed, med Felskis ord, ”förnya vår uppfattning om vilka vi är”.⁵⁰⁵ I

ett brev från Jönköping finns ännu ett exempel på att igenkänningen berör vardagslivet:

Låt mig bara få säga mitt innerliga tack för "Ett barns memoarer". Jag har icke blott känt igen mitt eget gamla hem utan har ock fått ett minne för livet. Mina ögon har också fått "se inåt". Just denna jul har jag tänkt stygga tankar om någon och istället fått se mitt inre. Tack för vad ni gav mig. Jag ska heller aldrig bli ond mera – med Guds hjälp.⁵⁰⁶

Något i första delen av Lagerlöfs självbiografiska verk har fått kvinnan att betrakta sig själv och att ändra tankesätt till det bättre. Med tanke på hur hon formulerar sig om "stygga tankar" och att få syn på dessa genom att "se inåt" är det sannolikt att brevskrivaren syftar på en bestämd episod i *Ett barns*

*Brev som redovisar en in-
åtblickande, förändrande
läspraktik.*

memoarer, närmare bestämt på det "vilddjur" som Selma upptäcker inom sig i kapitlet "Kortspelet" och som hon sedan kämpar för att inte släppa lös.⁵⁰⁷

Breven som kan föras till den här typen av identifikation som ger en insikt, *recognition*, är i regel tackbrev. Det gäller även brevet från denna präst. Han har speglats i läsningen och sätter det i samband med en stor livsförändring:

71

Därvid den 1 dec. 1938.

Högt ärade Författarinna,

Ni har nyss fyllt åttio år. Jag var den dag på resa över östersjön från Västerås till Gdynia. Det fanns telegraf ombord, jag ville sända Eder en hälsning uti pån havet, men till min bedrövan fanns ingen telegrafist, som kunde sända av telegrammet. Jag fick nöja mig med att tänka intensivt på Eder och på kvällen hörd jag Eder tala i radio. Det bläste, vågorna brusade och fartlygget stampade häft, men Eder stämma hördes som om vi varit ombord på samma fartyg. Så var det ju också, av en händelse fanns Eder borta "Körkarlen" och "dömsköldorna ringen" och tillsammans med människorna i den firade jag Eder födelsedag och somnade den kvällen in med körkarlens nyårstön och i min tanke. Tank för att Ni i livet arbetat och mädats Er själ för att kunna ge åt Sverige och hänsynslösheten denna skatt av levande människor och säga om Eder giv Eder hälsa och livskraft för ännu

En präst som gått till sjöss skriver om sin livsförändrande identifikation med både Gösta Berling och David Holm.

han lämnar sin vardag och går så småningom till sjöss. Prästen identifierar sig både med Gösta Berling och med David Holms bön om mognad som avslutar *Körkarlen* (1912), vilken för övrigt många gånger citeras i breven som rör den romanen. Brevet är från Danzig 1938:

Det var då märkvärdigt, att han inte icke tidigare läst den boken, han hade ju i övrigt läst nästan allt vad Selma Lagerlöf skrivit och när han tog boken ur hyllan, erinrade han sig, hur han en natt i en timmerkoja hade läst "Körkarlen", då han var en ung fri skogsarbetare och han tänkte och skalv till vid minnet av orden "Herre, låt min själ komma till mognad innan den skall skördas." Han var ännu icke mogen, det visste han. Och så började han läsa. Den natten blev det ingen sömn ty prästen levde igenom hela sitt förflutna liv, då han läste Gösta Berling. Hade han inte själv varit en Gösta Berling, som ilat från kvinna till kvinna och lekt med hjärtan? Det var ju mest därför han ingen frid kände. Så gingo dagarne och månaderna uppe i Dalarne och det jämna församlingsarbetet dödade icke utan oron växte allt starkare i hans själ. Han började längta ut och bort till ett mer socialt betonat arbete.⁵⁰⁸

Det är som vi skrev i kapitel 1 inte ovanligt att breven till Lagerlöf, liksom detta, är litterariserade, det vill säga, skrivna i form av en berättelse eller saga, där avsändaren skriver om sig själv i tredje person. Mannen kallar själv sitt brev för en "bikt" på slutet. Kanske vill läsaren visa likhet med Selma Lagerlöf genom att själv inta en författarposition, och/eller så ger den litterära formen en viss distans som underlättar att berätta om det privata.

Detta brev tar också upp *Körkarlen*, men på ett helt annat sätt. Det kommer från en man som varit svårt sjuk. Han skriver att boken var en "synnerligen lämplig nyårsläsning" för honom som genomgått

en svår sjukdom och svävande mellan lif och död pinats av syner lika underbara och lefvande som David Holms. Huruvida Eder berättelse anslår unga läsare kan jag icke säga, men att den djupt gripit mig kan jag intyga. Den är en hymn om kärlekens makt och om formen kunde synas fantastisk så är dock innehållet alltigenom ädelt och sant och genomträngt af den harmoni som bör

vara lifvets och konstens mål. [---] Min bön är visserligen inte
Körkarlens [...] utan den sjuttioåriga åldringens hvilken med lugn
förtröstan till Guds barmhärtighet emotser döden och längtar efter
dess hvila; men liksom genom ett under återförts till lifvet.⁵⁰⁹

David Holms tillstånd i ett gränsland mellan liv och död blir en identifikationsgrund för en sjuk som oväntat blivit frisk. Präglad av sin läsning insiker tolkar brevskrivaren det ”under” att ha blivit frisk som att han, i likhet med karaktären David Holm, får vara kvar på jorden med det bestämda syftet att göra ”nytta”.

Brev om läsning vid sjukdom handlar annars i regel om att läsningen ger möjlighet att föra bort tankarna från en svår situation, som i detta brev: ”Hon kom till Arvika sjukhus förtvivlad och själssjuk. Kusinen visste inte bättre sätt att skingra hennes tankar än att sticka i hennes händer Jerusalem! Den sjuka blev frisk, lever ännu.”⁵¹⁰ Det finns också brev som rör högläsning för sjuka. Ett kommer från en sjuksköterska som istället för Bibeln högläste *Gösta Berlings saga* för 60 manliga patienter ”från olika samhällslager” varje kväll. Dess ”tjusningskraft nådde dem alla lika”, konstaterar hon.⁵¹¹

Dessa nedslag i brevsamlingen har visat att identifikation med karaktärerna är något många brevskrivare berättar om och att det alltså finns en rad olika sätt de identifierar sig på. Men det finns ytterligare paralleller mellan verklighet och fiktion som är vanliga i materialet. Det rör nyckelpersoner och platser, men även önskan att komma nära författaren.

Verklighetsunderlaget

Att identifiera sig med litterära karaktärer är förstås ett sätt att jämföra sig, ett slags relationell läspraktik. Varken lekmän eller professionella läsare kan läsa skönlitteratur utan att relatera till sig själv och/eller andra, sin omgivning, samtida frågor och idéer, andra verk och/eller olika kulturer. Litteraturvetenskap bär också namnen *comparative literature* eller *litterature comparée*, vilket betonar att olika typer av jämförelser är en del av ämnets historia. Häri ligger ämnets historia och dess, ibland problematiska, kärna.⁵¹²

En fråga, i jämförande anda, som ständigt verkar uppta både Lagerlöfläsare och forskare är om karaktärer, händelser, miljöer och platser som beskrivs i verken har någon faktisk motsvarighet i verkligheten. Finns eller har karak-

tärerna funnits? Har händelserna verkligen inträffat? När? Existerar platsen på riktigt? Att detta är frågor som ofta upptar läsare visas även i Lyon-Caens studie av Honoré de Balzacs och Eugene Sues läsare. De identifierar sig också ofta med karaktärer, och deras läspraktiker rör sig mellan att uppskatta fiktionen och att uppfatta texterna som byggda på en social och konkret lokaliserad verklighet.⁵¹³

När det gäller efterforskningar om personer som förekommer i romanerna verkar det oftast intressera dem som tror att någon av karaktärerna är inspirerad av en släkting eller någon bekant. Också studenter frågar, liksom brevskrivare som av olika anledningar ska hålla föredrag eller planerar att skriva något om Selma Lagerlöf. Oftast härrör dessa frågor från manliga brevskrivare, men även par kvinnor hör av sig i ämnet – som den här läsaren, 1923, som skriver från Stockholm:

Jag har en känsla av att det jag gör på något sätt inte är riktigt, nästan en indiskretion. Men det är så, att jag håller på med en biografisk uppsats. Personen som artikeln handlar om [...] är av gammal bergsmannasläkt och har i sin familj alltid hört talas om Majorskan som en släkting. D.v.s. det skulle ha varit mormors mor som hette Sandelin i sig själv och var gift på Rottneros. Det skulle vara roligt att i förbigående kunna nämna detta intressanta faktum, men vill inte göra det förrän jag fått veta om Doktors ”original”⁵¹⁴

Citatet knyter an till en uppfattning om verkets och konstnärens integritet, då läsaren tycker sig ha begått ”nästan en indiskretion”.

En viss känsla för diskretion har också den man vars morfar blev förmyndare åt prästen Gustaf Emanuel Brantzell, Gösta Berlings förmodade förebild. Han vill skicka med en bakborste, som Brantzell har gjort, till författaren:

Prästen bodde långa tider hemma hos morfar och mormor, och jag hörde ofta mormor berätta om honom. [...] Det är väl i allmänna medvetandet fastslaget, att denne Brantzell är förebilden för Gösta Berling. Vad sagans författarinna har att invända, kan nog inte ändra denna legend. [...] [S]kall Gösta Berling mesta möjliga avkopplas från den prästen och hans ägodelar? I så fall ber jag om överseende med detta brev [...].⁵¹⁵

Brevet är skickat 1939, när musealiseringen av Sema Lagerlöf hade pågått ett par decennier, och i en sådan kontext blir frågan i brevet begriplig. I sin biografi över Lagerlöf skriver Nordlund om hur turistvisningar av Mårbacka förekom redan i författarens livstid, och hon visade till och med själv runt vissa turistgrupper.⁵¹⁶

Andra läsare ber om information utan att bekymra sig nämnvärt om att vara diskreta, och de verkar heller inte tänka på författarens begränsade tid att hjälpa till. ”[F]riskt vågat”, skriver till exempel mannen av en gammal värmäländsk prästsläkt hurtigt, och ber Selma Lagerlöf om att

rätta de eventuella fel, som jag gjort på den bifogade listan över ortsnamnen, samt att ifylla personnamn. Vidare beder jag Eder på kartan, med blyerts, ändra de fel, som där uppkommit. [---] Det är ju en smula påflugit av mig att begära att Ni skulle göra Eder så mycket besvär för min skull, det vet jag, men ”friskt vågat...”. Tacksam för Edert benägna svar, har jag äran att teckna, Carl Gustaf Kjellin.⁵¹⁷

Lagerlöf verkar ha svarat på breven om verklighetsunderlagen, om än motvilligt. Det här citatet är från ett brev som rör en tidigare förfrågan angående upplysningar om *Jerusalem*, information som är tänkt att användas i ett radioföredrag:

Långt om länge ber jag få hjärtligt tacka för upplysningar betr. verklighetsunderlaget till ”Jerusalem”, som jag hade nöjet att mottaga för några månader sedan. Det omnämnda radioföredraget har av skilda anledningar blivit uppskjutet [...]. Åsikten att det är mindre lämpligt att i detalj upplysa allmänheten om vad som i en roman är verkligt eller diktat, får nog sägas vara riktig.⁵¹⁸

Brevskrivaren ger inte upp trots att han alltså redan fått en del uppgifter och dessutom en tydlig vink om Lagerlöfs negativa inställning. Han fortsätter att ställa frågor om *Jerusalem* i ytterligare ett brev, men det är oklart om han fick något svar.

Att läsarna intresserar sig för faktaunderlaget till romanerna är alltså vanligt, både vad gäller platser och karaktärer. Vanligast i den grupp av brev-

skrivare som läser igenkännande är dock inte att fråga om personerna, utan att diskutera miljöer och platser. Framför allt är en vurm för Värmland ett stående inslag i de brev som innehåller läsarreaktioner. Inte bara Mårbacka utan också landskapet Värmland, främst området runt Fryken, blev en del av Lagerlöflegenden, och de delar av hennes verk som behandlade dessa platser blev biografem som gav personlig genklang hos läsarna. Värmlands betydelse är som tidigare visats i boken uppenbar i närmast all mer ingående korrespondens, men i responsen på *Gösta Berlings saga* är den givetvis mer omfattande än när det rör romaner som utspelar sig på andra platser. Intresset för platsen har med Lagerlöfs ursprung att göra likaväl som med att romanen är hembygdsromantisk.

Etnologen Katarina Ek-Nilsson har skrivit en artikel som jämför musealiseringen av Strindberg och Lagerlöf, och hävdar att i svensk retorik har hembygd en särskild betydelse.⁵¹⁹ Det är som konstnär viktigt att komma någonstans ifrån, hävdar Ek-Nilsson. Alla platser är inte lika viktiga, men det tycks som om små orter eller landsbygden uppmärksammas mer när det gäller författare, och inte minst då Selma Lagerlöf som så ofta skrev om kärleken till sin plats.⁵²⁰

En inriktning inom litteraturvetenskapen där brevmaterialet kan vara aktuellt är geokritiken, vars platsbegrepp kan fungera som en värdefull inspiration i relation till breven. Geokritiken tror på litteraturens referentiella kraft, det vill säga att litterära texter interagerar med och skapar en värld. Med utgångspunkt i den kartografiska platsen undersöks inom disciplinen hur en mängd olika typer av texter, från olika tider, förhåller sig till den.⁵²¹ Fryken – till vilken ”Löfvens långa sjö” i *Gösta Berlings saga* refererar – kan till exempel beskrivas av läsarbreven, men också av tidningsartiklar, fotografier, kartor, turistbroschyrer, olika litterära texter och så vidare.⁵²² Platsen som breven refererar till är således en i högsta grad elastisk konstruktion.

Många brevskrivare kommer från, har bott i eller har tidigare besökt Värmland. I dessa fall synliggörs geokritikens idé om hur litteraturen omformar en plats. Romanen kan addera ett värde till platsen, men samtidigt kan platsen informera litteraturen: ”Vad gäller Gösta Berlings saga, är den mycket trevlig att studera, och som jag till stor del geografiskt känner platserna utmed Fryken så förstår jag namnen ganska bra”, berättar en 50-årig man vars far tillbringat sina somrar på Alster under ”patron Frödings” tid.⁵²³ Här verkar alltså Lagerlöf få en eloge för den geografiska verklighetsåtergivningen, men också för att hon ökar förståelsen för platserna i romanen.

En landsfiskal som arbetat i Karlstad ber om ett signerat exemplar av *Gösta Berlings saga*, då han i ungdomen ”läste om Gösta Berling – sagans underliga gestalter och deras liv i det vackra landet kring Fryken-sjöarna har sedan dess ständigt likt i min håg. En stor glädje var det därför för mig att få vistas i Fryksdalen såsom t.f. landsfiskal [...]”⁵²⁴ Här har uppenbarligen läsningen gett platsen en särskild imaginär lyster.

En värmländska som bor i Danmark skriver nostalgiskt om *Gösta Berlings saga*:

Och nu när jag är så långt hemifrån, så är det ju ofta att jag får hemlängtan, men då läser jag i ”Gösta Berlings saga” och så är det som var jag i Värmland igen. Så kan jag se de stora, allvarliga skogarna de leende björkdungarna och de små röda skogarna mellan åsarna, och jag tycker åter jag hör den kära Värmländska dialekten. Så känner ja mig så stolt och så tacksam över att jag är ifrån detta härliga sagoland.

När jag talar om för danskarna att jag är ifrån Värmland, så säger de: ”Å, det är ju från Selma Lagerlöfs land, där lär ju vara så vackert.”⁵²⁵

I detta delvis nostalgiska brev blir hembygden, förstådd genom *Gösta Berlings saga*, ett levandegjort ”sagoland” med ”allvarliga skogar” och ”leende björkar”. Här ser vi återigen hur hembygden i någon bemärkelse tillförs ny betydelse av romanen; platsen står fram som förtrollad genom att ses i relation till boken. Dialogen i *Gösta Berlings saga* är inte skriven på dialekt, bör påpekas – inget i boken har faktiskt med dialekt att göra – men ändå framkallar den alltså ett minne av värmländskan.

Om sin längtan till Selma Lagerlöfs trakt skriver en läkare 1897, apropå sin läsning av *Gösta Berlings saga*, att ”[e]n gång har mitt öga tjusats af Er hembygd, den kanske skönaste trakten av vårt vackra Wermland. Jag längtar nu att återse denna nejd. Förlåt en gammal landsman.”⁵²⁶ Önskan att få se ”denna nejd” delas med flera brevskrivare, som också realiserar den. Redan innan Lagerlöf köpte tillbaka Mårbacka börjar turisterna resa till trakten. Breven ger därför en möjlighet att följa Lagerlöfturismen, som började så tidigt som på 1890-talet, när Selma Lagerlöf inte ens bodde i Värmland.

I *Litterära resor. Turism i spåren av böcker, filmer och författare* (2011) studerar etnologen Carina Sjöholm samtida litterärt turistande med fokus på

exempelvis författare som Henning Mankell, Camilla Läckberg och Astrid Lindgren. Hon vill visa hur en ”marknad vuxit fram, upprätthålls och framför allt används som ’koncept’ kring litteratur, film och turism”.⁵²⁷ Litterär turism är enligt Sjöholms breda definition något som utgår från en skönlitterär text, men som sedan kan utvecklas till en mängd olika mediala tolkningar och verksamheter.⁵²⁸

De första Lagerlöfturisterna i brevsamlingen kan tänkas ha farit till trakten med blott romanen som reseanvisning. Men redan 1902 skriver en man som nyss varit i Värmland att han

varit vid Fryken (Löven), gästade på Rottneros (Ekeby) och sett de festliga lokaliterna, medan jag for fram på ångfartyget ”Gösta Berling”. En förtjusande trakt! Tössebergsklätten (Gurlitta klätt) vyen vid [?] ofvan Thorsby, Gettjärnsklätten vid Rottnen och några motiv vid Rottneros har jag målat af.⁵²⁹

Redan 1902 fanns det alltså ett ångfartyg som bar Gösta Berlings namn, vilket visar hur tidigt regionen börjar använda sig av Selma Lagerlöf som varumärke. Hela två ”eleganta” ångbåtar köptes in av Ångbåtsaktiebolaget Fryksdalen och de döptes till *Gösta Berling* respektive *Selma Lagerlöf*. Jungfrufärden för den förra var år 1900 och *Selma Lagerlöf* sjösattes 1905. Turisthotellet i Torsby bytte för övrigt vid samma tid namn till Björnidet – en allusion på björnjakten som förekommer i romanen.⁵³⁰

Långt mer poetiskt beskrivs dock Gösta Berling-turismen i ett brev från fyra kvinnor som varit på vandring i Värmland redan 1899. De skickar en längre reseskildring till Selma Lagerlöf. Den har ett före resan, ett under och ett efter:

I sommar kommer vi fyra kamrater ha gjort en fotvandring i Värmland, i Er hembygd. Vi vill söka upp Gösta Berlings sagans land, vi vill med egna ögon se all denna härlighet, som den har visat oss, vi ville lära känna och förstå detta sagans underliga rike. – Vi hade ofta läst Gösta Berling, alltid med den känslan af stormande glädje och undrande fråga, som man får inför något stort och nytt. Och vi längtade efter den långa sjön, den vida slätten och de blå bergen samt alla de glada, unga människorna!

Selma Lagerlöfs trakt blev en turistattraktion. Människor besökte platserna i hennes verk, hotell och båtar döptes efter karaktärer och efter Selma Lagerlöf själv.

Nu ha vi varit där. Vi ha sett allt detta, vi ha lärt att älska och längta efter det än mer. – Vid Ekeby, Björne och Broby ha vi varit. Borg ha vi sett, på Gurlitta Klätt ha vi sofvit en natt under orrspel och gökens galande, därifrån ha vi sett morgondimmorna som lätta, rosiga skyar flyga bort öfver sjön, medan bergen ännu kurfviga och mornade stucko upp morska hufvuden under dimtacket. [---] Gösta Berlings saga, den läste vi när vi hvilade när vi rodde, när vi skulle ha det allra som bäst. – Och öfverallt stod den för oss. Det var en fröjd utan like att gå och söka upp alla dessa gamla välkända ställen, att lefva sig in i gångna tiders brusande lif. Vi sågo det alltför väl för oss, och nu efteråt ha vi åter och åter läst om vår bok.⁵³¹

Åkåm d. 2 okt. 1899. 209

Töben Selma Lagerlöf!

I sommar ha vi, fyra kamrater,
gjort en fotvandring i Värmland,
Er. hembygd. Vi ville söka upp
Gösta Berlings sagans land, vi ville
med egna ögon se all denna härlig-
het, som du har visat oss, vi ville
lära känna och förstå detta sagans
underliga rike. - Vi hade ofta
läst Gösta Berling, alltid med den
där karolan af Hornomde flötje

Brev från de fyra väninnor som turistat i Gösta Berlings fotspår.

Citatet är ett bra exempel på vikten av det Sjöholm beskriver som att ”verkligen få vara där” och ”erfara allt på riktigt”.⁵³² Materiella ting – i detta fall gårdar, ”sjön” och ”Gurlitta Klätt” – är symboliskt laddade för resenärerna redan vid ankomsten, men de fyller dem med ytterligare innehåll genom att läsa i romanen om och om igen under resan. Brevet visar alltså att det pågick en mycket aktiv interaktion mellan romanen och platsen, och här finns ett exempel

på det som geokritiken kallar litteraturens referentiella kraft. Först skapas en förståelse av platsen genom det litterära verket. Resmålets fikcionaliseras sedan igen under besöket och till slut bearbetas minnena från resan genom omläsningarna av verket när kvinnorna väl har kommit hem. Hela fiktionaliseringen av platsen – och omvänt realiseringen av fiktionen – görs kollektivt och påminner om en högintensiv bokcirkelaktivitet.

Ett platsskapande på egen hand med hjälp av litteraturen beskriver den major som först redogör för sin läsning av *Gösta Berlings saga* under olika perioder av sitt liv. Han tar upp hur han läst i de maskulina miljöerna på luckan, i massen och på militärhögskolan såväl som tillsammans med sin fru, i hemmet. Majoren avslutar brevet med att berätta om sin resa till trakten 1934:

Till slut har det [läsningen av romanen] förmått mig att – tyvärr ensam – få komma hit till denna vackra trakt. Det har i dessa sköna sommardagar varit mer än en högtid för mig att få känna Bokens kontakt med och kärlek för naturen i detta så svenska, både levande och allvarliga landskap. Jag vandrar kring till ”de älskade gårdarna” och ligger i gräset och läser med andakt om dess så välkända och kära kapitel. Jag har plockat och lagt in i min bok en vit blomma på Borg, en blå blomma på Berga och en gul blomma på Björne.⁵³³

Precis som de fyra kvinnorna 35 år tidigare har majoren med sig romanen och läser ur den vid de olika platserna. Han stavar boken med versalt B, vilket visar på en känsla av andakt. Han skriver från ”Länsmansgården” – idag hotellet Ulfby herrgård i Sunne – som också omnämns i *Gösta Berlings saga*.⁵³⁴ Flera brev av litterära turister är skrivna på olika hotell och pensionat i Värmland och ibland innehåller de en önskan att besöka Mårbacka under vistelsen. Från ett ”herrgårdspensionat” i Björkefors kommer ett brev från samma år som majorens:

Ändtligen har jag kunnat förverkliga min önskan, att se Värmland, – Gösta Berlings land. Då jag nu sitter här på ”Fors” blir en annan önskan allt mäktigare: att även få se Göstas mamma – diktaren, som trollade fram dessa trakter nästan åskådliga för läsaren i fjärran land. ”Gösta Berlings saga” [...] är en av de böcker, som jag läser om och om igen och njuter av alltmer.

Jag känner själv, att det är ganska oförskämt att be få komma till Mårbacka. Dr Lagerlöf får så många besök.⁵³⁵

I hög grad är alltså brevskrivarna övertygade om en verklighetsanknytning när det gäller miljöer, gestalter och öden i exempelvis *Gösta Berlings saga*. Det är dock värt att påpeka att ingen läsare i breven med explicita läsarreaktioner har läst in den biografiska Selma Lagerlöf i verkens konkreta karaktärer (förutom i den självbiografiska Mårbackasviten), även om vi i föregående kapitel visade att det finns försök från läsare som ber om ekonomisk hjälp att identifiera sig själva och sina livsöden med författaren via olika biografem som Mårbacka och Värmland. Dessutom identifierar de oupphörligen Lagerlöf med känslor och värderingar de uppfattar som viktiga i verken.

John Hurts stjärtvärme – läsning och längtan efter intimitet

Intresset för författaren i läsarbrevens är alltså överväldigande. Läsarna identifierar budskap, öden, värderingar och känslor i verken med sådana de menar måste präglade Selma Lagerlöf som person. Det finns en uppenbar längtan efter att komma nära henne rent fysiskt – ”att även få se Göstas mamma”, som det heter i brevet ovan. Några läsare lämnar förklaringar till denna längtan att få träffa Lagerlöf när de motiverar varför de tar kontakt:

Ni måste förlåta mig min stora djerfhet, att jag icke längre kan stäfa min starka längtan, att få tacka Er – vår Selma Lagerlöf, för alla era herrliga tankar, som så tränga ned i allas hjertan.

Jag måste tacka för den förmåga Ni äger, att göra det mörka, dystra, – till strålande lif, det lilla obetydliga – till vidder och herrliga sträfvanden, och därför, att ni lär oss alla människor att se i lifvet omkring – Skönhet, äfven i småsaker, som det först synes – men, som är stora länken i lifskedjan, och, som är äfven till stor utveckling – nu blott vi märka dessa, och ej halka förbi dem. Detta lär ni oss, genom Ert hjertas godhet – Er stora, andliga styrka och Er glädjande, skriftande fantasie! [---]

När ni talar på detta sätt till människorna och väcker upp det bästa i deras inre – hur skall ni sedan kunna tro, att de ej känna sig

absolut bundna vid Er och älska Er med hela sin själ och fantasi?!
Jag känner det åtminstone så – och tycker det vore rakt onaturligt
att ej få tacka Er med mitt innersta väsen. Kanske att jag någon
gång i lifvet kan få se Er in i ögonen och muntligen få tacka Er?!⁵³⁶

Skönheten och fantasin i Lagerlöfs verk, men också tilltalet till läsaren, tolkas av brevskrivaren som nycklar till författarens personlighet. En intimitet upp-rättas genom att läsningen av läsaren uppfattas som ett möte med författaren. Det är dessa element som gör att läsare känner sig ”absolut bundna” vid författaren, enligt denna skribent. Men framför allt hävdar brevskrivarna att de lärt *känna* Lagerlöf genom läsningen:

Ty där, utanför grindarna till Ert hem har jag i tankarna stått otaliga gånger, och en gång var jag i verkligheten också ganska nära vid den andra stranden av ”Löfvens långa sjö”, men som jag har inte velat tränga mig på Er, då jag väl vet hur kringsvärmad och störd Ni blir av nyfikna människor. Hos mig är det ingen nyfikenhet, jag känner er alltför väl och älskar Er alltför mycket, utan det har endast varit en ödmjuk önskan att en gång i livet få skåda in i Era av snillet eldlysande ögon och en gång i tacksam vördnad få trycka Er hand. Men som alltid gör jag det i mina tankar.⁵³⁷

Den kvinna som skrivit brevet verkar förtroligt vilja visa författaren att hon inte gett efter för driften att tränga sig på som hon vet att somliga gör. Som i många andra brev finns här alltså en medvetenhet om andra läsare samtidigt med en vilja att skilja ut sig; vare sig brevskrivarna ville eller inte stod de i ett slags förbindelse med andra i Lagerlöfs stora publik.

Följande citat är från en kvinna som liknar att lära känna Lagerlöf genom verket vid att lära känna sig själv; hon känner sig sedd genom författarskapet och drar slutsatsen att författaren därför måste vara lik henne:

I många år har jag i mina tankar hållit på att skriva till Er – och tala till Er. Allt sedan ”Gösta Berling” kom ut – jag var nog en ibland de första som läste den – tyckte jag mig ha kommit närmare Er än någon annan människa i lifvet, den var ju som att lära endast närmare känna sig sjelf. Allt vad ni hade att säga, tonade för mig

som en efterklang i mitt eget väsens innersta – allt tycktes mig
liksom utgången från mig sjelf; jag kan ej bättre förklara det [...].⁵³⁸

Läsarna anser alltså att de känner författaren: hon är deras vän, de vill träffa henne, hälsa på i hennes berömda hem och turista i hennes trakt. Git Claesson Pipping och Tom Olsson har i *Dyrkan och spektakel* (2011) visat att en strävan efter kontakt med *människan* Selma Lagerlöf också tycks ha kännetecknat den publik som närvarade vid hennes olika offentliga framträdanden.⁵³⁹ Under till exempel hennes resa till Finland 1912, som vi omnämnde i kapitel 2, rapporterade pressen om författaren varje dag. Claesson Pipping och Olsson beskriver hyllningarna i tidningarna – skolbarn sjöng vid tågstationerna, hennes engagemang var fullpackade – och de har analyserat återgivandet av känsloutlevelsen vid hennes framträdanden.⁵⁴⁰ Ett läsarbrev till Lagerlöf från Finland 1938 visar hur minnesvärd hennes resa var:

Er 80-årsdag har inte lämnat mig ro. Jag har alltsedan dess känt en frestande längtan att skriva och tacka för allt vad Ni främst i Gösta Berlings saga skänkt mig av fröjd och flykt. [...] När Fröken besökte Finland var jag bedrövad att på grund av tillfällig sjukdom inte få se Er. Min svägerska [...] berättade ofta hur hon sammanträffat med er under en järnvägsresa [...]. Hur gärna hade jag inte velat vara med!⁵⁴¹

Brevskrivaren refererar till besöket hela 26 år efter Selma Lagerlöfs resa i öst och minns ännu varför hon var förhindrad att ”se” författaren.

Vad är det då med litteraturen som kan bidra till att människor vill gå bortom den och sätta sig i kontakt med författaren? Journalisten Andrev Walden har i en krönika i *Dagens Nyheter* formulerat sig tänkvärt kring människors försök att närma sig kända personer. Walden skriver om hur han en gång klev in i en taxi alldeles efter att skådespelaren John Hurt suttit där: ”Medan taxichauffören [...] ringde en vän för att berätta om det som nyss hänt honom lade jag min hand på sätet. Fingrade över det kalla skinnet tills jag hittade värmen. John Hurts stjärtvärme.” Walden föreställer sig roller som John Hurt har spelat och skriver att han tog ”en glupsk tugga i luften. Den som varit inne i John Hurts lungor. Jag höll andan, kände värmen stiga i handen och tänkte att nu är John Hurt i mig.”⁵⁴²

Här rör Walden vid något som kan tyckas vara gränsöverskridande hos fans. Det är lätt att skratta åt Waldens lite galna strävan efter intimitet, och hade en mindre känd skådespelare suttit i taxin hade hans dyrkan tett sig som en överreaktion; nivån på kändisskapet kan avgöra hur intim publiken tillåter sig vara och/eller vågar berätta att de är. Selma Lagerlöfs berömmelse var, som vi sett, hursomhelst tillräckligt stor för att bära en hel del påträngande infall från läsarna. Och visst är det just impulsen att komma nära den berömda författaren, som brevskrivaren i citatet ovan – vilken i tanken befunnit sig utanför Lagerlöfs grind ”otaliga gånger” – vill visa att hon har kontroll över. Hon lugnar Selma Lagerlöf: ”jag har inte velat tränga mig på Er, då jag väl vet hur kring-svärmad och störd Ni blir”. Men genom sitt brev tar hon faktiskt ändå kontakt.

Walden diskuterar i sin krönika även ett svar som författaren Bengt Ohlsson ger i radioprogrammet ”Allvarligt talat” på lyssnarfrågan ”bör vi tilltala världskändisar?”. Ohlsson sätter där fingret på något vi tidigare varit inne på i boken: att asymmetri mellan publiken och kändisen kan skapa aggression. Människor känner en obalans när de står framför kändisen, säger Ohlsson, och de kan börja tycka att hen är kränkande och orättvis. De vill därför ha något mer tillbaka än bara ett förstrött tack, de vill ha ”en trofé”. Detta känns igen från många läsarbrev, som ju tillsammans med ett tack alltsomoftast innehåller en bön om konkreta troféer: ett svar, en autograf, en namnteckning i en bok, information eller ett möte. I vissa brev ligger också, som vi tidigare visat, en ilska eller irritation på lur. Som vi tidigare konstaterat har flera forskare varit inne på att individuella fans ofta upplever att de ”känner” stjärnan personligen: de tror sig veta hur hen tänker, vad hen gör och så vidare. Detta har ansetts bero på stjärnans professionella verksamhet, men också på det urval av medier som publiken individuellt tar till sig och som förstärker bindningen. Känslan av närhet kan bli så stark att den misstas för personlig vänskap eller kärlek. Att bli avvisad då kan skapa ilska.⁵⁴³

En förklaring på strävan efter intimitet som är mer specifikt överförbar på just författare kan hämtas från tidigare omnämnda Lauren Berlant, som har undersökt ett populärt kvinnokulturellt kretslopp i USA och i samband med det myntat begreppet ”den intima publiken” (*the intimate public*). Med det åsyftas alltså en publik som genom sin läsning får bekräftat att den har vissa åsikter, värderingar och känslor gemensamma med författaren, men även med andra läsare. Detta skapar en gemensam värde- och känslostruktur.⁵⁴⁴ Lagerlöfbreven vittnar om något liknande. Läsarna i materialet – som dock

tillhör flera skilda läsargemenskaper – vittnar om att både deras känslor och värderingar har bekräftats genom läsningen. Det goda budskapet, empatin med karaktärerna, vurmen för det regionala och nationella och inte minst för författaren själv – allt detta, som vi visat att läsarna refererar till i sina brev, är exempel på sådana värden.

Intimitet är, inte minst i den ovan nämnda texten av Berlant, en kvinnligt kodad term. Den är knuten till känslsamhet och det privata, områden som män vid förra sekelskiftet förväntades hålla på distans. I breven till Selma Lagerlöf gör männen dock inte alltid det, något som vi närmare ska diskutera nedan.

Kvinnors och mäns läspraktiker – kroppen och känslorna

För att sätta diskussionen om läsning och genus i sammanhang får vi gå tillbaka till 1700- och 1800-talens syn på romanläsning, närmare bestämt till de läsare som främst har varit föremål för forskning från den tiden: de lärda kretsarna, dem vi har tillgång till genom arkiven. De flesta romanläsare under dessa århundraden var kvinnor, och det existerade i samtiden en tydlig oro för att litteraturen skulle kunna få dem att börja ifrågasätta sina liv. Dessutom fanns en övertygelse om att läsning involverade kroppen och känslorna och därför var farlig, eftersom den framkallade ett så starkt beroende. Inom medicinen hade, berättar Darnton, långa listor upprättats på fysiska symptom som överdriven läsning ansågs kunna orsaka. Bland dessa märktes förkylning, synfel, feber, hemorrojder, astma, hysteri och melankoli. Att läsa istället för att gå raska promenader i friska luften kunde få musklerna att förtvina och metaforer som ”lëshunger” eller ”att smälta en text” hade närmast en bokstavlig betydelse.⁵⁴⁵ Dessutom hade tyst läsning i avgränsade rum börjat praktiseras. Tystnad, enskildhet, känslor och kropp – blandningen av alla dessa faktorer gjorde romanläsning till något moraliskt tvivelaktigt. Kvinnorna tog med sig sin beroendeframkallande föda in i sovrummen och underkastade sig passionernas makt. Kopplingen mellan läsning och ensamma sexuella nöjen var inte bara antydd i samtiden, den var uttalad.⁵⁴⁶

För männen gällde att romanläsning ansågs kunna feminisera dem, vilket med tidens logik ofelbart ledde till onanistiska beteenden.⁵⁴⁷ Förkvinnligandet hade att göra med att romanläsningens inverkan på kroppen inte ansågs vara möjlig att kontrollera. Män som läste romaner gav sig precis som kvinnorna

passivt hän och det ansågs belagt att det manliga förnuftet därmed grumlades av passioner. De aktiva, rationella och civiliserade männen skulle helt enkelt läsa faktaböcker, och kvinnor, som förknippades med kropp, känsla, natur och passivitet, förbands med, den alltmer föraktade, romangenren.⁵⁴⁸

Det är värt att ha i åtanke att inlevelsen, inte minst den fysiska, stod i centrum på den här tiden, också för män. Både kropp och känslor sågs därför som självklart inblandade i läsakten även om de nu – på grund av att läsakten blev privat – började misstänkliggöras istället för att hyllas som tidigare i historien. Och när läsningen allt starkare förknippas med förnuft och reflektion, under framför allt senare delen av 1800-talet, försvinner uppskattningen av konstens förmåga att röra känslor och att påverka människors fysik. I 1900-talets lästeorier har, som vi ju redan varit inne på, emotionerna och kroppen helt trängts undan till förmån för ett distanserat och rationellt orienterat perspektiv som premierar rationalitet och meningsskapande. Fysiska reaktioner och känslengagemang kopplas nu helt till kvinnors läsning och den litteratur de föredrar blir följaktligen ”låg”.⁵⁴⁹ Som Karin Littau påpekat i *Theories of Reading* (2006), som framför allt handlar om kroppens relation till läsning, är det typiskt för detta förlopp att en av litteraturteoris mest inflytelserika texter någonsin bär titeln ”The Affective Fallacy” (1949) och varnar för de felslut en professionell läsare kan göra om hen läser känslösamt och låter sig ryckas med.⁵⁵⁰

Littau har visat hur feministiska forskare därför har dragit sig för att överhuvudtaget diskutera kroppens inblandning i kvinnors läsning. I Radways inflytelserika intervjustudie om kvinnors läsning av romantikböcker,⁵⁵¹ påpekar Littau, framgår att hon inte ens diskuterar de svar som berör kvinnornas fysiska engagemang i läsningen. Den feministiska forskningen har med andra ord strävat efter att visa att kvinnor inte alls läser passivt, helt förlorade åt sina känslor och sin kropp. Istället har den velat visa på aktiviteten, att kvinnor läser med motstånd, att deras läsning faktiskt är kreativ och rationell och att den lyfter fram subversiva budskap.⁵⁵²

Den feministiska läsforskningen har möjligen varit väl starkt fokuserad på att ge en motbild till mäns syn på kvinnors läsning, och kanske kunde den för att reparera den nedlåtande synen på kvinnors läsning ha valt en väg som varit mindre orienterad mot meningsskapande förmågor och kreativitet. Den fråga som borde ha ställts var nog inte enbart den om synen på kvinnors läsning varit felaktigt formulerad av manliga tänkare, utan även den om synen på mäns läsning *också* varit det. Läser kvinnor och män så olika som littera-

turvetenskapen har påstått? Har de gjort det historiskt? Kan Lagerlöfs läsare hjälpa oss att besvara den frågan?

För det första är det värt att påpeka att inget tyder på att de manliga läsare som finns representerade bland breven verkar ha tyckt att Selma Lagerlöfs böcker var litteratur för kvinnor, en uppfattning vi ofta möter idag. Bland de tusentals försändelserna är mer än en tredjedel från män, vilket inte bevisar, men ger en fingervisning om, könsfördelningen bland dåtidens Lagerlöfläsare i stort.⁵⁵³ Men hur läste de? Som den förnuftige, kontrollerade, tänkande man som skapas från 1800-talets mitt och framåt, eller har de i själva verket mer gemensamt med 1700- och 1800-talens känslostyrda läsare?

Frågan är förstas retorisk för den som läst de brevcitat vi redan tagit upp. Männens brev visar att de också blir bundna till gemensamma värden och känslor genom läsningen; de vittnar om ett slags intimitet. Även många män anser att de känner författaren genom böckerna och också män vill komma på besök. De uttrycker sig mycket känslösamt och verkar heller inte anstränga sig för att hålla kroppsreaktioner utanför läsningen. I stilen ingår ofta utrops-tecken och uppprepningar. Så här kan det låta:

Ah, jag minns Er ”Gösta Berlings-saga!”, hur jag läst om och om igen, hur jag dock ständigt läst den med stigande hänförelse för hvarje blad, hvarje sida. Ah, ”Gösta Berlings saga”, den boken är för mig det bästa, det härligaste jag vet! [---] tack för allt, allt---⁵⁵⁴

Ordet ”hänförelse” är vanligt liksom ”njutning” och ”härlig” och ”innersta”:

Av vad Ni skrivit sätter jag Jerusalem högst. O vad den är härlig!
Vilken njutning att läsa den! Vissa kapitlet äro [...] så tagna på kor-
net att de träffat och blottat människan i hennes allra innersta djup.
Hell dig du benådade!⁵⁵⁵

En äldre man verkar ha tappat kontrollen över sitt romanintag vid läsningen, som beskrivs med en matmetafor: ”Först slukade jag romanen från perm till perm, jag, gamle man stal mig att läsa den på sängen redan i soluppgången.”⁵⁵⁶

Mottagandet av *Kejsarn av Portugallien* präglas av referenser till hjärtat, något som kan ha att göra med att Kejsarns hjärta börjar klappa när hans dotter föds.⁵⁵⁷

I går kväll läste jag ut Er bok ”Kejsarn av Portugallien” för andra gången. O, vad jag tycker om den! Med vilka tårade ögon och klapande hjärtan måste vi inte läsa om Jan och Klara? Men O, låt mig få ett litet brev från Eder, där ni talar om ”Kejsarn” och Sven Elver-son i ”Bannlyst” och Lotta Hedman. O, låt mig få det!!!⁵⁵⁸

Eller:

Jag kan ej förstå att man kan skriva något som gå så direkt till hjärtat [...] denna bok [*Kejsarn av Portugallien*] är en hymn till längtan och den enkla stora känslan.⁵⁵⁹

Även tårar flödar hos de manliga läsarna: ”Jag vill lägga in litet mera av min själ i brevet men inga utgjutelser förmår jag längre efter att ha gråtit så öfver Edra upphöjda skildringar”, kan det heta.⁵⁶⁰ I följande citat, från en ”f.d. löjtnant i Kungl. flottans reserv”, uppges tårarna vara ”naturliga” på grund av Lagerlöfs förmåga att få själens strängar att dallra:

Då jag i ungdomsåren, för öfver 20 år sedan läste Edra samtliga då utkomna böcker, gjorde de oftast ett så starkt intryck på mig att jag ej kunde hålla tillbaka tårarne.

Ni vidrör ju och behandlar de problem, som ligga djupast i människosjälens, så att det väl är rätt naturligt att själens strängar dallra när någon spelar på dem med den förmåga, som är Eder given.

Den starkaste film jag sett var Eder ”Körkarlen”. Slutet på den-samma: ”O Gud skörda mig icke förrän jag är mogen”, gav gensvar i min själ [...] ⁵⁶¹

Själens nämns i citatet tre gånger, och intrycket är att tårar och själen hör ihop. Att vara starkt fångad av en roman kan också få tårarna att flöda, som hos en man som skriver att han ”var 28 år när Nils Holgersson kom i mina händer Den fångslade mig i allra högsta grad och tårarna rann alltsom oftast utmed mina kinder.”⁵⁶²

Det är med andra ord ofta ett ”ack” och ett ”oh” också i männens brev, och de återger ogenerat hur de hur de känt sorg, förtvivlan, spänning och glädje under läsningen. De berättar utan tvekan om att deras kroppar varit involve-

rade i läsakten: tårar, rysningar, själsdallringar, vibrationer, matmetaforer och hjärtslag är några reaktioner som beskrivs. Att de har låtit sig föras med av berättelsen, befunnit sig på flykt från sina materiella omständigheter är också bilder männen ger av läsningens effekter på dem.⁵⁶³

Denna känslösamma, och inte minst kroppsliga, läspraktik strider mot dåtidens dominerande manlighetsnormer. Decennierna kring sekelskiftet 1900 brukar visserligen beskrivas som en tid av kris för manligheten, men denna kris har delvis setts som en följd av de nya kraven på rationalitet och kontroll, vilka omfattade män i såväl arbetar- och bonde- som borgarklassen. Men flera motbilder fanns. Mannen i tårar kunde passera vid en viss ålder – yngre män ansågs inte ha lika stor kontroll över sina passioner och lidelser – och i viss mån inom en specifik klass, men de var motbilder och inte övergripande ideal.⁵⁶⁴

Männens brev till Lagerlöf ger en bild av mäns läspraktiker som alltså i många fall skiljer sig från föreställningarna om genus och läsning på två punkter: de läste utan att skämmas en kvinnlig författare som skrev romaner med melodramatiska inslag, och många av dem skriver ogenerat och känslösamt till författaren om hur de tagit till sig denna litteratur på ett för tiden omanligt sätt. Hur kommer sig detta?

Att män läste Lagerlöf är kanske det minst underliga. Hon tillhörde som sagt flera litterära kretslopp och verken var lätta att få tag i. Författaren hyllades kontinuerligt av och rekommenderades för både män och kvinnor av olika auktoriteter som litterära eliter, lärare, föräldrar, präster och så vidare. Men den ”omanliga” läspraktiken då? Var det en överrepresentation av ”omanliga” män som skrev till Selma Lagerlöf? Mer sannolikt är att litteraturen var en diskurs med vida ramar, något som skulle innebära att den etablerade synen på mäns och kvinnors läspraktiker varit alltför schablonartad.⁵⁶⁵ Detta kan i sin tur bero på att de studier av historiska läsare som finns länge rört olika eliters läsning och deras idéer om läsning. I vilken utsträckning detta lärda tankegods sedan spred sig till eller omfattade andra samhällsskikt är frågor som inte är tillräckligt utredda.⁵⁶⁶

Att det var något specifikt med just Selma Lagerlöf som inverkade på läspraktiken är förstås också en möjlighet.⁵⁶⁷ Manliga recensenter har till exempel genom åren ofta gett uttryck för en hög grad av känslösamhet i sina recensioner av Lagerlöfs verk. Det är tydligt i breven att de som läste samtida recensioner tog intryck av dem.⁵⁶⁸ Författarens egna texter smittade också

märkbart av sig på vissa brev från manliga läsare. Hon skrev om män som Gösta Berling, Gunnar Hede, David Holm, Jan i Skrolycka, gestalter som mer passade in på en psykiskt sårbar manlighet än på samtidens rådande normer. De manliga brevskrivarna använde sig som vi sett gärna av dessa manliga gestalter, till exempel genom identifikation, när de beskrev sitt känsloliv, sin karaktär eller sin situation. Det är också värt att påminna om att de som skrev oftast ville ha någonting av Lagerlöf och att breven därför kan vara anpassade efter vad de trodde var effektivt, både när det gällde innehåll och stil.

Även själva brevformen måste beaktas utifrån tidens uppdelning mellan privat och offentligt. Claesson Pipping och Olsson har i sin artikel om pressen och publikens känslor lanserat begreppet ”intim offentlighet”. Med detta menar de dels den gemensamhetsskapande läsakten, dels en blandning av en intim publik bestående av Lagerlöfläsare och en (Lagerlöf)offentlighet i vilken känsloutlevelser sker publikt.⁵⁶⁹ Breven till Selma Lagerlöf är dock av en annan karaktär än ett offentligt framträdande, menar vi. Fastän Lagerlöf är en offentlig person utspelar sig inte brevskrivandet i en offentlighet utan på en privat nivå. Med breven befinner vi oss inte i det publikt offentliga. Brevskrivarna upplever inte sina brev som texter de delar med andra läsare och känslouttrycken är därför sannolikt annorlunda strukturerade.⁵⁷⁰

Lagerlöfs manliga publik adresserar ofta författaren som om hon vore en vän, en själsfrände eller en modersfigur. Detta närmast familjärt intima anslag kan ha gjort det möjligt för somliga män att känslösamt skriva om de emotioner och värderingar som de upplevde sig ha fått bekräftade i läsningen och genom sin bild av Selma Lagerlöf.

I sammanhanget bör förstås också den brevretoriska traditionen vägas in. Breven från tiden var ju i många sammanhang känslösamt formulerade, särskilt de så kallade vänbreven. På grund av ömhetsbetygelserna i dessa korrespondenser har det till exempel varit svårt att skilja homosocial vänskap från homosexuell kärlek. Detta gäller framför allt det tidiga 1800-talet, men det är tydligt i brev mellan manliga vänner ännu vid sekelskiftet 1900.⁵⁷¹ Här finns en skillnad mellan det utrymme som breven gav för känslor och intimitet och hur läsning skildras av män eller pojkar i läsarundersökningar. Sara Andersson redogör i sin avhandling *Läsande flickor* (2020) för Georg Brandells läsarundersökning från 1913 där flickor och pojkar själva fick motivera sina favoritböcker. För pojkarna framträdde då det ”äventyrliga, vågsamma och spännande” medan flickorna värdesatte det ”idylliska och känslösamma”.⁵⁷²

Materialet i Brandells undersökning är svårt att jämföra med de utsagor om läsning som framkommer i Lagerlöfbreven, men troligt är att det var svårare både för pojkar och män att uttrycka känslsamhet i en enkät genomförd som en del av en studie. I de intervjuer i samlingen *Biblioteksminnen* som Dolatkhah undersökt, finns inte den tydliga uppdelning mellan flickors och pojkars läsning som Brandells enkät beskriver. Där förekommer istället exempel på pojkars känslomässiga läsning av så skild litteratur som *Den siste athenaren* och *Raskens*.⁵⁷³ I materialet framställs också gråtande som något som kunde vara härligt, men det är bara kvinnliga läsare som beskriver gråt.⁵⁷⁴ Brevet som ett intimt medium och ett utrymme där känslor kunde uttryckas privat kan alltså vara en del av anledningen till att männen beskrev en känslsam läspraktik.

Förklaringarna till hur och varför män skrev om sin läsning till Lagerlöf och hur de använde sin bild av henne och verken är komplexa. De involverar alltså diskussioner av privat, offentligt och intimt, bilden av författaren, olika läspraktiker, värde- och känslostrukturer, retoriska sätt att formulera sig och brevtraditionen i sig. Männens brev till Selma Lagerlöf kan inte bara modifiera vår syn på maskulinitet och läsning utan även mer generellt fördjupa synen på normer för manligt och omanligt vid decennierna runt förra sekelskiftet.

Det kan dock konstateras att den uppfattning som ska ha rätt i de litterära eliterna om mäns och kvinnors läsning under 1900-talet inte verkar ha påverkat de män som skrev till Lagerlöf. Huruvida detta också gäller för mäns läsning i allmänhet i författarens samtid vet vi rätt lite om, eftersom det inte har undersökts. Var läsningen kanske mer genre- än genusstyrd? Litteraturvetenskapens syn på mäns läsning verkar ha fungerat som en motbild till den negativt värderande synen på kvinnors läsning, vilken många genusforskare har tagit för given utan egentligt empiriskt stöd. Den som vill läsa mot normen, på vilket sätt det vara må, måste börja med att definiera den empiriskt.

Religiösa läspraktiker

Selma Lagerlöfs författarskap innehåller många predikanter. Det börjar med Gösta Berling i predikstolen, som talar så vackert att församlingen förlåter honom allt, och slutar med Karl-Artur, den snävt pietistiska prästen i trilogin om Löwensköldska ringen. I *Jerusalem* är det väckelsepredikanten Hellgums ord som får byborna i Nås att lämna sin hembygd för det Heliga landet.

”Då vi gemensamt läst Edra böcker har min man många gånger talat om hur han kände Eder Gudfruktan & renhet & detta jämte min egen djupa känsla därför kom mig att skriva till Eder.”⁵⁷⁵ Så skriver en kvinna från Stockholm till Selma Lagerlöf 1928 och detta var inte ett ovanligt sätt att läsa hennes verk. Samtiden betraktade henne, om inte som öppet troende, så åtminstone som en författare som stod för ett kristet arv och kristna värderingar. Biskopen Einar Billing skrev i *Vår kallelse* (1909) att hon ”kanske bättre än någon teolog efter Luther förstått att beprisa kallelsen och uppågå dess under”.⁵⁷⁶

Frågan om Lagerlöf var kristen har ställts upprepade gånger och besvarats olika. Bengt Ek menar att ”[e]n tidig förtrogenhet med bibelns värld satte djupa spår, vilka ständigt framträdde i den vuxna författarinnans produktion såväl i stil, som i motivval, utan att man dock på något sätt kan tala om Selma Lagerlöf som bibliskt troende”.⁵⁷⁷ Margaretha Brandby-Cöster menar att Lagerlöfs verk ger uttryck för en luthersk livsförståelse, oavsett hennes intentioner.⁵⁷⁸ Idag är det en vanlig uppfattning att Lagerlöfs litterära verk ofta hämtar stoff och symboler från den bibliska traditionen utan att explicit uttrycka en kristen tro. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppfattades saken annorlunda och breven visar att Lagerlöf betraktades som en författare som för ut Bibelns budskap mer lättillgängligt. Texterna användes för andakt och begrundan, men de litterära verken fick också hennes kristna tro att bli ifrågasatt.

De läsarbrev som i någon mening kan sägas vara religiösa läsningar är av olika slag. Brevskrivarna kan diskutera religiösa teman i verken eller be författaren stödja något religiöst ändamål, till exempel en publikation eller en manifestation, då hon uppfattas som en kristen författare. Som vi visat i kapitel 3 finns det också de som ber om pengar eftersom de tror att Lagerlöfs kristna livsåskådning borgar för en förståelse för de svaga: ”Vår Gud är stor och barmhärtig han delar sina håfvor så olika. Ni har fått guld och jag har fått de 7 barnen”, som en fattig kvinna skriver.⁵⁷⁹

I många fall är det religiöst färgade språket i breven en del av en retorik även om det samtidigt kan vara ett uttryck för en tro. Det finns återkommande fraser: ”Guds välsignelse öfver fröken i fortsättningen af sin lefnad”.⁵⁸⁰ Andra brev har ett mer utpräglat religiöst språk med direkta citat från Bibeln eller hänvisningar till bibeltexter. För det mesta rör sig de religiösa läspraktikerna inom en kristen kontext.⁵⁸¹

Selma Lagerlöf var en modern marknadsförfattare, men för de brevskrivare som tolkar hennes verk i en religiös kontext är det inte främst underhållnings-

och konsumtionsläsning som beskrivs. Istället finns starka kopplingar till en äldre, begründande läsning eller andaktsläsning.⁵⁸² De brev som kan sägas beskriva en religiös läspraktik är de som kommenterar Lagerlöfs texter ur ett religiöst perspektiv eller som är riktade till henne som en religiöst orienterad författare. Den sistnämnda uppfattningen kan ha sin grund i en läsning av författarskapet eller i en mer indirekt förmedling av författarskap och författarroll, exempelvis genom olika medier. Vilket slags religiositet ansåg brevskrivarna att hon representerade? Hur läste de henne? Var det för att få tröst, andliga insikter eller för moralisk bättring?

De lutherska tankefigurer som Brandby-Cöster menar är centrala för Selma Lagerlöfs författarskap kan vara svåra att få syn på, hävdar hon, eftersom de i hennes samtid var så grundläggande. Den utmaning som enhetskulturen och lutherdomen ställdes inför av olika folkrörelser under senare hälften av 1800-talet är ett återkommande tema i Lagerlöfs texter, som skildrar frikyrkor, väckelserörelser, frälsning och mirakler. Även om man inte ser enhetskulturen och det lutherska arvet som en självklar grund för författarskapet, är det tydligt att det präglas av motsättningarna mellan äldre och nyare sätt att tro. En viktig poäng hos Brandby-Cöster är att forskningen ingående behandlat Lagerlöfs inställning till den nya religiositeten, såsom religiös liberalism, teosofi och spiritualism, medan mindre intresse visats för den kristna tradition som hon haft med sig från sin uppväxt.⁵⁸³ Det lutherska arvet har inte riktigt passerat in när man velat ge bilden av Selma Lagerlöf som en modern, estetiskt experimenterande och samhällskritisk författare.

Att som Brandby-Cöster tolka Lagerlöfs författarskap mot bakgrund av en luthersk livsförståelse kan kanske bidra till att ge hennes texter en teologisk betydelse idag. Ur ett historiskt perspektiv är det dock en bild som bör kompletteras. I *Charlotte Löwensköld* (1925) och *Anna Svärd* (1928) är kontrasten tydlig mellan den livsfientliga pietism som Karl-Artur representerar och en liberal och medmänsklig syn på kristendomen representerad av prostens och prostinnan i Korskyrka, som hämtat inspiration från Lagerlöfs faster och hennes make, Tullius Hammargren, kyrkoherde i Karlskoga.

Sympatierna i konflikten mellan väckelse och fäderneärvd tro i *Jerusalem* (1901–02) är inte lika tydliga. Uppbrottet från hembygden framstår som destruktivt, samtidigt som porträttet av den kraftlöse kyrkoherden, som inte har något att sätta emot den karismatiske predikanten, pekar på ett behov av förändring. Det är därför inte anmärkningsvärt att Lagerlöf kunde tolkas

både som en bevarare av en gammal, kristen ordning och en som anslöt sig till rörelser som ropade på förnyelse. Framför allt väckelserörelsen finns tematiserad i författarskapet, inte bara i *Jerusalem*. Några exempel är de positiva skildringarna av Frälsningsarmén i *Körkarlen* (1912) och novellen ”En fallen kung” (1893), där inte minst de kvinnliga frälsningssoldaterna framstår som hjältar:

Strax därpå befallde kaptenen den ena af sina kamrater att stiga fram och aflägga bekännelse. Hon kom leende. Hon stod käck och oförfärad och slungade ut sin synds och sin omvändelses historia bland de hånande. Hvar lärde den kökspigan att stå leende under allt detta hån? Det var några af dem, som kommit för att drifva gysel, hvilka bleknade. Hvarifrån togo dessa kvinnor sitt mod och sin makt? Det stod någon bakom dem.⁵⁸⁴

Att med frälsningens hjälp få ordet i sin makt har en parallell i de brev som berättar om personlig omvändelse. Ofta är de självutlämnande, men samtidigt mycket auktoritativa i sin ton. De använder Bibelns språk för att berätta sin historia och Guds vilja som motiv för att berätta den. Väckelserörelsen godkände sådana fiktionsberättelser som i, likhet med de äldre traktaterna, kunde betraktas som konkretiseringar av bibeltexten eller av levnadsteckningar av kristna föredömen. Åke Kussak, som kartlagt frikyrkorörelsen som litterär institution, menar också att den religiösa, folkliga förkunnelsen har haft ett stort inflytande på väckelsens berättartradition. Predikoexemplet, som var en uppbygglig anekdot som skulle konkretisera budskapet, var ursprungligen till hjälp för predikanter, men kunde sedan utvecklas till längre novellistiska berättelser.⁵⁸⁵

Denna genre är intressant i förhållande till Lagerlöfs texter, som på flera ställen tematiserar en sådan berättarsituation. Författaren låter ibland någon fiktiv karaktär använda sig av predikoexemplens berättargrepp, men hon gör det också själv, när hela texter utformas enligt dess mönster.⁵⁸⁶ Författarskapet ligger både inom den fiktionslitteratur som frikyrkorörelsen ville ta avstånd ifrån för att den var onyttig eller rent av skadlig och inom de fromma berättelser som var godkänd läsning, det vill säga konkretiserade Bibeln eller visade på goda, kristna exempel. Uppdelningen mellan dålig romanläsning och fromma berättelser blev mindre betydelsefull under 1920- och 30-talen,

medan till exempel opera och teater ännu fördömdes.⁵⁸⁷ Anna Söderblom, Nathan Söderbloms hustru, har vittnat om att hennes mor ogillade Lagerlöfs debut: ”Hon ansåg icke, som sin älskade syster av väckelsefromhetens typ, att romanläsning var ’syndig’, men väl ’skadlig’ för unga flickor och i alla händelser ’onödig’.”⁵⁸⁸ Oavsett om romanläsning bedömdes ur ”väckelsefromhetens” perspektiv eller ur ett traditionellt lutherskt, kunde den alltså på 1890-talet fortfarande dömas ut, åtminstone av den äldre generationen.

I början av 1900-talet mjukades denna inställning till fiktionslitteraturen upp, inte minst på grund av förändringar i utbildningen. Den utbildningsreform som drevs igenom av socialdemokrater och liberaler var också en demokratisk reform. Respekten för överheten som inpräntades med hjälp av den obligatoriska katekesen fick ge plats åt en ny kristendomsundervisning som gick både väckelserörelsen och den religiösa liberalismen till mötes. Undervisningen blev mer pedagogiskt anpassad till olika åldrar, där yngre barn undervisades med bibliska berättelser och de äldre i kyrkohistoria. Reformen försköt makten över religionsämnet från prästerna till pedagogerna. Läsningen av katekesen och utantillinläringen av bibelord ersattes med mer litterära berättelser, framför allt om Jesus, som skulle levandegöra undervisningen, knyta den till elevernas vardagsliv och fungera etiskt fostrande.⁵⁸⁹

Skolan öppnade alltså dörren för en ny genre, den bibliska berättelsen i litterariserad form, en som Selma Lagerlöf – och andra kvinnliga författare – skrev flitigt i. Den nya undervisningsplanen 1919, samt att kvinnor tilläts bli lärare i folkskolan från slutet av 1800-talet, gav kvinnor ett nytt inflytande över hur skolans religiösa fostran utformades.⁵⁹⁰ Reformen 1919 kan ses som ett svar på kritiken från väckelserörelsen, som mer betonade livet än läran och gav tillåtelse att tolka Bibeln mer subjektivt.⁵⁹¹ Nya genrer utvecklades också, exempelvis de åldersanpassade bibelberättelser som krävdes i undervisningen och de brukslitterära berättelser som mötte väckelserörelsens krav. Synen på fiktionslitteratur var inom väckelsen ganska avvisande, som vi såg i Anna Söderbloms beskrivning av sin mor och moster. Rörelsen förordade ”nyttig läsning” framför skadlig läsning av romaner, vilka ”uppjaga fantasien, anstränga nerverna men lämna ingen egentlig behållning”.⁵⁹² En viktig och förbisedd orsak till Selma Lagerlöfs popularitet i olika samhällsklasser och i alla delar av landet kan alltså vara att hennes litterära produktion, åtminstone till en del, kunde passera som ”goda berättelser” i väckelserörelsens mening.⁵⁹³

Den väckelsekristendom som kommer till uttryck i breven kan visa sig som

en egen tolkning av eller direkta hänvisningar till Bibeln och ett bibliskt färgat språk. Brevskrivarens omvändelse, andliga hängivenhet och personliga relation med Jesus står i centrum. Ibland finns det direkta referenser till frikyrkliga rörelser, såsom pingstkyrkan, metodistkyrkan och Missionsförbundet, ibland till väckelserörelser inom Svenska kyrkan, såsom Frälsningsarmén.⁵⁹⁴ Brevskrivare väddar om hjälp med religiösa argument – något vi kort berörde i kapitel 3 om ekonomisk hjälp. Vid sidan av de brev som behandlades där finns sådana som mer direkt kopplar ihop Selma Lagerlöfs verk med hennes författarroll eller plikt som kristen:

Snälla Fröken Lagerlöv

Jag har länge tänkt skriva ett par rader till eder var Svenska författarinna som man kallar eder jag och mina barn har med beundran läst edra digter både i läse bok och anorstädes jag läste nyligen en berättelse om att de sågo himmelen öppen, vilka ord vi måste stan-na och närmare betrakta förty att se himmelen öppen fodras mer än naturliga ögon

alt är ett under från den store Guden som himmel och jordt ha-ver, och skapat var deri bor, och begåvat var och en med andligt och lekamligt godt. även diktens gåva kommer ovanifrån och den be-löning som derpå fyljer, vilket alt nog är känt för eder, jag ha nem-ligen sett i tidningarna att di fattiga ihågkommas utav eder varför jag dristar mig att skriva ett par rader till eder, jag är en fattig små-länning som sitter här med sju små barn det yngsta 3 månader gam-malt det är hårda tider mången gång i det karga småland. [---]⁵⁹⁵

Tyvärr är brevet inte försett med datum, så vi kan inte se i vilken publikation hon har läst ”De sågo himmelen öppen” ur *Jerusalem*. Att döma av hennes formuleringar verkar familjen hursomhelst inte ha Lagerlöfs böcker i sin ägo. Kapitlet ”De sågo himmelen öppen” handlar om hur Stor Ingmar räddar tre små barn ur den översvammade älven, men själv blir dödligt skadad. På döds-bädden sänder de bud efter hans vän Stark Ingmar. De två var med om en märklig händelse som unga:

Men då Stor Ingmar och Stark Ingmar kommit hit ned och skulle gå öfver flottbron, var det, som om någon tillsagt dem, att de skulle

Snälla Fröken Lagerlöf
 jag har länge tänkt skriva ett
 par rader till eder var Svenska
 författarinnor som man kallar
 eder jag och mina barn har med
 beundran läst edra Sigtar både
 i läse bok och anordningar jag
 läste nyligen en berättelse om att
de sågo himmelen öppen.
 vilka ord vi måste stanna och
 märkare betrakta förty att de
 himmelen öppen födras mer än naturliga
 ögon

I detta brev förenas en direkt hänvisning till kapitlet "De sågo himmelen öppen" i den första delen av Jerusalem med en bön om hjälp i Guds namn.

se uppåt. De gjorde så, och de sågo himmelen öppen öfver sig. Hela himlahalvet var draget åt sidan som ett förhänge, och de båda stodo hand i hand och sågo in i all himmelens härlighet.

På dödsbädden frågar Stor Ingmar om Stark Ingmar minns när de såg himmelen öppen. "Då vände sig Stor Ingmar helt mot honom, han log och strålade, som hade han den ljufvligaste nyhet att omtala. - 'Jag går dit nu, jag,' sade han

till Stark Ingmar. [---] Efter detta drog han endast ett par djupa andetag, och så var han död.”⁵⁹⁶ Den hänvisning till Bibeln som kapitlets rubrik utgör förbigick inte denna brevskrivare. I Johannesevangeliet säger Jesus till Nathanael och Filippos: ”Sannerligen, jag säger er: ni skall få se himlen öppen och Guds änglar stiga upp och stiga ner över Människosonen.”⁵⁹⁷ Man kan tolka det som att brevskrivaren menar att Selma Lagerlöf har ”mer än naturliga ögon”, och hon uttrycker tydligt att ”diktens gåva kommer ovanifrån”. För framgången har Lagerlöf alltså inte bara sig själv att tacka, utan även Gud. Brevskrivaren har funnit bevis på att författaren vill återgälda de gåvor hon fått till skänks från ovan, genom att hon ”sett i tidningarna att di fattiga ihågkommas utav eder”. Denna typ av formulering är som vi nämnt vanlig hos brevskrivare som ber om ekonomisk hjälp, men här används den i en uttalat religiös kontext.

Den fattiga modern som ber om kläder till skolbarnen tycks förvissad om Lagerlöfs kristendom. Andra är mer osäkra: ”Jag känner icke Doktor Lagerlövs ställning till Kristus. Kan för min egen del säga, att det är outsägligt stort och underbart att få tillhöra Honom, hava fått frälsning genom hans dyra blod och vara besegrad med den helige Ande och med glädje vänta Hans ankomst och bliva Honom lik”, skriver en kvinna 1928. Hon skickar också en bok och några småskrifter med religiöst innehåll med förhoppning om att de ”bliva till välsignelse”.⁵⁹⁸

I ett långt brev från 1928 diskuteras Lagerlöfs förhållande till Kristus av en kvinna från Missionsförbundet:

Med anledning av 70-årsdagen och all hyllning genom pressen, ha även mina tankar kretsat kring Doktor Lagerlöf de sista dagarna och jag ber innerligen av hjärtat att få meddela dessa tankar som rört sig i min inre värld.

Då min syster (en ung lärarinna i Småland) och jag samtalade om Doktor Lagerlövs välkända arbeten, nämnde min syster ordet: ”Kristuslegender”. Det ordet hade jag aldrig tänkt på i ett sådant ljus förut, och det tände liksom en eld därinne. En eld av kärlek och nitälskan för Jesus, mitt livs konung och förlossare, och det liksom frågade därinne: ”Kan en legend skrivas om honom som lever i dag (hebr. 13:8) som dagligen renar och bevarar mitt liv från all synd, som ger mig kraft – medvetet – att vandra i hans efterföljd.”

Ehuru jag ej med mina naturliga ögon skådar honom, men den

andliga människan som är född av Gud får dväljas ”i hans ansiktet
ljus” (Ps 89:16). [---]⁵⁹⁹

I detta brev är det just Kristusbilden som står i fokus. Trots allt hon skrivit om Kristus, uppfattar brevskrivaren Lagerlöf som en som inte ”lärt känna Jesus såsom Guds son vars blod renar från alla synder, och blivit känd personligen av honom eller med andra ord född på nytt och blivit en ny skapelse i Jesus Kristus”. Brevskrivaren ber för att även Lagerlöf ska finna Jesus och förmå ”förvalta sitt pund” bättre. Då kanske hon kan skriva en legend om hur Jesus lever idag, som brevskrivaren efterlyser.

En intressant aspekt är att brevet skrivs på uppdrag av Jesus: ”Vadhelst han säger Eder det gören. Och därför denna hälsning i Guds namn.” Detta är ett återkommande tema i väckelsebrev. Brevskrivarna uppger ofta att de kontaktar Selma Lagerlöf på grund av en gudomlig ingivelse, som här:

Genom en dröm jag haft under den gångna natten, känner jag mig manad att skriva till Er, helt dristigt. Vi veta ju hurusom Gud ofta talar och vägleder genom syner och drömmar (Apg 2:17, 9:10–12 mfl). Alltnog fick jag i drömmen vittna för Er om den härliga frälsning vi äga i Jesus Kristus [...].⁶⁰⁰

Just drömmen nämner de kristna brevskrivarna ofta som ett skäl eller förklaring till att de skriver, men detta är en återkommande taktik också hos andra brevskrivare. Detta är ett tydligt retoriskt grepp, men det finns också en anknytning till författarskapet, där Lagerlöf själv beskrivit hur människor blir vägledda genom drömmar, också i ett kristet sammanhang.⁶⁰¹

Majoriteten av breven från personer med anknytning till väckelserörelsen vänder sig till Lagerlöf med en förfrågan om ekonomisk hjälp, och många av dessa brev innehåller därför inte någon uttrycklig respons på hennes verk. Detta är inte överraskande, eftersom läsarna i väckelserörelsen ofta var torpare, arbetare eller arbetslösa. I denna grupp av läsare fanns också en större misstänksamhet mot ”romaner” än i andra läsargrupper. Karaktäristiskt för väckelsebrev är det oväntat jämlika tilltalet, även från brevskrivare som stod långt under Selma Lagerlöf i samhällets hierarki. Bibelläsningen ger brevskrivarna ett språk och deras röst får auktoritet när de talar ”I Jesu namn”. Detta är ett framträdande drag i brevet från en medlem i Missionsförbundet

som citerades ovan. Brevskrivaren har kunskaper och insikter som Lagerlöf (ännu) inte har. Hon uppmanas att bättre förvalta sina gåvor, för att vägleda människor i samtiden och rätta till de falska bilderna av Jesus.

I de religiösa breven till Lagerlöf betonas ofta den plikt hon anses ha att upplysa de okunniga om kristendomen. Vi såg det i exemplet ovan, där brevskrivaren önskar att författaren ska ”vägleda nutidens folk”. En begynnande sekularisering syns i breven redan från början av 1900-talet. Kristen upplysning är därför ett tema som återkommer i breven. En brevskrivare från 1915 är mer hoppfull om Lagerlöfs förmåga att upplysa folket i religiösa frågor än den kritiska läsaren i avsnittet ovan:

Härmed ber j. vördsamt att få framföra mitt varma tack för den rikedom svenska folket fått genom Eder. Djupast är nog tacket riktat till mänsklighetens store Fader, som är villig att giva åt människors barn av sina rikedomar, men därefter måste det söka sig väg även till den, som velat bruka sig till ”en god skrivares penna” eller ”en ropandes röst”. Ty så har mitt hjärta mottagit Edra skrifter. Jag har setat inför dem i självrannsakan, bekännelse och bön.

Måhända – det är mitt hopp – skola Edra skrifter komma att verka väckande, där varken lag eller evangelium kunna få verka.

I känsla av min och hela svenska folkets tacksamhetsskuld ber jag Eder vördsamt mottaga mitt varmaste tack.⁶⁰²

Tacksamhetsbetygelserna är många i detta brev. Den första går till ”mänsklighetens store Fader”, men därefter till ”den, som velat bruka sig till en god skrivares penna” eller ”en ropandes röst”. ”En god skrivares penna” var ett uttryck som väckelsepredikanten Lina Sandell använde om sig själv för att gardera sig mot högmod vid världslig framgång.⁶⁰³ Även i detta brev ses alltså Selma Lagerlöf som ett verktyg i Guds hand och hennes författarskap som förebådande Guds ankomst. Brevskrivaren uttrycker också tydligt att hon inte läser Lagerlöfs texter som skönlitteratur, utan som andaktslitteratur. Hon hoppas även att de kan ha denna ”väckande” funktion för andra läsare, som vanligen inte läser Bibeln. Här är ett tydligt exempel på att Lagerlöf lyckas nå flera olika publikationer med sina verk. Inte bara de redan frälsta kan ha nytta av hennes skrifter – de når ut till dem som inte läser evangeliet.

Det finns andra exempel på att Lagerlöfs skrifter används i en kristen fost-

ran. En skolmagister skriver att han ska använda dem vid ett föredrag till trettonhelgens julgransfest: ”Då jag inte på en julgransfest vill förstöra stämningen med en domedagspredikan men ändå vill ge oss, var och en, en tänkeställare, kan jag inte tänka mig att kunna göra detta på något bättre sätt än att ta Doktor Lagerlöf till hjälp”, skriver han. Också han menar att hon ”kan predika – utan att predika!” och finner ”sant kristliga tankar” uttryckta i författarskapet. Han berömmar särskilt novellen ”Torparen hos Dobbrichsen”, som ”står Vår Herre närmare än mången annan, som kanske anser sig vara säker om saligheten”.⁶⁰⁴

”Torparen hos Dobbrichsen” trycktes i samlingen *Höst* 1933. Novellen handlar om en fattig torpare som går på ett bönemöte i en bondstuga. Predikanten försöker skrämja församlingen till väckelse genom att tala om helvetet, men torparen kan inte bli omvänd hur gärna han än vill. På vägen hem säger han till några av sina torparkamrater: ”När en har varit torpare hos Dobbrichsen i all sin tid och så ska komma till helvetet, när en är död, så har en inte mycket glädje av att en har blivit till.”⁶⁰⁵ En nyårsnatt drömmer berättaren att torparen ställs inför Gud efter sin död. Men Gud är prosten Werme i Sunne och himmelen är salongen i prostgården. Werme slår upp torparen i husförhörsboken och släpper sedan in honom i salongen. Budskapet från Gud/prosten Werme är att det goda arbete torparen utfört i sitt liv ”räknas mer än något annat”.⁶⁰⁶ Berättelsen kan tolkas som ett uttryck för en luthersk livssyn, där arbetet i nästans tjänst också är en tjänst åt Gud. Men på ett för Selma Lagerlöf karaktäristiskt vis tas de teologiska frågorna ned på ett vardagligt plan, som när Gud får gestaltas av prosten Werme (också han, kan tänkas, en representant för ”den gamla tron”) och himmelriket av prostgårdssalongen.

Skolmagistern använde alltså berättelsen i uppbyggligt syfte, för elevernas andliga fostran, om än inte direkt i undervisning. Flera andra brevskrivare efterfrågar läromedel i kristendom. Från ett fängelse skriver en man att han i ungdomen var ointresserad av kristendom, men att han ägnat sin fängelsetid åt flitig läsning ”af Guds ord”:

Nu torde det vara en af många erkänd sanning, att kristendomsundervisningen i våra småskolor och folkskolor lemnar mycket öfrigt att önska; att den meddelas på ett sätt så själsdödande, som vore det denna undervisning egentliga mål, att hos det uppväxande släktet väcka den lifligaste leda vid allt hvad Gud och Guds ord heter, en sträfvan som också vinner en sorgligt lycklig framgång.

Brevskrivarens uppmanar Lagerlöf att ”gifva barnen en efter deras sinne lämpad lärobok om vår Frälsares lefverne”. Brevet ger en belysande bild av en skola i omvandling. Nya läroböcker för andra ämnen, såsom abc-böcker och läroböcker i geografi och historia ”tillhandahålls till ett jämförelsevis billigt pris”, men är ändå ”väl och lättfattligt skrivna, tryckta på godt papper men försedda med goda illustrationer”. Kontrasten är stor till kristendomsundervisningens läroböcker. Det är som om man ”ej skulle kunna få dem nog afskräckande både till framställningssätt och utstyrsel”. Utöver dessa brister i den pedagogiska utformningen av läromedlen invänder brevskrivaren också mot undervisningsmetoden med utantillärning av bibelberättelser och bibelcitat, utan att inrikta sig på förståelsen. Elevernas barnatro saboteras av en disciplinär och auktoritär pedagogik, särskilt olyckligt i ”de kristendomsfientliga tider” som råder enligt brevskrivaren.⁶⁰⁷

Det finns även brev som bekräftar att Lagerlöfs texter blev en del av barns kristendoms kunskap, om än också genom läsning på fritiden. 1929 skriver en mor att hon läser Lagerlöfs *Kristuslegender* högt för sina barn:

Min yngste son skulle pröva in i klass 1 i skolan. En äldre bror väntade utanför klassrummet för att vara till hjälp om så skulle behövas. Plötsligt kommer store-bror hemspringade, rusar in röd och flämtande och utropar: ’Mamma, Sven är förlorad!’ ’Vad är det, vad har hänt?’ frågade jag. ’Han har på lärarens fråga vad Jesus gjorde i templet vid tolv års ålder, svarat, att Jesus blåste i ett horn. Läraren har frågat mig, om Sven drev med honom.’ Jag förstod genast vad som hänt, men innan jag fattat mig, sade vår kokerska, som varmt deltog i familjens sorg och glädje: ’Vad är det för en lärare, som inte har läst Selma Lagerlöf!’ Det var det förlösande ordet. Vi började alla skratta.

Någon måste ha upplyst läraren, ty Svens svar på denna fråga blev ej till hinder för hans inträde i skolan.⁶⁰⁸

Den berättelse som alltså inte bara den bildade medelklassfamiljen utan även kokerskan kände till är ”I templet” i *Kristuslegender*. Texten bygger på Luk. 2:41–52, som beskriver hur den tolvårige Jesus talar med de visa i templet. Lagerlöf har dramatiserat historien genom att låta Jesus genomföra tre mirakler: han går igenom Rättfärdighetens port, han passerar Paradisets bro

och han blåser i luren, kallad Världsfurstens röst, som sägs kunna församla alla jordens folk under sitt välde.⁶⁰⁹

Brevets redogörelse är intressant på flera sätt. Det bekräftar att *Kristus-legender* just genom högläsning användes som uppbygglig lärobok för barn. I detta fall har den ersatt bibelordet som källa till kunskap om Jesu liv, vilket också, enligt brevskrivaren, godtogs av läraren. Att kokerskan känner till texten betyder inte nödvändigtvis att hon själv har läst den; den kan ha kommit till hennes kännedom just för att den lästs högt i hemmet där hon arbetade. Men hennes återgivna replik tyder på att det kunde förväntas av personer med utbildning att de hade Lagerlöfs författarskap aktuellt.

Även i detta brev används ett litterärt framställningssätt, där händelserna utvecklas dramatiskt med en humoristisk avslutning. Replikerna markeras med skiljetecken och detta är som vi tidigare sett inte heller ovanligt. Breven blir svar på Lagerlöfs texter, inte bara innehållsmässigt utan även stilistiskt.

I de religiösa läspraktikerna tilldelas Lagerlöf också olika författarroller. Hon är ”en god skrifvares penna” och har kanske också ”mer än naturliga ögon”. Detta är två sätt att uttrycka att Selma Lagerlöf är Guds verktyg – eller kanske Guds verktyg i berättelsen om frälsningshistorien. För nutida läsare, som är bekanta med hur Lagerlöf i både kritik och litteraturhistorier betraktats som en omedveten förmedlare av ett sagostoff, kan denna författarroll verka misstänkt bekant. Men författarens konstnärliga begåvning förminskas inte av det gudomliga uppdraget. Det är tvärtom en konstnärlig bedrift att kunna ”predika utan att predika”, att kunna översätta det andliga till det vardagliga och konkreta. Detta framhålls i uppmaningarna till Selma Lagerlöf att skriva en lärobok i kristendom. Hennes texter anses också fungera som konkreta gestaltningar av teologiska problem.

Gemensamt för religiösa läspraktiker är att synen på textens och författarens autonomi är annorlunda. Lagerlöf talar med Guds röst och texten tillmäts inte i första hand estetiska kvaliteter eller ett underhållnings- eller bildningsvärde. Texten är snarare ord som författaren förmedlar – lyckat eller misslyckat – på uppdrag från Gud. Om det är Gud som skänkt Lagerlöf hennes begåvning, måste den också användas för att sprida ett kristet budskap eller i alla fall en antimaterialistisk livssyn. Teologen Paul J. Griffiths menar att religiös läsning är motsatsen till konsumtionsläsning, där texten är förverkad när den är läst. Den religiösa läsningen drivs däremot av *reverence*, vördnad inför texten, som betraktas som en källa till visdom. Därför är texten inte förverkad

utan inbjuder istället till omläsning.⁶¹⁰ Vi har tidigare sett att läsare om och om igen refererar till en omläsningsspraktik. De läser på nytt och begrundar, ofta samma textställe eller samma korta avsnitt. Tidsperioden för breven är långt efter den som Rolf Engelsing kallat ”läsningens revolution”, vilken förändrade allmänhetens läsvanor från intensiv läsning av få texter i uppbyggligt syfte till extensiv läsning av ett stort utbud av texter för underhållning eller estetisk upplevelse.⁶¹¹ Utantillärning kan ingå i skolans fostran, men denna läspraktik kan också betyda att det finns ett syfte med att återkalla textstället, nämligen för att få kraft och vägledning, ungefär som med bibelord.⁶¹²

Selma Lagerlöf betraktas sammantaget som en andlig auktoritet med bred attraktionskraft. Hon är en person man kan vända sig till med frågan ”Vem var människosonen?”, som en brevskrivare undrar 1931: ”Jag skriver till Eder i tron på vår frändskap i andens värld”, börjar brevet och i ett avseende tycks brevskrivaren ha rätt. Det är inte i första hand en doktrinär kristendom som brevet ger uttryck för, utan snarare ett andligt sökande som avvisar materialismen, ”tron på det mänskliga förståndet som det enda av trefaldigheten”.⁶¹³ Det är också så Selma Lagerlöf ofta formulerar sin egen livsåskådning: ”Jag är också alldeles övertygad om att inget misstag är så stort som materialisternas, som förneka det andliga, men naturligtvis tror jag inte på att någon religion är riktig”, skriver hon till väninnan Elise Malmros.⁶¹⁴ Samtidigt som denna humanistiska, men inte uttalat kristna, hållning kunde stöta bort läsare, gjorde den att Lagerlöf kunde omfamnas av fler än bara de troende. Hennes användning av ett litterärt stoff hämtat från en kristen tradition, som i *Kristuslegender*, och skildringar av religiösa rörelser i samtiden, som Frälsningsarmén och kampen mellan den gamla tron och väckelsen i *Jerusalem*, tolkas av läsarna som tecken på att författaren delar deras kristna tro, eller att en gudomlig inspiration styr hennes skrivande. Selma Lagerlöfs religionskritik får alltså förhållandevis litet genomslag och hon vann läsare både bland de liberala kristna och väckelserörelsen.

Formuleringen ”predika utan att predika” är karaktäristisk och återkommer i variationer. Breven ger också exempel på att Lagerlöfs texter användes på detta sätt. Elise Malmros skriver i brev att hon läser ”Legenden om fågelboet” för sin gamla sjuka mamma: ”Det passar henne bättre än predikningar.”⁶¹⁵ Elsie Malmros utgav 1909 själv *Arbetsstugornas andaktsbok*, som vände sig till barn med lättillgängliga betraktelser, eftersom ”[d]et inte är så lätt för våra dagars barn att gå rakt fram till Jesus”, som hon skriver i inledningen.⁶¹⁶ Boken

är ett bevis på behovet av att förnya läroböckerna i kristendom, vilket också diskuteras av flera brevskrivare.

Många läsare uttrycker uppfattningen att Lagerlöf har en särskild förmåga att skriva om och förstå en andlig verklighet. En brevskrivare från 1908 sammanfattar detta:

Jag har i D:r Lagerlöfs böcker särskildt lärt mig beundra den märkliga inblick i andevärlden som man finner i dem, samt Eder tro på det godas seger och kärlekens förlösande makt. Särskildt har jag fäst mig vid majorskans kärlekssaga i "Gösta Berling" samt vid "En herrgårdssägen". Likaledes finner jag "Herr Arnes penningar" vara ett märkligt arbete i detta afseende.⁶¹⁷

Den "märkliga inblick i andevärlden" som både denna läsare och andra finner i berättelserna överförs på författaren själv. Selma Lagerlöf får då något av siare eller medium över sig. Hennes konstnärliga förmåga är sammankopplad med hennes förmåga att se saker inte andra ser och hennes texter blir något annat än bara litteratur – de blir vägvisare på livets väg.

*

För att sammanfatta inledde vi detta kapitel med att relatera brevmaterialet till en diskussion om vardagliga läspraktikers position inom litteraturvetenskapens lästeoretiska tradition. Med inspiration från postkritiken tog vi sedan upp olika typer av igenkännande och identifikatoriska läspraktiker. Läsare tog karaktärens perspektiv och de delade deras perspektiv. De kände också igen sig i olika karaktärer och sade sig därigenom ha nått olika insikter om sig själva. Även empati med karaktärer – en känsla som alltsomoftast projicerades på Lagerlöf själv – lyfts fram i läsarbreven. Vanligt var också att den konkreta verkligheten lästes in i texten: man skrev och frågade författaren om förebilder till karaktärer, platser och händelser. *Gösta Berlings saga* knöts till platsen Värmland och litterär turism. Platsen fiktionaliseras av romanläsningen och vi såg en interaktion mellan litteraturen och den upplevda verkligheten. Läsningen laddade platsen med imaginär betydelse – det geokritiken talar om som litteraturens referentiella kraft – och litteraturen upplevdes i sin tur som rikare av mötet med, eller minnet av, platsen.

Vi har tidigare diskuterat intimitet i kapitel 3, då i samband med Lagerlöfs

roll som celebritet. Detta är också ett genomgående tema i många brev från läsare. Det var inte bara det att läsarna ansåg sig sedda av Lagerlöf och tyckte att de kände henne, de ville också träffas. Läsarna gav vidare uttryck för att de delade värderingar med Lagerlöf och med andra läsare, något vi knöt till Lauren Berlants begrepp ”den intima publiken”, ett slags läsgemenskap. ”Intimitet”, detta från början kvinnligt kodade begrepp omfattar även de många männen bland Lagerlöfläsarna, och mot bakgrund av en historisk syn på läsning och dess anknytning till känslor och kroppar föreslog vi att mäns läspraktiker kan vara misstolkade. De manliga läsarna skrev ofta att de reagerat emotionellt och fysiskt på Lagerlöfs texter, och frågan är om läsforskningen – inte minst den genusorienterade – har varit för knapphändig empiriskt underbyggd när den utgått från att män och kvinnor läser i det närmaste artsilt.

I brev som ger uttryck för religiösa läspraktiker är uppmärksamheten inte på samma sätt riktad mot det egna jaget som i de identifikatoriska och emotionella läspraktikerna. Istället finns det en orientering mot en högre sanning, och både litteraturen och författaren ses som verktyg för Gud. Det är alltså en helt annan författarroll som framträder här: Lagerlöf talar med Guds röst och litteraturens uppgift är inte att underhålla, bilda eller beröra på ett världsligt sätt, utan att föra ut ett kristet budskap på ett mer tillgängligt sätt. Fastän Lagerlöf inte uttryckligen var en kristen författare, så användes hennes texter både för personlig, begründande läsning och både i formell och informell kristendomsundervisning. Gud återopades ofta i brev från människor som bad om pengar. Fastän detta kan ses som en del av ett retoriskt mönster, finns det också gott om brev som tydligt knyter an till kristna teman i Lagerlöfs texter, framför allt *Jerusalem* och *Kristuslegender*, men också kortprosatexter som ”Torparen hos Dobbrichsen”. De religiösa läspraktikerna i breven visar att ännu under 1900-talets första decennier var andaktsläsning inte ovanlig. Texten betraktades som en källa till visdom att återkomma till, läsa och begrundna. Med tanke på postkritikens uppmärksamhet på vardaglig läsning kan man dra slutsatsen att olika typer av andlig, begründande läsning kvarstår som en relativt utforskad läspraktik inom litteraturvetenskapen, åtminstone när det gäller modern tid.

5. ”Hela folkets kära vän” – nationella läspraktiker

ÅR 1911 PUBLICERADE André Bellessort *La Suède*, en bok som presenterade Sverige för en fransk publik. Boken kan läsas som en ”biografi om oss själva”, skrev museimannen och konstvetaren Carl Laurin i förordet till den svenska översättningen som utkom året efter: ”I en tid, då man talar om nationell samling, bör man ej försumma det sällsynta tillfälle, som läsningen af en utlännings omdöme om Sverige ger oss, att känna svensk samhörighet.”⁶¹⁸ Men enligt Laurin hade Bellessort missförstått somliga aspekter av svensk kultur. Bellessort beundrade svenskarnas ”fasthållande vid det fäderneärfda”⁶¹⁹ Men Laurin menade att svenskarna hade uppgivit sitt förflutna och vänt sig ifrån det. Institutionaliseringsen av svensk kulturhistoria runt 1900 som kom till uttryck i friluftsmuseer likt Skansen kan ses som en reaktion mot denna attityd, skrev Laurin:

Liksom Maurice Barrès, då han såg Hazelius’ samlingar, framhöll, huru vi svenskar drefvo aktningen för allt gammalt och fornt till ett fromt vanvett – han kunde ej veta att, att Nordiska museet var en reaktion mot en sedan hedenhös förekommande svensk pietetslöshet och ett förakt för det egna och fäderneärfda, som kanske saknar motstycke –, så ha Bellessort måhända af på hackig franska framställda patriotiska protester från svenska herrar och damer, slutit till, att vi skulle ha något af den frenetiska kult för det inhemska, som utmärker den engelska eller franska nationen. Tyvärr sakna vi nästan alldeles denna goda egenskap [...].⁶²⁰

André Bellessort (1866–1942) var poet, essäist och översättare och hade tidigare publicerat flera reseberättelser, bland annat från Japan och Sydamerika. 1935 valdes han in i Académie française. Han hade studerat i Uppsala och genom sina texter på franska om Selma Lagerlöf och de översättningar han gjorde tillsammans med språkvetaren Thekla Hammar blev han en viktig introduktör av författarskapet i Frankrike. *La Suède* består av fyra delar: den första om Sveriges natur, främst inriktad på de nordligare delarna, den andra om svensk mentalitet och det svenska samhället, den tredje om litteratur och den fjärde om religion. Lagerlöf figurerar i två kapitel: hon framlyfts tillsammans med Carl Jonas Love Almqvist som representant för svensk litteratur och hennes roman *Jerusalem* får stort utrymme i kapitlet om religion. Bellessorts bok om Sverige är alltså till stora delar en bok om Selma Lagerlöf och hennes verk. Detta behöver inte i sig betyda att Bellessort höll Lagerlöf för nationens tydligaste röst. Men nation var en viktig aspekt såväl av det utländska mottagandet av Lagerlöf som i breven från allmänheten.⁶²¹ Lagerlöf lästes både utomlands och inhemskt som en författare som representerade Sverige. Den uppfattning om nationen som hon associerades med var ofta påfallande lik den som konstruerades och visades upp på Skansen: ett Sverige av nedärvda traditioner rotat i ett bondesamhälle, där naturen spelade stor roll.

Nation var också något som kritikerna i Sverige tog fasta på när de diskuterade Lagerlöf. Oscar Levertin skrev i en text publicerad i *Svenska gestalter* (1903) om romanen *Jerusalem* att Lagerlöf skrivit ”den svenske bondens stora roman”:

Att intet af de nordiska rikena i den grad som Sverige varit ett bondens rike, är allbekant. Man kan fråga, om i något germanskt land allmogen så tidigt och så beständigt uppträdt som maktägande och klassmedvetet stånd. Att skriva den svenske bondens historia är att tränga ned till det djupaste och innersta lagret af Sveriges odling, grunden på hvilken allt annat hvilar.⁶²²

I *Jerusalem* skriver alltså Lagerlöf Sveriges historia, menar Levertin. Att hon har förstått den svenske bondens roll för nationen är enligt honom romanens stora bedrift. Levertin var inte ensam om att se Lagerlöfs förmåga att uttolka det nationella som en kvalitet. Även Fredrik Böök framhöll Lagerlöfs förmåga

att skildra det svenska. Han tog utgångspunkt i *Nils Holgersson* och betonade både Sveriges nationella egenart och Lagerlöfs estetiska:

Intet folk har ett hem så stort och skiftande och outtömligt på salar och kammare och utsikter som vårt; landet själft är en stor saga, och är det inte därför den stora sagoförtäljerskan blifvit vår? Vi behöfva icke som England med Kipling ty till kolonierna för att sagans under skall blomma; hos oss styra vildgässen i magisk fylking öfver furuskogarna in i den eviga sommarsolens förtrollande land [---].⁶²³

Enligt Böök är det alltså ingen slump att en författare som Lagerlöf hör hemma just i Sverige. Det är bara i ett land som ”själft är en stor saga” som en sagoberättare som Lagerlöf har förutsättningar att utvecklas. Som Bjarne Thorup Thomsen har framhållit ger Böök i denna text uttryck för ett komparativt perspektiv och jämför Sverige fördelaktigt med England, det vill säga att han låter Sverige överglänsa en av de politiskt och kulturellt mest inflytelserika europeiska staterna.⁶²⁴ Han lyfter också fram Sverige som *en* nation, som håller samman från Skåne till Lappland, även om landskapet skiftar.

Litteraturhistorikern och kritikern Johan Mortensen var i sin bok om Selma Lagerlöf i Bonniers serie *Svenskar* (1908) inne på samma spår som Böök:

Det djupaste draget i Selma Lagerlöfs författarelygne är också hennes svenskhet. Tillhörande en gammal Värmlandssläkt, berömd i svenska häfder sedan mer än tvåhundra år tillbaka, har hon djupa rötter i den svenska fosterjorden. Till kynne och uppfattning präglas hennes diktning af djup samhörighet med hennes eget folk.⁶²⁵

Mortensen stannar inte vid att säga att Lagerlöf ger uttryck för svenskt lynne, svensk natur och svensk hembygd. Han menar också att hon uttrycker en ”särskild sida av den nationella strömning, som i närvarande ögonblick genomgår Sverige”. Denna strömning spårar Mortensen till den politiska reformen 1865, då man i Sverige, som sista land i Skandinavien, gick över från ständsrepresentation till två riksdagskammare vars representanter valdes i folkval. Reformen hade till följd att bönderna blev en viktigare politisk faktor och att författare alltmer började intressera sig för Sveriges olika landskap. Mortensen menar att

man kan se detta redan under 1880-talet, men ”det är dock först med Verner von Heidenstam och Selma Lagerlöf, som denna riktning mot hembygdens lif växer ut till en hela landet famnande makt, för hvilken tusende och tusende röster skalla”.⁶²⁶

Det är alltså en rörelse från provinsialism till nationalism som beskrivs av Mortensen. Nationsbegreppet tar dock olika form hos de nämnda författarna. Medan Heidenstam ”berusas af [...] stormaktsdrömmarna” är det ”folket, landet, torfvan” som utgör nationen för Lagerlöf. Hon skildrar ”folksjälens i dess mystiska växt”.⁶²⁷ Själva serien *Svenskar*, i vilken porträttet av Lagerlöf presenterades, är i sig ett uttryck för den nationella strömning som beskrivs av Mortensen. Baksidestexten presenterar syftet med serien: ”Då ett folk samlar sig för att ta nya och friska tag i kampen för sina nationella uppgifter och mål”.

Enligt kritikerna var det alltså en kvalitet som värderades positivt att Selma Lagerlöfs diktning gav uttryck för en uppfattning om Sverige och det svenska folket. Hon presenteras också som en nationalskald. Den politiska utveckling som beskrivs av Mortensen, och det faktum att det nationella var en parameter i kritikernas mottagande av Lagerlöf, är viktiga aspekter för förståelsen av de hänvisningar till folk och fosterland som förekommer i breven från allmänheten. Man kan beskriva det som att en ny nationalkänsla växer fram vid denna tid. Den utmanade den militaristiska patriotismen som levde kvar exempelvis hos Heidenstam. En ny hembygds- och naturförankrad nationalkänsla lanserades som motkraft av Ellen Key, som kritiserade Heidenstam då han i *Om svenskarnes lynne* efterlyste en starkare nationell stolthet. Denna nya fosterlandskärlek saknade expansiva militära ambitioner och vilja att återupprätta ett ärorikt förgånget. Den byggde istället på folkkultur och förankring i natur och hembygd.⁶²⁸

En viktig bakgrundsfaktor till brevens hänvisningar till fosterland och det svenska folket är de samhällsförändringar som ägde rum omkring 1900 och de modernitetskritiska rörelser som växte fram under decennierna runt förra sekelskiftet. Ett förändrat sätt att se på själva begreppet ”folk” är också en viktig aspekt. Under romantiken ”uppfanns” ett folkligt förflutet, inte minst genom litteratur som gestaltade ett forntida, nordiskt bondesamhälle.⁶²⁹ Geijers bearbetningar av den isländska sagan kan ses som ett av många svenska exempel på detta, med ”odalbonden” som ett ideal.⁶³⁰ Historikern Lars Trägårdh framhåller att i Sverige fylldes folkbegreppet med nya betydelser från och med mitten av 1800-talet och folkrörelsernas framväxt. Inom dessa var idén om folket och

det folkliga inte förknippat med ett mytiskt förflutet, utan med sociala och politiska förändringar och betydelsen av folk försköts mot medborgare.⁶³¹ Industrialisering och urbanisering hade Sverige gemensamt med andra europeiska länder. Särskilda förutsättningar skapade dock den stora emigrationen och unionsupplösningen 1905. Unionsupplösningen ledde till en ”nordisk vinter” fram till första världskriget, menar historikern Ruth Hemstad. Inte bara förhållandet till Norge försämrades, utan även relationerna med Danmark, som man upplevde hade stöttat Norge, blev frostigare.⁶³² Unionsupplösningen drog också en definitiv skiljelinje mellan de olika nationsuppfattningar som nämndes ovan. Medan liberaler, som Lagerlöf, stödde unionsupplösningen var den förstås mer svårsmält för dem som redan tidigare hade sört Sveriges historiska förluster av territorier – exempelvis i samband med finska kriget 1808–09.⁶³³

Dessa samhällsförändringar skapade ett behov av nya nationella narrativ – ”ett nytt sinne för det svenska”, som Staffan Björck kallat det.⁶³⁴ De olika modernitetskritiska rörelser som uppstod vid denna tid kan sägas svara mot det behovet. I de många reformrörelser som växte fram runt sekelskiftet 1900 var någon form av modernitetskritik ofta en komponent. Ungdomsrörelsen under första decenniet av 1900-talet, där Lagerlöf ombads engagera sig, var ett sådant exempel. Hon medverkade bland annat i ungdomsmötet i Arvika 1912.⁶³⁵

Historikern Henrik Berggren menar att ungdomsrörelsen byggde på en folklighet tillsammans med en idé om en ny nationskänsla. Hans beskrivning av författaren Johan Nordlings skönlitterära skildring av två av rörelsens centrala profiler, Karl-Erik Forsslund (Karl-Olov Borgman) och Gustaf Ankar-crona (Sten Stålfelt), i *Siljan. En bok om Sveriges hjärta* (1907) sammanfattar tydligt bakgrunden till ungdomsrörelsen och det modernitetskritiska sammanhanget. De två vännerna möts i Stockholm och förenade i sin gemensamma avsky för storstadslivet slår de följe till Borgmans familjegård nära Siljan:

I Dalarna återfinner de ett annat Sverige; en harmonisk, pastoral idyll befolkad av värdiga, kraftfulla odalbönder i hembygdsdräkt, omgivna av sköna, hemslöjdade ting. Men de upptäcker också att denna värld är hotad av urartning och förskämning. Ungdomen bär inte längre sina sockendräkter utan konfektionskläder från Stockholm, den dansar till moderna societetslagdängor istället för äkta gamla polskor och skogen skövlas av bolagsplundrare.⁶³⁶

Ungdomsrörelsen var lokalt förankrad och dess idéfokus kunde skifta något, men gemensam var tanken om en förlorad gemenskap och behovet av att skapa en ny.⁶³⁷ Det fanns dock viktiga skillnader mellan ungdomsrörelsen i Värmland och i Dalarna, framhåller historikern Martin Stolare. I Dalarna betonades civilisationskritiken, som framkom i citatet ovan från Berggren, samt att det framtida, goda samhället var ett agrarsamhälle. Den värmländska ungdomsrörelsen vände sig snarare mot strid och klasskamp i samtiden och ville sprida en

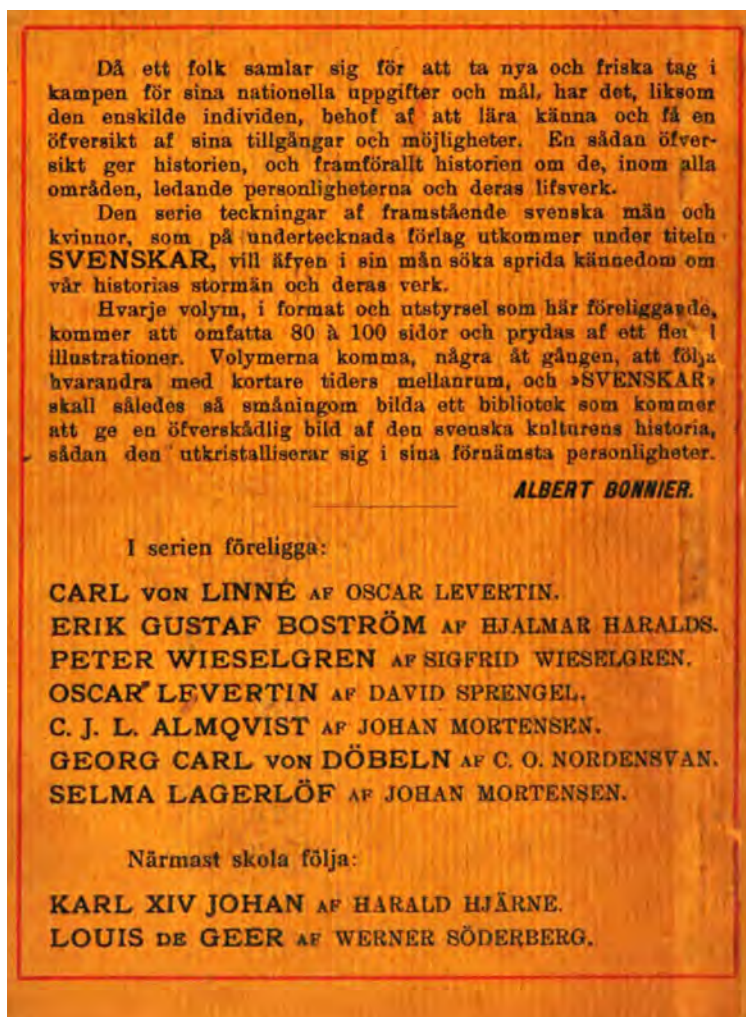

Bild på baksidan till serien "Svenskar" på Albert Bonniers förlag. Johan Mortensens volym om Selma Lagerlöf utkom 1908.

känsla av brödraskap över klassgränserna. Som Stolare formulerar det kan denna tanke ses som ett ”landsbygdsförankrat alternativ till socialdemokratien”.⁶³⁸ Även i andra rörelser vid denna tid betonades jordbrukets betydelse; den agrara och folkliga kulturen lyftes fram som ett ideal och en kontrast till konsekvenserna av industrialisering och urbanisering.⁶³⁹ I egnahemsrörelsen var det just bostädernas *svenska* karaktär som betonades: de skulle inte vara ”tarfliga efterrapningar af utländska herrskapsvillor utan svenska hem, sådana våra förfäder byggde”.⁶⁴⁰ Gemensamt för dessa rörelser är att naturen sätts i centrum, i motsatsställning till den pågående urbaniseringen. Modernitetskritikerna strävade istället mot vad Martin Kylhammar har kallat ett ”pastoralt ideal” där en balans mellan natur och kultur återupprättats.⁶⁴¹

Allmänhetens brev till Lagerlöf sträcker sig över en lång period, och sammanhanget kom förstås därför att förändras. Inte minst krigen hade stor betydelse för hur det nationella tolkades och uttrycktes. I samband med upplösningen av den norsk-svenska unionen 1905 avlöstes skandinavismen som idé av nationalistiska strömningar både i Norge och Sverige. Den tilltagande svenska nationalismen kom till uttryck redan i den nya utgåvan av *Läsebok för folkskolan* 1893, där de tidigare framträdande skandinaviska bidragen togs bort eller reducerades.⁶⁴² Skolan var ett viktigt verktyg för att utveckla en nationell samhörighet och läseboken *Nils Holgersson* (1906–07) iscensätter en ideal bild av nationen, där de olika landskapen binds ihop i en nationell gemenskap.⁶⁴³

Den nationalromantik som utvecklades i konst och litteratur från 1890 och framåt kan ses som en reaktion inte bara mot den tidigare förhärskande, av realismen och naturalismen influerade svenska åttitalismen, utan även mot en norsk kulturell dominans med Bjørnstjerne Bjørnson och Henrik Ibsen i spetsen.⁶⁴⁴ Enligt H. Arnold Barton kan man betrakta hela perioden från 1890 till 1920 som präglad av nationalromantiken, åtminstone för allmänheten, som inte följde framväxten av olika avantgarden som utmanade ”den storsvenska generationen”, som Lars Lönnroth och Sven Delblanc kallat 1890-talets författargeneration.⁶⁴⁵ I denna generation ingick Lagerlöf tillsammans med Heidenstam och Karlfeldt. De blev litterära makthavare under lång tid genom sina positioner i Svenska Akademien. Intressant nog är dock inte *Nils Holgersson* en romantisk eller nostalgisk skildring av Sverige, utan understryker snarare modernitet och teknisk utveckling.⁶⁴⁶ I kritikens diskussion av Lagerlöf under det första decenniet av 1900-talet var det emellertid inte denna tro på tekniska framsteg och modernisering som framhävdes.

I kulturellt hänseende uppfattades således Sverige som i underläge gentemot Norge. Skillnaderna som betonades mellan det norska och svenska var "det friska, unga frimodiga och demokratiska Norge" mot "den aristokratiska, men åldrande kulturnationen Sverige, besatt av sina nostalgiska minnen om fornstora dar".⁶⁴⁷ Just dessa drag kan man också säga att Lagerlöfs prosa ger uttryck för: hon skrev historiskt i *Drottningar i Kongahälla* och skildrade den svenska bundenheten vid hembygden och naturen exempelvis i *Jerusalem*. Men det agrara och fattiga Sverige beskrevs även som i underläge i förhållande till det mer framgångsrikt urbaniserade och industrialiserade Danmark.⁶⁴⁸ Statistikern Gustav Sundbärg, som ledde den svenska emigrationsutredning som tillsattes 1907, ägnade delar av sitt betänkande 1913 till att positionera Sverige i Skandinavien. Sundbärg beskrev behovet av en nationalkänsla över klassgränserna, men också svenskens brist på nationell stolthet och tillhörighet. Mest karaktäristiskt för svensken var ett "naturintresse" utan "nationalkänsla".⁶⁴⁹ Dansken däremot, var till skillnad från svensken patriotisk, och studerade hellre människan än naturen.⁶⁵⁰

Den nya läsebok som utgavs av Alfred Dalin och Fridtjuv Berg 1906–1911 innehöll fristående verk av Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Anna Maria Roos och Sven Hedin. Dessa bidrog tillsammans till att förmedla en ny bild av Sverige och gav till stor del uttryck för en annan idé om svenskhet som hade mer med hemmet och hembygden att göra. Den äldre, konservativa och monarkistiska nationalkänslan levde i viss mån kvar, exempelvis i Heidenstams *Karolinerna* (1897–98) och *Svenskarna och deras hövdingar* (1908–1910),⁶⁵¹ men parallellt växte det fram en ny folklig fosterlandskärlek, med Ellen Keys ord i "Om patriotismen" (1897): "den djupa, skygga, ordknappa, skrytfria fosterlandskärleken, den jordbundna, skogsdoftande hembygds-känslan, hvilken – som hvarje stor kärlek – är en lidelsefull stillhet, en ödmjuk stolthet, en smärtsam salighet".⁶⁵² Det är just denna kvalitet, denna jordbundna, skogsdoftande hembygds-känsla som både Levertin och Mortensen såg hos Lagerlöf.

Detta sammanhang är nödvändigt för att förstå de olika sätt på vilka läsarna hänvisar till "folk", "fosterland" och "nation" i breven till Lagerlöf. Två huvudsakliga tendenser kan urskiljas. Den första är Lagerlöf som "hela folkets kära vän". Detta är den största kategorin och den motsvarar den hembygdsförankrade och naturorienterade fosterlandskärleken. Den är en av 1890-talets författare allmänt omfattad och inte tydligt politiskt kodad fosterlandskärlek; den förekommer även i Heidenstams *Karolinerna*, trots att den även kan

förknippas med en storsvensk, extern nationalism. Som Hjalmar Söderberg skrev i sin recension beskrev denna historiska skildring också ”den känsla för hemmet och allt vad hemmet är, som är fosterlandskärlekens kärna”.⁶⁵³ I breven förekommer den både i mer allmänt hållna utsagor där Lagerlöf kopplas till folk, fosterland och hembygd och i brev från emigranter som genom Lagerlöfs verk tycker sig höra hemlandets röst.

Den andra tendensen är en borgerlig och militaristisk nationalism. Dessa två tendenser kan beskrivas med hjälp av historikern Christer Strahls distinktion mellan intern och extern nationalism: borgerlighetens krav på starkt försvar och skydd mot yttre fiender kan liksom den äldre storsvenska nationsuppfattningen beskrivas som *extern*. Socialdemokratin stod istället för en *intern* nationalism, där sociala reformer skulle förena klasserna.⁶⁵⁴ Den sistnämnda är inte särdeles väl representerad i breven till Lagerlöf. Men den interna nationalismen kom också till uttryck exempelvis i ungdomsrörelsens ambition att skapa en ny nationell gemenskap.

I breven saknar formuleringarna om ”det svenska folket” ofta direkt politisk koppling. Fastän människor i alla samhällsklasser skrev till Lagerlöf var breven från arbetare och fattiga människor på landsbygden främst böner om ekonomisk hjälp. De är i allmänhet brev som snarare åberopar en individuell livshistoria än en kollektiv, nationell identitet. Socialister försökte heller inte genom breven värva Lagerlöf för sin sak i samma utsträckning som de borgerliga gjorde. Författaren förknippades uppenbarligen inte med socialismens idé om klasskamp. Det finns däremot exempel i brevsamlingen på att konservativa kunde uppfatta Lagerlöf som en bundsförvant. Men allra tydligast framträder i breven en hembygdsförankrad och naturorienterad fosterlandskärlek utan explicita politiska förtecken.

I det följande ges några exempel både på denna hembygdsförankrade och naturorienterade fosterlandskärlek, som syftade till en ny gemenskap inom nationen, och på den externa, försvarsivrande nationalismen, såsom dessa hållningar kommer till uttryck i breven till Lagerlöf.

Folk och hembygd i hyllnings- och läsarbrev

Först ska sägas att det finns ett retoriskt sätt att skriva in folket, hembygden och fosterlandet i breven som inte så lätt låter sig läsas som uttryck för någon särskild nationell identitet. Allmänna hänvisningar till vad Lagerlöf gett ”det

svenska folket” är exempelvis vanliga. Detta framstår närmast som en retorisk konvention i breven. Man beskrev Lagerlöf som ”Sveriges största kvinna” eller ”hela folkets kära vän”. Dessa formuleringar tyder för det första på att det låg nära till hands för brevskrivarna att tänka i termer av folk och nation. För det andra visar dessa frekventa formuleringar möjligen också på att de vanliga läsarna, precis som litteraturkritikerna, uppfattade att Lagerlöf hade en särskild förmåga att skildra folket och fosterlandet. En tredje möjlighet är att brevskrivarna läst litteraturkritiken och påverkats av den, men det mesta tyder på att få brevskrivare hade tagit del av litteraturkritik. Som beskrevs i kapitel 2 var det snarare en mediebild bestående av hemma hos-reportage och intervjuer i veckotidningar man förhöll sig till. Dessa kunde förstås också bidra till att placera Lagerlöf i relation till den hembygd och den natur som var central för fosterlandskänslan, som exempelvis i bilder från en artikel i *Vecko-Journalen* om filmatiseringen av *Dunungen* där Lagerlöf avbildas på Mårbacka med hästen Brunte.⁶⁵⁵

Men det förekommer också att idén om det svenska folket utvecklas lite mer utförligt i breven. Alice Thunberg, modersmålslärlarinna i Uppsala, skrev att hon läst en bok som framkallat samma känsla som då hon läste *Gösta Berlings saga* och *Jerusalem*.⁶⁵⁶ Det var Frédéric Mistral's *Mes origines. Mémoires et récits* (1906).⁶⁵⁷ Mistral fick Nobelpriset i litteratur 1904 (delat med José Echegaray). Nobelprismotiveringen fångade några av de skäl som kanske gjorde att Thunberg kom att tänka på Lagerlöf. Mistral fick priset för det ”ursprungsfrika, snillrika och sant konstnärliga i hans diktning, som troget avspeglar hans hembygds natur och folkliv”.⁶⁵⁸ Ursprunglighet och hembygdens natur och folkliv var återkommande aspekter i receptionen av Lagerlöf. Thunberg menar att Mistral liksom Lagerlöf kan ”materialisera och göra för människor, som ej själva ha den förmågan, en folksjäl mera förnimbar”.⁶⁵⁹ Som författare har alltså både Lagerlöf och Mistral förmågan att genom sin litteratur frammana en folklig, nationell identitet. Det kan här finnas anledning att påminna sig om Benedict Andersons formulering att romanen tillsammans med tidningen var de främsta medierna för förmedling av en nationell gemenskapskänsla vid denna tid.⁶⁶⁰ Att Thunberg även väljer uttrycket ”folksjäl” pekar också tydligt mot att arvet från romantiken levde kvar. Liksom hos Herder tycks ”folksjäl” här syfta på en organisk gemenskap, sprungen ur den plats där folket hör hemma.

Ett annat intressant exempel som tydliggör hur Lagerlöf kunde kopplas

till det nya behov av nationell identitet som nämndes inledningsvis är ett hyllningsbrev från Gustaf Ankarcrona i samband med författarens 50-årsdag 1908:

I det jubel varmed ni idag hyllas i den tacksamhet som från ett helt folk ur varma hjärtan strömmar Eder tillmötes ville jag härmed få instämma. Jag ber få göra det som en ringa son av vårt gemensamma Sverige, vars pånyttfödda självkänsla och kraft Ni främst varit med om att tända. Jag ber att få göra det som en ringa arbetare för det folks och de bygders framtid, där Ni själv valt Edert nya hem. [---] Och vad högsläktade svenska gestalter, i ondt och godt, som mötte mig i Gösta Berling, poeten, och Lilliecronas hem – ja, det kanske Ni kan förstå då jag nämner att hela min barndom var fylld av min faders berättelser och sägner om hans barndoms sagofyllda herrgårdsliv kring Uppländska Mälarbygden att mina egna barndomsminnen äro ljusa herrgårdsminnen med gästfria salar och gården fylld av bjällerklang om nätterna och ungdomens jubel i sommarens ljusa tid.⁶⁶¹

Ankarcrona var nationalromantisk konstnär och som nämnts ovan engagerad i ungdomsrörelsen liksom i den tidiga hembygdsvården, det vill säga i den rörelse som skapade nationell identitet genom insamling av folkligt kulturarv. Han var utgivare av tidskriften *Siljan*, organ för ungdomsrörelsen i Dalarna 1904–07.⁶⁶² Motståndet mot emigrationen var en viktig drivkraft, liksom kritik av urbaniseringen som en av de bakomliggande orsakerna till att människor flyttade. Ankarcronas formulering om ”det gemensamma Sverige, vars pånyttfödda självkänsla och kraft Ni främst varit med om att tända” tyder på att han såg Lagerlöf som en bundsförvant i att arbeta för denna nya, nationella självkänsla. Att det är en pånyttfödd nation han vill se visar att det knappast är fråga om en konservativ hållning som kommer till uttryck hos Ankarcrona.

Fastän den kritik mot alkoholism och kulturell förflackning som ungdomsrörelsen gav uttryck för kunde delas av högern, var ungdomsrörelsen i både Värmland och Dalarna snarare vänsterorienterad, om än partipolitiskt obunden, och ”avvisande till aggressivt vapenskrammel i samband med unionsupplösningen”, som Henrik Berggren skriver.⁶⁶³ Även historikerna Samuel Edquist, Åsa Linderborg och Fredrik Skott konstaterar i sina studier av godtemplar-

rörelsen, socialdemokratisk historieskrivning respektive folkminnesforskning att intresse för allmogen hade en stark förankring i socialdemokratien.⁶⁶⁴ Bland dem som i likhet med Ankarcrona var engagerade i hembygden fanns det ingen motsättning mellan det provinsiella och det nationella.⁶⁶⁵ Kärleken till hembygden och fosterlandet hörde samman.

Emigranternas hemlängtan

Lagerlöf fick många brev från emigranter, framför allt från USA.⁶⁶⁶ Berggren menar att synen på emigrationen skilde sig åt mellan konservativa och radikaler. För den ”storsvenska nationalismen” var utvandringen ett uttryck för bristande fosterlandskärlek. Radikaler både inom högern och vänstern framhöll istället den sociala och ekonomiska bakgrunden till emigrationen.⁶⁶⁷ Många svenska brevskrivare ger uttryck för en känsla av att ingå i ett folk med specifika egenskaper, samt för en uppfattning av att Lagerlöf förmår ge röst åt och tala till detta folk. I breven från emigranterna är föreställningen om att ingå i ett folk mer frånvarande; genom emigrationen har man delvis utträtt ur detta folk, och breven från emigranter på 1930- och 40-talen är ibland också skrivna av andra generationens invandrare i USA.

Brevet var givetvis det viktigaste medlet för att upprätthålla kontakten med hemlandet; emigrationen var en viktig drivkraft för vanliga människors brevskrivande. I sin bok *Mot löftets land* (1995) redovisar historikern Ulf Beijbom den statistik som förts i Danmark sedan 1872 över brev i båda riktningarna USA–Danmark: ”Enligt denna unika källa sändes som mest nära 1,8 miljoner amerikabrev per år till det ur emigrationssynpunkt obetydliga Danmark.”⁶⁶⁸

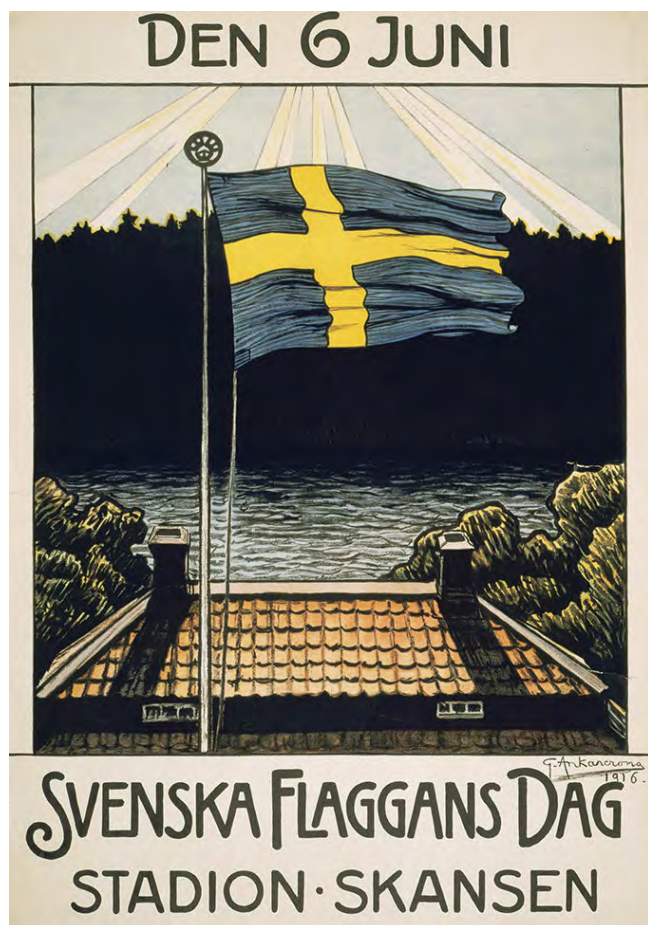
Breven till Lagerlöf skiljer sig förstås från brev som skickades från USA till anhöriga i hemlandet. De innehåller personliga historier, men förhåller sig också till författaren som en offentlig och högt beundrad person. Gemensamt för dessa brev är knappast någon idé om nationen i abstrakt mening. De ger snarare uttryck för minnen av hem och hembygd och en längtan efter att återse denna hembygd. Genom sina verk hjälper Lagerlöf människor som utvandrat från Sverige ”att åter få se hem och fosterland”, som en brevskrivare uttrycker det: ”Det är en stor känsla, ett skönt lugn. Många har jag träffat långt där borta som älska dig och hvad du gifvit oss.”⁶⁶⁹ Lagerlöf ger röst åt hemlandet, men denna röst är ofta mycket starkt förknippad med hembygd snarare än med en större nation. En värmlänning som ”vistats i den nya världen” i nio år

skriver 1928 att han ”just läst *Mårbacka* och den har haft ett stort inflytande på mig – den har hjälpt mig att framkalla minnen från min barndom på ett underbart sätt”. Han fortsätter: ”I Edra skrifter har Ni visat en så genuin kärlek för Värmland och den känslan för ’Kronan bland Svea Rikes länder’ delar jag med Eder.”⁶⁷⁰

Här hänvisar alltså brevskrivaren till sången ”Ack Värmeland du sköna”.⁶⁷¹ Han avslutar med förhoppningen att ”det ej dröjes alltför länge innan jag blir i stånd att återse hemjorden”.⁶⁷² Det är tveksamt om detta brev alls förmedlar någon idé om Sverige som nation – här är det snarare mycket lokalt förankrade minnen som lyfts fram. På ett liknande sätt framhålls hembygden i breven från den emigrerade värmlänningen Nils Forsberg, som bott i USA i över 30 år. Hans skrev flera brev till Lagerlöf 1910–12. Ett av dem kommenterar intressant nog Sundbärgs tankar om det svenska folket som nämndes tidigare. Forsberg skriver:

I det svenska folklynnnet av Gustav Sundbärg, framhålles bristen på psykologi hos svenska folket [...] ”Svenskarna intresserar sig icke för människor”, säger han. Detta påstående kan aldrig hålla stånd i Värmland och ega tillämpning på dess infödda befolkning? Enligt nämnde Sundbärg hava granar och grönska, rönnar och björkar m.fl. träd värde nog för svenska sångare och författare att av dem besjungas och beskrivas, men icke människorna, som bo under dessa träd. Varelsor med sjäsliv är ingenting för svensken. Danskarna, finnarna och norskarne däremot äro särdeles psykologiskt anlagda och fundera över vad som bo i en människa.⁶⁷³

Genom en lång anekdot från sin barndom kommer han till slutsatsen att ”de i Värmland åtminstone kunna både intressera sig för sina medmänniskor och studera dem lika gott som andra länders folk”.⁶⁷⁴ Här förefaller nationen Sverige vara kulturellt heterogen, och ett karaktärsdrag som möjligen är giltigt för somliga delar av Sverige är det inte nödvändigtvis för samtliga. Detta påminner om bakgrunden till Lagerlöfs uppdrag med *Nils Holgersson*, nämligen att skriva en samlad berättelse om Sverige där olika landskap bildade en helhet. Forsberg nämner inte begreppet fosterland, och även om hembygdskärleken kunde ses som en del av fosterlandskärleken, så är detta åtminstone inte direkt avläsbart i hans brev.

Affisch till det första firandet av Svenska flaggans dag år 1916 av Gustaf Ancarcrona (1869–1933).

Lagerlöf visste att hon hade en stor läsekrets bland svenska emigranter i USA och också bland amerikaner som läst henne i översättning. Den svenske journalisten och författaren Jacob Bonggren (1854–1940) skickar från Chicago ett brev till Lagerlöf för att å en kvinnoklubbs vägnar gratulera både till Nobelpriset och till invalen i Svenska Akademien:

Högt Ärade Doktor Lagerlöf!

Det har gladt Edra beundrare här, hvaraf jag är en, att höra det Ni först erhöill det literära Nobelpriset och så nu senast blef invald i

Svenska Akademien. Hvad jag tänker om Er varit i koncentrerad form uttryckt i härvarande kvinnoklubbs lyckningsskrivelse; jag fick i uppdrag att formulera dess medlemmars tankar, och de instämde till fullo i hvad jag skref. Originalmanuskriptet bifogas här. Hvad jag tänker om Ert inval i vårt lands vittra areopag ser Ni af en artikel i Sv. Amerikanaren; jag har sändt det numret i korsband, men bifogar nu för säkerhetens skull artikeln i urklipp. Vi äro stolta öfver Er; vi ha allt skäl därtill.

Jag får väl nu presentera mig själf. Jag har i de senaste 32 åren tillhört Chicagotidningen Svenska Amerikanarens redaktion [...].⁶⁷⁵

Anna Williams har visat hur en svenskamerikansk intellektuell som Bonggren förde in, informerade och värnade om svensk litteratur via en kulturell infrastruktur som han delvis själv utvecklade.⁶⁷⁶ De svenskamerikanska breven i samlingen styrker Williams resultat när det gäller intellektuella svenskamerikanska miljöer och spridningen av svensk litteratur. Försändelserna förmedlar ofta, precis som Bonggren, en stolthet över Lagerlöf. Hon läses brett: hemma, i skolan, i svenskamerikanska föreningar, läsecirklar och i kvinnoklubbar. Flera brevskrivare är fattiga arbetare (som dock i regel inte ber om ekonomisk hjälp), andra har medelklassyrken som lärare. Det händer också att föreningar och skolor ber Lagerlöf att skicka hälsningar.

Den 12 februari 1933 höll hon ett uppmärksammat tal till en amerikansk radiopublik. Talet trycktes bland annat i *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* dagen efter och flera andra dagstidningar gav referat.⁶⁷⁷ Talet inleds med en beskrivning av hur hennes röst färdas ut i mörkret och över Atlanten. Rösten blir som en förlängning av personen Selma Lagerlöf, som om det är hon själv som flyger över landskap och hav: ”Och nu, då överfärden är gjord, måste min röst liksom alla andra fattiga emigranter, göra reda för vem den är, berätta, att den tillhör en gammal svensk kvinna, som aldrig har varit i Amerika men som under hela sitt långa liv har mottagit lärdomar och gåvor därifrån.” Genom detta retoriska grepp gör Lagerlöf identiteten som emigrant, främling i ett nytt land, till sin. Hon berättar sedan sagan om Amerika, hur hon som barn hört att det är ett land ”där ingen är fattig, för träden bär guldlöv”. Hon hör också talas om Amerikafebern, som gör folk sjuka av längtan efter det förlovade landet. Har man fått den måste man resa dit om man inte vill dö. Amerika framstår som ett undrens land: ”Det var omätligt rikt, det kom folk

att dö av längtan, och då små svenska bondpojkar kommo dit, skulle de växa upp till att bli så mäktiga som kungar”, sade hon. Därefter berättar hon om de fantastiska uppfinningar som kommit från Amerika, bland annat skriv- och slättermaskinerna.

Hon gör också Amerika till sinnebild för en ny mänsklighet i kraft av sina insatser för medborgerliga rättigheter och för internationellt fredsarbete. Lagerlöf formulerar sig dock här ganska vagt. Hon syftar sannolikt på det ekonomiska bistånd som utgick från USA till Tyskland efter första världskriget: ”Här skulle inte komma hämnd och straff, det skulle bli försoning och nåd. En stor välvilja skulle utbreda sig bland folken.” Men när depressionen kom var det slut med biståndet. ”Vädjan till Amerika”, som är talets titel, gäller alltså förhoppningen om att ”den stolta tro på mänsklig godhet, den vidgande känslan av samhörighet [...] skall komma tillbaka”, även i 1930-talets kris.

Talet fick en enorm respons i USA. Den 14 februari skriver en emigrant i Massachusetts:

Som vi hade glädjen att höra edert tal på radio i söndags, ville jag tala om att edert röst var så klar och naturlig, som om ni varit i rummet, och så god engelska! Vi har läsit många af Fröken Lagerlöfs berättelser. De har böckerna här i Worcester Public Library, både på svenska och engelska, och har läst alla jag kan få tag uti. Barbara sex år, tycker mycket om sagorna. Hon lyssnade också och var förvånad att Fröken Lagerlöf talade Engelska från Sverige.⁶⁷⁸

Flera vittnar om att det gjorde stort intryck att ha hennes röst i rummet. En man i Cleveland skriver:

Jag tar mig friheten att skriva några rader, och tacka för det trevliga tal vi fick höra över radio i dag klockan (2) vi satt i vårt frontroom – och lyssnade, vi hörde så tydligt varje ord, det var någonting underbart att höra från gamla landet som det är (30) år sen vi lemnade, vi riktigt fick tårar i ögonen, både jag och min hustru, vi hoppas att få höra mer af samma röst [...] ⁶⁷⁹

Det var som att plötsligt få en direktlänk till hemlandet som man kanske inte varit i på 30 år. Men de amerikansvenskar som hört talet var besvikna över att

hon inte talade svenska. En författares röst kan spela stor roll för lyssnarnas upplevelse; det är inte främst talets innehåll som berör dem, utan den nästan kroppsliga länk som närvaron av Lagerlöfs röst i rummet skapade. Att talet hölls på engelska störde en del av de svensktalande lyssnarna, men hade fördelen att andra generationens invandrare, som nästa brevskrivare, kunde lyssna och förstå.

De flesta reaktionerna på radiotalet är skrivna på engelska av svenskättlingar, som i många fall var amerikaner från födseln. En del försökte, trots att Lagerlöf talat engelska och trots att de egna svenskkunskaperna inte var finslipade, uttrycka sin hyllning till Lagerlöf på hennes eget språk:

Dyra Fröken Lagerlöf;

Jag hoppas att Fröken Lagerlöf för ursäkta mig. Jag är en svensk doctor av medecin som practiserar i norda New York State nära Montreal. Den staden är i bergen och snuen [snön] är så mycket in vintrena att det är hårt att tjöra automobil. På February 12 så kom edert välkomnade ock mycket väntat för tal över radioet. I mit [?] var det så tydligt att jag trodde ni var i en stol några fot från mig. Jag hoppas att ni är intresserad in att edert tal var så tydligt ock en glädje till många. Jag ville vara mycket tacksam om jag kan vetta att ni far detta brevet.

One of your admirers,

H. Hamilton Cooke, M.D, PhD⁶⁸⁰

Det framgår inte explicit av brevet om denne brevskrivare är uppvuxen i USA eller Sverige, men det är tydligt att hans svenska språkkunskaper är bristfälliga. I detta brev betonas inte heller hemlängtan, och av naturliga skäl är det inte hemlängtan som står i centrum i brev från svenskamerikaner som vuxit upp i USA, men bandet till Sverige betonas ändå.

Den ekonomiska krisen 1933 står i centrum i Lagerlöfs tal, och är även på olika sätt närvarande i breven. I ett kort uttalande i tidskriften *Allsvensk samling* som utgavs av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet (1914–1971) vänder sig Lagerlöf till de utvandrade kvinnorna. I korthet går hennes hälsning ut på att svenskorna är väl rustade för att möta 1930-talets depression:

En hälsning från Selma Lagerlöf.

Till de svenska kvinnorna i Amerika ville jag överbringa en hälsning:

Ni kan nog förstå, att vi hysa oro för Er skull, vi, som bo kvar i det gamla landet, när vi höra talet om den myckna nöd, som råder i Ert nya hemland. Men vi åtminstone, som leva ute på landsbygden, vi kunna ändå inte tro, att det står så illa till med Er. Vi känner ju till de små stugorna vid väggkanten, vid skogsbrynet, vid insjöstranden, där de flesta av Era mödrar och mormödrar en gång framlevde livet i tungt arbete.

Selma Lagerlöf.

Vi har sett de fattiga tegarna, de mörka uthusen och det torftiga bohaget, och vi veta, att från allt detta bär Ni med Er ett arv av tålmod, seg kraft och vilja att uthärda. Därföre hysa vi tillit till Er, vi tro, att Ni med Guds nåd skall kunna reda Er bättre än andra, att Ni skall rädda både Er själva och dem, som stå Er nära, från undergång.

Mårbacka, 23 mars 1933.

Selma Lagerlöf

— 9 —

Hälsning från Selma Lagerlöf till de svenska kvinnorna i Amerika. Publicerad i Allsvensk samling 1933.

Men vi åtminstone, som leva ute på landsbygden, vi kunna ändå inte tro, att det står så illa till med Er. Vi känner ju till de små stugorna vid väggkanten, vid skogsbrynet, vid insjöstranden, där de flesta av Era mödrar och mormödrar en gång framlevde livet i tungt arbete. Vi har sett de fattiga tegarna, de mörka uthusen och det torftiga bohaget, och vi veta, att från allt detta bär Ni med Er ett arv av tålmod, seg kraft och vilja att uthärda. Därföre hysa vi tillit till Er, vi tro, att Ni med Guds nåd ska kunna reda Er bättre än andra, att ni ska rädda både Er själva och dem, som stå Er nära, från undergång.⁶⁸¹

De flesta av dem som utvandrat till USA kom förstås från fattiga förhållanden och hade erfarenhet av hårt arbete som krävde ”tålmod, seg kraft och vilja att uthärda”. Att de svenska kvinnorna skulle vara särskilt rustade, ”bättre än andra”, uttrycker en tanke om en gemensam erfarenhet och kulturell gemenskap

som sträcker sig utanför Sveriges gränser och särskiljer svenskarna (i detta fall svenskorna) på ett positivt sätt. Liksom i Lagerlöfs kända tal ”Hem och stat” (1911) är det kvinnornas arbete som betonas och som fungerar samhällsbärande.⁶⁸²

Just när det gäller de emigrerade svenskarna finns en intressant spänning mellan det nationella och internationella. Medan Lagerlöf i denna text verkar betrakta svenskarna i USA som svenskar har forskare som H. Arnold Barton och Dag Blanck betonat att amerikansvenskar måste uppfattas som en grupp i sin egen rätt och inte bara som svenskar som råkade bo i USA.⁶⁸³ Ett brev tar upp denna komplexa fråga om svenskamerikansk identitet. Det är en kvinna som skriver 1926 från New Mexico. Hon skrev först ett brev i september och tackade Lagerlöf för ”all den glädje jag haft af att läsa de af Edra böcker som nått mig här i New Mexico, antingen på svenska eller på engelska”.⁶⁸⁴ I december skrev hon ytterligare ett brev och tackade för det foto av Lagerlöf som hon fått. Hon berör i detta brev svenskamerikanens position mellan det svenska och amerikanska:

Det ar svårt för mig att fatta hur man kan glömma sitt hemland och de ideal, som varit grundvalen till ens utveckling, och som lärt en förstå det nya landets ideal. Vi, som dragit bort från barndomslandet, äro länkar af förståelse mellan det gamla landet och det nya. På sådana länkar måste den världsförståelse byggas, som, i min mening, är absolut nödvändig för släktenas framtida utveckling.⁶⁸⁵

De ideal som finns med från hemlandet betonas, men samtidigt också att dessa är en förutsättning för att förstå det nya landet. Tanken om svenskamerikana som en länk mellan Sverige och USA är en annan än den som uttrycks i Lagerlöfs hälsning i *Allsvensk samling*. Där betonades svenskhetens fördelar i ett främmande land, medan brevet ovan snarare tecknar en ömsesidighet mellan de två nationerna. Dessutom lyfter avsändaren fram en ”världsförståelse”, som kanske kan tolkas som ett globalt medvetande som emigranten är särskilt väl ägnad att utveckla.

Den hotade nationen

Som framgått fanns det skilda sätt att uppfatta svenskhet och fosterland vid denna tid. Det fanns en modernitetskritisk hembygdsförankrad nationskänsla som vände sig mot olika slags inhemska hot, såsom industrialism, emigration och urbanisering, och som sökte nationens folkliga rötter i insamlande och bevarande av kulturarvet. De flesta av breven som rör den ruralt och regionalt förankrade fosterlandskänslan härrör från de första decennierna av 1900-talet, liksom de uttalanden från kritiker som betonade Lagerlöfs förankring i allmog och fosterjord. I emigranternas brev är också den regionala kopplingen stark, det vill säga länken till det Sverige som representerades av deras hembygd. De som skrev brev till Lagerlöf från USA var i allmänhet mindre intresserade av nationen än av den specifika plats där de hade sina rötter. Som tidigare framhållits var varken ett intresse för att bevara sin hembygd eller andra typer av nationalism med nödvändighet konservativt. Men nationalismen har samtidigt en stor betydelse för det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets konservatism.

Längre fram under 1900-talet framträder andra stråk i de föreställningar om nationen och svenskheten som breven förmedlar. Under de första decennierna av 1900-talet började "ras" framträda som en viktig aspekt av synen på folket och rasbiologin etablerades som en forskningsgren under 1920-talet. Samtidigt växte en militaristisk nationalism fram både före första världskriget och i mellankrigstiden. I ett vetenskapligt sammanhang kunde också Sverige beskrivas som en plats där olika "folktyper" levde. Rashygien ville slå vakt om en etniskt sammanhållen nation och skydda den från degenererade element. Den militaristiska nationalismen var inte på samma sätt inriktad på inre hot, utan på att med militära medel skydda nationen från attacker utifrån, även om en enskild person förstås kunde omfatta båda dessa synsätt. Vi återkommer strax till de konservativa rösterna som kan urskiljas i breven. Först något om Herman Lundborgs brev till Selma Lagerlöf i syfte att engagera henne i det rashygieniska projektet. Vi väljer att kommentera detta brev, fastän det inte kommer från allmänheten, av det skälet att det uppmärksammats i olika sammanhang utan att brevmaterialet riktigt fått komma till tals.

När Lundborg blev föreståndare för Statens institut för rasbiologi i Uppsala 1922 hade detta föregåtts av många års arbete, inte bara inomvetenskapligt utan också publikt. För att skapa intresse för rasbiologin engagerade Lundborg kän-

da personer och arrangerade olika evenemang. Ett av dem var ”Den svenska folktypsutställningen” som ägde rum i maj 1919.⁶⁸⁶ I hans brev till Lagerlöf framgår att han vänder sig till henne på grund av vad han uppfattar som ett gemensamt intresse: att beskriva det svenska folket – han vetenskapligt, hon litterärt. Så här skriver han:

Vi veta alla, att Doktorn hyser ett mycket stort intresse för det svenska folket och dess kultur. På grund härav vågar jag komma med en hemställan. Det gäller en nationell sak: den svenska folktypsutställningen till vilken jag tagit initiativet. Jag och de föreningar som stå bakom mig, vilja i största möjliga mån väcka svenskarnas intresse för det egna folket. Genom donatorer, Anders Zorn, universitetskanslern o. a., har utställningen blivit ekonomiskt säkerställd, men vi sträva också efter moraliskt understöd från åtskilliga andra håll. En utväg att ådagalägga detta är utskänkandet av hederspris. Professorerna Retzius och Fürst, Greve Eric v. Rosen och några andra ha överlämnat till oss en del [?] arbeten för detta ändamål.

Det skulle göra god nytta, om en om det svenska kulturlivet så nitälskande kvinna som Doktorn ville göra detsamma. Om Doktorn villfar min hemställan, skulle värdet betydligt förhöjas, om Ni egenhändigt ville skriva: Hederspris vid Svenska folktypsutställningen 1919 skänkt av _ _ _.⁶⁸⁷

Utställningen turnerade i fem svenska städer, bland annat Stockholm och Göteborg, och besöktes enligt uppgift från Lundborg av 40 000 personer.⁶⁸⁸ Selma Lagerlöf var också själv porträtterad på utställningen liksom Anders Zorn. Lagerlöf svarade inte förrän utställningen var över, bad Lundborg om ursäkt för detta och erbjöd sin hjälp vid senare tillfälle.⁶⁸⁹

Lundborg kontaktade också Lagerlöf i samband med en pristävlan i *Svenska Dagbladet* som han anordnade sommaren 1921 för att få bilder som exemplifierade ”den svenska idealtypen”. Bland annat hade de fått in ”bilder av en mycket vacker ’Fryksdalstös’, som värdigt skulle kunna stå modell till Doktors ’Stormmyrtös’”, skriver han. Han vill också att Lagerlöf ska skänka ”ett extra pris till tidningen: ett arbete med egenhändig påskrift att det är för detta ändamål”.⁶⁹⁰ Han föreslår även i ett senare brev samma år att för-

fattaren någon gång ska skriva en novell eller berättelse ”med rashygieniska motiv, tolkande vår tacksamhet mot förgångna släkten och vårt ansvar mot tillkommande”.⁶⁹¹ Lundborgs brev till Lagerlöf och hans försök att få henne att stödja hans verksamhet bekräftar den bild av hans framgångsrika publika arbete för att sprida rashygien som lyfts fram av tidigare forskare. Att just Lagerlöf och Zorn tillfrågades till utställningen var inte heller en slump. Maria Björkman och Sven Widmalm har framhållit att det i utställningen fanns en glorifiering av folket och hembygden som exempelvis kom till uttryck i ”typer” från Dalarna, inte olika dem som Zorn avbildade i sin konst.⁶⁹² Ett liknande nationalromantiskt anslag som Zorn representerade kan ses i många av Lagerlöfs böcker, exempelvis *Jerusalem* med dess avbildning av de kraftfulla och självägande dalabönder.

Periodvis har olika landskap fått symbolisera det svenska. Konstvetaren Jeff Werner skriver att ”Värmland och Dalarna tidigt uppfattades som ursvenska områden” och Värmlands betydelse förstärktes genom landskapets långa litterära tradition och Rackstadsgruppens måleri, medan Dalarna dels bar på ett ”storsvenskt” arv genom Gustav Vasa, dels hamnade i centrum genom Carl Larssons och Anders Zorns konstnärskap.⁶⁹³ Den ”djupa, skygga, ordknappa, skrytfria fosterlandskärleken, den jordbundna, skogsdoftande hembygds-känslan” som Ellen Key skriver om var alltså på intet sätt oförenlig med de rasbiologiska idéer som allt tydligare artikulerades under 1910- och 20-talen. När Lundborg skriver om en vacker ”Fryksdalstös” är det till en hembygdsförankrad och nedärvd svenskhet han refererar.

Medan rashygienen ansåg sig värna nationens inre hälsa och homogenitet kunde som sagt hotet mot nationen också ta form som en yttre fiende. Christer Strahl beskriver det tidiga 1900-talets nationalistiska konservatism som en reaktion mot de krav på demokratisk reformering som kom från socialdemokratin och från radikala liberaler.⁶⁹⁴ På detta sätt kan även den konservativa nationalismen beskrivas som en intern nationalism som bland annat vänder sig mot klasskamp eller kvinnors rösträtt. Men enligt Strahl var det externa perspektivet dominerande inom konservatismen, medan det interna dominerade socialdemokratin.⁶⁹⁵ I de brev som tydligt uttrycker en konservativ politisk syn är också den externa nationalismen framträdande, liksom avståndstagandet från klasskamp och kvinnors rösträtt. Brev från avsändare som uttrycker politiskt konservativa och nationalistiska uppfattningar förekommer från början av 1900-talet och fram till och med 1930-talet, men före

och under första världskriget samt under mellankrigstiden blir breven alltmer inriktade på externa hot.

Ett exempel på ett tidigt brev av detta slag skrevs i januari 1912 av Helfrid Cederblad, född friherrinna Hermelin:

Ingen har f.n. Sveriges öra såsom Ni. Och ändå vågar jag be att få tala i Edert öra, fastän jag är så obetydlig i alla afseenden. Men jag är Svensk och jag är mor. Jag tänker på hvilken tjock sorgslöja skulle hvilat öfver Sveriges natur, folkliif, litteratur och allt annat Svenskt, om det inte vore ett fritt land. Det vore ju fördärfligt om nästa generation skulle umgälla vår försumlighet att försvara och bevara den frihet vi ärfvt! Vi kvinnor äro lyckl. ej inne i det politiska lifvet och kunna stå utom partierna, skulle ej vi, medan männen tala, utreda i oändl. kunna handla, taga initiatif, sätta igång en lavin? Vi börja utan uppskof samla till en pansarbåt. Det är ju den närmaste försvarsåtgärden. Kommer sedan den af staten beslutade, så mycket bättre, de behöfvas ju båda och penningarna stanna ju inom landet. Fastän jag är den blygaste stackare som finns och ej har en ”talande tunga” tror jag att jag med Guds hjälp för Sveriges skull finge mod gå omkring och be om bidrag. Men om Ni vill gå först!! Ingen kan såsom Ni öppna hjärtana och göra dem varma. – Jag undrar om inte just nu är rätta minuten efter remissdebatten och Hedins bok? Ja, här äro mina enkla funderingar, jag kan ju snart vara härifrån, men för mina barns skull och för Sveriges folk, som jag håller af i mitt innersta hjärta, kan jag ej tysta ned dem. Så vänder jag mig till Eder, Ni kan ej annat än förstå och känna Eder samhörighet med oss alla.

Med djup högaktning och tacksamhet

Helfrid Cederblad, f. Hermelin⁶⁹⁶

Till brevets sammanhang hör debatten om försvarsfrågan som inleddes i riksdagen 1910. Högerpartierna ville få till stånd en satsning på en större pansarbåt, men när byggandet av denna sköts upp av regeringen, ledd av Karl Staaff, påbörjades en insamling för att privat finansiera bygget. Svenska pansarbåtsföreningen bildades 1912 sedan Manfred Björkquist, som samtidigt var drivande i ungkyrkorörelsen, startat ett upprop för finansiering av pansarbåten.

Tidigt foto på pansarskeppet HMS Sverige, troligen från 1910-talet.

Senare samma år lade kung Gustaf V en proposition om att båten skulle byggas med föreningens insamlade medel och denna antogs av riksdagen.⁶⁹⁷ Brevet till Selma Lagerlöf var alltså en del av insamlingskampanjen.

Detta visar också att Lagerlöf kunde förknippas med olika typer av svenskhet och att konservativa inte entydigt uppfattade henne som fredsvän. Lagerlöfs mottagande på den omnämnda resan i Finland 1912 kan också beskrivas som en uppvisning i finsk nationalism; resan rapporterades även i svensk press.⁶⁹⁸ Detta kan förstås ha bidragit till att Lagerlöf sågs som en möjlig bundsförvant i frågan om försvar mot Ryssland. Som Anna Nordlund framhållit var frågan om vapenstöd till Finland under finska inbördeskriget en av få politiska frågor där Lagerlöf agerade politiskt.⁶⁹⁹ Brevet illustrerar en konservativ retorik om kvinnors handlingsutrymme: deras bidrag till den politiska aktivismen motiveras av omsorgen om de egna barnen och de kommande generationerna. Sven Hedins bok som omtalas i brevet är pamfletten *Ett varningsord* som publicerades 1912. I den varnade han för Rysslands potentiella hot mot Sverige och målade upp en framtid där Ryssland kontrollerade svenska hamnar.⁷⁰⁰

Under första världskriget fick Lagerlöf motta många brev om kriget, framför allt brev från individer engagerade i freds rörelsen och olika slags hjälpaktioner. Under mellankrigstiden, i synnerhet i samband med utvecklingen

i Tyskland på 1930-talet och depressionen, kommer en ny våg av brev om tillståndet i nationen och olika yttre hot mot fosterlandet.

Ett brev från 1928 exemplifierar väl denna känsla av hot mot nationen, samtidigt som det ger en inblick i den inrikespolitiska debatt som föregick valet 1928:

Ack om Dr.n vore här och vi kunde talas vid om den saken, som ligger mig, ja de flesta af Sveriges qvinnor, ömt om hjärtat! Vårt färdernesland sväfvar i stor fara och alla vi qvinnor, som icke stå på socialisternas och kommunisternas ståndpunkt måste göra vårt bästa att icke vårt älskade färdernesland kommer under ryssarnas välde och vår frihet beröfvas oss. Förlåt att jag kommer och besvärar, fastän obekannt, men alla vi svenska qvinnor känna ju på sätt och vis den, som gifvit oss så många goda böcker och därför ber jag att Dr Lagerlöf vill vara god och uppfylla min bön att insända i så många tidningar som möjligt ett upprop till Sveriges qvinnor att till valet d. 16de Sept: rösta på högern eller de moderata, men de måste göra det manngrannt ty det göra de socialistiska qvinnor och det vore en stor olycka om de öfverröstade oss; vi måste med alla möjliga medel försöka att få majoriteten. Om arbetarehustrurna se att den, som skrifvit Nils Holgersson, som läsas i alla folkskolor och beredt deras barn stor glädje nu ber dem att rösta på dem, som vilja Sveriges väl så tror jag att det skulle göra mycket godt [...].⁷⁰¹

Brevskrivarens hänvisning till *Nils Holgersson* i detta sammanhang tydliggör också skolans betydelse som arena för nationell fostran. Andrakammarvalet 1928 kallas ibland ”kosackvalet”. I detta val ingick Socialdemokraterna en allians med Sveriges kommunistiska parti (SKP). I valrörelsen utnyttjades detta av högern för att förbinda alliansen med Sovjetunionens bolsjeviker. Valet slutade med seger för de borgerliga, dock utan Lagerlöfs hjälp i valrörelsen. Brevet visar att Lagerlöf kunde ses som en tänkbar allierad mot socialismen, trots att hon själv var liberal snarare än konservativ. Lagerlöf hade offentligt beskrivit Ryssland i negativa termer, exempelvis i ett tal hon höll på Svenska Akademiens högtidsdag den 20 december 1926. Hon använder där sina intryck från sin Finlands- och Rysslandsresa 1912 och beskriver ryssarnas folk med tidstypiska stereotyper om civilisation och barbari:

Jag sade till mig själv att det ryska folket, som mina vänner talade om såsom godmodigt och älskvärt, i själva verket var grymt och farligt. Jag förstod knappt att människor som inte voro ryssar vågade stanna här. Detta folk var ännu inte civiliserat. Barbaren var inte genom långa århundraden av laglydighet och tukt utdriven ur själarna. Här var man ännu kvar i medeltiden.⁷⁰²

Genom detta uttalande kunde Lagerlöf kopplas till svensk konservatism, eftersom det framför allt var konservativa som på ett politiskt plan drev frågan om det ryska hotet och som en följd av detta frågan om ett starkt försvar och motstånd mot rösträttsreformer som man ansåg kunde splittra nationen.⁷⁰³

Att också den moderna kvinnan kunde uppfattas som ett hot framgår av ett brev från 1933. Som de flesta av allmänhetens brev till Lagerlöf innehåller detta en livsberättelse. Brevskrivaren, en ung man född 1913 som oäkta son till en mjölkerska, beskriver en barndom av fattigdom och kärlekslöshet. Han var tyst och retades av kamraterna i skolan för sina dåliga kläder. Han var dock duktig i skolan:

I undervisningen var jag emellertid ett klart skinande ljus. Nils Holgerssons resa med vildgässen kan jag utantill än idag. Vad jag särskilt var suverän i var uppsatsskrivning och mest gouterade ämnen voro historia och geografi, där jag lät min stora kärlek till mitt, mer än allt annat, älskade fosterland spela den dominerande rollen.

Han beskriver vidare en flytt till Stockholm och olika kortvariga anställningar. Liksom många på 1930-talet blev han arbetslös, hade ingen släkt som kunde hjälpa honom och inte rätt till fattigvård. 1930-talet var en tid som innebar hot både in- och utifrån:

Det är den moderna moralen och kvinnan av idag som jag betraktar med största förakt, plus den fosterlandsfientliga socialismen i vilkens spår fördärvet följer. Jag vill kunna bli i åtnjutande av kunskap och bildning för att kunna bli mitt Sverige och dess moraliska höjande till gagn.⁷⁰⁴

Socialismen som en fiende till fosterlandet återkommer alltså här. Erfarenheter av arbetslöshet och fattigdom gjorde inte denne man mer sympatiskt inställd till socialismen. Istället framställs brevskrivarens önskan om bildning i ett tydligt politiskt sammanhang: bildningen behövs i den moraliska striden mot socialismen, ”den moderna moralen och kvinnan av idag” – en kvinna som året innan, 1932, hade kunnat rösta i sitt fjärde riksdagsval. Det är ett tydligt värdekonservativt synsätt som här framskymtar, som knappast kan ha fått något gehör hos mottagaren.

På 1930-talet blev också frågorna om Tysklands politiska utveckling mycket påtagliga. Lagerlöf tog offentligt avstånd från den tyska utvecklingen på olika sätt, bland annat genom att delta i ett upprop för landsflyktiga intellektuella. Europeiska författare bidrog med berättelser till försäljning för att finansiera hjälpaktionen. Lagerlöf skänkte berättelsen ”Skriften på jordgolvet”, vilket ledde till reaktioner i Tyskland där hon var mycket populär. Den 18 november 1933 förekom en artikel i *Dagens Nyheter* med rubriken ”Selma Lagerlöf blir uppläxad av nazister” som återgav den kritik som riktats mot författaren i tysk press.⁷⁰⁵ Eftersom denna studie är inriktad på läsarbrev skrivna på svenska kommer inte de många läsarbrev från Tyskland att beröras. Men bland breven till Lagerlöf finns också svenskar som upprördes över hennes ställningstagande:

Med anledning annons från Alb: Bonniers Bokförlag om nyutkommen bok: ”Skriften på jordgolvet”, där hela förtjänsten tillfaller landsflyktiga intellektuella beder undertecknad få framställa följande frågor:

- 1) Vet doktor Lagerlöf möjligen inte att det i Sverige finns af arisk ras ”intellektuella” – nödlidande?
- 2) Vet doktor Lagerlöf möjligtvis inte, att 2/3 af världens guld ägs af de intellektuella landsflyktigas tros och rasförvanter – judarna. Skall denna ras först tillåtas utsuga enskilda och nationen och sedan dessutom premieras af arier?

Brevet avslutas med konstaterandet: ”Det finns fattiga svenskar.”⁷⁰⁶ Detta brev kan sägas förhålla sig både till ett inre och ett yttre hot. Den antisemitiska föreställningen att judarna kontrollerar världens rikedomar formuleras också som ett hot inom nationen, med familjen Bonnier nämnd som ett exempel på

Stockholm 2.11.1933. /21
Höfvt Ärade Doktor Lagerlöf!
Med anledning annons från Blb:
Bonniers Bokförlag om nyutkommen
bok: "Skriften på jordgolvet", där be-
da förfänsken tillfaller landsflyktliga
intellektuella veder underkastad
på framsätta följande frågor.
1) Vet doktor Lagerlöf möjligen inte
att det i Sverige finns af arier res-
"intellektuella" - "vårdande".

2) Vet doktor Lagerlöf möjlighets inte
att 2/3 af världens quid äges af
de intellektuelles landsflyktliga
hos och resföretur - Juderna.
Skru denna res frisk tilläses utru-
ga enskilda och nationa och veder
dassubon premieras af arier?
Amerikas, Frankrikes o. f. ö. jordens
äfriga rika juda (Bonniers bl. a.)
bära själva loqu hand om de sina.
Det finns fattiga svenskar. med upm. Höfvtägen Leo Carlsson

Exempel på brev som protesterar mot Lagerlöfs ställningstagande för judiska flyktingar i samband med publiceringen av "Skriften på jordgolvet" 1933.

"världens rika judar". Men främst ger brevet uttryck för ett hot mot "arierna" utifrån, i form av judiska flyktingar som kommer till andra länder och får ekonomiskt stöd.

Ytterligare en reaktion på Lagerlöfs ställningstagande 1933 kom från en svensk man i Swinemünde i dåvarande Tyskland (nuvarande polska Świnoujście). Han har genom en notis i en tidning fått veta att "Eder politiska inställning är emot den härvarande regeringen". Enligt hans uppfattning har judarna

”orsakat tyskarna oerhörda onödiga lidanden” och han menar att man ”ej [kan] misstycka att tyskarna själva vilja regera sitt land o ej regeras från folk som ej tänker på annat än att ’roffa’ åt sig så mycket som möjligt”.⁷⁰⁷

Det hörde trots allt inte till vanligheterna att Lagerlöf fick brev från svenska nazistsympatisörer. Brev från personer som ville ha Lagerlöfs hjälp med att ge stöd till judiska flyktingar från Tyskland är betydligt fler. Bland annat skrev författaren Stig Bendixon till Lagerlöf för att be om hjälp åt en tysk judisk familj som i början av Hitlerregimen kommit till Sverige som flyktingar. Enligt Bendixon ålades de att lämna Sverige och levde därefter som flyktingar först i Norge och sedan i Danmark: ”Att de fördrevs från Sverige var särskilt upprörande ur den synpunkten att fru Basch är halvsvenska: hennes mor var svenska och var dotter till den berömde målaren August Jernberg.”⁷⁰⁸ I ytterligare ett brev från Bendixon, avsänt någon månad efter det första, tackar han för Lagerlöfs hjälp. Hon har sänt 100 kronor till Bendixon för att hjälpa familjen och har också agerat för att påverka familjens möjlighet att återkomma till Sverige. Det framgår inte hur, men Bendixon tackar ”för de ord ni skrivit till förmån för den olyckliga familjen Basch”.⁷⁰⁹ Detta brev är en av många liknande förfrågningar om hjälp till flyktingar, som kom både direkt från Tyskland och från svenskar såsom Bendixon, som ville ha Lagerlöfs stöd för sina hjälpaktioner. Det framgår dock av Lagerlöfs brev till Valborg Olander att dessa propåer upplevdes som alltmer betungande av henne, som också var i en ekonomiskt pressad situation på grund av förluster i Mårbackas lantbruk och inte ville förlora sina tyska bokintäkter.⁷¹⁰

Liksom Lagerlöfs ställningstagande för judiska flyktingar 1933 blev hennes bidrag till stödsamlingen för Finland i finska vinterkriget 1939–1940 mycket uppmärksammat och inte uteslutande positivt. Lagerlöf skänkte två medaljer till Nationalinsamlingen för Finland: Svenska Akademiens stora guldmedalj och Nobelmedaljen.⁷¹¹ Ett upprört brev från 1939, då Lagerlöfs beslut att skänka medaljerna annonserats i pressen, visar att hennes engagemang för Finland kunde uppfattas gå på tvärs mot hennes engagemang i fredsrörelsen:

Sedan jag för omkring 25 år sedan hjälpligt kunde börja stava mig igenom Nils Holgersson har jag hyst en uppriktig beundran för Edra verk. Sedermera har jag i dem kunnat utläsa något som jag trodde var varm människokärlek parad med tillgivenhet för hembygden. En hängivenhet gränsande till lidelse har alltsedan dess

andligen bundit mig i frändskap med Edert väsen. När jag idag läste om Edert offer på krigets altare – jag vågar väl inte hoppas att denna uppgift, som de flesta andra notiser är helt sanningsfrämmande? – blev jag upprörd i mitt innersta. En ljus och varm dröm förbyttes i ett pinsamt uppvaknande. Den vackra tanke som givit ljus och färg åt min tillvaro, var endast en illusion som ohjälpligt störtade samman.

Med vämjelse har jag sett den senaste tidens utveckling. Allt sedan barnaåren, var jag än vistades, har jag ständigt bevarat en varm tillgivenhet till hembygden. Liksom så många andra har jag [?] denna dyrbara hängivenhet på fosterlandet, i den goda tron, att det som i propagandan kallas för fosterland var identiskt med hembygden. Nu, när jag fått blicken öppen även för den illusionen, denna floskel som tubbar av oss de största offer under falska anspelningar och falskt namn, kan jag ej annat än känna vämjelse. Med sorg i hjärtat ser jag, hur tusentals människor, medmänniskor blivit kastade ut i krigets vanvett och hur andra åter medverka och uppmuntra till dessa organiserade massmord. Redan nu ha så många människor, finnar och ryssar fått offra sina liv för detta vansinniga gissel, att det borde räcka. Men tydligen är det inte så, ty istället för att mana dessa människor som i djupet av sitt hjärta vilja och bära vilja famna varandra till en människornas moraliska och ogenomträngliga front mot detta nationernas grymma raseri, manas det till intensivare hat.⁷¹²

Brevet kopplar på ett intressant sätt ihop andra världskrigets ”propaganda” om fosterlandet med den hembygdskärlek som framför allt kom till uttryck i idéerna om nationen före första världskriget. I detta brev står i klartext att fosterlandet var ett begrepp som tidigare kunde uppfattas som identiskt med hembygden. För brevskrivaren ter sig dock denna idé som överspelad och fosterlandet har istället i tider av externa hot blivit en ”nation” som ska försvaras militärt. Brevskrivaren menar att Selma Lagerlöf sviker sina gamla ideal, sin människokärlek och kärlek till hembygden genom att bidra till att finansiera kriget, ”detta organiserade massmord” som han skriver. Medan somliga brevskrivare alltså tyckte att Lagerlöf borde engagera sig mer i Sveriges försvar, som i den tidigare kampanjen för pansarbåtar, fick hon också negativa reaktioner

då hon faktiskt agerade politiskt. Det är tydligt att brevskrivaren har sett Lagerlöf som en allierad i kampen för fred och nu menar att hon svikit denna kamp: ”när jag ser Edert glorifierade namn lånat av denna snuskiga kampanj, denna hetsiga duell mellan mammon och sunt förnuft, då tycker jag att ett oändligt mörker utbreder sig framför mig”, skriver han.⁷¹³ Finlandshjälpen samlade fram till och med december 1940 in cirka 490 miljoner kronor, varav en stor del krediter från svenska staten, men även privatpersoner bidrog med allt från guld från nedsmälta vigselringar till hemstickade sockor.⁷¹⁴

*

Breven som diskuterats i detta kapitel omfattar en lång och händelserik tidsperiod: från unionsupplösningen och sekelskiftets modernitetskritiska rörelser till andra världskrigets nazism och flyktingkris. Att omvärlden på ett omvälvande sätt förändras avspeglas i de många olika sätt på vilka breven tematiserar tankar om nationell identitet. Liksom kritikerna uppfattade Lagerlöfs publik under det tidiga 1900-talet hennes förmåga att beskriva hembygd, natur och en platsbunden identitet som en kvalitet i författarskapet, kopplad till en särskild författarroll som beskrivs i breven: Selma Lagerlöf som ”hela folkets kära vän”. Detta gällde såväl utvandrade svenskar som dem som stannat kvar i hemlandet. Dock är den svenskhet eller fosterlandskänsla som läsarna under denna period beskriver hos Lagerlöf inte så starkt politiserad, även om den har tydliga kopplingar till modernitetskritik. Men den ligger på många sätt nära den hembygdsdiktning som under samma tid blomstrade i Tyskland, och Lagerlöfs förmåga att beskriva en folklig, platsbunden identitet, exempelvis i *Jerusalem*, är ett viktigt skäl till hennes tyska framgångar.⁷¹⁵

Det är möjligt att beskriva den svenska hembygdsrörelsen som en intern nationalism, som främst befattade sig med hoten från urbanisering och industrialisering och inte med Sveriges relation till andra nationer.⁷¹⁶ Men den interna nationalism som socialismen ville arbeta för, det vill säga att förena svenskarna över klassgränserna, är i stort sett frånvarande i breven. Den externa nationalism där fosterlandet uppfattades som under hot utifrån finns däremot representerad, i synnerhet från upptakten till första världskriget, genom mellankrigstiden och fram till 1939, som är den senaste dateringen för de brev som diskuterats här och dessutom året före Lagerlöfs död. Selma Lagerlöf uppfattades i vissa fall som någon som kunde tänkas alliera sig med högern snarare än med vänstern i frågor om nationen. Sett över hela perioden finns

det en spänning i breven mellan dem som såg Lagerlöf som en nationalistisk författare och dem som såg henne som en allierad i en modernitetskritisk uppvärdering av hembygd och folkets agrara rötter, en uppvärdering som må vara nationell men inte nödvändigtvis nationalistisk. Perioden 1933–39 visar också att författarens offentliga ställningstagande för de judiska flyktingarna av somliga uppfattades som ett svek, medan det gjorde att hon av andra sågs som en bundsförvant i freds rörelse och flyktinghjälp.

Det brevmaterial som på olika sätt berör hembygd, nation, fosterland och uppfattningar om folk säger inte mycket om Lagerlöfs egna uppfattningar i denna fråga. Hon var sparsam med att yttra sig offentligt i politiska frågor, även om hennes engagemang framför allt i rösträttsrörelsen men också i freds rörelsen var välkänt. Breven visar ett svar på denna ovilja att som författare offentligt positionera sig i olika frågor, mer än under det rymliga paraplyet ”liberal”. Detta skapade ett utrymme för olika politiska intressen – och i fallet med rasbiologin också vetenskapliga ideologier – att försöka vinna Lagerlöfs stöd. Men ett tydligt resultat av denna kartläggning, som på olika sätt behandlar frågan om nationen, är att konservativa och ”externa” nationalisterna, däribland försvarsivrare, är mycket mer framträdande i breven än socialister. Detta bör ändå inte ses som ett stöd för att Lagerlöf var högerorienterad. Ett viktigt material som inte finns med i denna analys är de brev som handlar om freds rörelsen. De har inte berörts här, eftersom de i allmänhet inte handlar om nationen utan snarare om Europa eller världen. Däremot är de förstås politiska, och i detta sammanhang var inte högern framträdande.

6. ”Sveriges största lärarinna” – brev om utbildning och pedagogik

1912 SKREV SELMA LAGERLÖF en idag helt bortglömd text, ”Ålderdomshem för svenska lärarinnor. Ett upprop om penninginsamling”. Den publicerades i *Dagny*.⁷¹⁷ Lagerlöf befinner sig vid denna tid på höjden av sin karriär. Det var samma år som *Körkarlen* kom ut. Tre år tidigare hade hon fått Nobelpriset, och året innan gett ut den framgångsrika romanen *Liljecronas hem*. Texten i *Dagny* argumenterar, som framgår av rubriken, för en insamling till ett ålderdomshem för svenska lärarinnor. Men det är knappast fråga om en regelrätt debattartikel. Lagerlöf litterariserar även detta sakliga ärende. Hon börjar med att placera läsaren i elevens position:

Om ni skulle höra till dem, som en gång gått i en svensk flickskola, är jag viss, att ni ibland brukar drömma, att ni kommer försent till skolan; lärarinnan sitter i katedern, kamraterna äro på sina platser, föreståndarinnan är i tamburen, och hon ser er smygta er in, och ni blir så rädd, att ni vaknar.

För att göra frågan om lärarinnornas situation intressant börjar hon alltså med att göra skolan levande för läsaren igen. Hon går vidare med att måla upp den före detta elevens troliga inställning till sina gamla lärarinnor:

[V]i är ju era gamla plågoandar, som satte bockar i marginalen i era skrifböcker, som höll efter er, att ni skulle springa ner på skolgården under rasterna, som gaf er dåliga betyg, som pluggade i er

oregelbundna franska verb och tungrodda tyska kasus och ofattbar geometri och algebra.

Samtidigt som en skolvardag återupplivas för läsaren, visar formuleringen också på lärarinnornas kompetens och hårda arbete. Men det eleverna inte visste var att ”vi arbetade för en lön så liten, att vi knappt kunde lefva på den, mycket mindre då lägga af något för våra gamla dar”.

Retoriskt tar Lagerlöf alltså avstamp i en stereotyp bild av den stränga lärarinnan, som inte tycks ha något liv utanför klassrummet, för att sedan gå över till deras faktiska arbetsvillkor. Därefter frammanar hon dem som människor, i förhoppningen att ”ni, som nu har kommit ut i lifvet och måhända är lärarinnor som vi eller husmödrar eller affärskvinnor eller hvad ni än kan vara för något, kanske ändå någon gång haft nytta af att era fingrar blef böjda omkring pennskaftet och att era läppar tvingades begagna främmande tungomål”, att de ska göra de gamla lärarinnornas dröm om ett eget hem till verklighet. Texten är undertecknad ”Era gamla lärarinnor, genom Selma Lagerlöf”.

Denna text är intressant både som ett exempel på de bortglömda sakprosatexter som Lagerlöf då och då publicerade i dagspress och tidskrifter och för att den så tydligt visar fram en betydelsefull del av hennes författarroll: lärarinnan Selma Lagerlöf. Trots sin position på parnassen identifierar hon sig här, åtminstone retoriskt, med de underbetalda och hårt arbetande lärarinnorna och ger därmed ett offentligt svar på alla de privata brev hon fick från lärarinnor i behov av ekonomisk hjälp. Lärarinnan är en del av den biografiska legenden som hon själv medvetet gestaltar i offentligheten, och som hennes publik såg som en viktig del av hennes liv och identitet.

Selma Lagerlöf gjorde insatser för lärarinnor både offentligt och privat. ”Ålderdomshem för svenska lärarinnor” är ett bra exempel på hur hennes offentliga stöd kunde se ut. Jeanna Oterdahl, författare och lärarinna vid Matilda Halls skola i Göteborg, har beskrivit hur hon genom Sophie Elkan fick kontakt med Lagerlöf och välkomnades till Mårbacka efter att hon 1916 ”avpollletterades” från sitt arbete på grund av överansträngning: ”Jag packade mina kappsäckar och gav mig av, hämtades med släde i Sunne, fick till herradöme det blåvita gästrummet i flygeln och överlämnades till dryga tre månaders fullkomlig vila, stillhet och ro”, skriver hon i en minnesartikel.⁷¹⁸ Lagerlöf får här spela rollen av god fe som ”enleverar” den hårt arbetande kvinnan till Mår-

backas drömska sagovärld. Detta var naturligtvis för de flesta hjälpsökande en ouppnåelig dröm, men Lagerlöfs sociala ansvarstagande är kanske som mest synligt just när det gäller hjälpbehövande lärare – verksamma, blivande eller pensionerade.

Fastän Selma Lagerlöf övergav läraryrket för att bli författare på heltid redan 1895, förblev hon en lärarinna i allmänhetens ögon. Lärarinnan Lagerlöf är en del av den biografiska legenden som framträder starkt i breven, både i dem som på något sätt förhåller sig till skola och utbildning och i andra brev där den blir en del i skapandet av Lagerlöf som en person tillgänglig också för vanliga människor. Även om hon är ”Sveriges största lärarinna”, som en läroverksadjunkt kallar henne i ett gratulationsbrev på 80-årsdagen 1938, så skapar lärarinnerollen en länk till det vardagliga.⁷¹⁹

En stor del av breven till Lagerlöf kommer från skolvärlden – från blivande lärare som vill ha ekonomisk hjälp för sina studier, småskolelärarinnor och skolbarn som tackar för *Nils Holgersson*, kvinnliga studentföreningar och skolor som vill bjuda in henne. Breven säger mycket om Lagerlöfs författarroll som förebild för lärare och efter *Nils Holgersson* även som något av en expert för yrkesverksamma engagerade i 1900-talets pedagogiska reformer. Lärarinnan förblev en del av hennes författarroll som möjliggjorde en särskild relation till denna del av hennes publik. Som en brevskrivare formulerar det: ”Det är ej till den stora författarinnan, en af de aderton i Svenska akademien, jag vågar skrifva, utan till f.d. seminaristen, lärarinnornas trofasta vän.”⁷²⁰ Genom breven framträder viktiga förändringar i det tidiga 1900-talets pedagogik samt hur synen på barns läsning utvecklades. Det är till stor del en kvinnohistoria som berättas i breven, från de unga engagerade reforminriktade lärarinnorna till de pensionerade som hade svårt att klara livets nödortf.

Breven från skolvärlden belyser användningen av Lagerlöfs texter som läromedel och som lämplig barnläsning, men ger också utbildningshistoriska perspektiv på framväxandet av 1900-talets moderna pedagogik och nationella identitet – två tätt sammankopplade fenomen. Det är tydligt att Lagerlöfs bakgrund som lärare var viktig för hennes auktoritet som pedagogisk förnyare. Men det är också uppenbart att det moraliska och didaktiska passade in i en kvinnlig författarroll. Barn och utbildning var ett område där kvinnor kunde få legitimitet. Ett stort antal kvinnliga författare skrev vid denna tid barnlitteratur vid sidan av annan litterär produktion, såsom den tidigare nämnda Jeanina Oterdahl (1879–1965), Anna Maria Roos (1862–1938), Anna Wahlenberg

(1858–1933) och Gurli Linder (1865–1947) för att nämna några. Linder var för övrigt också studiekamrat med Selma Lagerlöf på Högre lärarinneseminariet.

Men det var kanske inte bara barnlitteraturen och läroboksförfattandet som födkrok som lockade dessa kvinnliga författare, utan också den övergripande möjligheten att delta i det pedagogiska reformarbete som intensifierades med Ellen Keys inlägg i läseboksfrågan. Hennes kritik av *Läsebok för folkskolan* som en ”nationalolycka” 1898 fick stort genomslag. Key kritiserade de skönlitterära inslagen, ”fabler och sedelärande berättelser, af hvilka flertalet sakna hvarje beröringspunkt med barns fantasi, känsla och erfarenhet”, liksom faktatexterna, som ”meddela kunskapen icke som näring utan som medicin i tunna, glatta, runda, färglösa, smaklösa oblatkapslar”.⁷²¹ Denna kritik kom rätt i tiden. Finland hade tack vare Zacharias Topelius en modernare läsebok som lade större vikt vid texternas estetiska kvaliteter: *Boken om vårt land* (1875). I *Bildning* (1897) återoppar Key också Valfrid Vasenius, den finlandssvenske litteraturhistorikern och läroboksförfattaren, som en meningsfrände i kritiken av skolans kunskapssyn: ”Öfverallt eftersträfväs förståndsmässigheten på bekostnad af fantasin och känslan, och förståndsbildningens resultat blir därför en slapp åskådning och ett djupt främlingskap för det lefvande lifvet.”⁷²²

I Norge utgavs 1892–96 den moderniserade läseboken *Læsebog for folkeskolen* av Nordahl Rolfsen. Fastän det i likhet med Norge var en manlig lärare, Alfred Dalin, som drev det nya svenska läseboksprojektet, hade de kvinnliga läroboksförfattarna en mer framskjuten position i Sverige. Anna Maria Roos bidrog med *Sörgården* och *I Önnemo* (1912), och Selma Lagerlöf med *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–07). Historien om bokens tillkomst har berättats många gånger.⁷²³ Här kommer istället användningen i undervisning av *Nils Holgersson* och andra texter av Lagerlöf att stå i centrum – både vilka texter som användes i skolan och hur. Brevmaterialet låter också de sällan hörda rösterna från skolvärlden komma till tals om pedagogik, ekonomi och politik.

En debut i katedern

Selma Lagerlöf började sin utbildning på Högre lärarinneseminariet i Stockholm 1882. I den självbiografiska texten ”Två spådomar” skildrar hon väntan efter antagningsprovet med stor dramatik och resultatet som helt livsavgörande: ”Om jag misslyckas nu, då är det slut med mig”, låter Lagerlöf den

unga Selma tänka och fortsätter: ”Då får jag söka någon liten guvernantsplats med ett par hundra kronors lön, eller också får jag fara tillbaka hem och gå i hushållet.”⁷²⁴ Seminariet blir inte bara förutsättningen för självständighet, utan också för författarskapet, som började utvecklas redan under seminarietiden. Lagerlöf skrev sonetter om lärarna – en del med beundran, andra med kritisk udd. Anna Lagerlöf minns i artikeln ”Skaldinnan på skolbänken” tryckt i *Idun* 1927 den gemensamma tiden på seminariet och citerar bland annat Selma Lagerlöfs humoristiska beskrivning av skolmiljön på Riddargatan: ”Fly, unga flicka! Ty det bör förtäljas/att porten denna dunkla varning bär:/huset där på Riddargatans branter!/Det är ett hem för all upptänklig fasa/I, som inträden, låten hoppet fara!” Med detta citat från Dantes *Inferno* beskriver Selma Lagerlöf hur ”spröda väsen formas till pedanter”, men trots att man i Anna Lagerlöfs minnesartikel kan se ett visst upproriskt drag hos Selma Lagerlöf som elev, är det tydligt att seminariet gav utrymme för kreativitet, vänskap och självständigt tänkande.⁷²⁵ Vid den ålder i livet då Heidenstam företog sin första bröllops- och Nansen sin första ishavsresa och Strindberg skrev Mäster Olof, gjorde Selma Lagerlöf sitt inträde i seminariet”, skriver Elin Wägner i sin biografi, och lyckas därmed även säga en hel del om mäns och kvinnors skilda förutsättningar för utbildning och karriär år 1881.⁷²⁶ I ”Sonett om mig själv” tecknar Selma Lagerlöf under seminarietiden följande självporträtt:

Hon svärmar nog för mycket smått och godt,
men inte älskar hon just proflektioner,
ej seminarieklockans gälla toner,
ej kriarättning, ens då plus hon fått.
Men akten er att ni ej luras blott
af hennes öfverlägsna små fasoner,
af hennes lust för lärda diskussioner,
det roar henne nu att gå i blått.
Måhända skall hon snart till landet fara,
och grädda plättar eller valla kor;
derpå kan ingen menska säker vara.
Sist får jag ej att tala om förgäta
hvad högst af allt hon älskar som jag tror:
en äkta dårskap och sin långa fläta.

Det är en lekfull och ironisk beskrivning, med stark betoning på intellektuella ambitioner: med uttrycket ”det roar henne nu att gå i blått” presenterar hon sig som en blåstrumpa, det vill säga en litterärt verksam kvinna. Det är inte utan att man känner igen de glimtar av lärarinnan Selma Lagerlöf man får i senare beskrivningar av lärare och elever i Landskrona – mer kreativ än ordningsam, med visst motstånd mot ”kriarättning” och ”proflektioner”. Man skymtar också temat i ”Två spådomar” här: seminariet som räddningen undan en obemärkt och osjälvständig tillvaro på ”landet”, hänvisad till traditionella kvinnoysslor, även om hon knappast riskerade att bli vallflicka.⁷²⁷

Det är lätt att se Lagerlöfs tid som lärarinna som ett försumbart preludium till hennes egentliga karriär som författare. Men faktum är att hon arbetade som lärarinna i Landskrona i tio år innan hon kunde säga upp sig för att satsa på en bana som yrkesförfattare. Under tiden som lärarinna på Elementarskolan för flickor i Landskrona skrevs debutromanen *Gösta Berlings saga* (1891) och Lagerlöf fortsatte att arbeta som lärarinna fram till läsåret 1894/95. Lönen var 1 000 kronor per år; detta skulle också försörja hennes mor, eftersom fadern dog sommaren 1885.⁷²⁸ Enligt Elin Wägner var hon ingen vanlig lärare: ”Hon smålog under morgonböerna, hon ansåg att flickor borde få skratta även under lektionerna, hon plågades av den auktoritet hon mot sin vilja förvärvade sig och [...] var inte riktigt bergsäker på att allt som stod i läroböckerna var riktigt.” Hos Wägner är Lagerlöf ”Lärarinnan med de röda skobanden”.⁷²⁹ En liknande symbolik återkommer i en annan karaktäristik från Landskronatiden: ”Men det hände att skolflickorna, som mötte henne, fnissade åt ’fröken’, som gick med hatten bakfram och hade svarta vantar stoppade med rött garn.”⁷³⁰ Före detta eleven Anna-Clara Romanus-Alfvén vittnar om en lärare som i det lilla klassrummet, kallat ”Hålan”, gör så att ”dörr efter dörr slogs upp för oss, och stora, nya områden öppnade sig, både inom oss själva och utanför”. Astronomi och historia undervisade hon utomhus. Det särskilt tråkiga kapitlet om medeltidshistoria dramatiserade Lagerlöf och gjorde till drottningarnas historia.⁷³¹

Att Lagerlöfs litteratur hade stort inflytande på skolan under 1900-talets första hälft råder det ingen tvekan om, men här ser vi alltså också prov på motsatsen – att hennes undervisning hade inflytande på skrivandet. Berättelserna i *Drottningar i Kungahälla* tycks först ha utvecklats muntligt i undervisningen, därefter blivit noveller: ”Alla vet vi också, att Selma Lagerlöf tänker en gång i framtiden samla ihop dessa berättelser till en bok, som ska heta *Drottningar*

i *Kungahälla*. Det är bara vår klass som får höra om detta i förväg, och det är vi mycket stolta över och känner det som ett förtroende”, skriver eleven Anna-Clara Romanus-Alfvén.⁷³² Det var just genom lektionerna, inte genom Lagerlöfs verser om kollegerna eller det sagospel hon skrev med några av de andra lärarinnorna, som eleverna uppfattade henne som en författare, skriver Romanus-Alfvén.⁷³³ Lagerlöf är, som Anna Wijkander, pedagog och flickskoleföreståndare i Göteborg, skriver i ett brev till henne 1902, en ”författarinna som i likhet med Anna Sandström och Ellen Fries debuterat i katedern”.⁷³⁴

Erik Eliasson, som i *Selma Lagerlöf i Landskrona* (1958) noggrant genomgått dokumentationen av Lagerlöfs tjänstgöring genom styrelseprotokoll, årsredogörelser för Landskrona flickskola och brev från kolleger och före detta elever, skriver att lärarinnorna hade stora möjligheter att fritt lägga upp undervisningen. Ska man tro Romanus-Alfvéns minnesartikel använde sig Lagerlöf flitigt av den friheten. Eliasson visar även att hon utöver att införa nya undervisningsformer och ett genusperspektiv på historia, också introducerade flera nya läroböcker och ny läsning, exempelvis Karl Warburgs litteraturhistoria och texter av Almqvist, Ibsen och Bjørnson.⁷³⁵ Romanus-Alfvén framställer Lagerlöf som en lärare som inte väjde för samtidens politiska frågor:

Det var i slutet af det ryktbara 80-talet, då så många underliga idéer lågo i luften. Äfven vi barn hörde här och hvar lösryckta ord om darwinism och socialism, utilism och andra grufligheter. Med allt gingo vi till Selma Lagerlöf, och allt fingo vi uppklaradt.

Hon berättar också att Lagerlöf diskuterade villkoren för arbeterskorna, som eleverna själva kunde iaktta vid sockerbruket mitt emot skolan. Enligt Romanus-Alfvén betonade Lagerlöf tillfredsställelsen i att själv förtjäna sitt levebröd, trots hårt slit.⁷³⁶ Eliassons arkivarbete visar föga överraskande att Romanus-Alfvén dramatiserar sina minnen och att det finns faktafel i hennes artiklar. Han finner det exempelvis osannolikt att eleverna visste något om darwinism, utilism och socialism, men menar att det inte är otänkbart ”att Lagerlöf någon gång tog upp tidens stora frågor till behandling”.⁷³⁷

Oavsett hur det förhöll sig med elevernas nutidsorientering eller andra detaljer i Romanus-Alfvéns skildring är det två aspekter av Lagerlöfs verksamhet som författare som beläggs också av andra källor: hennes nyskapande undervisningsmetoder, vars hörnsten var ett konkret berättande med anknytning

till bekanta sammanhang och miljöer med mindre fokus på inläring av fak-
takunskaper, samt hennes intresse för samtidslitteratur och samtidsfrågor.⁷³⁸
I en kort minnestext om Sophie Adlersparre skriver Lagerlöf om sin vacklan
mellan författarambitionerna och lärarinnekallet:

Vad som mest intresserade mig under dessa tidiga Landskrona-
dagar, det var de många sociala frågor, som rörde sig i tiden. Allt,
som angick undervisning, fred, nykterhet, kvinnosak, fattigvård,
fängslade min uppmärksamhet. Jag hade några obestämda funde-
ringar på att helt ägna mig åt mitt lärarinnekall och att använda
all min kraft på att skapa en mönsterskola, där alla det nuvarande
pedagogiska systemets brister skulle vara avhjälpta.⁷³⁹

Det politiska och sociala intresset i kombination med den berättande under-
visningen och författarambitionen sammanfattar väl Selma Lagerlöf som lä-
rarinna. Kanske var det dessa delvis motstridiga intressen som skapade tank-
spriddheten och slarvigheten med klädseln, som återgetts av Ruth Brandberg,
en före detta elev och sedermera trädgårdsmästare på Mårbacka, samt av flera
före detta elever som intervjuats av Erik Eliasson.⁷⁴⁰

Som Eliasson framhåller är det ett problem att de källor som använts för att
beskriva Lagerlöf som lärarinna är så få. Bland breven till henne finns också
dem från före detta elever. ”Kära Fröken!” inleds ett brev från 1902 utan om-
svep och med ett nära tilltal karaktäristiskt för de före detta eleverna.⁷⁴¹ Minne-
na av Selma Lagerlöf står som väntat i centrum i dessa försändelser, men även
hennes litterära texter, som i ett brev från den före detta eleven Anna Dalgren
1916: ”För länge sedan hade jag en gång under min skoltid i Landskrona till-
fälle att höra Eder uppläsa en dikt, som kallades Vineta, och jag mottog härav
ett djupt och varaktigt skönhetsintryck.” Novellen ”I Vineta” publicerades för
första gången i *Svea* 1894, och därefter i tredje upplagan av samlingen *Osynliga
länkar* 1904. I annan version trycktes den också i *Jul-Album* (1895). Novellerna
som kom att ingå i *Osynliga länkar* skrevs under tiden som lärarinna, och
mycket tyder på att skolan, åtminstone i detta fall, används som en arena för
att pröva nyskrivet material. Anna Dalgren, som själv blivit folkskollärarinna,
passar i samma brev på att tacka för *Nils Holgersson*: ”Det hälsas alltid med
förtjusning, när det göres ett avbrott ’tråkiga’ läsningen och ’den röda boken’
kommer fram.”⁷⁴²

Föga överraskande är *Nils Holgersson* den text som oftast nämns i skol-sammanhang, och den används både som en lärobok i svenska och geografi: ”När andra mammor fått hjälpa dem [barnen] stava sig fram genom Sör-gården och Önnemo, har jag bara som en lek fått följa honom in i sagans värld”, skriver 1934 en ”enkel allmogekvinna” om hur hennes son lärde sig läsa.⁷⁴³ *Kristuslegender* är också flitigt använd i undervisning. När Lagerlöf skickar instruktioner till sin efterträdare på lärarinnetjänsten i Landskrona, Ester Nennes, uppger hon att hon ”använde en gång en lärobok, Hildebrand eller hvad den hette och den alldeles tråkade ut mig”.⁷⁴⁴ Det torde vara Albin Hildebrands *Lärobok i kyrkohistorien* som Lagerlöf syftar på och hon ser uppenbarligen behovet av något nytt.⁷⁴⁵ I början av 1900-talet ersattes läsningen av katekesen successivt med mer litterära berättelser, framför allt om Jesus, som skulle levandegöra kristendomsundervisningen och närma den till elev-ernas språk och vardagsliv. Det finns flera exempel på att *Kristuslegender* kom att fylla denna funktion och det är den text som vid sidan av *Nils Holgersson* oftast diskuteras som lärobok i breven till Lagerlöf.

Lärare skriver läroböcker

I november 1905, ett år innan den första delen av *Nils Holgersson* utkom, skrev Pehr Jakob Thomée, som var folkskollärare i Göteborg, till Selma Lagerlöf. Han beklagar bristen på goda läromedel i litteraturkunskap, som gör att barnen ”ytterst sällan eller aldrig få någon kännedom om vår tids författare”. Hans ambition är därför att ge ut ”ett urval (’Läsebok i vår tids litteratur’) ur nutida framstående svenska förf:s [...] arbeten jämte nödiga anm. och förklaringar”. Han anhåller om att i denna publikation trycka ett urval av Lagerlöfs verk, och nämner som de andra påtänkta moderna författarskapen Strindberg, Hei-denstam, Fröding, Karlfeldt och Karl-Erik Forsslund.⁷⁴⁶ Att döma av Thomées nästa brev skickade Lagerlöf ”Dr Berg:s häften”, vilka Thomée har invändning-ar emot: ”priset alldeles för högt och urvalet icke lämpligt för folkskolebruk. Så t.ex. af urvalet ur Edra arbeten lämpa sig enligt mitt förmenande endast Gudsfreden och Legendan om Fågelboet för folkskolan.” Det torde röra sig om *Moderna svenska författare. Utgifna i urval för skolan av Ruben G:son Berg* (1904). Thomée lyckades övertala Lagerlöf med sina argument. Han försäkrade henne att publikationen inte kommer ”att skada den modärna litteraturen”. ”[N]aturligtvis”, skriver han,

får man inte använda sådan text till grammatikaliskt sönderplockande, och det är inte heller meningen. Dessutom är det ju här fråga om att utrota den dåliga cigarrbutikslitteraturen och åt den modärna litteraturen eröfra ett helt nytt fält, så att de breda lagren komme att läsa våra förf:s arbeten redan under dessas lifstid, hvilket ingalunda nu är fallet.

Thoméé framhåller också vikten av att eleven själv får välja texter för egen läsning, vilket ju är möjligt om de finns tillgängliga i billiga häften som skolorna kan köpa in.⁷⁴⁷

Thoméé och de andra redaktörerna, Emil Rodhe och Erik Zimmerdal, lyckades väl med sitt företag. 1906 kom *Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan 1* ut på Bonniers med ett urval av Lagerlöfs kortare texter från *Kristus-legender* och *Osynliga länkar* samt kapitel ur *Gösta Berlings saga* och *Jerusalem*. *Ur vår tids litteratur* bestod av 17 delar med författarskap som sträckte sig från de ursprungligen planerade nittitalisterna (samt Strindberg) till Victoria Benedictsson och Norrlandsförfattaren Pelle Molin samt äldre litteratur från Anna Maria Lenngren till Carl Snoilsky och Viktor Rydberg. Baksidestexten deklarerar den pedagogiska ambitionen och riktar sig till lärare:

Denna läsebok afser att införa barnen i den nutida litteraturens skatter och därigenom så odla och höja deras smak, att de efter slutad skolgång ska tillfredsställa sin läslust med verkligt god och gedigen litteratur istället för de dåliga kolportageromaner, som nu med begärlighet slukas i så stor mängd. Vi anse, att vederbörande lärare bör efter omständigheterna själf välja det, som för olika åldrar och skolformer kan anses lämpligt. Föreliggande arbete är alltså icke uppdeladt i kurser utan utgifves i småhäften, hvarje häfte utgörande ett urval ur en eller flera författares arbeten.⁷⁴⁸

Thoméés brev är ett intressant exempel på att lärare själva tog initiativ till nya läromedel när de i sin yrkesutövning upplevde en brist på bra undervisningsmaterial. Hans utmaning av Bergs näraliggande publikation kan möjligen betraktas som en förskjutning från akademiker till praktiker. Ruben G:son Berg var disputerad i Uppsala, Thomée och hans redaktörskolleger hade en tydligare förankring som folkskole- och läroverkslärare. Ett annat tydligt tema

som framträder i breven från Thomée, precis som i baksidestexten, är den goda, nyskrivna litteraturen som ett ”motgift mot cigarrbutikslitteraturen”. Han är här inne på samma spår som Ellen Key i *Om läsning* (1898):

I synnerhet i fråga om skönlitteraturen lönar det sig sällan att af arbeten, äldre än tjugofem år, läsa annat än det yppersta. Men där- emot bör man, i fråga om nyare skönlitteratur, följa med sin egen tid. Därvid borde man dock undvika all sådan läsning, som bjudes af kolportageromaner och därmed jämförliga alster med deras spännande kärleksintriger, brottmåls historier, äfventyr och olyckor. Dessa skildringar af underbara öden eller räddningar ur missöden äro alla i grund och botten förkastliga.⁷⁴⁹

Törsten efter massproducerad populärlitteratur skulle släckas med ett tillgängligt och billigt utbud av kvalitetslitteratur. I grunden är det samma argument som skulle anföras i den så kallade Nick Carter-debatten som utbröt 1908.⁷⁵⁰ I den kampen har den äldre litteraturen inte mycket att komma med. Det gäller att lansera den ”modärna” litteratur som Thomée skriver om, för att väcka intresset för kvalitetslitteratur. Enligt Key är detta ”det bästa medlet att förstå och följa med vår egen tid”.⁷⁵¹ Att använda skönlitteratur i undervisning för barn medför också risker, något som Lagerlöf tycks ha påtalat i sitt svar till Thomée. Litteraturen måste läsas just som litteratur, och inte användas instrumentellt för ”grammatikaliskt sönderplockande”. Liksom hos Key stod alltså upplevelsen av litteraturen som konst i centrum. Liknande farhågor hade Lagerlöf inför uppdraget att skriva en läsebok som *Nils Holgersson*. Formen och den konstnärliga helheten var för henne viktiga pedagogiska instrument för att förmedla kunskap.⁷⁵²

En aspekt av pedagogernas vilja att satsa på samtidslitteraturen som framkommer tydligt i brevet från Thomée och är mycket betydelsefull för diskussionen om läsning i skolan och på fritiden, är att främja den egna, nationella litteraturen. Det är kvalitativ svensk samtidslitteratur som förordas och inte översättningar och bearbetningar av utländsk barnlitteratur, ”dessa ohyggliga företeelser med banal text och underhaltiga illustrationer, med tyska flaggor och engelska plumpuddingar”, som Gurli Linder skriver i *Våra barns nöjesläsning* (1902).⁷⁵³ Ett annat sätt att introducera samtida författarskap diskuteras i ett brev från Marie Louise Gagner till Lagerlöf i oktober 1907:

Saken är den, att vi, som läsa Nils Holgersson i skolan, upprepade gånger få höra: ”Kan inte fröken berätta oss något om Selma Lagerlöf? Vet inte fröken, hur hon hade det, när hon var liten?” Vi ha ju visserligen den vackra, vackra skildringen av ”farmor” i inl. till Kristuslegender, men vi ville så gärna ha lite mer att berätta dem.

Gagner syftar här på ”Den heliga natten”, som inleder *Kristuslegender* och är en berättelse i jagform med tydliga självbiografiska drag. Den skildrar Selma Lagerlöfs farmor och barnbarnet Selma, som båda blivit kvarlämnade hemma när alla andra farit till julottan. Marie Louise Gagner, som själv alltså liksom Lagerlöf var utbildad på Högre lärarinneseminariet i Stockholm, hade fått i uppdrag av *Folkskolans barntidning* att skriva en serie biografier av kända författare. Hon ber därför om att få träffa Lagerlöf för en intervju.

I samlingen finns bara detta brev bevarat, och det är därför svårt att veta vad Lagerlöf svarade. Men den text som 1909 publicerades i samlingen *Svenska författare. Deras liv och verksamhet skildrade för barn och ungdomar i hem och skola*, utgiven av *Folkskolans barntidning*, berättar om händelser i Lagerlöfs liv, som hon själv ännu inte skildrat i självbiografisk form. De två-tre texter med självbiografiska inslag som bör ha varit tillgängliga för Gagner är ”Den heliga natten” i *Kristuslegender* från 1904, ”Två spådomar”, först tryckt 1908 i *Bonniers månadshäften*, och ”En saga om en saga”, först tryckt 1902 i *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*.⁷⁵⁴

Gagners text följer Lagerlöf från barndomen på Mårbacka, mot författardrömmarna, Högre lärarinneseminariet och vinsten i *Iduns* pristävling med fem kapitel ur *Gösta Berlings saga*. I stora delar är det fråga om utdrag ur de nämnda texterna. Men medan ”Två spådomar” och ”En saga om en saga” innehåller rikligt med information om Lagerlöfs tid i Stockholm, var det mer magert med uppgifter om hennes barndom på Mårbacka i Lagerlöfs produktion. Gagner skriver bland annat om skräcken över att gå upp i handkammaren och korsa den spöklika vinden, ett motiv som återkommer i Lagerlöfs *Ett barns memoarer* (1930). Författarens biografi hade enligt Gagner ett pedagogiskt värde: ”De [skolbarnen] böra få veta, menar jag, att det finns så många andra vackra och roliga böcker av Selma Lagerlöf att läsa, och de kanske komma bättre ihåg detta, när de få se det i sin egen lilla tidning, än om bara lärarinnan talar om det.”⁷⁵⁵ Gagners biografi riktad till barn är föregångare till flera andra. Thyra Fredings *Flickan från Mårbacka* (1945) är ett exempel, liksom den mer

nyligen utkomna *Fröken Selma. När Selma Lagerlöf var skolfröken i Landskrona* (2013) av Lena Carlsson.⁷⁵⁶

Nils Holgersson i skolan

Lagerlöfs texter hade alltså redan före *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* publicerats som litteratur för skolan, exempelvis i Thomées och Bergs antologier. Den viktiga skillnaden är förstås att *Nils Holgersson* uttryckligen skrevs som en lärobok, medan de texter som inkluderades i antologierna tidigare tryckts i andra sammanhang. Man skulle kunna tro att breven om *Nils Holgersson* kulminerar de år då böckerna kom ut, 1906–07. Men 1908 inföll Lagerlöfs 50-årsdag, och många nämner i gratulationer och beundrabrev *Nils Holgersson* som ett av hennes främsta verk. Samma tendens kan iakttas under 1909, då Lagerlöf fick Nobelpriset. ”Inte heller jag bryr mig om annat än att vara hjärtligt glad över att folkskolebarnens och folkets författarinna fick Nobelpriset”, skriver en folkskollärarinna med en tydlig anspelning på Lagerlöfs Nobeltal. Hon passar också på att, tämligen anspråksfullt, be om 50 exemplar av *Nils Holgersson* till eleverna, eftersom hon vill ”åt mina fattiga torpare- och stutarebarn på Kjulaåsens Sandmo skaffa ett bibliotek” – en vanlig förfrågan från lärare.⁷⁵⁷

Under alla år från *Nils Holgerssons* publicering mottog Lagerlöf brev om boken. De flesta är tackbrev från lärare, föräldrar och barn. Många lärare ber om friexemplar, men det finns också exempel på brevskrivare som mer utförligt vill diskutera innehållet och användningen av boken i undervisningen eller hur eleverna upplevde den. Lärarinnan Elisabet Anderssons brev från 1935 är ganska typiskt för hur dessa brev ofta ter sig. Hon tackar inledningsvis för *Nils Holgersson*, som hon brukar berätta om eller läsa ur för klassen. Boken, skriver hon,

kommer barnen att glömma att de sitta på skolbänken, men bär dem på fantasiens vingar ut att se vårt, vackra, kära land. Jag skall aldrig glömma huru barnens ögon strålat emot mig, när jag läst ur denna bok. De vill helst att jag ska läsa direkt ur boken, ej berätta med egna ord, ”för då kanske inte alla orden kommer med”, säger Sven.

Här är det snarare läsupplevelsen än faktakunskaperna som står i centrum. Andersson tackar även för *Kristuslegender*, som hon också använt i undervisning.⁷⁵⁸ Brevet undertecknas på karaktäristiskt vis av de åtta–nioåriga barnen i klassen.

Ett annat exempel är H. L. Larson, en folkskollärare med 30 års erfarenhet som skriver till Lagerlöf 1925. Precis som författaren själv under sin tid som lärare tycker denna brevskrivare att "[v]åra läroböcker äro obeskrivligt svåra och tråkiga" och att *Nils Holgersson* "är den enda som riktigt passar för barn". I brevet ges både en kort historik till användningen av *Nils Holgersson* i folkskolan, samt ett konkret undervisningsexempel. Då boken utkom lästes den i alla folkskoleklasser, men senare var det bara de lägre klasserna som fick läsa den. I klass 3 och 4 "läsa [vi] om Tummetott med samma förtjusning som när boken var ny". Också här ligger fokus på läsupplevelsen, men när texten leder till frågor som "vad är en falk" går läraren iväg med eleverna för att undersöka detta genom skolplanscher och en tavla: "Jag pratade litet om falken, och de frågade efter åtskilligt (somt kunde jag svara på och somt icke förstås). Jag tror att barnen under denna rast lärde sig mer om falken än vad jag åtminstone under en mönsterlektion på ett skolmöte kunnat bibringa dem."⁷⁵⁹ Här framskymtar en liknande pedagogisk princip som före detta elever vittnat om att Lagerlöf själv tillämpat 40 år tidigare: hellre än förutbestämda metoder och arbetssätt ett improviserat och lustbetonat lärande som tar rasten i anspråk och förenar kunskap och fiktion i vad man idag kanske skulle kallat en estetisk lärprocess.

Nils Holgerssons nyskapande genreblandning mellan lärobok i geografi, läsebok i modersmål och ren skönlitteratur skapade diskussioner i lärarkollegierna. Gerda Fryckberg, lärarinna i historia, geografi och naturlära vid Upsala högre elementarläroverk för flickor, skrev till Lagerlöf 1907 för att reda ut begreppen. Vid ett sammanträde för Kretsföreningen för flick- och samskolor i Uppsala "påstodo de lärda herrar och fröknar, att allt i boken skulle betraktas som sagor. Det var i den punkten som jag opponerade mig." Gerda Fryckberg säger sig ha blivit utskrattad på mötet när hon erkänner att hon använt *Nils Holgersson* som faktabok:

Professor Lundell hoppades att barn i allmänhet ej skulle vara så realistiska, att de fråga: "är det sant?" utan att deras fantasi skulle åtnöja sig med det lugnande: du förstår väl att det är sagor det här!

Stockholm d. 18 nov. 93

259

Dr. Lagerlöf.

Kära små ättningar
här uppe i Stockholm ville vi gär-
na ge uttryck åt sin förtjusning över
Dr. Lagerlöfs underbara lärobok. Med and-
lös spänning sitta denn små och lyssna
sin berättelse eller berättelse om janssen och
hans häva griskul, om kasten och vilk-
gräsen, sinne gård och även de
andra djuren. Personligen älskar
jag boken ant även och även. För
barnen my generationen jag för glömsken
att läsa den för, uppläsa den jag alltid
något mytt i denna förgyllande bok.

Tack, dr Lagerlöf!

Från oss småttarna i vår 75-
årsdag påder en varm lykhönskan.

Med värdsamhet och största höjaktning
Thyra M. Pehrsson
Högaldersskolan

Brev från lärarinnan Thyra Pehrsson vid Högalidsskolan i Stockholm och de
åttaåriga skolbarnen med tack för Nils Holgersson i samband med Lagerlöfs
75-årsdag.

[---] Och nu ändtligen kommer min fråga: ligger inte verkligheten till grund för de flesta af djuräventyren i Er bok? Och om Ni, Fröken Lagerlöf, säger som de lärda: nej, du kan väl begripa att det är sagor! då vill jag säga: för mig blir det i alla fall verklighet!⁷⁶⁰

Som författare och pedagog är Selma Lagerlöf betrodd. Hon kan skriva ”sagor”. Men man – och detta gällde i synnerhet män – tvivlar på hennes fackkunskaper om geografi. Redan 1905 skriver Werner Cronquist, kemist och geolog, till Lagerlöf och erbjuder sin expertis inför publiceringen av läseboken. Lagerlöf accepterar erbjudandet om fackgranskning. När Cronquist senare samma år läst manuskriptet berömmar han författaren för framställningen av ”kärleken till djur och fosterlandet”, men den senare kan förbättras ännu mer genom ”små skizzer om lokalhistoria och berättelser om våra store män”. Därefter ger Cronquist detaljerade och korrigerande kommentarer till texten med sidhänvisningar.⁷⁶¹ En annan brevskrivare berömmar Lagerlöfs förnyande språk (hon skrev dialogen utan pluralformer på verben), men med berömmet kommer samtidigt en kritik av hennes beskrivning av Öland:

Kunde ni inte där (isf fjäriln) ha givit en liten historia om öns egenomliga geologiska bildning? Den kunde hållits i sagoform, men på samma gång givit dem fröet till en kunskap om saken. I fråga om Gotland kunde ni tagit upp den gamla Gutasagan. Jag tror den har en historisk kärna: de goter som i historien gjort så mycket [?] i östra och Västra Europa, kommo från Sverige över Gotland – det torde numera av vetenskapen tämligen bevisat. Det ligger en stor tanke, egnad att höja fosterlandskärleken, i detta [...]

Här är det läsebokens kunskapsinnehåll som är föremål för kritiken, understödd av vetenskapen. ”Fjäriln” syftar på kapitlet ”Den stora fjärilen”, där Öland liknas vid en fossilerad fjärilskropp. Både denna avsändare och den ovan citerade Cronquist läser *Nils Holgersson* explicit som en berättelse syftande till att skapa fosterlandskärlek. Brev av denna typ kommer oftast från manliga avsändare, men i detta fall är det lärarinna Jeanna (Nanna) A. Lundh som skriver. Hon var vid denna tid lärare vid elementarläroverket för flickor i Köping.⁷⁶²

Det fanns alltså olika åsikter om syftet med *Nils Holgersson*: var det att ge faktakunskaper eller att i fantasins form förmedla en nationell identitet? Inte

heller *hur* boken skulle användas var självklart. Som tidigare nämnts kunde lärare både berätta och läsa ur boken. Högläsning av eleverna förekom också. Alma Helena Lindén, lärare på Gustaf Adolfskolan i Norrköping, ber Lagerlöf om vägledning 1910:

För min egen del skulle jag mycket gärna vilja höra Dokt. Lagerlöfs tanke om lämpligaste tiden och sättet för Eder läseboks användning. Härom äro meningarna mycket olika inom skolvärlden. Den egentliga folkskolan omfattar 4 klasser fr. omkring 9de till o. m. 12te levnadsåret. För en tid sedan diskuterades på ett lärarmöte härstädes läseböckerna i folkskolan. Somliga framhöllo då, att läsningen av N. H-son skulle börja redan i 1sta kl., läggas till grund för undervisn. i Sveriges geografi, och texten sålunda göres till föremål för en vidlyftig innehållsbehandling.

Andra åter menade, att man skulle dröja med denna bok till slutet av andra klassen, så barnens läsefärdighet är mera uppövad, och de sv. landskapens natur och näringsliv i det närmaste skildrade med hänsyn till den tid vi förfoga över för detta ämne, sen kunde läsningen av "N. H-s underbara resa" ske mera kursivt och därigenom bli till större glädje o njutning för både lärare och barn, än om innehållet ska utfrågas och sönderplockas.⁷⁶³

Stötstenen är alltså om boken ska läsas som litteratur eller som faktabok och den frågan hör ihop med frågan om i vilka årskurser den bör läsas. Samma ämne berörs av Marie Louise Gagner i ett föredrag vid Folkskolelärarinnornas diskussionsklubb i Stockholm 1907. Hon konstaterar att boken fått stor uppmärksamhet även utanför "fackmannakretsar": "Men så ha ju också de stora dagliga tidningarna nästan varje vecka innehållit uppsatser om boken, och här och där ha redaktionerna t. o. m. anställt enquêter bland pedagoger, lekmän eller skolbarn angående densamma." Efter att ha testats som läromedel i folkskoleseminariets övningsskola framhåller Gagner att boken passar bäst för de lite äldre barnen, dels på grund av att viss språkfärdighet krävs, dels för att grunderna i svensk geografi är bra förkunskap. Hon är också kritisk till att använda den i många syften samtidigt – som lärobok i geografi och naturkunnighet exempelvis – och instämmer i kritiken om faktafel när det gäller djurens liv.⁷⁶⁴

Den livliga diskussionen om den praktiska användningen av boken i undervisningen måste betraktas som en bakgrund till Valborg Olanders *Handbok till Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1918). Hon skriver diplomatiskt att ”varje intresserad lärare helst skapar sin metod själv”, men hon gör sig till språkrör för Lagerlöfs egen inställning att det konstnärliga verket inte får förvanskas genom pedagogiskt nyttiggörande. Eleverna måste höra författarens ord, och läraren ska ”inte med egna torra ord omskriva bokens levande”. Hon ger med andra ord eleven Sven rätt i hans inställning att det är viktigt att alla författarens ord kommer med. Olander förespråkar för undervisning i folkskolan att läraren läser högt och skjuter in ”förståndsfrågor” inriktade på kunskapsinnehållet, för att förklara svåra ord samt för att kontrollera att eleverna hänger med. Handboken består till större delen av förklaringar av ord och företeelser, det vill säga inriktas på just kunskapsinnehållet. Trots att Olander värnar om den konstnärliga upplevelsen av läsningen nämner hon elevernas innantilläsning som ett självklart inslag i syfte att träna upp förmågan att läsa. Hon nämner att läsa i korus och att memorera texten och recitera den utantill som två användbara metoder – desamma som för några generationer innebär att minnena av *Nils Holgersson* i skolan är förknippade med en viss motvilja.⁷⁶⁵

Gurli Linder, som recenserade Olanders handbok, understryker att *Nils Holgersson* både borde läsas som en kunskapsgivande faktabok och en ”strålande saga”, men att detta också gör den till en ”mycket svår bok”. ”Säkerligen har detta även varit en genomgående erfarenhet för dem som på ämbetets vägnar stått inför denna uppgift.” Linder framhåller hur välbehövlig Olanders bok är just av denna orsak, men framför också flera kritiska synpunkter, bland annat när det gäller tilltalet, som enligt Linder präglas av en ”tantighet som pedagoger så lätt falla offer för”. Olanders synpunkt att *Nils Holgersson* syftar till att fostra goda människor och nyttiga samhällsmedborgare instämmer Linder i och hon ställer den borgerliga arbetsmoralen mot ”klasskampen”, ”som borttagit känslan av arbetets välsignelse”.⁷⁶⁶ I Linders recension framgår att läroboksprojektet i högsta grad tolkades som ett ideologiskt projekt.

Linder kommenterar också de läsarreaktioner från österrikiska barn som ingår i Olanders bok. Många barn i Sverige skrev också till Lagerlöf, ofta gemensamt i klassen på uppdrag av läraren. Brev från barn som på egen hand skrev till Lagerlöf finns i en separat samling och är som nämnts inte inkluderade i denna studie. Stina Palmborg, som var författare och pedagog från

Göteborg, har samlat ett urval av barnens brev om *Nils Holgersson* i en tryckt utgåva. Det framgår inte av urvalet i Palmborgs bok hur barnen uppfattade undervisningen.⁷⁶⁷ Brevet är istället främst inriktade på innehållet i boken och på den egna läsoplevelsen. Ett vanligt omdöme är att boken är ”rolig”. Här gäller frågorna mycket sällan kunskapsinnehållet och mer ofta om Selma Lagerlöf vet hur man gör sig liten som Nils Holgersson eller om hon har sett en tomte i verkligheten. Brevet beskriver både högläsning i hemmet, läsning i skolan och läxläsning. Palmborg skriver också till Lagerlöf 1936 för att tacka för *Nils Holgersson* och för att skicka sin bok, *Svårhanterliga barn* (1935). Denna bok beskriver Palmborgs arbete med ”svåruppfostrade” barn och innehåller exempel på hur hon arbetar med *Kristuslegender* i religionsundervisningen, både för att levandegöra Jesu liv och för elevernas moraliska fostran – det vi idag skulle kalla ”värdegrunden”.⁷⁶⁸

Brev från utländska lärare

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige hade också stort genomslag utomlands. Som ett av Lagerlöfs mest översatta verk har den tilldragit sig internationellt intresse i högre grad än något annat av hennes verk.⁷⁶⁹ Denna studie är inriktad på svenska brev, men också brev skrivna på svenska från personer i utlandet har inkluderats. I denna kategori är det, liksom i breven från den svenska skolvärlden, *Nils Holgersson* och *Kristuslegender* som står i fokus. En särskilt stor kategori, som behandlades i förra kapitlet, är de utvandrade svenskarna i USA, där läseboken mottogs entusiastiskt som en länk till det gamla hemlandet. O. E. Abrahamsson, lärare i svenska vid John A. Johnson's High School i Minnesota, skriver 1917 till Lagerlöf: ”Ni borde skriva en bok liknande Nils Holgersson för våra Förenta Stater! Varför ej!”⁷⁷⁰ Behovet av en *Nils Holgersson* för svenskarna i Amerika hade enligt Abrahamsson ökat sedan man på fler och fler statsskolor infört svenska som skolämne. Det är just en bok på svenska som behövs för att skapa en nationell samhörighet också i det nya hemlandet.

Hur *Nils Holgersson* fick bli instrument för olika teorier om inläring framgår av debatterna om hur man skulle använda boken som läromedel. Dessa diskussioner är i viss mån också närvarande i de utländska breven, även om det främst är läsoplevelsen och bilden av Sverige som står i centrum. Boken används för att förmedla en nationell identitet, inte i första hand för läsinlär-

ning. Anna Mathilda Jungstedt, svensk sjuksköterska och lärare på Edgewood School i Connecticut, skriver till Lagerlöf 1933 och intygar att barnen i sex- sjuårsåldern älskar *Nils Holgersson*:

Det intresserade mig förstås att höra, för den boken förstörde för mig i skolan. Vi måste nämligen läsa varje kapitel 2 gånger och berätta innehållet för lärarinnan totalt utan fantasi. Vi önskade alltså både Nils och hans gåskarl dit pepparn växer!

Det här är emellertid en s.k. ”progressive school” och allt är byggt på, att låta barnen behålla sin fantasi och bygga vidare på sina individuella intressen istället för att stöpa dem alla i samma form. Lärarinnan läser här högt för småttingarna, och de kunna aldrig få nog, berättade hon.⁷⁷¹

Brevet bekräftar därmed andra utsagor om hur man undervisade utifrån *Nils Holgersson*. Den metod som förstört hennes egen läsupplevelse använder boken som ett läromedel och bortser ifrån att det också är en äventyrsberättelse som syftade till att ge eleverna kunskap på ett lustfyllt sätt. Brevet belyser den svenska pedagogiken på tidsmässig och geografisk distans. Att brevskrivaren kan erkänna att hon önskade Nils Holgersson dit pepparn växer har nog att göra med denna distans, liksom med den förändrade syn på texten hon också redogör för. På grund av skolelevernas entusiasm läser hon om boken:

Kapitlet om Kolmården är nu min särskilda förtjusning, antagligen därför att det för mig tillbaka till min barndoms somrar, då jag strövade omkring där och drömde. En dag i somras hittade jag en liten kotte på vägen. Jag tog upp den, drog in doften och blundade. Jag var hemma! [---]

Men när jag har tid nu, läser jag ofta om Nils för de yngre, när de äro sjuka, och så följa vi hans resa på kartan och jag visar dem bilder från Sverige.

Denna beskrivning är typisk för breven från de svenska emigranterna. Att läsa Lagerlöfs texter blir för dem att en stund få vara hemma, som Ljungstedt beskriver det. Hon avslutar med att be om ett fotografi, och det framgår av hennes nästa brev att Lagerlöf svarat med ett porträtt.⁷⁷²

Lagerlöfs betydelse för svenskamerikanerna framgår även av ett brev avsänt från Augustana College i USA, som idag ansvarar för ett forskningsinstitut och arkiv för studier av den svenska invandringen till Nordamerika. Signe Norén skriver om reaktionerna på ett telegram från Lagerlöf vid julfesten 1910: ”då [...] hälsningstelegrammet från ’Selma Lagerlöf’ anmälades, så reste vi oss, 7, 8, 9 – ja, jag tror 1000 människor – och åhörde stående telegrammet läsas. Äro vi inte lagerlovade? Så göra vi inte för vem som helst.” Brevet är undertecknat ”Frökens tillgivna skolflicka” och bilden av Lagerlöf blir i detta brev en intressant kombination av lärarinna och diktardrottning.⁷⁷³ Lagerlöf tycks också ha sett positivt på de nya typer av skolor som växte fram i USA. I ett brev till Helena Nyblom skrev hon att hon tyckte mycket om att undervisa, men att hennes lust att experimentera inte riktigt fick utrymme i det svenska skolväsendet, som reglerades av ”föreståndarinnor och styrelser”: ”Men se, nu är det de amerikanska utbildningarna som upptaga min inbillning. Där bry de sig visst bra litet om hvad böcker kunna lära, istället söka de utbilda sinnen och färdigheter.”⁷⁷⁴

Men inte bara svenskar och svenskättlingar i USA läste Selma Lagerlöf i skolan. Det finns också brev som bekräftar att man i andra europeiska länder använde hennes texter i pedagogiska sammanhang. En folkskollärare i Leipzig skriver 1929 till Lagerlöf om hur han läser *Nils Holgersson* med eleverna på olika nivåer. De som ännu inte kan läsa själva får historien berättad för sig. ”Den har skänkt solsken åt många fattiga tyska barn”, skriver han.⁷⁷⁵ Hur utbredd läsning av Lagerlöf i den tyska skolan var under denna period kan inte denna studie ge svar på. Sannolikt är detta bara ett av många exempel. Lagerlöfs viktigaste utländska marknad var Tyskland och det är inte egendomligt att en Nobelpristagare inkluderades i skolkanon. Däremot är det nog mer ovanligt att en Nobelpristagares litteratur även nådde barn i de lägre åldrarna som ännu inte hade lärt sig läsa. Det finns också en del exempel på brev från lärare i Nederländerna. Precis som i Tyskland hade Lagerlöf där haft en tidig och entusiastisk reception. Hennes översättare Margaretha Meijboom var en viktig introduktör av skandinavisk litteratur, och liksom Lagerlöf engagerad i kvinno- och fredsrörelserna.⁷⁷⁶ Totalt har enligt tidigare forskning *Nils Holgersson* getts ut 64 gånger på nederländska om man inkluderar omtryck, nyöversättningar och moderniseringar.⁷⁷⁷ Saskia Ferwerda, nederländsk lärare, översättare och skandinavist, skrev till Lagerlöf om sin undervisning 1939:

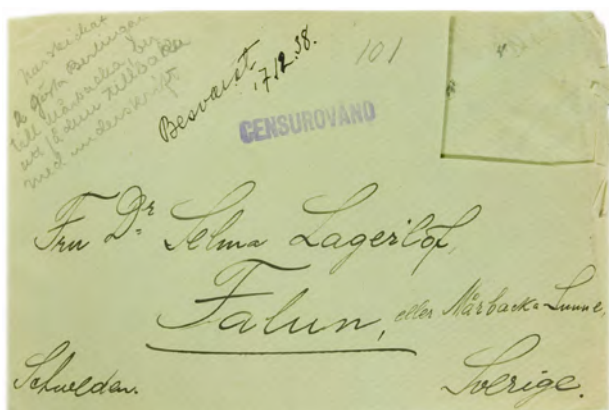
Nu vill jag också tala om något roligt som kanske kan ge Dr. Lagerlöf någon glädje. Jag arbetar nu i en skola (ett läroverk) endast på fyra månader.

I läseboken för de yngsta barnen (på 12, 13 års ålder) finns en av Dr. Lagerlöfs ”Kristuslegender” (Flykten till Egypten) i översättning. Den läste jag med barnen, och de tyckte så gott om den. De flesta kände även till ”Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige” och andra börja nu läsa den och slåss nästan om att först få låna boken ur skolbiblioteket.

Ferwerda hade också skrivit till Lagerlöf tidigare om sin svenskundervisning, där hon använde just ”Flykten till Egypten”. Hon hoppades också att ”snart kunna använda svenska texter i grammofon”.⁷⁷⁸ Brevet är skrivet på senhösten 1939, i början av andra världskriget. Hon gratulerar Lagerlöf på födelsedagen och skriver att ”i Dr. Lagerlöfs böcker har jag så ofta märkt Er stora kärlek för människorna, därför måste jag nu säga, hur ofta jag tänker på Dr Lagerlöf i dessa mörka tider”. Fyra månader senare dog Selma Lagerlöf. Ferwerda avslutar med att berätta om en pojke som varit bråkig och blivit utskickad i korridoren, men att han då blev ledsen berodde inte på lärarens stränghet, utan på att han skulle missa högläsningen av *Nils Holgersson*.

Vid sidan av Tyskland och Nederländerna var också Östeuropa en viktig marknad för Lagerlöf. I de få exempel på brev skrivna på svenska som finns från Östeuropa är det, liksom i det från Nederländerna, *Nils Holgersson* och *Kristuslegender* som oftast nämns. I ett brev från Tjeckoslovakien 1934 framgår att Lagerlöfs texter användes i undervisning av konfirmander. Brevskrivaren, Vilhelm Rehak, som var kyrkoherde i en tjeckisk evangelisk församling, skriver att han ”med stor nytta och välsignelse läst för mina konfirmander ur Edra böcker. Alla konfirmander voro förtjusta.”⁷⁷⁹

Av andra brev från samma avsändare framgår att han en gång besökt Selma Lagerlöf på Mårbacka och lärt sig svenska genom att beställa en svensk bibel från Prag och läsa i den, samt korrespondera med en svensk löjtnant han mött. I brevet bjuder han också in Lagerlöf att vistas hos honom och hans familj i Mähren och prisar hennes författarskap på en imponerande uttrycksfull, om än inte helt grammatiskt felfri svenska: ”Ni icke bara i hela Sverige, men på hela kulturverlden uppeldat en tacksamhetsflamma i människohjärtan, och att denna flamma här högt lågar.”⁷⁸⁰ Rehak skriver ett tjugotal brev till Lagerlöf

Brev till Lagerlöf från Vilhelm Rehak 1938 med censurstämpel på kuvertet. Kommentar av sekreterare (troligen Valborg Olander): "Har skickat två Gösta Berlingar till Mårbacka, ber att få dem tillbaka med underskrift". Kommentar av Lagerlöfs hand: "Besvarat 7.12.38."

1933–39 och det framgår att det är en brevväxling. Lagerlöf skickar böcker och ett fotografi och familjen Rehak sänder Lagerlöfs böcker i tjeckisk översättning till henne.⁷⁸¹ I augusti 1937 besöker han åter Lagerlöf på Mårbacka.⁷⁸² På ett bevarat kuvert till ett brev från 1938 syns en censurstämpel.

Vilhelm Rehak återkommer i flera av breven till Gösta Berling-gestalten som han identifierade sig med: "I Eder bok Gösta Berling beundrar jag mest församlingens förlåtelse av dess försupna präst. Så ofta jag läser detta, måste jag varje gång gråta."⁷⁸³ Dagmar Hartlova, som kartlagt översättningar av Lagerlöfs verk till tjeckiska, skriver att i stort sett alla hennes romaner och kortprosa översattes till tjeckiska under hennes livstid. Efter andra världskriget minskade översättningarna av litteratur från Västeuropa, men Lagerlöf accepterades även under den kommunistiska eran och var enligt Hartlova den enda svenska författare som publicerades på tjeckiska under 1950-talet, då censuren var som hårdast.⁷⁸⁴

Pedagogik i andra medier

En viktig aspekt av användningen av Lagerlöfs texter i skolan är olika typer av adaptationer, framför allt till dramatik. Som teaterforskaren Karin Helander betonar i sin studie av 1900-talets svenska barnteater är denna tätt sammanvävd med fostran och pedagogik. Inte minst Topelius sagospel som skulle "lekas fram av barn" hade stor genomslagskraft.⁷⁸⁵ Som Lagerlöfs egen biografi visar fungerade teater som sällskapslek i hemmen. Selma och systrarna Anna och Gerda spelade teater på Mårbackas vind, och som lärare i Landskrona

satte hon också upp barndramatik.⁷⁸⁶ Ett brev från 1909 bekräftar barnteaterns stärkta pedagogiska betydelse under denna tid. Det är en bokhandlare i Uppsala som skriver till Lagerlöf angående en planerad samling av teaterstycken ”lämpade och skrivna för barn och ungdom”. Detta menar han, finns det en efterfrågan på från skolvärlden:

I våra skolor har på senare tider det blifvit allt mera brukligt att låta barnen uppföra små teaterpjäser, och i Finland lär detta bruk vara än mera vanligt. Vid julfester och andra barnnöjen skulle otvifvelaktigt uppförande af en liten pjäs vara välkommen för de små, der de sjelfva finge vara de medverkande.

Han beskriver därefter en tysk serie av ”Jugend- und Volksbüchen”, men föredrar att ge ut nyskrivet svensk material framför en översättning av denna. Han ber därför Lagerlöf bidra med ”en liten enkel barnpjäs, afsedd att uppföras af barn i ålder 8–13 år, med motiv från julen, ur folksagorna eller barnaverlden”.⁷⁸⁷ Lagerlöf kom aldrig att själv publicera någon barndramatik, däremot dramatiserades flera av hennes prosatexter under hennes livstid: *Gösta Berlings saga*, *Tösen från Stormyrtorpet* och *Dunungen*, för att nämna några. Hon skrev också själv dramat *Sankta Annas kloster*, som uppfördes i Köpenhamn på Dagmar-teatret.⁷⁸⁸ Siri Dahlberg, lärarinna vid Kungsholms elementarskola för flickor i Stockholm, skriver 1931 för att be om lov att uppföra *Dunungen*, ”med de förkortningar som för något år sedan gjordes av Radiotjänst”. Brevet innehåller en antecknad kommentar från Lagerlöf till Olander: ”Tror inte Valborg att detta går för sig om de inte ta någon avgift. Finner du det säkrast att fråga Wettergren, så gör det. Du kan ju telefonera svar till den frågande frun.”⁷⁸⁹ Erik Wettergren var den dåvarande teaterchefen vid Dramatiska teatern i Stockholm.

Men andra texter dramatiserades också. En finlandssvensk lärarinna skriver 1931 och ber om lov att sätta upp *Liljecronas hem* som skolpjäs.⁷⁹⁰ *Liljecronas hem* publicerades ursprungligen som roman 1911. Brevet är värt att citera utförligt, eftersom det på samma gång är en livsberättelse i litterariserad form och en inblick i ett historiskt klassrum:

Högtärade Doktor Selma Lagerlöf,

Det var en gång en liten flicka, som älskade Selma Lagerlöfs värld

mer än något annat. Kamratlivet i den modärna storstaden, där hon växte upp, var för henne långt mindre verkligt än de romantiska äventyren i det gamla Värmland. De första starka intrycken av livets skönhet och smärta, gav henne Elisabeth Dohna och liten Ingrid och Gertrud. Den stora självförglömmande godheten mötte henne i Kapten Lennarts gestalt. Det skulle fylla sidor att berätta, vad Selma Lagerlöfs människor gjort för henne. Som vuxen var hon lycklig att få föra andra unga människor in i Selma Lagerlöfs tankevärld. Hon arbetar nämligen som lärarinna i en svensk fortsättningsklass vid Helsingfors folkskolor. Då hon med sina flickor läser t.ex. Kristuslegender, Jerusalem eller En herrgårdssägen dröja de kvar i klassrummet över raster och fritid. De är lika fångslade, både hon, som känner varje rad på förhand och medvetet njuter av konstnärligheten i skildringen, och de, som fyllda av spänning möta nya sällsamma människooöden.

Särskilt starkt upplevde flickorna detta år Liljecronas hem. Så hänfört de älskade Maja Lisa! Så friskt de avskydde söta mor! Huru underbart strålade inte deras ögon, då Liljecrona spelade sin förtvivlan, sin längtan och sin kärlek! Och det råkade inte bättre än att de själva hade en Lilljanta i klassen. Lärarinna greps av en oemotståndlig lust att se dessa flickebarn ge gestalt åt Lövdalas människor. Och så försökte hon sig på att i all anspråkslöshet dramatisera romanen. [---] De unga skådespelarna levde sig intensivt in i sina roller. Vår hantverkslärarinna hjälpte oss att sy kostymer och anskaffa rekvisita. [---] Så uppfördes stycket på en liten fest, där publiken utgjordes av flickornas kamrater och föräldrar, lärare och folkskolornas inspektör. Åhörarna var intresserade och gripna, och jag blev uppmanad att ge ut det lilla stycket i tryck. Det kunde troligtvis bli intaget i Svenska folkskolans vänners kalender, som går till ett tiotusental svenska hem i Finland. [---]

Eders värdsamt tillgivna,
Marita Allardt

Den litterära stil som här används är inte ovanlig i brevsamlingen. Det är ett retoriskt grepp som gör brevskrivaren till något annat än ett privat jag. Hon blir författaren till sin egen historia, som därmed också kan lösgöras från

Stockholm d. 22/10 1931.

Tror inte Valborg, att detta går för sig om de inte ta någon avgift. Finns du det säkrast att fråga Wettergreen, så går det. Du kan ju telefonera svar till den frågande fru.

Hil. Dr. Selma Lagerlöf.

Undertecknad, lärare vid Sönderstens
Elementarskola i Söder, vill härmed göra
en vidoan i frågan om doktor Lagerlöf
skulle ha något utrot av föreläsning
i ämnde väsen för skolbarnen och
främlar spelare Dunungen. Vi ännade
upplysa den med de förordningar,
som för något är sedan gjorda
av Radiotjänst.

Med hopp om ett gynnsamt
svar tackar
med utmärkt högräkning
Siri Dahlberg.

adr. Smedargatan 7 A^{II}
Stockholm

Brevet från Siri Dahlberg 22 oktober 1931 om skoluppsättning av Dunungen med egenhändig kommentar av Lagerlöf.

verkligheten och arrangeras estetiskt. Fiktionens makt är starkt framhållen i detta brev, inte bara i beskrivningen av elevernas läsning, utan också i inledningen. De ”romantiska äventyren i det gamla Värmland” är mer verkliga än ”[k]amratlivet i den modärna storstaden”.

Lagerlöf tilldelas här en författarroll som är långt ifrån den (pre)modernistiska och experimentella författare som forskningen gärna idag vill se henne som. Hon framstår istället som en historieberättare i Walter Benjamins mening. I essän ”Berättaren” (”Der Erzähler”, 1936) menar Benjamin att historieberättarens källa är erfarenheter som överförs muntligt. Berättaren hämtar sin berättelse från upplevda erfarenheter – sina egna eller andras – och förvandlar dessa till åhörarnas/läsarnas erfarenhet. Det är således i grunden något kollektivt som Benjamin beskriver. Detta skiljer historieberättandet från romangenren, som Benjamin menar är den enskilda individens uttryck: ”En man som lyssnar på en berättelse är i berättarens sällskap; till och med en man som läser en berättelse delar denna gemenskap.”⁷⁹¹ Sällskapet av berättaren framskymtar i Marita Allardts beskrivning av sin egen läsning av Lagerlöf. Det kollektiva sammanhanget där berättandet äger rum är också starkt närvarande i brevets beskrivning av flickornas samtida läsning av romanen. Det framstår som att de delar en erfarenhet genom läsningen, och denna omsätts sedan i teateruppsättningen av *Liljecronas hem*. I detta sammanhang är det också intressant att *Liljecronas hem* tilldrar sig före modernitetens – och första världskrigets – stora samhällsförändringar. Den utspelar sig på en prästgård i 1800-talets början och är starkt förankrad i den muntliga berättartradition som Benjamin framhåller. Redan på första sidan blir läsaren placerad i den historiska miljön och det kollektiva, muntliga berättandet i Lövsjö härad:

Kom inte och säg, att det kan ha varit lika starka blåsväder både förut och efteråt, och kom i alla händelser inte och säg det till någon av de gamla Lövsjöborna, för de har fått höra alltifrån barn-
domen, att maken till storm är det inte möjligt att råka ut för. De kan än i dag räkna upp alla de gårdsgårdar, som blev nervräkta, och alla de halmtak, som blev upprivna, och alla lagårdar, som stöp omkull, så att djuren fick ligga begravnade i flera dar under takstolarna.⁷⁹²

Romanen börjar alltså med traderade berättelser om den minnesvärda stormen, överförda från generation till generation, fast förankrade i platsen, intill

varje enskild gårdesgård och ladugård. Lilljanta, som omnämns i brevet, är en försigkommen överlevare, som på egen hand lärt sig läsa och skriva och som ser och hör allt som utspelar sig på prästgården.

Inledningsvis framhålls en estetisk läsning – ”konstnärligheten i skildringen”, men också en läsning som man med Rita Felskis begrepp skulle kunna kalla ”förtrollning”: eleverna är ”fängslade” och ”fyllda av spänning”.⁷⁹³ Elevernas läsupplevelse beskrivs emotionellt: de ”älskade” och ”avskydde”. Lärarinnan verkar inte efterfråga någon analys eller uppmana sina elever att granska texten kritiskt. Hennes engagemang i undervisningen är också styrt av lust, ”lust att se dessa flickebarn ge gestalt åt Lövdalas människor”. Lärarinnan Marita Allardts brev till Selma Lagerlöf blir den stora författarens verk taget i anspråk av nya röster som omdiktat texten i en lekfull och lustfylld kontext.

Brevet visar hur litteraturen remedialiseras i ett undervisningssammanhang på ett sätt som anknyter till ett framväxande bruk av teatern som pedagogiskt verktyg. Precis som ambitionen att producera antologier och läroböcker som kunde konkurrera med den populärlitterära fritidsläsningen, hör skolteaterns framväxt ihop med hotet från filmmediet. Karin Helander citerar författaren Erik Lindorm som var aktiv vid bildandet av Föreningen Skolteatern. Han menade att teatern skulle erbjuda ”skolungdomen en ädlare dramatisk konst än den evinnerliga filmens”.⁷⁹⁴ Svensk läroretidnings förlag gav också ut serien *Barnteatern*, både som en del av *Barnbiblioteket Saga* och *Ungdomens bibliotek*. I nr 31 1938 av serien trycktes en senare pjäs av Marita Allardt. Enligt brev 1934 gjorde Marita Allardt också en dramatisering av Lagerlöfs novell ”Betlehems barn”, som Lagerlöf gav synpunkter på.⁷⁹⁵ Allardts pjäs infördes i *Svenska folkskolans vänners kalender*.

Men det var inte bara teater som skulle försvara skolbarnen mot populärkulturen. Debatten kring filmen var också livlig i början av 1900-talet. I ett föredrag vid Pedagogiska sällskapet i Stockholm 1908, ”Barn och biografföreställningar”, kritiserade Marie Louise Gagner filmutbudet på biograferna och kopplade det till frågor om pedagogik och barnuppfostran. En huvudpunkt i hennes kritik var att de tidiga föreställningarna, som ofta besöktes av barn, inte hade någon anpassad repertoar. Efter att ha undersökt filmkonsumtionen hos 50 barn kan hon konstatera att ”22 hade sett mordscener, 7 sett självmordscener, icke mindre än 36 sett stöldscener, 17 sett eldsvådor”.⁷⁹⁶ Argumenten känns igen från Nick Carter-debatten: fiktion av detta slag ansågs förråande och kunde skada publiken. Skillnaden gentemot debatten om populärlitteraturen

är filmens visuella genomslagskraft. Här tar Gagner hjälp av Lagerlöf för att förklara:

I skildringen av sitt hem och sin barndom säger Selma Lagerlöf bland annat, då hon talar om sin farmor, som berättar den ena sagan efter den andra för dem: ”Det var ett härligt liv. Inga andra barn hade det som vi”. För dem stod en vacker, förtrollad värld öppen, där de fritt gingo ut och in. – Det är inte bara den stora sagoförtäljerskan, som varit i den världen. Alla känna vi nog till den från vår barndom. Det vackraste av allt vackert i världen är inte så vackert som de ting vi där kunna få se, och är det ett sunt, normalt barn, så behöver det så litet, för att dörren ska slås upp på vid gavel ditin. [---]

Vad göra vi nu istället med barnen? Jo, vi stänga dörren till den vackra, förtrollande världen för dem och kasta dem in i de storas värld, med dess synd, brott, laster, eggande oro, sorg och spänning. Man må väl fråga sig, hurudana de slakten skola bli, som så tidigt bliva hemmastadda i den världen!⁷⁹⁷

Barndomens vackra fantasivärld ställs mot bioagrafernas skadliga vuxenvärld, men indirekt innebär det också att en verbal (i synnerhet muntligt förmedlad) kultur ställs mot en visuell kultur, som dödar fantasin. Gagner får medhåll av psykiatern Bror Gadelius som i ett tillägg till det tryckta föredraget menar att ”ingen skildring, varken i tal eller skrift, kan så rycka den unga publiken med sig som dessa rörliga scenerier, där själva livet illusoriskt återgives”.⁷⁹⁸

Men just denna förmåga att påverka den unga publiken var för somliga ett argument för att ställa filmen i pedagogikens tjänst. Signe Bergsten, lärarinna i Norrköping, skriver till Lagerlöf 1929:

Det är så, för att gå rakt på sak, att jag skrivit ett filmskådespel för barn efter förf. A.L.O.E.s bok ”Jättarnas besegrare”. – Har valt den boken, dels emedan den gjort ett starkt intryck på mig själv som barn, dels emedan den förefaller mig synnerligen lämplig att framställas på film med sitt fina sagospel, blandat med och belyst av levande verklighetsbilder ur barnens eget liv. Att jag kommit på den tanken att skriva filmskådespel för barn beror därpå, att det slagit

mig, hur begärligt barnen sluka allt, vad de på det området komma över och därtill, huru starkt de påverkas av, vad de så se. Och som man vet, är det ej det bästa och lämpligaste, som erbjudes dem.⁷⁹⁹

I brevet återkommer tanken om att filmen som medium starkt påverkar publiken, och kanske främst den unga publiken. Men den allmänna skepsis mot filmen som medium som finns hos Gagner är här ersatt av en optimism inför filmens pedagogiska möjligheter. *Jättarnas besegrare, eller den strid vi alla måste kämpa* kom i sin första svenska översättning 1874 och skrevs av Charlotte Maria Tucker, som under signaturen A.L.O.E. (A Lady of England) utgav didaktiska exempelberättelser.⁸⁰⁰ Bergsten, som tidigare publicerat *Den heliga historien berättad för de små* (1918), ber att Lagerlöf ska läsa hennes manus och om hennes ”välvilliga förord och rekommendation till en regissör”. Bergsten skrev senare *Nils och Solvigs äventyr* (1954), men någon film tycks aldrig ha blivit av.⁸⁰¹

En erfaren lärare som varit med sedan *Nils Holgersson* publicerades bekräftar att film blev ett allt viktigare pedagogiskt medium:

Så många år och klasser sedan dess, men glädjen och framför allt spänningen är precis densamma än idag! Kampen om Glimmingehus, Gåsleken, Gräsanden – allt, allt lika fängslande även för denna barnageneration, som dock är betydligt bortskämd med ”barnbio” och en rikhaltig litteratur både inom och utom skolan.

Brevskrivaren, Richard J:son Fjeldstad, menade att *Nils Holgersson* inte behövde filmatiseras för att förmå att fånga barnen. Han tänker i sitt brev tillbaka på den första skolan han undervisade i och hur högläsningen av *Nils Holgersson* hjälpte att fördriva de dryga timmarna med slöjdarbete till förmån för ”fattiga ödebygdsbarn”. Men boken behöll sitt spänningsvärde också långt senare.⁸⁰²

Det fanns dock även tankar om att *Nils Holgersson* skulle göra sig bra på film. 1919 fick Lagerlöf ett brev från Amelie (Melli) Beese, som var en kvinnlig flygpionjär – ”Tysklands första kvinnliga flygmaskinsförare”, som hon skriver i brevet. I ett första brev förklarar hon sin situation: då hon själv var tysk och hennes make fransk blev de internerade under kriget och deras ägodelar beslagtagna. Hon lägger också fram sitt djärva förslag: att filma *Nils Holgers-*

son.⁸⁰³ Hon återkommer till planerna i nästa brev, där det också framgår att Lagerlöf svarat:

Vore där ingen möjlighet för mig, att filma Nils Holgerssons resa – att jag kunnat glömma bort titeln!! – tillsammans med Svenska Biograf-Teatern? Sällskapet äger knappast möjlighet att själv framställa, på absolut troget sätt, utom med tillhjälp af en till vildgås maskerad flygmaskin, såsom jag tänkte göra det.⁸⁰⁴

Melli Beese hade som ung studerat i Stockholm och kunde därför skriva på svenska. Planerna på filmen genomfördes aldrig. Som framgår i breven gick kriget hårt åt paret Beese-Boutard. Melli Beese nämner att maken, Charles Boutard, som var flygare och flygplanskonstruktör, drabbats av tuberkulos och de fick inte längre driva den flygskola de öppnat 1912.⁸⁰⁵

Melli (Amelie) Beese 1911.

Även radion var ett sätt för progressiva pedagoger att förnya undervisningen. Det förekommer att lärare skriver till Lagerlöf och ber om hjälp att införskaffa radio till skolan. Redan när Sveriges Radio inledde sina sändningar 1925 hade man folkbildande ambitioner. Radiotjänst samarbetade med Folkbildningsförbundet och gav ut *Skolradiohäften*.⁸⁰⁶ 1928 sändes de första skolradioprogrammen. 1933 skriver en folkskollärare till Lagerlöf och ber om bistånd att skaffa en skolradio till Båtskärsnäs folkskola. Läraren har hittills fraktat sin egen radio till och från skolan trots ”såväl ekonomiska (rören skadas) som pedagogiska svårigheter”. Läraren understryker att radion har en betydelsefull ”uppgift som pedagogiskt hjälpmedel” särskilt ”häruppe i dessa isolerade trakter” i närheten av Kalix. Skolstyrelsen stödjer inköpet av skolradio, men kommunens ekonomiska läge är så ansträngt att det inte finns några pengar för inköpet. Brevet berättar om 1930-talets ekonomiska kris. Sågverket är nedlagt sedan två år, berättar brevskrivaren, och arbetarna är hänvisade till nödhjälpsarbete. Barnen har försökt tjäna pengar med ”julsboks försäljningar och gymnastikuppvisningar, de har bjudit ut sina slöjdalster och löst korsord, de har spelat handboll och även anmält sig som vedhuggare för att tjäna en slant till skolradion”, men tjänade bara omkring 15 kronor. Folk har helt enkelt inga pengar att ge, konstaterar han. I dialogform berättas sedan hur idén att skriva till Selma Lagerlöf uppstod. Som svar på lärarens uppgivna fråga om vad mer de kan göra, tystnade barnen:

Det var 38 små ”uppfinnare” som grubblade, grubblade för säkerligen hundra gången att finna en utväg att skaffa pengar till den efterlängtdade radion – – –

Så kom det plötsligt, impulsivt från Barbro: ”Men tänk om författarinnan, som har skrivit Nils Holgersson och Gösta Berling, som vi tyckt vart så roligt att läsa, skulle hjälpa oss?” Förslaget hälsades med entusiasm. Jag blev omedelbart ett värdefullt intervjuobjekt. ”Visst tror magistern att hon vill ge oss en slant?” ”Visst vill magistern skriva och hälsa från oss och fråga?”

Nästa brev från läraren visar att barnens bön gav resultat: Lagerlöf bidrog till inköpet av radion.⁸⁰⁷ Det är inte omöjligt att situationen tilldrog sig just som avsändaren skriver. Men att återge barnens repliker är förstås också ett skickligt retoriskt grepp. Att säga nej till förfrågan blir då att säga nej till den direkta

Båtskärsnäs den 13 november 1933. 277

Författarinnan Selma Lagerlöf

M Å R B A C K A .

Undertecknad får härmed värdsamt anhålla om ett bidrag för anskaffande av en skolradio avsedd för härvärande folkskola.

Sedan skolprogrammen iscensattes har jag genom transport av min egen radio förskött att förmedla programmen till eleverna. Då avståndet från bostaden till skollokalen är över 300 m. vällar transporten såväl ekonomiska (våren skadas) som pedagogiska svårigheter. Det är därför vår livliga förhoppning att kunna åstadkomma en stationär apparat, vars betydelsefulla uppgift som pedagogiskt hjälpmedel häruppe i dessa isolerade trakter ej nog kan betonas.

Givetsvis är Nederkalix skolstyrelse den i främsta rummet ansvarige för tillgodoseendet av ett dylikt behov. Uppskattningen av skolradions betydelse ur undervisningsynpunkt är också allmän bland dess ledamöter. Trots detta är en framställning om anslag utsiktslöst då kommunens ekonomi genom de fyra sista åren är starkt försämrad. Strängt taget kan inte ens förslag ställas, som avser något utöver det oundgängligt nödvändiga.

Befolkningen vid verket är varmt intresserad av saken men saknar tyvärr ekonomisk förmåga. Sedan driften nedlades för två år sedan är nämligen den största befolkningsgruppen - arbetarna - hänvisade till i bästa fall nödhjälpsarbete.

Barnen här emot besjelas av en trosvälschet som kan svertygga den större tvivlare. När frågan först behandlades, följungefär ett år sedan, menade de "att vi ska nog tjäna in pengarna själva." Under det år som gått har de också förskött att omsätta sin föresats i handling. De har förskött med julboks-försäljningar och gymnastikuppsvisningar, de har bjudit ut sina slöjdelster och löst korsord, de har spelat handboll och även anmält sig som vedhuggare för att tjäna en slant till skolradion. Ithärdigheten har varit berömvärd men det ekonomiska resultatet synnerligen klen. Folk har nämligen inga möjligheter att genom ekonomiskt bidrag uppmuntra barnen. Pengarna räcker dåligt till det allra nödvändigaste - och barnens tappra ansträngningar inbragte omkring 15 kronor. --

En var alla lokala förtjänstmöjligheter försäkt. "Vi måste väl låta saken bero?" menade jag. Men det ville inte den blåögda barnopiismen vara med på. "Säg, vill inte magistrern försöka att hjälpa oss på något annat sätt?" -- "Men kära ni, vi har ju försäkt både möjligt och omöjligt - vad ska vi mera göra?" - Det blev paus en stund. Det var tydligt att de 38 tolvåringarna kände rättmätigheten i mitt svar. Men det var ingen resignatorisk tystnad. Nej, då. Det var 38 små "uppsinnare" som grubblade, grubblade för säkerligen hundra gången att finna en utväg att skaffa pengar till den efterlängtnade radion. --

Så kom det plöteligt, impulsivt från Barbro: "Men tänk om författarinnan, som har skrivit Nils Holgersson och Greta Berling, som vi tyckt var så roligt att läsa, skulle hjälpa oss?" Förslaget hölls med entusiasm. Jag blev omedelbart ett "nöj-tullit intressuobjekt."

"Visst tror magistrern att hon vill ge oss en slant?" "Visst vill magistrern skriva och hälsa från oss och fråga?"

När stormen lagt sig fick jag ordet. "Vet ni av ni alla som nu tigger av mig att jag ska tigga av Selma Lagerlöf, att hon fyller 75 år nästa månad. Tycker ni verkligen att det passar sig att ett födelsedagsbarn ska ge presenter?" --- Det blev paus på nytt. Barbro såg lite generad ut. "Jag visade inte --det?" menade hon. Men Paul lät ingen konvention råda. "Men om magistrern talar om hur vi har det så förstår hon nog att vi inte kan ge någon present." Jag måste le. "Jo, det kan nog hända.... Och jag lovade. ---" Men vi får väl gratulera ändå för Nils Holgersson var världens skojigast undrade Gerhard. -- Och i den gratulationen ber undertecknad i all anspråkslöshet som lärare att få instämma.

Med största högaktning

Osman N. Runfors
Tillsyningslärare vid Båtskärsnäs folkskola.

Radion var ett medium som Lagerlöf ofta verkade i, och i detta brev från en lärare i Kalix 1933 framgår att skolradion var ett nytt pedagogiskt verktyg.

frågan från de behövande barnen. I kombination med beskrivningen av hur den ekonomiska krisen drabbat Kalix och det stora engagemanget från barnen för att skaffa pengar är detta brev ett exempel på en retoriskt effektiv begäran om ekonomiskt bistånd. Sannolikt var också Lagerlöf mer benägen att säga ja till denna typ av förfrågningar som bara innebar att hon behövde ge av sina pengar och inte sin tid, till skillnad från återkommande förfrågningar om att för olika behjärtansvärda ändamål medverka på möten, hålla föredrag eller skriva texter för publikationer. Olyckligtvis preciserar inte läraren hur radion användes i undervisningen, men att döma av brevet var det ett viktigt inslag i undervisningen både för elever och lärare.

Pedagogiska och sociala reformer

På sin 50-årsdag i november 1908 fick Lagerlöf ett långt brev från Anna Linder, som skrev på uppdrag av lärare och studenter i Landskrona. Linder var vid denna tid alltså anställd vid Landskrona seminarium, men var även en stark röst i debatten för reformer i skolan. I kvinnotidskriften *Dagny* 1908 argumenterade hon för att tillåta kvinnliga rektorer för folkskolor och seminarier, bland annat eftersom hon menade att undervisningen skulle bli bättre i flickskolorna om lärarinnorna hade en kvinnlig chef. För dem som anser detta djärvt och oprövat, ger Linder en jämförelse med Tyskland, där kvinnor inte kunde vara rektorer, och Danmark, där denna reform var införd – en jämförelse som utföll till Danmarks fördel.⁸⁰⁸ Även i brevet till Lagerlöf tas implicit skolans ledning upp som ett problem. Rektorn Nils Torpsson hade uppenbarligen satt stopp för de planer på uppvaktnings av Lagerlöf på 50-årsdagen som lärarinnorna och eleverna planerat. Istället blev det ett telegram där elevernas hälsning inte var med. Linder skrev då ett brev i efterhand där hon både inkluderar elevernas hyllningsdikt och beskriver deras firande av högtidsdagen. Den officiella gratulation som rektorn godkänt, ett telegram signerat ”lärarinnorna vid Landskrona seminarium”, kompletteras alltså av ett mer privat brev som beskriver aktiviteter som helt tydligt inte godkänts av rektorn:

Kära Selma Lagerlöf!

Ni har nog ej på länge slutat läsa alla de telegram och hyllningar, som kommit denna minnesrika 20 november. Härligt strålande var här då, Er till ära sade vi, och vid middagstid det vackraste snöfall,

lugnt och jämt. Har Ni lagt märke till ett blygsamt telegram från lärarinnorna vid Landskrona seminarium? Se på det en gång till! Det är först och främst ett uttryck av beundran för Er men också av frihetskärlek, som samlat en alltför lätt spridd o stukad liten kvinnoskara. Våra elever hade velat sluta sig till oss. Om Ni visste, vad man fick fundera ut bästa sättet att få fram förslaget! Jag rådgjorde med den rara gamla Josepha, er vän också. Hon tyckte att vi ej kunde göra något sådant utan att visa det för vår rektor. Flickorna förstodo sedan saken så, att förbudet gällde deras sammanslutning med oss. Så kom de och bad mig sätta ihop något åt dem. Så skulle det sluta med att Ni finge två hälsningar från oss! Ni genomgoda människa, Ni vet, hur det kan glädja en att sätta ihop rim, som man tycker, det är något vackert i. Aldrig har det gått så lätt att tänka ut något vackert som den här gången är Er! Så här skulle de hälsat Er, våra små rara elever:

I skolan är ej boken
längre prosafylld och grå,
hur barnasinnet lyfter
har du oss lärt förstå,
och därför vi längta
att till vår gärning gå
och därför vi bedja
av sagans gull mer få.
[---]

Första och andra seminarieklasserna hade ett s.k. samkväm föra lördagen. När rektorn – ”busen” oss emellan sagt – gått, blevo vi fria. Då togs fram flera Idunnummer, och vi läste om Er och gladde oss och kände oss höjda över allt lumpet och smått. Rektorn kan nog ej riktigt med att Ni har blivit ryktbar, fastän Ni är en kvinna.

Tredje och fjärde klasserna kom samman var klass för sig på fredagseftermiddagen på ett par rymligare seminaristtillhåll. Vill ni inte höra hur Ni firades av min rara tredje klass? De samlades på ”Olssons vind”, där det är flera små dubletter på båda sidor om en lång gång, alla uthyrda till seminarister. Jag var först en stund hos

fjärde klassen och gick sedan de kommit igång att läsa ”Två spådomar”, som den snälla fröken Oom lätit mig skriva av – genom Josepha förstås. En natt och ett frukostlov hade jag på mig, men det gick. När fjärde slutat läsa, kom ett ilbud upp med manuskriptet till ”Olssons vind”. Ni kan nog se oss där, samlade i det största rummet i stor endräkt. Jag uppe i ett hörn vid ett litet bord – större möbler hade fått flyttas ut – Där stod en lampa, som lyste rätt klent, så att det var en sådan där mystisk sagofylld halv dager. Och så flickorna, uppflugna på soffkarmar och var de kommo åt, de minsta och nättaste i en ring på golvet. Först läste en av töserna ”Sagan om en saga”, medan vi väntade på ilbudet. Sedan läste jag ”Två spådomar”. Och hur de tog åt sig! Allt emellanåt måste de krama eller omfamna varandra för att ge luft åt sina känslor. Sedan sjöngs den lilla rara dikt Ni skrivit till Josepha till den 17 nov. 1886. Minns Ni den? ”Blommor växa vid var stig” [...].⁸⁰⁹

Det hålls ett mer eller mindre hemligt möte på en vind, där man ägnar sig åt högläsning av en nyskriven text – just den ännu otryckta ”Två spådomar” som berättar om hur Lagerlöf blev seminarist – kopierad för hand av Linder under en sen natt. Anna Oom, Lagerlöfs vän från Landskronatiden som hon korresponderade med fram till hennes död 1936, förmedlade texten med hjälp av Josepha Ahnfelt, som var föreståndare för Elementarläroverket för flickor i Landskrona 1871–1901.

I brevet framträder en semi-offentlig kvinnlig kultur, inte olik romantikens litterära salonger. Man läser texter högt, diskuterar och författar hyllningsdikter. En viss känslökult är också skönjbar. Under högläsningen måste ”de [eleverna] krama eller omfamna varandra för att ge luft åt sina känslor”. Brevet ger inblick i en del av offentligheten där kvinnor var på frammarsch. De ger otaliga exempel på att Lagerlöf sågs som beviset på att kvinnor kunde lyckas – även utan pengar och kontakter i huvudstaden. Men inte utan utbildning. På Högre lärarinneseminarier blickade Fredrika Bremer ned på flickorna under Lagerlöfs studietid. Senare kom hon själv att pryda väggen i många klassrum, åtminstone att döma av de många förfrågningarna om ett porträtt av ”Sveriges största lärarinna” att sätta upp i skolsalen.

I februari 1906 skriver lärarinnan Ingrid Sundström till Selma Lagerlöf. Det är några månader innan den första delen av *Nils Holgersson* kommer ut. Hon

börjar med att tacka Lagerlöf för ”alla vackra tankar och stolta ord ni väckt till lif ur fantasiens rike”. Efter att ha prisat författaren kommer hon till sitt verkliga ärende. Hon är engagerad i barnträdgårdsrörelsen, som grundades på Friedrich Fröbels (1782–1852) kombination av tankar från tysk romantik och naturfilosofi med syfte att utveckla en pedagogik för yngre barn som var annorlunda än skolans, med fokus på barnets lek.⁸¹⁰ Som flera forskare framhållit drevs barnträdgårdarna av kvinnor med ett socialt och ibland politiskt intresse.⁸¹¹ Ett Fröbelförbund bildades 1918,⁸¹² men redan i brevet från 1906 berättar Ingrid Sundström att det bildats en svensk Fröbelförening ”med syfte att verka för en sundare barnuppfostran, upprätta Barnträdgårdar m m”. I föreningsskriften *Kindergarten* gav sällskapet råd till föräldrar och föreslog lämplig läsning: ”Det är meningen att mödrarna på landet skola få hjälp att handleda de minsta.”⁸¹³ Sundströms fråga till Lagerlöf är om hon skulle vilja bidra med en av sina texter, helst någon från *Kristuslegender*. *Kindergarten* publicerades i sju nummer med första årgång 1906. Det framgår inte klart, men det kan alltså vara det allra första numret som Sundström vill ha ett bidrag till.

Som Ingegerd Tallberg Broman framhållit var de tidiga kindergartener till skillnad från barnkrubborna främst för de väl bemedlade och syftade till stimulans och pedagogisk utveckling. Barnkrubborna samlade däremot många barn i stora grupper och hade sämre möjligheter till omsorg och pedagogik. Men 1904 öppnades den första kindergartenen för arbetarklassens barn. Rörelsen kom att ha både sociala och pedagogiska ambitioner att alla barn skulle få god barnomsorg. Barnträdgårdsrörelsen var också i hög grad en kvinnorörelse: kindergartener drevs av kvinnor och verksamheten i barnträdgården skulle också påverka mödrarna i hemmen.⁸¹⁴

I uppropet om pengainsamling till äldre lärarinnor som inledde detta kapitel, uppmärksammade Lagerlöf lärarinnornas svåra situation när de inte längre kunde arbeta. En annan yrkesgrupp som genomgick en stor förändring under perioden 1890 till 1940 var guvernanterna. I ett brev från 1917 uppmärksammas frågan om guvernanternas villkor efter att brevskrivaren, Ebba Halldin, i tidningen läst om ett upprop för bildandet av en förening för före detta guvernanter. Halldin, själv före detta guvernant, skriver att hon hoppades få stanna i den familj där hon tjänstgjort, ”men – så ändrades tiderna, och åsigheterna med dem”. När barnen i allt högre grad undervisas i skolor ”med facklärare i alla ämnen” och tillgång till skolkamrater blev det guvernantens öde att ”flacka fr. familj till familj till dess att ingen mer ville ha henne”.

Av brevet framgår att Ebba Halldin efter att ha läst tidningsartikeln själv engagerat sig i föreningen. Hon ber Lagerlöf ”skriva en liten broschyr” till förmån för insamlingen för ett hem för äldre guvernanter (eller ”hemlärarinnor”, som hon också skriver).⁸¹⁵ Någon broschyr verkar det inte ha blivit, men ett par år senare, 1921, framgår av ytterligare ett brev från Halldin att Lagerlöf skänkt pengar till det då etablerade guvernanthemmet i Sigtuna.⁸¹⁶ 1918 köpte föreningen delar av tomten bredvid Villa Sankt Lars i Sigtuna, där hemmet för familjelärarinnor uppfördes och drevs fram till 1940-talet.⁸¹⁷ Ett reportage i *Idun* visar att detta hem inte var det första: redan 1906 köptes Hägerstad slott och gjordes om till ett ålderdomshem för före detta familjehemslärarinnor.⁸¹⁸ Selma Lagerlöf hade ju själv undervisats av guvernanterna Elin och Aline Laurell; de spelar en viktig roll i hennes självbiografiska böcker *Mårbacka, Ett barns memoarer* och *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*. 1917, samma år som Halldins första brev, skrev hon också om sina guvernanter i boken *Släkten Laurell 1666–1917*. Denna korta text är ett vittnesmål om hur viktig guvernanten kunde vara, inte bara för kunskapsinhämtningen:

Elin Laurell, var, då hon kom till oss, en fullt utvecklad kvinna, modern till sin läggning och ägde mer omfattande intressen än något annat fruntimmer på min ort. [---] Oss elever behandlade hon utan all överlägsenhet som en jämlike och hon kom genom att insläppa oss i en vuxen människas själsliv att utöva ett starkt utvecklande inflytande. Därjämte blev hon framför allt för mig överbringaren av tidens idéer och strävanden. En stor och tryckande tomhet utbredde sig över livet, då hon lämnade oss för att övertaga en befattning på Hvilans högskola.⁸¹⁹

Skolresor, besök och firanden

Jag var nio år, då jag gick vid min pappas hand till Östanby skolhus. Jag var i stor spänning, icke över att för första gången få besöka en basar. Nej, jag visste, att Selma Lagerlöf skulle komma dit och läsa något hon själv skrivit. Hela vägen dit gick jag och drömde om den stora händelsen. – Ja, men pappa, tänk, om hon börjat, innan vi kommer fram. Pappa, tänk om jag inte får se henne. –

Det var stor trängsel inne i salarna, men när Selma Lagerlöf steg upp i katedern, då satt jag på första plats. Jag var stel av spänning, jag vågade inte röra mig, och jag hade velat mörda dem som prasslade med papper vid dörren. Jag vågar påstå, att en så uppmärksam åhörare har sällan suttit vid den stora sagoförtäljerskans fötter.

Det var Legenden om julrosorna Doktor Lagerlöf berättade. Än idag kan jag minnas tonfallet i Doktor Lagerlöfs röst. Jag hade läst många sagor då, men ingen ristades så in som denna. Det var röva-re och äventyr, ondska och godhet. Jag satt som förhäxad. Jag gick hem som i en dröm.

Det var den stora tacksamhetsskulden, ett barns ständiga skuld till den som tog det vid handen och förde det in i diktens rike.⁸²⁰

Östanby skola tillhörde både diktens rike och verklighetens: det var en folkskola i Östra Ämtervik och en plats som förekom i Selma Lagerlöfs texter. I *Mårbacka* (1922) nämns skolan flera gånger, liksom i *Dagbok* (1932) och i berättelsen ”Återkomsten till Värmland”, publicerad i *Höst* (1933).⁸²¹ Det är också denna skola som Klara Gulla i *Kejsarn av Portugalien* går i och som skildras i kapitlet ”Skolexamen”.⁸²² Brevets beskrivning av en uppläsning av Lagerlöf i denna skola är tillkommen långt i efterhand, men förmedlar ändå en stark närvarokänsla. Den belyser att läraren Lagerlöf var en roll som införlivades i hennes författarroll, men också hur rollen som ”sagoberätterskan” understöddes av offentliga uppläsningar. Det framgår inte av brevet när just denna uppläsning ägt rum, men det bör vara efter att Lagerlöf flyttat till Mårbacka 1909. Trots att Mårbacka låg alldeles i närheten av Östanby skola skildras det som en stor tilldragelse, kanske för att det var relativt snart efter att Lagerlöf återkommit till Mårbacka. Längre fram var Lagerlöf omvittnat tillgänglig för Östra Ämtervik-borna. Matts Nilsson, vars mor Alma var husjungfru på Mårbacka, skriver att folk kom långväga till logdansen på Mårbacka på midsommar, och vid jul och midsommar bjöds gårdens folk med familjer in på kalas.⁸²³

Detta är inte det enda brevet som berättar om Lagerlöfs framträdanden och uppläsningar för skolbarn. Mest känt är kanske 50-årsfirandet, där barnen kom att spela en viktig roll. Tidskriften *Idun* rapporterade:

I Falun, där lyckönskningarna till hela Sveriges födelsedagsbarn kunde få framföras personligen, fick dagen en särskild prägel och

hyllningen en särskild intimitet, och här som öfverallt deltog ungdomen med entusiasm och värme däri. Flickskolans elever voro de första att uppvakta och sedan följde hyllningarna som länkar i en kedja: deputation från Värmland, öfverlämnandet af Faludamernas gåfva, den vackra taflan af artisten Anshelm Schultzberg med motiv från Falutrakten och folkskolebarnens fest, kanske af alltsammans kärast för författarinnans hjärta.⁸²⁴

”Personligen” och ”intimitet” är viktiga kodord i detta sammanhang, som bidrar till att konstruera Lagerlöfs publika personlighet som drottninglik och samtidigt tillgänglig och folklig. Celebritetsforskaren Joseph Roach skriver att den publika intimiteten till den kända personens förtrollande gestalt skapar ett behov av – eller krav på – ännu större intimitet.⁸²⁵ Scenen som beskrivs av *Idun* är förstås både en minutiöst regisserad offentlig händelse och en händelse med djup personlig betydelse för dem som deltog. Som Claesson Pipping och Olsson formulerar det i sin bok om Lagerlöfs offentliga framträdanden:

Det är *intimt* eftersom det rör sig om personliga och inte sällan djupa känsloupplevelser – men det är *offentligt* därför att det inte bara är delat eller känt utan för att det i festernas fall är fråga om att bli känslösam i ett i alla avseenden offentligt sammanhang.⁸²⁶

Claesson Pipping och Olsson kommenterar dock inte just detta framträdande och heller inte breven. I dem kommer ju intimiteten också till uttryck i ett mindre publikt sammanhang.

Även Elin Wägner betonar i sin biografi skolbarnens roll i firandet: ”Det var inte bara falubarnen som höll fest för Selma Lagerlöf”, skriver hon. ”Många skolor i hela landet slutade läsningen klockan 12, vilket ju måste ha imponerat oerhört på barnen.”⁸²⁷ Utöver den sång från flickskolans elever, som *Idun* rapporterar om, ordnades också en fest för skolbarnen i Falun i missionshuset. Enligt Wägner läste Lagerlöf ”Fågel Rödröst” och delade ut chokladkakor med motiv ur *Nils Holgersson*. Det blev förstås en stor brevskörd av gratulationer från när och fjärran, och också brev från de barn som deltagit i firandet:

Vi var med på fästen i missionshuset. Kanske Fröken tycker, att det är roligt att veta, hur jag tyckte om den. Mest tyckte jag om Nils

Bild från folkskolans högtidsfest i Falun vid Lagerlöfs 50-årsdag 20 november 1908.

Holgersson, som satt på gåsryggen. Sagorna tyckte jag också var roliga, men den, som flickan läste, hörde jag inte, för hon läste så tyst. Tack för chokladkakan och den roliga boken Nils Holgersson!⁸²⁸

”Fågel Rödröst” var säkert en av ”sagorna” som nämns i brevet och det är intressant att det inte bara var Lagerlöf som läste utan åtminstone också ett av barnen. Här framgår också att Lagerlöf även läste ur *Nils Holgersson*, ett givet val eftersom den nyss kommit ut (1906–07).

Ännu vanligare var det att lärare skrev till Lagerlöf och bad att få besöka Mårbacka under skolresor. Ett exempel bland många är en ”ämneslärarinna

vid Göteborgs högre folkskola med husligt arbete” som kontaktade Lagerlöf 1932 för att ge sin klass, 26 flickor i 17-årsåldern, en chans att se Mårbacka vid en skolresa till Filipstad och Dalarna. Uppenbarligen fick hon ett positivt svar, för inte mindre än två brevkort med tack finns bevarade, ett troligen direkt efter besöket och ett 1938.⁸²⁹ Som vi sett hade Lagerlöf från 1920-talet fram till sin död svårt att freda sig från besökare på Mårbacka.

*

Som framgått i detta kapitel förmedlar breven från lärare många olika berättelser. De ger information om läsning, läromedel och litteraturundervisning och ger inblick i samtida pedagogiska idéer och debatter, exempelvis om nya medier. De visar också att Lagerlöfs identitet som lärarinna var en viktig del av hennes författarroll och ett biografem som aktiverades hos många läsare, både genom hennes texter och texter om henne, det vill säga genom publika epitexter. Även om denna roll använts nedsättande, exempelvis av kritikern Oscar Levertin, som i ett känt brev till Verner von Heidenstam avfärdade Lagerlöf som en ”liten skolmamsell”, så var denna roll också en tillgång för henne som författare, och en roll som hon aktivt använde i offentligheten.⁸³⁰ Just rollen som lärarinna tillät också ett särskilt slags intimitet gentemot publiken inom skolvärlden, både lärare och elever. Den skapade ett gemensamt och semi-publikt sammanhang: när Selma Lagerlöf framträdde för skolbarn och lärare så var det både som författarcelebritet och som lärare. Denna intimitet kommer till uttryck i beskrivningar av offentliga framträdanden och i breven. Lagerlöf framstår i lärarnas skildring av läsningen av hennes texter som en författare som kunde förena det lustfyllda med det lärorika, även om betoningen kanske låg på det förra. De upplevda hoten från nya medier som berövar barnen tillgång till litteraturen är ett tema i de pedagogiska debatterna som går att känna igen också idag.

Inom den historiskt inriktade celebritetsforskningen framhålls det ofta att celebritet är ett uttryck för publikens önskan att identifiera sig med kända personer. Det är detta som är produkten av berömdheten – ett slags publik intimitet, som tillåter ett närmande och en identifikation mellan publiken och den kända personen.⁸³¹ För den del av publiken som lärare utgjorde finns en professionell relation, det vill säga en gemenskap som skapas av yrkesrollen och som gör att lärare utan att behöva förklara sig kan närma sig Lagerlöf i olika frågor. Men i tillägg till samhörigheten i en profession finns det i en del av

breven från lärarinnor ytterligare en dimension. Lagerlöf kunde i denna publik betraktas som en allierad i strävanden mot en mer progressiv pedagogik och reformer av utbildningens organisation. Denna dimension är allra synligast i brevet från Landskrona, där det ju finns en mer direkt biografisk förbindelse, men den är även närvarande i andra brev från lärarinnor med pedagogiska idéer som de vill att Lagerlöf ska hjälpa dem genomföra.

Selma Lagerlöfs professionella identitet som lärarinna är en del av hennes biografi men också en del av den biografiska legend hon själv offentligt iscensatte, både genom texter som "Ålderdomshem för svenska lärarinnor" och genom publika händelser såsom födelsedagsfirandet i Falun. "Lärlarinnan Lagerlöf" är både en del av det författarjag som marknadsfördes och det författarjag som marknadsför.⁸³² På många sätt är Lagerlöf, författarcelebriteten som flitigt förekom i medierna, i högsta grad en del av den massproduktion, kommersialisering och medialisering som Walter Benjamin sörjer i sin essä om berättaren. Samtidigt lyckas hon genom sin författarpersona i offentligheten och berättarrösten i sina texter skapa ett sammanhang med sin publik och integrera berättelsen i den levda erfarenheten. Berättandet som konstform är på väg att förlora sin betydelse, menar Benjamin. Detta är en konsekvens av en process som har förflyttat berättandet från det muntliga talet. Romanen är en viktig del av denna process: när berättandet lokaliseras till bokmediet sker en förskjutning. Romanförfattaren är isolerad, liksom läsaren är isolerad utan den kontakt mellan berättare och lyssnare som det muntliga berättandet ger.⁸³³ Det ligger nära till hands att tänka på den närvarande berättare och muntliga retorik Lagerlöf använder för att förmedla sina berättelser.⁸³⁴ Lagerlöf var ju också känd som "sagoberättare", urtypen för berättare hos Benjamin.

7. Selma Lagerlöf svarar

DET GÅR ATT UTLÄSA av kommentarer på brev och kuvert att Selma Lagerlöf svarade. I många fall framgår detta också av de följande breven från samma avsändare där Lagerlöf tackas för svar. Till skillnad från breven från allmänheten som finns i samlingen på Kungliga biblioteket är svaren inte samlade i något enskilt arkiv. Det finns brevkoncept skrivna av Lagerlöf i samlingen, men dessa är inte brevsvår till allmänheten.⁸³⁵ Istället finns Lagerlöfs svar vanligen i privat ägo, ofta i de familjer som ursprungligen mottog dem, eller också har de cirkulerats antikvariskt och fått nya ägare. Många har förstås också förkommit genom åren.

För att få reda på hur Lagerlöf svarade de okända människor som skrev till henne tog vi allmänheten till hjälp i ett mindre projekt under 2018.⁸³⁶ Vi fick in 75 brev skrivna av Selma Lagerlöf, men alla dessa var inte brevsvår till allmänheten utan det kunde också röra sig om andra typer av korrespondens, såsom brev relaterade till Mårbacka som lantbruk. Mårbacka havremjöl exporterades bland annat till USA och en del brev handlar om detta. I ett från oktober 1927 till Victor Skånberg, som köpte mjöl från Mårbacka som han sedan exporterade till grossister i USA, ursäktar sig Lagerlöf för att hon dröjt med svaret om hur mycket mjöl som kan levereras. Det framgår att hon var insatt i alla detaljer både i affärsverksamheten och i jordbruket – från skördens kvalitet till extra kostnader för paketering.⁸³⁷ En annan typ av brev som inkom var professionella skrivelser om publiceringar, exempelvis Lagerlöfs svar till jultidningar som ville beställa nya texter av henne.⁸³⁸ Vi fick också in exempel på tackkort för gratulationer och liknande, liksom brev som beskriver Lagerlöfs sociala liv

och snarare kan hänföras till vänner och bekanta än allmänheten, samt brev som rör Lagerlöfs släkt. Samtliga brev skickades in av bidragsgivarna i digital kopia och dessa donerades sedan till Kungliga biblioteket.

De brevsvaret som är mest intressanta för denna studie är de där Lagerlöf svarar personer som vill bli författare, kommenterar hennes verk eller vill diskutera ideologi eller livsfrågor. Tyvärr inkom inga exempel på hur Lagerlöf svarade de många som bad om ekonomisk hjälp. Sannolikt har breven till fattiga i högre grad förkommit på grund av dessa människors levnadsomständigheter, eller kanske till och med förstörts för att man kände skam för att ha bett om pengar. Framför allt har de insamlade breven gett en spännande inblick i den dialogiska sidan av brevskrivandet, då det i flera fall har gått att para ihop insamlade brevsvaret med det ursprungliga brevet som bevarats i Selma Lagerlöfs samling på Kungliga biblioteket.

Genom insamlingen och den information som bidragsgivarna förmedlade fick vi också större inblick i vilka brevskrivarna var. Fastän breven till allmänheten ofta berättar en livshistoria har det av praktiska skäl inte varit möjligt att identifiera varje enskild brevskrivare. De är helt enkelt för många för att sådana efterforskningar ska vara genomförbara. I detta kapitel får brevskrivarna och deras brev ta plats, liksom dialogen mellan dem och Lagerlöf. Några olika slags brev berörs: brev om läsning och tolkning av Lagerlöfs verk, brev från aspirerande författare och brev om ideologiska frågor.

Läsningar

I förra kapitlet diskuterades brev om skola och utbildning. Att både lärare och skolbarn skrev till Selma Lagerlöf är tydligt även i de insamlade breven. Karl M. Rydgren, född 1880, var lärare på Svärtinge skola utanför Norrköping och skrev till Lagerlöf 1932 för att berätta om en märklig händelse, som hade med Nils Holgerssons träsko att göra. Karl brukade läsa *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* för sin klass. I ett av bokens kapitel råkar Nils tappa sin träsko när han flyger på gåsryggen från Norrköping mot Kolmården:

Vid Norrköping lämnade vildgässen slättbygden och flögo uppåt Kolmården. De hade en stund följt längsefter en gammal backig landsväg, som slingrade sig utmed klyftor och gick fram under vilda bergväggar, när pojken plötsligen gav till ett utrop. Han hade

suttit och svängt foten fram och tillbaka, och den ena träskon hade glidit av honom.

”Gåskarl, gåskarl, jag har tappat min sko!” skrek pojken.

Gåskarlen vände och sänkte sig mot marken, men då såg pojken, att två barn, som hade kommit gående framåt vägen, hade tagit upp hans sko.

”Gåskarl, gåskarl,” skrek pojken hastigt, ”far oppåt igen! Det är för sent. Jag kan inte få igen min sko.”

Men nere på vägen stodo Åsa gåsapiga och hennes bror, lille Mats, och betraktade en liten träsko, som hade fallit ner från himlen.

”Det var vildgässen, som tappade den,” sade lille Mats.⁸³⁹

Efter att ha läst detta stycke för sin klass sade Karl Rydgren åt barnen att gå ut och leta efter träskon. På måndagen var det mycket riktigt en flicka som hittat en liten träsko i ett dike och var övertygad om att den tillhörde Nils. Skon kom på detta sätt i lärarens ägo. Han skriver:

Norrköping den 6/2 1932

Doktor Selma Lagerlöf, Mårbacka

Undertecknad har här på skrivbordet en liten tingest, vars historia säkerligen Doktor S. Lagerlöf skulle vilja lära känna. Tar mig därför friheten att tillskriva Eder för att berätta om hur Eder saga Nils Holgerssons resa för en folkskoleklass blev ”nära på” en levande verklighet. Det var en höstdag för några år sedan. Jag undervisade såsom folkskollärare vid Svärtinge skola, en mil från Norrk. i en VG2 skola. Vi höllo just på en fredag att läsa om huru Nils Holgersson gjorde sin resa genom Östergötland, om allt vackert o fint om Östergötland, och om den östgötska bonden, om Ulfåsafrun och allt det, som tilltalade deras lokalpatriotiska sinne, och slutligen om hans färd över Kolmården, där han på vägen tappade sin vänstra sko, då sista timmen var tillända, och böckerna lades samman. Bland barnen funnos några få, som bodde just utefter Kolmårdskanten, och då jag tog farväl av barnen, sa jag: ”Se nu noga efter, så kanske någon av er hittar träskon, som Nils Holgersson tappade!”
– Morgonen därpå kommer hela skaran och tågar in i skolan med

en viss andakt. Att något särskilt var i görningen var tydligt. När alla voro samlade, stegade en flicka fram med mycket allvarlig min och ställde fram en lite träsko och sade: ”Tänk magistern, jag har hittat Nils H. träsko”. Alla barnen sågo på mig för att se efter, vad jag tänkte. Jag frågade: ”Var hittade du den?” ”Jo, i ett dike invid landsvägen strax intill de höga bergen vid Bergstorp.” Alla betraktade den lilla tingesten med vördnad. Någon prydnadssko var det ju inte; en av märllorna, de dubbelvikta stiften, som hålla fast läderhysan, som bildar skons fram- och överdel stack ut under skon med den ena ”klon”. För övrigt var den ju begagnad, ngt nött t.o.m. och det märkligaste av allt var ju, att det var en vänstersko. Flickan, som hittat den, ville visst inte ha den, tordes inte, och nu har den en del år hört till vårt hems dyrgripar. Vänner och bekanta, som sett den lilla skon, ha blivit synnerligen intresserade av att få veta, vad Doktor S. Lagerlöf själv skulle säga om fyndet samt uppmanat mig upprepade gånger att för Eder berätta skons historia, och härmed har jag uppfyllt deras önskan. Själv vore jag glad, om denna lilla episod kunde ge Eder fantasi ny näring och nytt uppslag till kanske ”En ny saga om en saga”. Gärna sänder jag Eder skon, om Ni så önskar, och har jag härmed äran att teckna

Högaktningsfullt

K. M. Rydgren

Lärare vid Norrk^s folkskolor⁸⁴⁰

Lagerlöf svarade redan några dagar efter, den 10 februari 1932:

K. M. Rydgren!

Tack för det vackra brevet om träskon, som jag kommer att bevara bland mina dyrgripar. Ni skall inte sända mig skon, utan bevara den. Den är säkert i bästa förvar hos Er. Ett besynnerligt spel av tillfälligheter var ju det hela. Med mycken tack för Er vänlighet att skriva tecknar med utmärkt högaktning

Selma Lagerlöf

Den släkting till Karl M. Rydgren som bidrog med Lagerlöfs brev, uppgav också att Rydgren besökte Lagerlöf 1939 för att visa upp träskon. Enligt honom

ville den anställda som öppnade dörren först inte släppa in honom. Han sade då: ”Hälsa från Nils Holgerssons träsko.” Då blev han genast insläppt. Han har själv skrivit så här om besöket:

Hon blev mycket gripen av detta med skon, synade den noga och begrundande och hon skrattade gott när hon, såsom hon uttryckte sig, tänkte på ”detta underbara tillfälligheternas spel”. Hon ville gärna, sade hon, en gång, om hon fick leva, skriva ”en saga om en saga”. Det blev emellertid aldrig så, ty hon insjuknade och dog året därpå.⁸⁴¹

Rydgrens brev är intressant, inte bara för att det redogör för hur Lagerlöfs verk användes i undervisning, utan också för att Lagerlöfs fictionalisering av verkligheten också gjorde eleverna till medskapande läsare och deltagare i fiktionen, inte passiva mottagare av texten. Men vad säger då Rydgrens brev och Lagerlöfs svar om relationen mellan författaren och hennes läsare? Först av allt kan man lägga märke till att Rydgren i sitt brev implicit konstruerar Lagerlöf som en lärarinna och en person med intresse och förståelse för barn. Han tilltalar henne inte direkt i denna egenskap, men den utförliga beskrivningen av undervisningen och barnens reaktioner och handlingar tyder på att han såg Lagerlöf som en författare med närhet till barns läsande och undervisning.

Än mer är brevet förstås riktat till författaren Lagerlöf. Detta är tydligt av den avslutande förhoppningen att ”denna lilla episod kunde ge Eder fantasi ny näring och nytt uppslag till kanske ’En ny saga om en saga’”. Att föreslå romanämnen, ofta hämtade från det egna livet eller den egna släkten, var inte ovanligt. Detta blir ett sätt att upprätta en relation mellan brevskrivaren och författaren och att på sätt och vis ta del av författarens skapande makt. Gränserna mellan författaren och brevskrivaren blir i någon mån uppluckrade och deras berättelser sätts i förbindelse med varandra. Celebritetsforskaren Leo Braudy skriver att läsaren som beundrare eller fan söker personlig kontakt med den beundrade celebriteten för att dela hens verklighet.⁸⁴² Brevet skrevs under 1930-talet, då Lagerlöf mottog allt fler brev av olika slag och även förfrågningar om att få besöka Mårbacka. Hennes korta svar kan man läsa som vänligt och uppskattande, samtidigt utan att uppmuntra kontaktförsöket. Kanske var det också därför Rydgren ett par år senare tog med sig skon till Mårbacka och på detta sätt kunde utverka en audiens.

Rydgrens brev berör också frågan om Lagerlöfs romaner och deras verklighetsbakgrund, som återkom många gånger under hennes författarkarriär: allt från påståenden om ”den verklige” Gösta Berling till korrigeringar av geografiska fakta i *Nils Holgersson*. I brevet från Rydgren handlar det snarare om hur fiktionen kan göra verkligheten magisk: skon blir för skolbarnen ett materiellt bevis på att tomtar inte bara fanns i sagor, utan kunde röra sig i verklighetens geografi.⁸⁴³

Ett annat inkommet brev från Selma Lagerlöf ger uppslag till fortsatt författande och synpunkter från läsare på verklighetsbakgrunden till hennes verk. Peter Karlsson skrev 1930 med synpunkter på hur Lagerlöf skildrar den dalsländska Håbolssläkten i *Bannlyst* (1918). I den romanen har Håbolssläkten fått inspirera till den kraftfulle och våldsamme kyrkoherde Rhånge från Hångerätten, som gifter sig med den kvinnliga huvudpersonen, Sigrun. En av männen i Hångerätten, ”en oräträdig och hård man”, har på grund av svartsjuka begått dråp och därmed dragit en förbannelse över ätten: de måste dö en våldsam död för andras hand. Rhånge vill häva förbannelsen genom att bli en Guds man, men förbannelsen ligger i deras våldsamma lynne. Att döma av svarsbrevet hade Karlsson påpekat någon felaktighet om släkten såsom den framställdes i romanen, men tyvärr har hans brev inte kunnat återfinnas. Det förefaller också som att han föreslår den mytomspunna Håbolssläkten som ett romanämne. Selma Lagerlöf svarar:

Mårbacka, Sunne, 21 januari 1930

Herr P. Karlsson!

Jag får så mycket tacka för Ert intressanta brev rörande Håbolssläkten. Jag må säga, att detta ämne skulle på allt sätt ha tilltalat mig, om jag bara inte vore så gammal, som jag nu är. Det skulle bli så mycket att studera och sätta mig in i samt sedan omarbета till en berättelse, att jag inte vågar åtaga mig den fordrande uppgiften.

En del av de historier från Håbol, som jag berättar i ”Bannlyst”, ha berättats av en präst, en nära släkting till mig, som på 1840-talet var präst i den trakten. Jag trodde därför att de voro sanningsenliga.

Med förnyad tacksägelse Er förbundna

Selma Lagerlöf

Lagerlöf var inte den enda författare som hade intresserat sig för Håbolssläkten. Rosa Carlén, dotter till Emilie Flygare-Carlén, inspirerades av den i *Bröllopet i Bränna* (1863) och på 1850-talet skrev prosten Anders Lignell i sin *Beskrifning öfver grefskapet Dal* om hur släkten utmärkte sig för ”ovanlig rikedom, reslig växt, mycken kroppsstyrka och i följd häraf en viss stormodighet och stolthet”.⁸⁴⁴ Ulla-Britta Lagerroth beskriver i sin avhandling *Körkarlen och Bannlyst. Motiv och idéstudier i Selma Lagerlöfs diktning* (1963) hur Lagerlöf fick kännedom om legenderna om Håbolssläkten. Delvis var det hennes väninna, författaren Ida Bäckmann, själv från Dalsland, som gjorde henne uppmärksam på dessa sägner. De förekom också i olika släktrönikor, bland annat Lignells men också i Gustaf Björllins *Flydda tider* (1914), där ett kapitel bär titeln ”Håbolsgossarne”.⁸⁴⁵ I brevet uppger Lagerlöf att hon fick berättelsen från en släkting som var präst i trakten på 1840-talet. Enligt uppgift från Lagerlöf till Viktor Myrén hade hon hört historien vid ett besök på Gustavsfors i Bengtsfors och hade ”i romanen Bannlyst sökt romantisera denne händelse”.⁸⁴⁶ Det måste vara detta hon syftar på i brevet.

Gemensamt för dessa båda brev är att de kommer från läsare, i det första fallet läsare i ett institutionellt sammanhang, som genom högläsning deltar i en kollektiv läspraktik; i det andra fallet vet vi mindre om själva läspraktiken, men vi kan konstatera att det även här är fråga om en läsning som väcker frågor och fungerar som ett incitament till handling. Båda brevväxlingarna ägde rum på 1930-talet, då Lagerlöf hade att hantera en växande brevflod. Det korta svaret till Rydgren kan nog ses mot bakgrund av detta. Brevet till Karlsson är också kortfattat, men erkänner liksom brevet till Rydgren brevskrivarens ärende som legitimt: det var en märkvärdig historia med Nils Holgerssons sko, och det var ett bra uppslag till romanämne som föreslogs av Karlsson. Svaren från Lagerlöf är bekräftande, men uppmuntrar inte till vidare kontakt.

Brevskrivare som föreslår romanämnena bestäms inte av en beroendesituation, som brev från personer som ville ha Lagerlöfs hjälp med att själva bli författare. De senare präglas i betydligt högre grad av känslomässiga appeller och betygelser om författarens storhet.

Aspirerande författare

Som framgick i kapitel 2 skrev många som aspirerade på eget författarskap till Lagerlöf och bad om hjälp med utlåtande om texterna, rekommendationer till

förläggare eller helt enkelt bara goda råd. Dessa brev liknar de rena beundrar- och läsarbrev som diskuterats tidigare på det sättet att de ofta uttrycker beundran och konstruerar en stor skillnad mellan den upphöjda författaren och deras egna, obetydliga jag. Brev från aspirerande författare skiljer sig däremot från läsar- och beundrabrev genom att de också kan vara självförhärligande och insisterande. Den taktiska position de aspirerande författarna intar varierar, och i detta avsnitt berörs endast de brev där vi också har tillgång till svaren.⁸⁴⁷ I dessa tre brev ser vi också tre olika taktiska positioner, och tre olika brev jag konstrueras.

1922 skrev en ung man, Linus Eriksson, till Selma Lagerlöf och bad om ett utlåtande om några dikter. Linus var född 1906 som yngste sonen i en bondfamilj och den som fadern bestämt skulle ta över gården. Linus ville bli lärare men på grund av sin hälsa fick han inte studera.⁸⁴⁸ Han skrev flera brev till Selma Lagerlöf 1922 och ett 1936, och han fick två svarsbrev daterade 1922 och 1923. I ett brev från augusti 1922 framgår att Eriksson har skrivit dikter och skickat in dem till *Hemmets Tidning*, och att *Kristinehamnstidningen* publicerat en av hans dikter. ”Tänkte också skriva en diktsamling, men var finna man förläggare? Det är därför jag vänder mig till Eder och beder om råd.”⁸⁴⁹ Utöver råd ber han också Lagerlöf om ett utlåtande om medsända dikter. Lagerlöf svarade i augusti:

Herr Linus Eriksson!

Efter de få och korta prov på Er diktning, som Ni sänt mig, vågar jag knappast göra något uttalande. Poetisk begåvning tyckes mig dock inte fattas, men däremot erfordras betydande studier för att vinna formell säkerhet vid behandlingen av språket och versen.

Högaktningsfullt Selma Lagerlöf⁸⁵⁰

Brevet är både uppmuntrande och nedslående. Brevskrivarens poetiska begåvning erkänns, men samtidigt påpekar Lagerlöf bristen på formell säkerhet. I sitt nästa brev, skrivet i oktober 1922, visar Eriksson att han tagit intryck av Lagerlöfs korta brev och vill ha hjälp med studier:

Fil. d:r Selma Lagerlöf!

Vill först be om ursäkt, att jag överhopat Eder med skrivelser, men jag vill vända mig till Er och be om hjälp. Det är att jag att jag en

gång drömt att bli författare och skriva böcker. Som mina alster brister i språkform är jag tvungen studera och saknar fullständigt möjligheter därtill. Jag har en bror som går i missionsskola, och min far vill tvinga mig att bli bonde och övertaga gården, men min håg står till läsningen, nu är min bön, att om Ni tror jag äger litterär begåvning ville hjälpa mig på något att få medel till studier. Jag vet att det är oförskämt av mig att begära något sådant, men förlåt mig det! Alla vägar i livet äro stängda och jag håller på att dö av sorg.

Jag ville ännu en gång be Er om förlåtelse, jag har ingen att vända mig till, som kan eller vill visa mig förståelse.⁸⁵¹

Med tanke på enstaka överhoppade ord och upprepningar förefaller detta brev vara skrivet i hast. Eriksson tar fasta på Lagerlöfs omdöme att han har en litterär begåvning, men ser ingen möjlighet att utveckla denna utan hjälp till studier. Trots att Lagerlöf inte fränkämt honom talang är det ett brev som andas hopplöshet. Det visar också på en stark längtan att komma bort från det utstakade livet på lantgården. Precis som Mayer visar i breven till Walter Scott från aspirerande författare nästan 100 år tidigare, syns i detta brev några av de fasta element som brukar förekomma: att uttrycka blygsamhet och att tillskriva adressaten en unik position, som den enda som kan hjälpa ("jag har ingen att vända mig till, som kan eller vill visa mig förståelse").⁸⁵² Brevskrivaren konstruerar dock inte Lagerlöf som en författare med en särskild förmåga att se och hjälpa människor. Detta är vanligt i andra bönebrev, där brevskrivare hänvisar till Lagerlöfs texter för att belägga sin uppfattning om henne som en god person med socialt ansvar.⁸⁵³ Lagerlöf svarade i januari 1923:

Herr Linus Eriksson!

I oktober redan sände Ni mig ett brev med anhållan om hjälp till att få studera. Ni skulle annars bli tvungen att överta er faders gård. Men nu tyckes mig, att om Ni har kraft och duglighet därtill, just detta skulle vara rätta vägen för Er. Nog måtte Ni kunna under vår långa vinter finna tid till nödiga studier, så att Ni kan utbilda Ert språk och Er smakkänsla, och någon bättre inspirationskälla än lantlivet kan Ni väl knappast få. Kanske jag också bör säga, att jag redan har så många studerande att hjälpa, att jag inte kan lämna Er något understöd.

Brevsamlingen vittnar om att Lagerlöfs ursäkt för att avvisa brevskrivarens begäran – att hon redan hjälpte många – inte var något svepskäl. Lagerlöf stödde verkligen flera brevskrivare, som hon inte kände personligen, med bistånd till studier, inte sällan under flera år. Men det står också klart av breven att många befann sig i Erikssons situation, utan möjlighet att studera eller att förverkliga sina drömmar om att skriva, kort sagt utan möjlighet att förändra sina liv. Brevet från Lagerlöf är kort, men samvetsgrant – hon aktar sig för att ingjuta orealistiska förhoppningar och förklarar varför hon inte kan bidra ekonomiskt till studier. Hennes eget författarskap började på samma sätt, genom att skriva på lediga stunder under tiden som lärarinna i Landskrona. Den stora skillnaden är att Lagerlöf, trots visst motstånd, fick utbildning. Som lärarinna i bland annat svenska hade hon förstås bättre förutsättningar att finna sin ”språkform” än vad brevskrivaren hade med sin lantbrukarbakgrund.

Mayer skriver om Walter Scotts svar till de aspirerande författare som skrev till honom att han ofta erbjöd hjälp och var generös i sina formuleringar då han ombads uttala sig om andras litterära texter.⁸⁵⁴ Lagerlöf hjälpte blivande och aktiva författare på olika sätt, från punktinsatser till stöd över längre tid. Som nämndes i kapitel 2 var flickboksförfattaren Gerda Ghobé en av dem som fick löpande understöd. Men med 1900-talets fler och mer genomslagskraftiga medier var Lagerlöf förstås publikt exponerad i betydligt högre grad än Scott, som levde under det tidiga 1800-talet. Den mängd av förfrågningar Lagerlöf hade att hantera gjorde en alltför generös hållning omöjlig.

Eriksson skrev ytterligare ett brev till Lagerlöf 1936, det vill säga hela fjorton år efter det första brevet. Han hade inte gett upp sin författardröm. Hans längtan efter att få uttrycka sig litterärt var alltså inte en ungdomlig dröm som övergavs när han inte såg den uppfyllas inom ett par år. Så här skrev han nu:

Det är så, att jag alltsedan barndomen haft en så obetvinglig lust att skriva både vers och prosa och litteraturen har varit all min glädje. Jag bor hemma på min barndomsgård, mina anhöriga äro så fientliga mot mina skrivelser att de unna mig ingen ro och jag ser min kraft långsamt nötas ut. Endast mycket små stunder kan jag idka författarskap och jag har hållit på med en bok i tre år utan att komma någon vart. Nu vet jag inte hur jag skall göra, sluta med skrivelserna vill jag inte då jag känner mig kallad till författare och har huvudet fullt av idéer. Jag måste på något sätt bryta mig loss

och vet inte riktigt hur det skall gå till. [---] Så föll mig en dag in att jag skulle skriva till Eder och begära råd. Jag sänder med ett bidrag som prov, det är mycket slarvigt nedskrivet utan skiljetecken jag har hastat ned det på papperet, då jag haft någon stund av ro utan att renskriva det. Jag vill bedja att D:r Lagerlöf om tid och krafter tillåta läser igenom det och försöker ge ett omdöme om dess litterära halt. Så har jag en fråga som jag knappt vågar framställa, den synes mig alltför djärv och oförsynt: finns det på Mårbacka någon gammal öde torparstuga, som jag kunde få hyra några månader, jag skulle betala ordentligt och vara ingen till last. Jag förstår nästan att svaret på denna fråga måste bli nej, men försök om krafterna tillåter ge mig ett gott råd, då jag svävar i en ovisshet, som hotar förtära mig. Kasta de medsända bidragen i papperskorgen och om Ni skriver svar utsätt inte mitt namn på ytterkuvertet, det låter löjligt, men omgivningen har i årtal motarbetat mig för mina storhetsfantasier.⁸⁵⁵

Detta brev har mycket gemensamt med böner om ekonomiskt bistånd. Eriksson beskriver sin förfrågan som ”oförsämd”, ”opassande”, ”alltför djärv” och ”oförsynt”. Det kommer alltså många ursäkter och försäkringar om att brevskrivaren själv är medveten om att brevet innebär en överträdelse av gränser och att han känner tillbörlig skamsenhet för detta. Den avslutande frågan om att inte röjas med namn på kuvertet ses också i breven från dem som söker hjälp med sin ekonomi som diskuterades i kapitel 3. Liksom i dessa brev kan man här se vad som med Sara Ahmeds ord kan beskrivas som en pendling mellan att dölja och exponera sig, där det utsatta läget först röjs, med skamkänslor och behov av att dölja det man avslöjat som påföljd.⁸⁵⁶ Ändå är det inget vi idag skulle uppfatta som skamligt som beskrivs, utan en mycket förståelig dröm att få uttrycka sig och att själv få påverka sitt livs inriktning. Det brev jag som konstrueras här är ett som är klart underordnat adressaten och som behöver hennes hjälp. I retoriska termer hör brevet till *petitoriae*, brev med en bön eller begäran om något. Brevjagets omständigheter beskrivs tydligt, vi får en bild av brevskrivarens liv, hans svårigheter, men också hans materiella och immateriella tillgångar (en kallelse att bli författare och många idéer). Brevet föregriper också ett avvisande svar (”Jag förstår nästan att svaret på denna fråga måste bli nej”), som för att lite ta udden av den sårbara position den hjälpsökande hamnar i.

Brevet ger ett spännande vittnesmål om vanliga människors skrivande under denna tid. Även om det kanske inte hörde till vanligheterna att man kände sig kallad att bli författare och att ha uthålligheten att skriva på en bok de få stunder som inte ägnades åt annat arbete, så visar brevet att skrivandet inte var helt omöjligt. Det låter en ana det som Martyn Lyons kallat ”en okänd kontinent av vardagligt skrivande”.⁸⁵⁷ Brevet visar, precis som Lyons framhåller, att även människor vars vardag egentligen inte gav utrymme för skrivande, skapade tid och plats för detta. Det är välformulerat, om än på sina ställen med lite okonventionell interpunktion – kanske av tidsbrist, som brevskrivaren själv betonar. Liksom många av de tidiga arbetarförfattarna har denne brevskrivare sin förankring på landsbygden och har på egen hand börjat skriva utan stöd från omgivningen. Erikssons brev ger en inblick i hur svårt det var att sammanjämka drömmen om bildning och skrivande med verklighetens krav och förväntningar. Omgivningen ”motarbetar” honom och ser hans skrivande som ”storhetsfantasier”, skriver han.

Som bondson med ett ärvt lantbruk (om än litet) passar brevskrivaren inte in i bilden av proletärförfattaren som någon som utan egna tillgångar kroppsarbetar för andra.⁸⁵⁸ Som Ronny Ambjörnsson skriver i *Den skötsamme arbetaren* (1988) växte det under 1900-talets första decennier fram ett krav på läsning, som sågs som en bildande och självförbättrande aktivitet.⁸⁵⁹ Brevet beskriver inte explicit hur läsmiljön såg ut i detta hem, men den ”obetvingliga lust” att skriva som uttrycks i brevet står i motsättning till de bildningssträvanden som disciplinering vilka beskrivs av Ambjörnsson, där individen skulle lämna impuls och känsla till förmån för att utveckla bildning och begrundan.⁸⁶⁰ Brevskrivaren Linus Eriksson befinner sig förvisso i en annan kontext än den arbetarrörelse som Ambjörnsson belyser; troligt är att inte bara skönlitterärt skrivande utan också läsning i hans sammanhang sågs som ett improduktivt slöseri med tid. Vi kan utifrån detta och andra brev i samlingen konstatera att den okända kontinenten av vanliga människors skrivande alltså också kan ha innehållit fler potentiella autodidakter, som av olika skäl inte lyckades med att bli publicerade.

Linus Eriksson är ett exempel på en brevskrivare som mötte oöverstigliga hinder i vägen till författardrömmen – det finns många sådana exempel. 1909 skrev en ung kvinna, Anna Almqvist, ett långt brev där hon berättar om sitt liv och sitt skrivande. Här finns en större ledighet än i det tidigare exemplet och en tydligare bild av Lagerlöf som författare framträder:

Till sagoförtäljerskan Selma Lagerlöf!

Jag ville bara skriva och tacka för alla de böcker, Ni skänkt vårt svenska folk, för alla de sagor, Ni sänt ut i världen. Intet av vad jag läst, tycker jag går upp mot, vad Ni skrivit. Å, det finns en hel massa härliga böcker, men det är ändå inte detsamma. Ert eget hjärtas godhet, Er själs vekaste och finaste skiftningar lyser fram i allt, vad Ni berättar. Man tycker sig nästan se Er sitta och skriva omfluten av solljus, sitta och skriva om människors godhet och människors ondska, talande så vackert för det goda att alla hårda hjärtan smälta.

Nu skrattar ni väl åt mig, och det kan Ni gärna göra, för jag är bara en liten dum flicketös, som inte vet mycket. Och ändå – ändå har jag gått och trott, att jag kunde skriva böcker. Jag vill berätta det alltsammans för Er. Jag vet inte hur det är, men jag tycker, att jag liksom känner, att Ni vill höra på mig. Jag har alltid, trots det att vi varit en ganska stor familj, känt mig mycket ensam och mest gått för mig själv. Det har nog berott på, att jag alltid varit oförstådd. Om jag berättade de besynnerliga, tysta lekar, jag lekte för mig själv med personer, som endast funnos till i min fantasi och på platser, dem jag aldrig besökt, så skrattade de åt mig eller skakade sina huvuden, och jag fick alltför ofta höra, att jag var konstig. Därför började jag tidigt anförtro mina famlande tankar och fantasier åt papperet och fann stort nöje däri. Det blev med tiden min käraste sysselsättning. Far har inte stora inkomster, och när jag slutat skolan, blev det tal om, vad jag skulle bli. Se, då befanns det, att jag inte hade håg för någon av de banor, som stå öppna för kvinnor. De banor där man kan förtjäna pengar, som ju är ett nödvändigt ont. Nåja, jag var ju bara sjutton år, tiden fick gå. Men jag lät den ej gå mig ur händerna. Jag skrev en berättelse, en bok, vid vilken jag fäste stora förhoppningar. Det var ju inte möjligt annat än, att den skulle bli utgiven och skulle hjälpa mig att slippa bli någonting. Jag skulle få drömma så mycket jag ville och skriva, skriva hela dagarna. Men jag fick snart igen den från förläggaren med ett kort besked om, att den var för omogen. Nu tyckte jag, att livet inte var så mycket värt för mig. Jag såg ned i Svartåns grumliga vågor och önskade att jag vilade där nere och finge sövas till ro vid dess entonigt sjungande

skvalp. Tiden gick, och det kom en ny vinter. Vet Ni, att vid dess början var jag i Falun. Jag gick utanför Ert hem och önskade, att jag finge gå in där, se Er, vila en minut vid Era fötter och känna mitt frusna hjärta smälta för flammorna från Er härd. Det var dåraktiga tankar, jag skulle aldrig vågat stiga inför Era ögon. Men när jag kom hem, började jag skriva igen i ett slags trots. För mig var ju hoppet släckt. Och ännu mörkare blev det inom mig, när jag en dag var tvungen att börja i en handelsskola för att utbilda mig till kontorist. De kunde inte valt något värre. Det finns ingenting i världen, som jag hyser en sådan fruktan för som att skriva instängd på ett kontor. Å, där uppe på skolan! Jag kände ett rent fysiskt illamående, då jag var tvungen att taga mina tankar från allt, som är vackert i livet, från allt som leker och lyser, och tvinga dem att syssla med kontorsböckerna. Och under tiden skrev jag om nätterna, och nu när våren randades, hade jag en andra berättelse färdig och skickade även den till förläggaren men med inga stora förhoppningar. Det dröjde en månad, innan jag fick svar. En månad full av oro och kval. Så skrev de äntligen. Skrev att jag hade berättarförmåga och kanske i framtiden skulle komma att skriva böcker, som skulle kunna utgivras. Detta svar gjorde mig oändligt glad och oändligt sorgsen. I framtiden! Det är ett så avlägset begrepp. Då sitter jag nog sedan många år tillbaka på ett kontor och skriver i dessa avskyvärda böcker och vet intet om världen utanför kontorets väggar.

Jag vet inte, hur jag vågar sitta och skriva så här till Er som till en gammal bekant, men det är så skönt att få öppna sitt hjärta för någon, som vill lyssna därtill. Och jag tror att Ni vill för en gång. Ni sitter där borta i det sköna Värmland i en gammal trädgård med lummig grönska omgiven av tungt doftande rosor och lysande, praktfulla liljor, och över Er strålar solen från blå, skimrande klar sommarhimmel. Där sitter Ni och läser mina fattiga ord och Ni ler

— — —

Jag tror, att jag fick mod att skriva och berätta om detta, som jag icke berättat för någon, då jag här en dag läste Jerusalem för jag vet inte vilken gång. De gamla Ingemarerna talade sitt mäktiga språk till mig: ”Vi Ingemarer behöva inte frukta människor, vi skola bara gå Guds vägar”.⁸⁶¹

Den skam som uttrycks av Linus Eriksson är frånvarande i detta brev; snarare omfattas skrivandet som något som ger brevskrivaren glädje och gör henne speciell. Här finns också en tydlig klasskillnad. Fastän Anna Almqvist nämner många syskon och begränsad inkomst, finns det i hennes fall möjlighet att utbilda sig – även om det är till ett yrke hon inte trivs med. Omgivningen, som i bondsonens fall förefaller helt fientligt inställd, är i detta fall snarare oförstående och bekymrad. Almqvist har tid att skriva en längre berättelse och nog med självförtroende för att skicka den till ett förlag. Hon har också mod att skriva till Lagerlöf utan ursäkter och placerar sig i sällskap med Ingmarssönerna när hon motiverar sitt brev.

Det finns alltså ett helt annat tilltal i detta brev och det uttrycker en mer stabil känsla av självberättigande. Brevet har också en tydligt litterär prägel. Almqvist skapar medvetet ett brevjag och kopplar detta till Lagerlöfs verk genom referensen till Ingmarssönerna. Det gestaltar också den tilltalade författaren på olika sätt, inte minst i inledningen, där brevjaget målar upp en bild av författaren Lagerlöf när hon sitter och skriver, och i avslutningen där hon porträtterar Lagerlöf i sin trädgård läsande själva försändelsen. Brevet synliggör två olika tidrum: avsändarens här och nu och mottagarens.⁸⁶² Almqvist projicerar alltså en tydlig – och smickrande – bild av författaren, men gör det inte bara genom de sedvanligt beundrande formuleringarna utan genom att tydligt karaktärisera henne och ge henne egenskaper. Det är den goda sago-förtäljerskan som framträder, en författare som kan se in i människors hjärtan med stor förståelse.

Avsändaren gestaltar sitt eget jag på ett liknande sätt. Det är som om hon i brevet börjar nedteckna sin egen författarmyt, det vill säga berättelsen om hur hon blev författare. Hennes fantasi särskiljer henne från andra och gör henne ämnad till något annat än det själsdödande kontorsarbetet. Fastän svaret från förlaget beskrivs som ett nederlag slutar brevet med konstaterande att Lagerlöfs berättelser gett henne mod att skriva till henne. Brevjaget är på så vis fortfarande hjältinnan i berättelsen och hennes brev har en frimodighet som helt saknas i brevet från lantbrukarsonen.

En likhet mellan de två breven är däremot att båda talar ett känslspråk: Linus Eriksson skriver att han håller på att ”dö av sorg”, Anna Almqvist känner sig ”oändligt svag och oändligt sorgsen”. Dessa känslouttryck är en del av den intimitet som upprättas i dessa två brev, särskilt i det senare. Här finns det i breven återkommande närhetsmotivet: ”Jag vet inte hur jag vågar sitta och

skriva så här till Er som till en gammal bekant, men det är så skönt att få öppna sitt hjärta för någon, som vill lyssna därtill.” Adressaten konstrueras som en villig och kapabel mottagare av dessa förtroenden, en person att öppna sitt hjärta för. I brevet från Eriksson saknas en sådan gestaltning. Han konstaterar att han inte har någon ”att vända mig till, som kan eller vill visa mig förståelse” men gestaltar inte mottagaren som en person med särskilda förutsättningar att förstå hans situation på samma sätt som Almqvist gör. Gemensamt för dem båda är dock behovet att bli erkända såsom potentiellt blivande författare, och därmed värdiga mottagare av Lagerlöfs stöd. Att Almqvist i högre grad får ett sådant erkännande har förstås att göra med deras olika förutsättningar när det gäller utbildning och social ställning.

Lagerlöfs svar på Almqvists brev är mer utförligt och uppmuntrande än det till Eriksson. Samtidigt förmedlar de i sak ungefär samma budskap: ha inte för bråttom, och ta dig tid att utvecklas i ditt skrivande, skulle det kunna sammanfattas. Lagerlöfs svar till Almqvist lyder:

Min Fröken,

Överväldigad som jag är av en massa skrivelser varje dag, kan jag endast svara Er med ett par ord.

Jag ber Er för det första vara mycket tacksam mot Er förläggare, som inte släpper ut Era försök så länge som han anser dem omogna. Ni vet nog inte hur bittert det känns att misslyckas på skriftställarebanan. Det är inte lönt att uppträda där förrän man är äldre och mer herre över sin begåvning.

Att Ni arbetar med vad det må vara till dess Ni hinner större utveckling är bara en stor fördel. Ni kan ändå få tid att lära att studera livets företeelser att med ett ord skaffa näring för Er fantasi. Er begåvning växer under tiden och ingen skada är skedd, varemot en för tidigt börjad författareverksamhet kan vara alldeles förstörande för talangen.

Ni bör tänka på, att den bok Ni skriver skall läsas av en hel hop människor, som äro begåvade, lärda och vana vid den bästa litteratur. Innan Ni kan vinna denna del av publiken, och den bör man alltid lägga an på, måste Ni ha något nytt värderikt och verkligt skönt att bjuda. Är[?] Ni redan färdig härmed, är ni inte, då allt

kommer omkring, rätt nöjd, att ännu några år få utveckla Er, så att Ni blir en färdig människa.
Er Selma Lagerlöf⁸⁶³

I kontrast till Almqvists litterärt gestaltande och *pathos*-fyllda brev är Lagerlöfs råd konkreta och praktiska. Erfarenhet pekas ut som nyckeln till att bli en god författare, för detta krävs att man utvecklats till en ”färdig människa”. Liksom Eriksson får hon rådet att fortsätta med skrivandet på lediga stunder och att se arbetslivet som en tillgång snarare än ett hinder. Hur Almqvist mottog detta brev är inte dokumenterat; hennes nästa brev till Lagerlöf är daterat 1912 och är ett läsarbrev om *Liljecronas hem* och berör inte hennes (tidigare) förhoppningar om att bli författare.⁸⁶⁴

Att ungdom trots allt inte var ett hinder för att bli författare visas av exemplet Axel Möndell (1910–1996) som skrev under signaturen Axel Mönd. 1925 skickade den då 15-åriga Möndell två brev till Selma Lagerlöf. Breven liknar många andra från unga människor som aspirerade på att bli författare men som hade omständigheterna emot sig. I det första från den 23 november 1925 berättar han om sitt liv och om sin beundran för Lagerlöf. Det är ett mycket välskrivet och uttrycksfullt brev som både ger en bild av hur livet kunde te sig för en fattig yngling från Mölndal och av hur Lagerlöf lästes och uppfattades. Det innehåller flera av de beståndsdelar som återkommer i många brev: att man gärna vill ha tag i hennes böcker men att de är för dyra att köpa, att det är svårt att skaffa sig en god utbildning utan tillräckliga medel och att man följer det som skrivs om Lagerlöf i tidningarna. Många vill också, liksom Möndell, besöka Värmland och Mårbacka. Brevet är tolv sidor långt och kan därför inte citeras i sin helhet. Det inleds med ett sedvanligt lovprisande av författaren och brevskrivaren presenterar därefter sig själv:

Mitt ringa namn är Axel Möndell, 15 år, och jag har tagit mig friheten att skriva till Eder. Enär jag mycket ha hört talas om Eder o berömda författarinna, och knappast en dag finns det, utan att Edert värderade namn står nämnt i tidningarna.

Redan då jag gick i småskolan – då vi där läste eder intressanta bok, ”Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige”, jag tror den hette så – fick jag för första gången lära känna Edert namn. Och allt

sedan har jag haft Eder i mitt minne, beundrat, älskat och dyrkat Eder nära som en Gud.

Jag skulle gärna vilja läsa era oskattbara böcker om och om igen, vilka jag så mycket ha hört talas om, "Gösta Berlings saga" och "Jerusalem", men, som Ni ser, är jag mycket fattig, och för den skull har jag ej haft råd till att köpa dem.⁸⁶⁵

Intressant nog präglas den retoriska och taktiska position som intas av Möndell inte i första hand av ödmjukhet och blygsamhet, åtminstone inte inledningsvis. Han börjar med att berätta om sin läsning: att han läst *Nils Holgersson* i skolan, att han följer det som skrivs om Lagerlöf i tidningarna. Han uttrycker sin beundran ("beundrat, älskat och dyrkat Eder nära som en Gud"). Han skriver att han gärna vill besöka Värmland och allra helst få lov att besöka Lagerlöf på Mårbacka: "Det skulle för mig bli en heder och ära mycket större, än om jag fick gästa kungens slott", skriver han. Men även om Lagerlöf upphöjs på detta sätt ber han inte om ursäkt för sin fattigdom eller för att han vågar skriva till henne.

Utöver konstruktionen av brevjaget och mottagaren ger brevet också en historisk bild av Mölndal: "i Mölndal, som nyligen blivit stad, finns det endast fabriker och fattigmansboställe". Möndell tycker att det är

hemskt att bara se dessa fabriker med skyhöga skorstenar, rök och sot. Det är inte hälsosamt att arbeta i fabrik, och jag skulle aldrig kunna stå ut med det. Jag kan skatta mig lycklig över att få bo i en liten koja i utkanten av alla dessa fabriker. Här är det rätt så vackert med skog och sjö.

Möndell tror, liksom många andra, att Selma Lagerlöf är "outsägligt rik". Ofta nämns detta i samband med böner om ekonomisk hjälp, men Möndell värde-
rar "fantasiförmåga" och "att kunna dikta och författa" högre än ekonomiska tillgångar: "Jag intresserar mig mycket för litteratur, fast jag ej få mycket tillfälle att läsa av den, och önskar bli en stor författare som Ni o Selma Lagerlöf", skriver han. Han har under lediga stunder sedan han slutat skolan skrivit på en bok som nu är färdig: "Den innehåller dikter och berättelser, som jag själv hittat på, och sidantalet är tvåhundra", meddelar han och skickar med prov på sina dikter med kommentaren: "Det var ett par verser ur mina fula dikter."

Han vill få tag på ett förlag, ”men vet ej om det finns något sådant i Göteborg”. Trots sitt intresse för litterärt skapande har han en prosaisk syn på skrivandet och undrar om Lagerlöf tror att han kan få några slantar för boken, ”ty vilket arbete det är att skriva, och så mycket papper det sedan går åt”. Han har också börjat på ett nytt projekt, en roman som ska utspela sig i en fransk badort och ha titeln ”Den falska prinsessan”.

Brevet från Axel Möndell är intressant på många sätt. Det ger en ögonblicksbild av en fattig ung mans liv och tankar år 1925 och den transformation av många svenska orter som pågick under denna tid, från landsbygd till städer med industrier. Ur läshistoriskt perspektiv bekräftar brevet den bild som också andra brev från allmänheten till Selma Lagerlöf ger: att alla inte hade tillgång till hennes verk, utöver eventuell läsning av *Nils Holgersson* i skolan, men att hon ändå var väl känd genom artiklar i pressen: ”knappast en dag finns det, utan att Edert värderade namn står nämnt i tidningarna”, som Möndell skriver. Brevet innehåller några av de retoriska figurer som förekommer i många brev, exempelvis uttrycken för beundran av författaren (lovprisande) och en livsberättelse där brevskrivarens *ethos* konstrueras. Att be om ekonomisk hjälp kan knappast ses som brevets centrala ärende, fastän Möndell skriver fram sig själv och sin familj som behövande: ”jag skulle så gärna vilja tjäna några pengar, så att min stackars mamma skulle slippa att gå i andras hus och arbeta”. I brevets avslutning ber han ”om någon slant eller någon av Edra böcker”, men brevet är snarare en bön om hjälp med att bli författare än ett brev om ekonomisk hjälp. Till skillnad från de flesta brev där Lagerlöf ombads att skänka pengar ber Möndell inte om ursäkt, varken för att han ber om råd eller pengar eller för att han tar Lagerlöfs tid i anspråk. Den skam som implicit finns i de flesta ”tiggarebrev” är här frånvarande. Möndell beskriver sin beundran för Lagerlöf, men trots det är tilltalet mycket jämlikt, som om han förväntar sig att hon ska läsa hans brev med intresse. Möndell är en brevskrivare som inte låter sig inordnas i den ojämlika relation som brevväxling mellan okända (fattiga) människor och den uppburna författaren innebär.

Selma Lagerlöf svarade inte på detta brev, men Axel Möndell lät sig inte nedslås utan skrev ett till i slutet av december samma år:

Det är några veckor sedan, jag sist skrev till Eder o stora Författarinna. Det var en sann glädje, och jag hoppas, att det förra brevet kommit fram till Eder i ordentligt skick. Jag satte trettio öre i fri-

märken på kuvertet, emedan jag fruktade att det skulle vara för tungt för femton öre och då inte komma fram.⁸⁶⁶

Här, liksom i reflektionen i det förra brevet om kostnaden för papper, finns det ett pragmatiskt fokus på de materiella omständigheter som omgav skrivande och brevframsändelser. Möndell anslår direkt en familjär ton: ”Ja, kära Selma Lagerlöf, nu äro vi så bekanta, att ingen presentation behöves”, skriver han. ”Varje dag har jag väntat på svar från tant, men jag kan förstå, att tant har mycket att göra om dagarna, så att tant inte har tid att svara på mina simpla brev.” Gemensamt för många av allmänhetens brev till Lagerlöf är en blandning av ödmjukhet och anspråk. Möndell vill att hon ska skicka en hälsning till honom i radio när hon ska medverka om bara några dagar; detta går lika bra som ett svarsbrev, menar han, fullt förvissad om att han skulle få någon form av svar. Han skickar också med en hyllningsdikt som födelsedagspresent, ”fast jag inte vet när tant fyller år”. Överst på brevet står antecknat med Lagerlöfs hand: ”Kan inte förmå mig att svara på detta”.

Med tanke på Axel Möndells ringa ålder var det kanske inte så konstigt att han överträdde gränser som de flesta andra höll hårt på: ödmjukhet, att visa vördnad för författaren, glädjas vid svar men inte förvänta sig något. Istället föreslog Möndell att Lagerlöf i radio och inför offentligheten skulle nämna honom. Men denna ungdomliga frimodighet är kanske också en förklaring till att Möndell faktiskt lyckades bli publicerad till slut. Han hittade verkligen ett förlag som 1926 publicerade hans bok *Drömmen som gick i uppfyllelse och andra historier*. Så här berättade Axel Möndell själv om sin debut i en tidningsartikel 1992:

Vid femton års ålder skrev jag dessa berättelser och skildringar, som jag vill benämna ungdomsförsyndelser. [...] Jag skickade in manuset till Henrik Struves boktryckeri och där blev det liggande. Emellertid utgav jag senare ”Drömmen som gick i uppfyllelse och andra historier” på Struves förlag i Göteborg. [...] Jag sände boken till Selma Lagerlöf och strax därefter sände hon mig ett tackbrev. Göteborgs-Posten fick läsa detta brev och publicerade det i tidningen med påföljd, att det gjorde mycket bra reklam för mig. [...] Manuskriptet till ”Skämt och allvar” låg kvar på Henrik Struves boktryckeri och nu började Struve tjata på mig och föreslå

att också denna bok skulle tryckas, men jag tillät det ej, då jag ansåg att boken var bara dravel. [---] Utan vidare ringde så Struve en dag och sade, att boken var färdig. Han hade tryckt den mot min vilja. Pressbyrån fick häftena och sålde dem i sina kiosker.⁸⁶⁷

Den bok som publicerades författaren ovetandes kan alltså ha varit den ”ungdomsförsyndelse” ur vilken Möndell hämtade dikterna han sände Selma Lagerlöf i sitt första brev. Struves tryckeri var verksamt i Göteborg mellan 1926 och 1953 och Möndells bok måste alltså varit en av förlagets tidiga publikationer, men just det brev som användes i marknadsföringen är inte bevarat.⁸⁶⁸ Möndell skickade alltså sin debutbok till Lagerlöf. I ett odaterat brev till henne, att döma av Lagerlöfs svar skickat 1931, skriver Möndell om sin debut:

Även jag önskar bli en författare, och jag har flera gånger, då skrivklådan kommit över mig, försökt fuska i författareyrket och har förutom noveller i mindre tidskrifter sedan ett par år tillbaka utgivit ett par novellsamlingar. År 1926, då jag var sexton år gammal, utgavs den första volymen, vars upplagor numera är slutsålda, – den utgick i två upplagor – och samtidigt med detta brev, vill jag medsända ett ex. till Eder som en liten dedikation eller hyllning för Eder stora insats i världslitteraturen. Den är så enkel och obetydlig men jag sänder den som ett tack från mitt oroliga hjärta.

Möndell beskriver också sina fortsatta planer som författare:

Denna höst ämnar jag utgiva en skildring om min hembygd från flydda dar. Kärleken till hembygden är utesägligt stor inom mig, och jag försöker injaga den bland mina medmänniskor i samhället. Jag har från de gamles mun hört otaliga sägner och händelser och intryck från forna dagar berättas, och det är det intressantaste jag vet att få lyssna till deras utsagor.

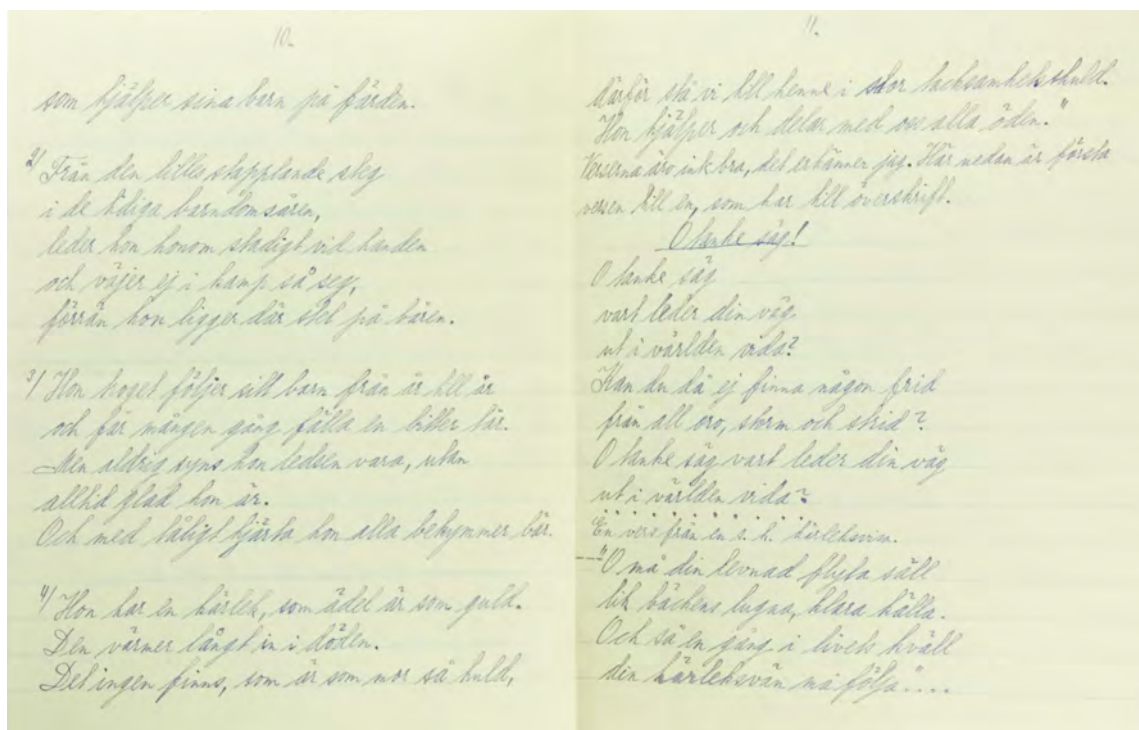
Detta brev ger ett vuxnare intryck än det från 1925. Både handstil och retorik har förändrats och brevskrivaren håller sig här på ett helt annat sätt inom brevgrensens normer. Det märks också att Möndell här skriver med viss distans till sin debut. Den 16 november 1931 fick han svar från Lagerlöf:

Herr Axel Mönd!

För länge sedan borde jag ha tackat för Ert vänliga brev och Er bok, men det är så mångahanda, som hamnar på mitt skrivbord, att jag inte förr har kommit att läsa boken. Det märks ju på den, att det är en ung mans verk, men nog trodde jag, att författaren var mer än sexton, då den skrevs. Jag är tacksam för det vackra sätt varpå Ni sände mig den och önskar Er lycka att kunna tillvarataga alla de gamla Mölndalshistorierna.⁸⁶⁹

Möndell skriver ytterligare ett brev till Lagerlöf den 23 november 1931 där han tackar för svaret. Uttrycksfullt beskriver Möndell sin lycka när han läste Lagerlöfs brev: ”Det blev så ljusst inom mig. Det blev så festligt stilla.” I detta brev skriver också Möndell sina planer på att bli lärjunge vid ett läroverk för att senare kanske bli präst.⁸⁷⁰ Detta svarar Lagerlöf på i ett brev i januari 1932: ”Det gladdde mig att höra att Ni förbereder Er till inträde vid ett läroverk. Även om ni inte skulle komma att inträda på den prästerliga banan, så äro kunskaper ingen onödig barlast på vägen till författarskap.”⁸⁷¹ Hon skickar också med en bild på sig själv och Mårbacka.

Här återkommer alltså Lagerlöf till de råd hon gav Eriksson och Almqvist, det vill säga att se på det ordinarie arbetet som en tillgång för det litterära skapandet snarare än en belastning. Intressant nog är Lagerlöfs svar till dessa tre aspirerande författare mycket lika dem Walter Scott sände dem som skrev till honom och ville ha råd och hjälp på författarbanan. Scott betonar liksom Lagerlöf en pragmatisk syn på författandet, understryker betydelsen av en inkomst och avråder ifrån att ge upp det ordinarie arbetet.⁸⁷² Axel Möndell var en av dem som verkligen kunde dra nytta av Lagerlöfs författarauktoret på den litterära marknaden. Han skrev flera böcker om Mölndals historia, såsom *Från det gamla Mölndal* (1932) och *Mölndal, Kålleröd och Råda i ord och bild* (1952). Historikern Lars Gahrn, som skrivit om Möndell, ser vissa likheter mellan honom och Lagerlöf. Möndell har liksom Lagerlöf ”full förståelse för folktrons och folksägnernas betydelse” och inriktar sig liksom hon ”på de muntliga berättelserna, levnadsminnena, folksägnerna och skrönorna, alltsammans roande, åskådliga och väl berättade minnesbilder ur det förgångna”.⁸⁷³ Brevväxlingen ger exempel på att aspirerande, eller i detta fall publicerade, författare kunde ha stor nytta av välvilliga uttalanden från en stor författare: när sådana uttalanden publicerades, i dagstidning som i Möndells fall, eller

Axel Möndell var en av många brevskrivare som drömde om att bli författare. Han skickade med prov på sin diktning i sitt långa brev till Lagerlöf den 23 november 1925.

som förord, gav de draghjälp till den mindre kända författaren. Denna taktik, att få legitimitet genom att offentligt kunna visa att man åtnjöt en känd författares godkännande eller gillande, är vanlig under 1900-talet, men förekom redan under 1800-talet.⁸⁷⁴ Det går dock att skilja mellan ett äldre system av litterära mecenater och ett modernt system av litterär konsekration som under 1800- och 1900-talen kom att bero alltmer på den litterära marknaden och den växande läsande publiken.⁸⁷⁵ Då Möndell skrev till Lagerlöf var detta en realitet och ett uppenbart skäl att söka just Lagerlöfs gunst är för att hon inte bara var en viktig författare på parnassen, utan också en populär marknadsförfattare.

Ideologi och livsfrågor

Historiska brev kan ibland vara svåra att förstå för att sammanhanget gått förlorat. Att identifiera de personer, platser, texter eller aktuella frågor som en brevskrivare hänvisar till kan vara ett detektivarbete. Ett brev från lärarinnan Amalia Winberg, född Svanberg, är just ett sådant tidsdokument. Winberg var bosatt i Stockholm och arbetade som lärarinna vid Kungsholms folkskola. 1913 skrev hon ett långt brev till Selma Lagerlöf. Brevet handlar om ”den sanna kvinnokärleken”. Detta tema i kombination med tilltalet – ”Älskade Selma Lagerlöf” – och vetskapen om att Lagerlöf levde i kärleksrelationer med kvinnor kan leda den nutida läsaren i fel riktning. Även om sammanhanget aldrig helt kan stå klart när man läser ett brev nästan 100 år efter att det skrevs är det uppenbart att det Winberg ville diskutera inte var kärlek mellan kvinnor utan kvinnans kärlek som ett ideal. Idéer om kärlek och mäns och kvinnors roller i familjen och samhället diskuterades flitigt runt sekelskiftet 1900. Kvinnors emancipationssträvanden och idén om den nya kvinnan utmanade äldre föreställningar om genus, sexualitet och medborgarskap. Ellen Key kritiserade i sina texter ett traditionellt kärleksbegrepp förknippat med sedlighet och menade att kärleken är en skapande kraft som måste vara fri.⁸⁷⁶ Lagerlöf lästes däremot som en författare som skrev om självuppoffrande kvinnor som gjorde världen bättre genom sin förmåga att älska.⁸⁷⁷ I flera av hennes texter finns kvinnliga karaktärer som till synes ”offrar sig” för kärleken, som Elisabet Dohna i *Gösta Berlings saga* eller Edit i *Körkarlen*. Algot Werin sammanfattade den självuppoffrande kvinnans kärlek som den underliggande principen i Lagerlöfs opus i sin text i *Ord och Bild* med anledning av författarens 70-årsdag:

Kärleken, godheten är den fasta punkt vid vilken Selma Lagerlöf förankrat sin världsåskådning; hennes språkrör i *Gösta Berlings saga*, den änglagoda Elisabet Dohna, nämner den själva livsprincipen i tillvaron. [...] Kärleken besegrar allt. Den väjer inte för de förfallna och brottsliga, för män som Gösta Berling, David Holm (*Körkarlen*) och Sir Archie (Herr Arnes penningar).⁸⁷⁸

Detta får anses vara en väl etablerad bild av Lagerlöfs kärleksuppfattning och den skiner igenom även i brevet från Winberg. Just *Körkarlen* hade kommit ut året före brevet och nämns där:

I lång tid har jag haft en stark längtan efter att den sanna kvinnokärleken skulle på något sätt bli fullständigt tecknad för alla unga svenska kvinnor, så att de väcktes att börja försöka bilda sina hjärtan och liv efter densamma. Under de sista åren har jag ofta tänkt, att Selma Lagerlöf utan tvivel är den benådade både att klart kunna skönja en sådan hög uppenbarelse och att på ett fångslande sätt återgiva dess drag. Gång på gång har jag då även innerligt önskat, att en sådan kallelse och ingivelse skulle komma till Eder. Ofta har också den tanken kommit för mig, att jag borde omtala för Eder denna min bön och önskan. Förlåt därför att jag nu till sist tager Eder tid i anspråk med detta brev!

Det är visserligen sant, att hos kvinnogestalterna i Edra berättelser saknas aldrig något efter min mening för den sanna kvinnokärleken väsentligt och finnes aldrig något för densamma främmande. Med största glädje, tacksamhet och uppbyggelse har jag läst de böcker av Eder, som kommit i mina händer. Sist nu i jul, en stilla högtidskväll, hade jag, i ensamhet vid den förödmjukande och uppoffrande berättelsen om slumsystemen Edit, en oförgätlig andaktsstund, för vilken jag i mitt hjärta älskat och tackat Eder varmare än någonsin.

Man skulle kunna säga, att det redan, även av Eder, är nog skrivet om det ämne jag ber Eder upptaga. Men jag tror ändå, att det vore behövt och gagneligt, om det gäves oss en ännu tydligare framställning och påpekning av den sanna kvinnokärleken. Jag tror, att en sådan skildring, verkställd av Eder, och med angivet syfte och innehåll, skulle fångla allas blickar och hjärtan [...].

[---] Det kom en gång för mig, att någon kunde taga upp den kända titeln på en berömd bok och skriva en lika sann, men mera lärorik än Goethes, till exempel som ”den unga Signes lidanden”, d.v.s. en berättelse om en ung flicka, som vill i sin själ bära en sann kärlek, och om vad hon får uthärda genom det i världen rådande fördärvet i kärleksförhållandet mellan man och kvinna, och om det motstånd hon därifrån röner i sitt försök att göra den älskade god och lycklig.⁸⁷⁹

Brevet är tio sidor långt och kan här bara delvis återges. Brevskrivarens ärende står dock klart av citatet ovan: hon vill att Lagerlöf ska skriva en uppbygglig roman om ”den sanna kvinnokärleken” för att förbättra ”det rådande fördärvet i kärleksrelationen mellan man och kvinna”. Grunden till denna propå till Lagerlöf är Winbergs läsning, särskilt av den nyutkomna *Körkarlen* i vilken hon lägger stor vikt vid slumssystemen Edits självupppoffrande kärlek. I fortsättningen av brevet definierar hon också närmare vad hon menar med ”den sanna kvinnokärleken”: den kännetecknas av ”ödmjukhet”, ”osjälviskhet”, ”rättfärdighetslängtan”, ”ömhet”, ”trohet”, ”sanning”, ”kyskhet”. Hon tillägger också att hon inte efterfrågar ”undervisning i den sexuella frågan”.⁸⁸⁰ Det är alltså en idealistisk syn på kvinnans kärlek hon ger uttryck för. Hon berör inte heller kvinnans emancipation, utan verkar ansluta sig till ett mer konservativt kvinnoideal.

Lisbeth Stenberg, som belyst debatterna om kärlek och genus runt sekelskiftet 1900, ser en motsättning mellan en äldre generations emancipationsföreträdarens kärleksbegrepp, som var brett och baserat på en kristen uppfattning om kärlek, och det som företrädades av Ellen Key och var tydligare begränsat till relationen mellan man och kvinna.⁸⁸¹ Amalia Winberg nämner inte Key eller andra i kvinnorörelsen. Hon tar inte heller upp några politiska frågor, såsom den högaktuella rösträttsfrågan, vilken tydligare hade kunnat positionera henne ideologiskt. Det är i alla fall tydligt att Winbergs syn på kärlek är traditionell snarare än modern. Hennes beskrivning av den sanna kvinnokärleken är inte förenlig med idéer om den nya, emanciperade kvinnan. Den tydliga markeringen mot ”undervisning i den sexuella frågan” kan nog tolkas som ett avståndstagande från den naturalistiska litteratur som debatterades flitigt vid denna tid. Stenberg beskriver en av dessa debatter, i vilken den högerkonservativa Annie Åkerhielm kritiserar sexualiseringen av kvinnoskildringarna både hos manliga och kvinnliga författare. Åkerhielms sedlighetsideal ligger enligt Stenberg i att kvinnan är självupppoffrande i sin kärlek och hon lägger stor vikt vid plikt känslan inom äktenskapet, vilken hon ser som ”altruismens praktiska formulering”.⁸⁸²

Det går förstås inte att utan vidare säga att Winbergs uppfattning om ”den sanna kvinnokärleken” är identisk med Åkerhielms ideal, men det hon uttrycker i sitt brev kan åtminstone föras till en konservativ kritik av den nya kvinnan. Gemensamt för deltagarna i de litterära debatterna om den nya kvinnan är att litteraturen sågs som ett viktigt verktyg för förändring och upplys-

ning. Det var, som tidigare nämnts, inte ovanligt att läsare skrev till Lagerlöf med förslag om romanämnen. Ibland utgick dessa från egna erfarenheter eller släkthistorier, men i detta fall finns en ideologisk bakgrund till Winbergs förslag till Lagerlöf att skriva ”Den unga Signes lidanden”. Det är utbildning och läsarnas uppbyggelse som engagerar Winberg i frågan. Hennes brev är daterat den 20 april. En månad senare kom svar:

Då jag erhöll Eder allvarliga och väckande brev, befann jag mig på en utländsk resa och har först nu fått tillfälle att sända Er några rader till svar. Det enda jag kan säga är, att jag inte kommer att skriva någon särskild bok om det av Eder föreslagna ämnet, men jag skall behärta Edra synpunkter, om jag kommer att sända några nya böcker uti världen.

Med utmärkt högaktning

Selma Lagerlöf⁸⁸³

Svarsbrevet undviker diplomatiskt att avslöja något om hennes egen inställning i sakfrågan. Det är kort och affärsmässigt, för att inte säga pliktskyldigt, och kan ses som ett bra exempel på att Lagerlöf såg det som en del av sin författarroll att vara tillgänglig för allmänheten, bland annat genom att svara på brev, men att hon också utvecklat strategier för att freda sin tid; att vara saklig och kortfattad verkar ha varit hennes metod i alla de exempel som diskuterats i detta kapitel. Brevet från Winberg visar att Lagerlöf var en författare som kunde läsas på många olika sätt och att hon kunde tillskrivas starka ideologiska positioner. I Winbergs läsning framstår hon som en uttolkare av kvinnans osjälviska och oegennyttiga kärlek till mannen, medan andra såg Lagerlöf som en av tidens ”nya kvinnor” som var självförsörjande och inte underordnade någon man. Brevet från Winberg är i någon mening ett läsarbrev, och det uttrycker implicit en litteratursyn. Litteraturen kan ha en uppbygglig funktion, enligt brevet, och dess moraliska innehåll är därför en fråga av stor vikt. Brevskrivaren har läst *Körkarlen* som en uppbygglig text om en kvinnas självupoffrande kärlek. I detta avseende skiljer hon sig inte från andra läsare som utläste andra uppbyggliga budskap i Lagerlöfs texter. Men här går Winberg ett steg längre och föreslår ett fortsatt skrivande på temat. Till skillnad från idén att skriva om Håbolsätten förefaller Lagerlöf i detta fall artigt ointresserad.

I dialog med läsarna

I detta kapitel har Lagerlöfs svar till för henne okända personer diskuterats. Alla svar som insamlades med hjälp av allmänheten har dock inte berörts här. Det finns, som nämndes inledningsvis, brev av mer praktisk karaktär som har med Mårbacka som lantbruk att göra, ekonomiska frågor, inbjudningar och socialt liv. I detta sammanhang är det främst breven om läsning och skrivande som är intressanta, samt primärt Lagerlöfs svar på dessa. I läraren Karl M. Rydgrens fall handlar det om hur litteratur förmedlas i en undervisningskontext och hur de barn som tog del av den höglästa *Nils Holgersson* införlivade fiktionen i ett magiskt tänkande. Både Peter Karlsson och Amalia Winberg föreslår romanämnen, men från olika positioner: Karlsson utifrån kunskap om lokala och historiska förhållanden kopplat till den plats där *Bannlyst* utspelar sig, Winberg utifrån en ideologisk position och en önskan att engagera Lagerlöf i sin plädering för ”den äkta kvinnokärleken”. För Linus Eriksson, Anna Almqvist och Axel Möndell handlar det främst om skrivande, och att få vägledning och hjälp på vägen att bli publicerad författare.

Lagerlöfs svar kan i alla dessa ärenden beskrivas som korta och affärsmässiga. Det enda exemplet på fortsatt korrespondens i det material som diskuterats här är Möndell. Det är inte möjligt att dra några generella slutsatser av Lagerlöfs interaktion med personer ur allmänheten som skrev till henne. Men de korta, affärsmässiga svaren kan nog ändå beskrivas som representativa. Brev skulle besvaras, men det stora antalet omöjliggjorde längre svar till alla avsändare. Man skulle kunna se detta som en fattigdom i materialet – vad kan man egentligen utläsa av Lagerlöfs korta svar? För det första visar de att det i tidens folkliga brevkultur var möjligt att närma sig Selma Lagerlöf. För det andra visar de att brevskrivande under denna tid kunde vara ett viktigt verktyg för identitetsbyggande och kreativitet (de aspirerande författarna) och att litteratur och läsning kunde ses som ett viktigt verktyg både i undervisning (brevet från folkskolläraren) och för uppbyggelse och förmedling av normer (”den sanna kvinnokärleken”). Lagerlöfs svar visar å sin sida några av hennes strategier för att ta sig an brev från allmänheten: även när breven är personliga och fyllda av *pathos* svarar hon sakligt och pragmatiskt; hon röjer inte sina egna känslor, mer än i anteckningen på brevet från Möndell: ”Kan inte förmå mig att svara på detta”, en kommentar som kan läsas som en viss uppgivenhet inför allmänhetens fordringar på henne. Lagerlöfs taktiska position är att be-

svara också känsllosamma brev med saklig och pragmatisk professionalitet. I svaren är hon inte den "Selma Lagerlöf" som brevskrivarna frammanar, den enda som kan hjälpa eller förstå dem, eller den Selma Lagerlöf som står för vissa ideal. Hon är i sin yrkesroll när hon svarar. Hennes svar är alltså inte egentligen vad man brukar benämna som "privatbrev", utan har snarare karaktär av tjänstebrev fastän de riktar sig till privatpersoner. Givetvis kan denna tendens ha förstärkts med åren: ju fler inkommande brev, desto större anledning att hålla svaren korta och professionella. 1926 skriver Lagerlöf till journalisten och författaren N. H. Ossian Håkansson som vill ha synpunkter på ett drama han författat:

Medan jag var yngre och starkare, brukade jag nog söka hjälpa nybörjare genom att genomgå deras manuskript, men sedan jag blivit gammal behöver jag spara mina krafter som i alla fall inte räcka till för de mångahanda plikter, som åligga mig. Jag vill förresten säga, att jag har funnit att sådant där genomläsande är av absolut ingen nytta. Våra förläggare och teaterdirektörer bry sig inte om rekommendationer, åtminstone inte från mig.⁸⁸⁴

Ossian Håkansson kan inte ha varit okänd för Lagerlöf, då han och hans fru tagit över Gylleby herrgård i Sunne för att driva som pensionat. Inte ens han kan alltså övertyga Lagerlöf om publiceringshjälp. Lagerlöf förnekar här att hennes assistans är till någon nytta. Så var det förstås inte: inte minst ekonomiskt stöd för utbildning eller tjänstledighet kunde betyda mycket för skapandet, liksom naturligtvis kontinuerlig kontakt genom brev så att kontakter och uppdrag kunde förmedlas. De aspirerande författare som sökte kontakt med Lagerlöf skrev ofta långa brev och ville ha erkännande, praktiska råd, utlåtanden om texter. Att döma av de svar som diskuterats här, fick de det de efterfrågade i mycket begränsad utsträckning. Lagerlöf gav ett par praktiska råd, men endast mycket kortfattat. Inte ens Ossian Håkansson, som till skillnad från de andra använder ett professionellt tonläge och inte går in så mycket på personliga förhållanden, lyckas framlocka någon respons på manuskriptet.

De längre korrespondenser som utvecklades med personer som verkligen publicerade sig, såsom Gerda Ghobé, har inte undersökts här. I dessa brev antar säkerligen Lagerlöf en annan taktisk position. Som Mayer framhåller har breven från aspirerande författare även en annan intressant aspekt: de är

brev från aktiva konsumenter som vill transformera sig själva till producenter.⁸⁸⁵ Eftersom få av alla aspirerande författare som skrev till Lagerlöf blev publicerade kan vi här ana ett helt okänt material inte av folkligt skrivande i allmänhet, utan av folkligt *litterärt* skrivande.

Avslutning

I LAGERLÖFS VERK ÄR LÄSNING högst närvarande. I *Mårbacka* beskriver hon hur hennes mor och faster läser Tegnér och Runeberg högt för hennes far; Selma läser själv högt för sin mor ur Friedrich Nösselts *Allmänna historia för fruntimmer* i *Ett barns memoarer* och i *Dagbok* blir hon ertappad av sin morbror med en fransk historiebok hon uttryckligen förbjudits att läsa.⁸⁸⁶ Läsningen är i alla tre exemplen en vardaglig handling, och även när det är fråga om tyst läsning, som i det sista fallet, är den också en social handling. Läsningen äger rum gemensamt, eller är ett samtalsämne. Den otillåtna läsningen av den franska boken leder till att Selmas morbror låter nyckeln till boksåpet sitta i ”så att du får läsa Walter Scott så mycket du vill och låter andra böcker vara i fred”.⁸⁸⁷ Åtminstone två, kanske tre, av de sätt att engagera sig i texter (*modes of textual engagements*) som beskrivs av Rita Felski återfinns alltså i dessa passager: kunskap tycks vara en drivkraft i läsningen av Nösselts historiebok, och det är Selmas kunskapsörst som får henne att överskrida gränserna för lämplig läsning för en flicka; hon blir fångslad av läsningen om tortyren under franska revolutionen, men tycks också längta efter att få uppleva läsningen som chock; Walter Scott representerar böcker att sluka och fångslas av, det vill säga läsning som förtrollning.

Breven från allmänheten ger en mångfasetterad bild av läsning. De beskriver tyst läsning i enskildhet och läsning tillsammans med andra i sociala sammanhang och i hemmet. Drivkrafterna varierar också, och är ännu oftare kombinerade: brevskrivarna läser för att beröras och känna igen sig, men även för bildning och begrundan. Genom läsningen kunde de också känna en nationell gemenskap eller en längtan efter att uppleva de delar av landet – i

synnerhet Värmland – som Lagerlöf skildrat. Litteraturen som underhållning, som nog får tros ha varit en stark drivkraft för många läsare under denna period, är dock inte så betonad i breven.⁸⁸⁸ Detta kan bero på att brevskrivarna av vördnad för författaren valde att betona andra aspekter än ”onyttig” nöjesläsning. Redan det tidiga 1900-talets läsare hade klart för sig att Lagerlöfs verk tillhörde ett höglitterärt kretslopp, som borde uppskattas för estetiska kvaliteter snarare än sitt underhållningsvärde.

Men ännu mer framträdande i breven är de etiska och emotionella aspekterna av läsningen. Lagerlöf ses som en god författare och hennes texter som moraliskt goda. Läsningen av henne uppfattas på så vis som en självförbättrande handling. Den numera ofta kritiserade men också vanliga idén om litteraturläsning som självklart av godo är starkt levande i breven från allmänheten, åtminstone när det gäller just Lagerlöfs texter.⁸⁸⁹

Läsningen spänner också över ett brett känsloregister, som kommer till utförligt uttryck i många brev: från hänförelse och njutning till längtan, tårar och rysningar. Med andra ord beskrivs känslorna ofta som förankrade i kroppen – de framkallar ”symptom” som involverar det bankande hjärtat, den darrande handen och det av tårar fuktade ögat, både hos män och kvinnor. De läspraktiker som beskrivs är betydligt oftare kroppsliga och emotionella än intellektuella, fastän också sådana exempel finns.

Men breven belyser också en mängd faktorer som kunde hindra läsning: dålig tillgång till litteratur (även om det stod bättre till med Lagerlöfs verk än med andra författarskap), avsaknad av pengar och brist på avskildhet. Att så många vände sig till Lagerlöf med böner om att hon skulle skicka en bok visar tydligt att det fortfarande var en lyx för många att kunna köpa böcker. Här framträder Lagerlöfs många publikationer i tidningar, tidskrifter och kalendrar som mer nåbara vägar till hennes författarskap än bokpublikationerna. Men inte ens tidningarna var åtkomliga för alla. Så här skriver en ung man till Lagerlöf 1909:

Jag har läst i tidningar, som jag kunnat få låna, så mycket om Frökens böcker och Fröken själf. Och önskat mycket att få låna dem och läsa. Men jag hvett ej utaf någon som har dem och själf är jag en fattig föräldralös gosse som försörjer mig med att arbeta på ett sågverk för en liten ringa dagspenning. Så jag har ej råd till att själf köpa dem, ty de äro så dyra i bokhandeln. Nu kommer jag till Frö-

ken själf, och ber ödmjukast om att Fröken måtte vara så innerligt snäll att skicka mig en af sina böcker. Jag tycker så mycket om till att läsa. Men jag har inga böcker, blott några små skräphäften som jag fått låna af en kamrat. Och nu är det snart jul med flera hälj-dagar och de blifva så långa för en sådan som mig som ej har råd att köpa tidningar. De jag hyr ett litet rum utaf äro också fattiga så att dem hafva ej heller några.⁸⁹⁰

Detta är ett brev från en som *vill bli* läsare, men som är praktiskt och ekonomiskt hindrad. I Mats Dolatkahns undersökning av barns och ungas läspraktiker 1900–1940 framkommer att hem, skola, informella nätverk och bokmarknad försåg läsarna med skönlitteratur och andra skrifter.⁸⁹¹ Den unge daglönaren i brevet ovan verkar i viss mån ha utnyttjat informella nätverk ("några små skräphäften som jag fått låna af en kamrat"), men inte ha haft tillgång till övriga kanaler för litteraturförsörjning. Texter i tidningar och tidsskrifter samt adaptationen av Selma Lagerlöfs berättelser till andra medier – radio, film, teater – innebär också att det ofta var andra texter än de romaner som anses vara hennes storverk som hamnar i centrum för läsarnas intresse; till exempel nämns "Tösen från Stormyrtorpet" av många. Talet "Vädjan till Amerika" är också en kort och relativt okänd text i författarskapet, men det fick ett stort genomslag genom radioframträdandet för amerikansk publik.

En del av de aspekter vi diskuterat i de föregående kapitlen knyter an till tidigare studier av brev till författare från läsare och allmänhet. De starkaste beröringspunkterna med tidigare forskning rör beundrarbrev, där en publik uppfattning av författaren, hans biografiska legend, är starkt närvarande. De anonyma beundrarbrev till lord Byron som Corin Throsby undersökt har, liksom breven till Lagerlöf, inte getts ut eller inkluderats i Byronforskningen. I likhet med breven till Lagerlöf uttrycker dessa brev ett starkt intresse inte bara för Byrons poesi, utan också för hans person. Byrons kvinnliga beundrare känner sig genom hans poesi få tillträde till en annan verklighet, och de längtar efter kontakt med författaren och skriver som om de kände honom.⁸⁹² Detta överensstämmer till stor del med beundrarbrev till Lagerlöf. Både Byron och Lagerlöf skapade en biografisk legend, och i deras texter finns biografem som väckte genklang hos läsarna. Hos Byronläsarna är tendensen att likställa författare och centrala karaktärer större – de tilltalar honom exempelvis som "Childe Harold" efter hans kända episka dikt.⁸⁹³ Men även de som skrev till

Selma Lagerlöf färgades i sitt tilltal till henne av hennes verk, inte minst hur berättaren gestaltades i dem och av sagan som diktform.

T. R. Wright understryker svårigheten att generalisera om de läsare han studerar, det vill säga Thomas Hardys läsare – ett författarskap samtida med Lagerlöfs. Hardys publik var liksom Lagerlöfs mycket heterogen när det gäller sociala omständigheter, vilket förstås har att göra med förändrade publikationsformer och litteraturens ökade tillgänglighet för den läsande allmänheten.⁸⁹⁴ En aspekt av de brev från okända beundrare som Hardy mottog är enligt Wright att de identifierade sig med karaktärer. I breven från de många kvinnor vid namn ”Tess” som läst *Tess of the d’Urbervilles* (1891) betraktades Hardy som någon som verkligen förstod kvinnor och karaktären Tess som någon som brevskrivarna delade många erfarenheter med.⁸⁹⁵ Dessa läsare av *Tess* ger alltså uttryck för det som Felski kallar *allegiance*, att skapa en allians med en karaktär och identifiera sig genom samhörighet och tillgivenhet.⁸⁹⁶ Här finns en tydlig parallell mellan Hardys läsare och Lagerlöfs: de anförtror sig till författaren som någon som förstår dem och genom sina verk har erkänt deras egna erfarenheter. Enligt Judith Lyon-Caen förekom detsamma i breven till Balzac. Hans romaner skildrade den gifta borgerliga kvinnans livsleda på ett sätt som kvinnliga läsare kände igen sig i.⁸⁹⁷ De beundrarbrev till Walter Scott som diskuteras av Robert Mayer placerar inte på samma sätt den litterära texten i förgrunden, utan uttrycker främst en beundran för författaren. Men Mayer framhåller att eftersom det tidiga 1800-talets fans till skillnad från det sena 1900-talets inte hade tillgång till några andra produkter från upphovsmannen än just text – inga bilder eller filmer som gjorde att man kunde imitera kändisens stil, till exempel – så spelade ändå texterna den centrala rollen. Scotts beundrare imiterade ofta hans texter, skrev sina brev i litterär stil eller skickade med egna hyllningsdikter.⁸⁹⁸ Denna ”mimetism”, som Lyon-Caen benämner det, återfinns även i breven till Balzac och Sue.⁸⁹⁹

Att läsa världen genom romanen är också något som Balzacs och Sues läsare ägnar sig åt. Som nämnts spelar berättelsernas verklighetsbakgrund en viktig roll för många läsare. Den stora skillnaden är författarskapens inriktning och estetik. Medan Balzac var en realist som ville skildra det franska samhället i alla dess skepnader hade Lagerlöf en annan profil. Hon beskrev förstås också verkligheten, men utan samma realistiska anspråk. Hennes anspråk var snarare att ”framlocka det poetiskt sköna ur de tarfligaste förhållanden”, som hon skrev till Sophie Adlersparre vid sin debut.⁹⁰⁰ Men samtidens

verklighet är ändå mycket närvarande i breven till Lagerlöf. Ideologiska och politiska frågor kommer på tal, liksom frågor om litteraturens plats i skolan och nya pedagogiska idéer. Framför allt tycks Lagerlöfs berättelser om fattiga, utsatta och sårbara människor ha påverkat allmänhetens bild av henne som någon som också människor utan bildning och utan socialt och ekonomiskt kapital vågade närma sig. Liksom Sues kvinnliga läsare, som identifierade sig med kvinno-skildringen i följetongsromanen *Mathilde* (1844–45), kände sig Lagerlöfs läsare sedda av hennes texter: de upplevde både igenkänning och erkännande genom de fiktiva berättelserna.⁹⁰¹

Lyon-Caen beskriver också själva handlingen att skriva till författaren som att ”träda ut ur mörkret”.⁹⁰² Att själva brevskrivandet har en identitetsskapande funktion är något som framhållits av många brevforskare.⁹⁰³ Att skriva till Selma Lagerlöf var att överskrida en gräns – mellan den okända, vanliga människan och den kända, uppburna författaren. Detta avstånd mellan sociala och kulturella domäner är påtagligt i de allra flesta brev, men det finns också många exempel på brevskrivare som vill träda ut ur det okända och låna legitimitet från författaren de skriver till.

Läsare som vill bli författare utgör en betydande kontingent av korrespondensen till Walter Scott enligt Mayer, och han skiljer dessa ”klienter” som vill placera sig själva under den store författarens beskydd, från ”fans”, som uttrycker sin beundran utan att be om stöd, råd eller förmedling av kontakter.⁹⁰⁴ En skillnad mellan breven från aspirerande författare (*clients*) i breven till Scott och dem till Lagerlöf är att många av de exempel Mayer finner i sitt material är författare som redan var publicerade då de tog kontakt med Scott, eller som senare blev etablerade som författare. I breven till Lagerlöf återfinns i högre grad den ”okända kontinent av vardagligt skrivande” som Lyons diskuterar.⁹⁰⁵ Breven från aspirerande författare visar också att även människor som inte hade en naturlig tillgång till litteraturen eller ens till bildning mer än på grundläggande nivå, ändå ägnade sig åt skrivande och ibland – som i fallet Axel Möndell – lyckades publicera sig och tjäna pengar på sitt författarskap.

Jämfört med Scott är skillnaden förstas ett århundrade: Scott var verksam i början av 1800-talet och fram till Lagerlöfs livstid i början av 1900-talet hade vanliga människors möjligheter till utbildning och läsning blivit större, liksom möjligheten till social rörlighet. Elizabeth McHenry understryker i sin studie av 1800-talets afrikansk-amerikanska läsare läsningens transformativa funktion, inte bara för individen utan för samhället som helhet.⁹⁰⁶ Fastän förutsätt-

ningarna skiljer sig drastiskt mellan de sammanhang som McHenry beskriver och dem som är aktuella för Lagerlöfs läsare, är det tydligt att läsningen även för dem har en transformativ potential. Den kunde förvandla den läsande till en skrivande, en som kunde sätta ord på och gestalta sin egen historia.

Denna studie har utgått från ett socialt förankrat läspraktikbegrepp. En av huvudpoängerna i Michel de Certeaus läspraktikbegrepp är att läsning aldrig är ett passivt mottagande av text. Läsaren uppfinner något som inte anpassar sig till författarens intention.⁹⁰⁷ Samtidigt styrs läsningen genom olika hierarkiska ordningar som utövar kontroll över läsaren, exempelvis expertläsares tolkningsföreträdare och skolans läsundervisning.⁹⁰⁸ Metaforen *reading as poaching* (läsning som tjuvskytte) kan alltså förstås som att läsaren är på någon annans territorium när hen hävdar sin rätt till texten. Denna sorts läsning gör på olika sätt motstånd mot påbjudna tolkningar.

Flera studier av historiska läsare kan sägas bekräfta de Certeaus idé. Den inneboende oförutsägbarheten i vardagliga läsningar uppmärksammas av Dolatkah, som finner exempel på läsning av Bibeln i underhållningssyfte i miljöer där tillgången på böcker var skral.⁹⁰⁹ Även Jonathan Rose pekar på risken att förutsätta att viss sorts litteratur genererar ett visst slags läspraktik och exemplifierar med populära billiga folkböcker (*chapbooks*) med äventyr och sagor lästa som om de vore sanna.⁹¹⁰ I breven till Selma Lagerlöf finns också vissa belägg för att verklighetsbakgrunden betonades av läsare, men kanske inte lika bokstavligt som i de dokumenterade läsningar Rose undersöker. Den röda tråden i breven till Lagerlöf är känslorna som används för att beskriva läsoplevelsen. Den känslosamma läspraktikens effekter kunde vara både inlevelse och medkänsla på ett mer allmänt plan, och att känna igen sig och bli berörd på ett mer personligt plan. Det finns också en tydlig tendens att läsarna ser Lagerlöfs verk som samtidigt underhållande och självförbättrande. Underhållande är dock inte ett ord som används av brevskrivarna. Underhållningsläsningen kommer snarare till uttryck genom att man beskriver spänning och inlevelse. Det självförbättrande finns också som ett inslag i den religiösa och begrundande läsningen, där läsare ofta återkom gång på gång till samma textställen.

I dessa sammanfattande kommentarer om vilka läspraktiker breven beskriver kan det också vara på sin plats att säga något om vad boken inte omfattat. För en stor del av den läshistoriska forskningen spelar olika läsgemenskaper en viktig roll. Breven ger inte en tydlig bild av den kollektiva läsning som kunde

äga rum i olika föreningssammanhang, exempelvis inom nykterhetsrörelsen som undersökts av Kerstin Rydbeck.⁹¹¹ Inte heller läsning i olika sociala grupper, exempelvis arbetarrörelsens läsning, läsning i frikyrkliga sammanhang eller i olika läsecirklar, har kunnat belysas genom vårt material. I kombination med andra material såsom föreningsarkiv eller biblioteks utlåningslistor skulle breven kunna belysa läsning inom vissa grupper, organisationer eller på särskilda platser. Men breven placerar framför allt individens och den individuella brevskrivarens erfarenheter och läsupplevelser i centrum.

Breven är inte heller ett tillräckligt material för att kunna uttala sig om hur litteraturen distribuerades till läsarna under perioden. Många kommenterar att det är svårt att få tillgång till litteratur och önskar sig en bok av Lagerlöf, andra ber om böcker till skolbibliotek eller kommenterar läsning i skolan. Men ofta uttalar sig läsarna inte om *hur* de kommit över texter av Lagerlöf och därför är det omöjligt att göra sig en helhetsbild av detta.

Läsning i relation till plats är ytterligare en aspekt som vi inte kunnat utforska tillräckligt i denna bok. På ett sätt är vårt material alltid kopplat till en plats – geografiskt via avsändarort och genom brevskrivarens beskrivning av sina egna omständigheter. Även här skulle breven kunna utgöra ett supplerande material till uppgifter om läsning i skolan, kyrkan, läsecirklar, utlån på bibliotek på en särskild ort, liksom Christine Pawleys studie från en ort i Iowa.⁹¹²

Sammanfattningsvis kan den här stora brevsamlingen ligga till grund för många andra slags studier, som tydligare renodlar en aspekt och kompletterar med andra källor för att utreda denna. En intressant ingång att utforska vidare är de aspirerande författarna som endast delvis har utretts här. Vilka var dessa och vad skrev de? Medskickade manuskript och andra bilagor till breven är inte lagrade i samma pärmar som breven på Kungliga biblioteket, utan finns i en separat avdelning.⁹¹³ Medsända litterära texter skulle, tillsammans med de texter avsändarna skrev in direkt i breven, kunna ge en bättre uppfattning om litterära skrivpraktiker hos allmänheten. Att mer systematiskt gå igenom vilka aspirerande författare som tycks ha fått stöd kan också komplettera det vi redan vet om författare som Lagerlöf på olika sätt bistod, bland andra Gerda Ghobé, Viktor Myrén och Ida Bäckmann.

Systematik är svårt i ett material som detta: handskrivna dokument, retoriskt utformade för att tilltala mottagaren och för att tjäna avsändarens specifika syften, men samtidigt historiska utsagor om läsning, levnadsomständigheter och händelser i omvärlden. Mayer beskriver samma problematik i sitt

material, och inspirerad av de spatiala praktiker de Certeau beskriver i *The Practice of Everyday Life* kallar han sin metod en serie av ”de Certeau-vandringar eller strövtåg”.⁹¹⁴ Detta gör han för att understryka att en taxonomi av olika typer av brev eller relationer mellan brevskrivare och mottagare inte är möjlig att åstadkomma.

De ”vandringar” och ”strövtåg”, de vägar vi har vandrat genom materialet i denna bok, stannar upp vid övergripande aspekter såsom breven som vardagskrivande och breven som utsagor om läspraktiker, men också vid särskilda sammanhang eller brevanledningar som framträtt som särskilt viktiga i brevsamlingen som helhet: böner om ekonomisk hjälp, brev från skolvärlden och brev som på olika sätt placerar sig i en nationell diskurs.

Den mest genomgående metoden i denna bok, liksom i läshistorisk forskning generellt, är historisk contextualisering. Vissa typer av brev har krävt en mer grundlig undersökning av de historiska sammanhangen för att de ska bli begripliga. I kapitlen om skolvärlden och nationella läspraktiker har de historiska sammanhangen fått stå i centrum. När det gäller läsande och skrivande (det vill säga breven som diskursiva konstruktioner) har vi haft hjälp av olika typer av teori. Brev om ekonomisk hjälp har vi belyst med hjälp av socialhistoria och med hjälp av begreppet sårbarhet, som bidragit till förståelsen av hur brevskrivarna skriver fram och taktiskt använder sin sårbarhet, samtidigt som de även i realiteten var i mycket utsatta positioner. För läspraktiker har vi tagit stöd i postkritikens diskussion av vardaglig läsning för att kunna urskilja läsarnas olika drivkrafter och gensvar på Lagerlöfs texter. Ett problem med postkritikens teorier är att den trots sitt intresse för en icke-akademisk vardagsläsning bygger sin teori på ett fåtal exempel, ofta med utgångspunkt i de litterära texterna och inte i utsagor om läsning.⁹¹⁵ Därför är det intressant att sammanföra dessa teoretiska konstruktioner med historiska vittnesmål om läsning. Dessa bekräftar till viss del teorin. Åtminstone igenkänning, förtrollning och kunskap är starkt förekommande i brevens berättelser om läsning. Men breven kan även komplettera teorierna, inte minst med religiös läsning som en form av begrundande men också kritisk läspraktik. Här uppstår den ovanliga situationen att den troende läsaren (i synnerhet de frikyrkliga läsarna) kan befinna sig i en position som expert visavi både texten och författaren.

Vi har varit förhållandevis generösa med citat från breven. Ändå kan vi omöjligt göra rättvisa åt alla de berättelser om drömmar, arbete, sjukdom, familjetragedier, ekonomiska trångmål och arbetslöshet som breven innehåller.

I långa stycken utgör breven och även denna bok en biografi, men en biografi över de många och okända. Ett vanligt tillvägagångssätt när forskare hanterar denna typ av material är att inordna de individuella berättelserna i en stor berättelse. I viss mån är det också detta vi har gjort – placerat de individuella utsagorna om fattigdom, skola och nationell gemenskap inom större berättelser om denna periods sociala, utbildningshistoriska och politiska historia. Mikrohistoria innebär dock enligt historikern Sigurður Gylfi Magnússon att motverka inflytandet från de stora berättelserna (eller *metanarratives*, som Magnússon benämner dem). Ett grundantagande inom mikrohistoria är att man genom att ändra skalan på det som observeras kan göra nya iakttagelser.⁹¹⁶

Kan då alla små berättelser om läsning säga något om läsningens historia? Det menar vi att de gör, men att konstatera detta är inte samma sak som att det går att syntetisera en stor berättelse utifrån dem. I vårt fall kan vi exempelvis säga att den stora berättelsen om mäns läsning som mer distanserad och mindre känslomässig än kvinnors motsägs av de manliga brevskrivarnas berättelser om kroppsliga reaktioner och inlevelse i fiktionen. Att den begründande omläsningen förlorade i betydelse i takt med romanmarknadens expansion och att underhållningsläsningen blev en dominerande läspraktik stämmer möjligen på ett generellt plan; samtidigt är det intressant att den begründande omläsningen lever kvar parallellt och att många kristna läsare såg Lagerlöf som en författare som gjorde tron mer tillgänglig för allmänheten.

Läshistorikern Barbara Hochman gör en intressant iakttagelse om skillnaden mellan litteraturens historia och läsningens historia. Medan litteraturhistoria reflekterar en konsensus om vissa utvalda texters värde och betydelse, betonar läshistorien i allmänhet betydelsen av all läsning och alla läsare.⁹¹⁷ Det finns ingen kanon av läsare; istället har den läshistoriska forskningen styrts av de material som finns tillgängliga, eftersom vanliga människors läsning i historisk tid endast i undantagsfall är dokumenterad och bevarad för eftervärlden. Detta är också läshistoriens problem: att förhålla sig till de anekdotiska och exceptionella fall som faktiskt finns tillgängliga som källor idag.

Breven till Selma Lagerlöf liksom andra brev till författare är förvisso anekdotiska, privata och svåra att generalisera utifrån. Men det rör sig ändå om ett stort material – i Lagerlöfs fall tusentals brevskrivare som under en period av ett halvsekel skriver om sig själva, om hur de uppfattade författaren och om sin läsning av hennes texter. I Sverige finns det troligen endast en samling av brev till författare som är ännu mer omfattande: breven till Astrid Lindgren.

Det är intressant att det är två kvinnliga författare, med stora likheter: ett tydligt tilltal till läsaren i texterna, en förankring i det svenska landskapet och en offentligt tillgänglig författarroll.

För den som vill lägga nästa pusselbit i den svenska läsningens historia vore breven från allmänheten till Astrid Lindgren en spännande utgångspunkt. För den som rör sig längre fram i tiden förändras källäget drastiskt. Idag finns en ovanligt stor tillgång till vanliga läsares utsagor om läsning, men i en annan form: som recensioner hos nätboklådor och i sociala medier, inklusive plattformar som är till just för att dela recensioner av böcker. Det är troligen få författare som idag får handskrivna brev från allmänheten, åtminstone inte i mängder motsvarande Lagerlöfs, även om e-post i vissa avseenden har ersatt det handskrivna brevet. Detta är förstås ett symptom på brevskrivandets utdöende i största allmänhet. Det identitetsskapande som det tidiga 1900-talets brevskrivare ägnade sig åt i sin brevskrivning äger idag rum på helt andra arenor.

Tackbrev

DETTA ARBETE HAR i olika former pågått ända sedan 2007 och det är många vi vill tacka. Först och främst våra bidragsgivare. Det projekt som har resulterat i denna studie inleddes med ett stipendium från Helge Ax:son Johnsons stiftelse 2005, vilket möjliggjorde två pilotstudier. Dessa användes som bas i en större projektansökan till Riksbankens Jubileumsfond (RJ). Under hösten 2007 beviljade RJ medel för projektet *Läsarnas Lagerlöf. Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf 1891–1940* och vi tilldelades några år senare även generösa tilläggsmedel. För att också få veta mer om vad Lagerlöf svarade allmänheten samlade vi in detta material med hjälp av privatpersoner i projektet *Minnen av Selma Lagerlöf 2017–18*. Även detta stöddes generöst av RJ, i form av ett kommunikationsprojekt. Tack till alla människor som bidrog med brev och kunskap om brevskrivarna! I bokens inledning listar vi de många publikationer projektmedarbetare deltagit i. Vi vill rikta ett tack till alla skickliga redaktörer som arbetat med våra manus genom åren.

Vi vill också varmt tacka de övriga finansiärer som skänkt stöd till arbetet på olika sätt, i allt från arkivresor, digitalisering av material och datahantering till en för samarbetet viktig vistelse på Sigtunastiftelsen: Carl Cederblads minnesfond, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, Birgit och Gad Rausings stiftelse för humanistisk forskning, Harald och Louise Ekmans forskningsstiftelse. Generöst bidrag till produktionen av boken har lämnats av Olle Engkvists stiftelse och Sven och Dagmar Saléns stiftelser.

Maria har genom forskningsprogrammet *Engaging Vulnerability* (EV) (Vetenskapsrådet 2015–2024) fått tid för arbete med boken i en kreativ, internationell, tvärvetenskaplig miljö. Varmt tack till EV:s ledare Don Kulick och

kollegerna i den rådgivande gruppen: Sverker Finnström, Sharon Rider och koordinatören Mats Hyvönen samt till doktorander, postdoktorer och gästforskare. Ett särskilt tack till Don Kulick och Mirko Pasquini för litteraturtips och kloka råd. Mats Hyvönen hjälpte oss med formatering av våra textfragment och med nedladdning av läsarbrev vid Marias datorbyten (samt löste hennes många övriga teknikhaverier) – tack Mats!

Vid våra heminstitutioner – Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet och Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet – har vi ventilerat manus och fått många viktiga synpunkter genom åren. Centrum för digitala humaniora (CDH) vid Göteborgs universitet har spelat en viktig roll för projektet, både genom export av metadata och lagring av faksimil och som hemvist för *Minnen av Selma Lagerlöf*. Tack till alla inblandade för gott samarbete, särskilt CDH:s föreståndare Cecilia Lindhé samt Michael McGuire och Johan Åhlfeldt, som hanterade export och lagring. Maria arbetade under de första åren med sitt projekt vid Centrum för genusvetenskap i Uppsala, ytterligare en viktig miljö för projektet. Som gäster vid många institutioner runtom i Sverige och övriga Skandinavien samt vid svenska och internationella konferenser har vi fått möjlighet att presentera material och få värdefulla synpunkter under årens gång. Tack!

Ett hjärtligt tack går också till Fanny Ambjörnsson och Cristine Sarrimo, som läst, kommenterat och förbättrat manuset, innan det gick iväg till Kriterium för vetenskaplig granskning. Genom Kriterium fick vi mycket värdefulla synpunkter av de båda anonyma granskarna – en av dem gav oss till och med en ny titel. Vi vill varmt tacka Anders Ohlsson, professor i litteraturvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum i Lund, för hans egna synpunkter på manuset och vägledning i de frågor vi hade samt för att han på alla sätt skickligt ledde Kriteriums granskningsprocess. Vårt förlag, Makadam, gjorde en beundransvärd insats med att få klar boken på kort tid, trots hög arbetsbelastning.

I ett projekt av detta slag är stöd från arkivinstitutioner helt oundgängligt. Vi hade turen att få samarbeta med Kungliga bibliotekets dåvarande handskriftschef Ingrid Svensson, som fick även okonventionella lösningar till stånd. Bibliotekets fotoavdelning lärde oss att fotografera av brev och beredde plats för oss under nästan ett års tid. Tack! Den vi står i allra störst skuld till är dock Kungliga bibliotekets bibliotekarie/handläggare vid Handskriftssamlingen, Ann-Charlotte Knochenhauer, expert på Selma Lagerlöfs samling. Ända sedan projektets start har hon oförtruttet inte bara gjort samlingen mer tillgänglig

för oss, utan också, tack vare sin enorma överblick och sin kunskap på djupet om samlingen, uppfyllt de till synes mest hopplösa och komplexa önskemål. Ann-Charlotte, vi hoppas att du tycker om boken och att du känner igen dig på denna resa genom brevmaterialet, som du redan vet så mycket om.

Slutligen skänker vi en tacksam tanke till våra familjer och vänner som stått ut med oss, för det har också gått åt en del fritid. Vårt tack går även till våra tålmodiga, fyrbenta medarbetare, Pumba och Ruth.

Göteborg och Stockholm, våren 2022
Jenny Bergenmar och Maria Karlsson

Noter

1. För brev som kvinnlig kultur, se bl.a. Olga Kenyon, *Writing the Female Voice. Essays on Epistolary Literature*, Boston: Northeastern University Press 1989 och samlingen *800 Years of Women's Letters*, London: The History Press 2009. Om brev som en semi-offentlig arena, se t.ex. Elizabeth Eger, *Bluestockings. Women of Reason from Enlightenment to Romanticism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2010; Kate Davies, *Catharine McCaulay and Mercy Otis Warren. The Revolutionary Atlantic and the Politics of Gender*, Oxford: Oxford University Press 2005; Ingrid Holmquist, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2000. Om brev som litterärt grepp i romaner, se Thomas O. Beebee, *Epistolary Fiction in Europe, 1500–1850*, Cambridge: Cambridge University Press 1999; Yvonne Leffler, ”Jag har fått et bref...”. *Den tidiga svenska brevromanen 1770–1870*, Hedemora: Gidlunds 2007. Om brev som didaktisk genre, se Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet nr 18, 1988.
2. Antoinette Burton, *Dwelling in the Archive. Women Writing House, Home and History in Late Colonial India*, New York: Oxford University Press 2003, s. 144.
3. Per Rydén, *Verner och Oscar. En kärlekshistoria. Heidenstam och Levertin 1888–1906*, Stockholm: Carlssons 2006.
4. *God dag, mitt barn! Berättelsen om August Strindberg, Harriet Bosse och deras dotter Anne-Marie*, red. Björn Meidal, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2002; *Mammas Selma. Selma Lagerlöfs brev till modern*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1998.
5. Märta Levén, Norra Vi 30.7 1935. Alla brev från allmänheten i denna bok återfinns i L 1:1 Selma Lagerlöfs samling, Kungliga biblioteket, Stockholm (KB). I boken hänvisar vi därför endast till brevskrivarens namn och ort samt brevdatering.
6. För en mer utförlig definition av begreppet, se kapitel 1.
7. Samtliga brev från allmänheten till Selma Lagerlöf ligger, som nämndes i not 5, i samlingen KB L 1:1, där de är sorterade i bokstavsordning på efternamn.
8. Daniel Lindmark, *Reading, Writing and Schooling. Swedish Practices of Education and Literacy 1650–1880*, Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk 2004, s. 39ff.
9. Uppgiften om totala antalet brevskrivare i samlingen är hämtad från Ann-Charlotte Knochenhauer, ”Selma Lagerlöfs samling i Kungl. biblioteket”, *Selma Lagerlöf 1858–2008...*, utställningskatalog, red. Anna Nordlund, Stockholm: Kungliga biblioteket 2008, s. 30 [23–37].
10. Maria Ulfgard, ”Mätte Dr. Lagerlöfs hälsa och krafter bestå...! Barn skriver till Selma Lagerlöf”, *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, red. Alexandra Borg et al., Möklinta: Gidlunds 2017, s. 277–289. Se även hennes *Nils Holgersson tur & retur. Barnens brev till Selma Lagerlöf*, Göteborg och Stockholm: Makadam 2022.
11. Stina Palmberg, *Nils Holgersson flyger över världen. Urval av barnbrev till Selma Lagerlöf*, Stockholm: Natur & Kultur 1958, s. 59.

12. Knochenhauer 2008, s. 30.
13. *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag i samarbete med Selma Lagerlöf-sällskapet 1992; *En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2006. Toijer-Nilsson har även gett ut *Mammas Selma. Selma Lagerlöf brev till modern*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1998 samt två samlingsvolymerna med brev till olika adressater år 1870–1940: *Brev 1. 1871–1902*, Selma Lagerlöf-sällskapets skrifter nr 7, Lund: Gleerups 1967; *Brev 2. 1903–1940*, Selma Lagerlöf-sällskapets skrifter nr 8, Lund: Gleerups 1969.
14. *Selma, Anna och Elise. Brevväxling mellan Selma Lagerlöf, Anna Oom och Elise Malmros åren 1886–1937*, bd I–II, red. Lena Carlsson, Landskrona: Litorina 2009–2010.
15. Torsten Sjöstedt, *Kära syster! Jag tyckes hafva otur i allt. Om Johan Lagerlöf och hans syster Selma*, Sunne: Mårbacka 2010; Marie Hjalmarsson Engelke, *Jag har en plats. Sophie Elkans liv genom brev till Selma Lagerlöf*, Göteborg: A-Script förlag 2014.
16. Maria Karlsson, ”Den verkliga publikens Selma Lagerlöf”, *Spår och speglingar. Lagerlöfstudier 2011*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Möklinta: Gidlunds 2011, s. 185–215. I kapitel 3 om ekonomisk hjälp analyserar vi kommunikation mellan Lagerlöf och Olander som framträder genom anteckningar på brev.
17. Selma Lagerlöfs testamente (transumt), 1933, KB, Handskriftsavdelningen, L1:335:1:2, § IX. Se även Knochenhauer 2008, s. 24.
18. *Selma, Anna och Elise*, s. 524.
19. Nils Afzelius, ”Selma Lagerlöfs manuskript och något om August Strindbergs”, *Selma Lagerlöf – den förargelseväckande*, Selma Lagerlöf-sällskapets skrifter nr 10, Lund: Gleerups 1973, s. 29 [20–37].
20. Afzelius 1973, s. 29. Se även Knochenhauer 2008, s. 26.
21. Nils Afzelius, ”P.M. för ordnandet av Selma Lagerlöfs brevsamling”, *Nils Afzelius dokumentation kring uppordnandet av Lagerlöf-samlingen*, Kungl. biblioteket, Nils Afzelius Lagerlöfmaterial, SE S-HS L1:338.x.
22. Knochenhauer 2008, s. 25.
23. Tal av riksbibliotekarien Birgit Antonsson vid öppnandet av Selma Lagerlöfs brevsamling 16.3 1990, KB, Dossier Stiftelsen Föremålsvård, ÄAF 1B, 1989–90, 225.
24. Riksarkivet, Digitala forskarsalen, <https://sok.riksarkivet.se/brevsamlingar> (tillgänglig 5.1 2022).
25. Arken, söktjänst för enskilda arkiv och utvalda samlingar på KB och Umeå universitetsbibliotek, Brev till Selma Lagerlöf, SE S-HS L1:1, <https://arken.kb.se/se-s-hs-l1-1> (tillgänglig 5.1 2022).
26. Nils Afzelius, färdigställd av Eva Andersson, *Selma Lagerlöfs bibliografi. Originalskrifter*, Acta Bibliothecae regiae Stockholmiensis nr 23, Stockholm: Norstedts 1975.
27. Ann-Sofi Ljung Svensson använder brev ur samlingen i sin studie av Lagerlöfs reception i Tyskland, *Jordens dotter. Selma Lagerlöf och den tyska hembygdslitteraturen*, diss. Lund, Göteborg och Stockholm: Makadam 2011, liksom även Jennifer Watson, *Swedish Novelist Selma Lagerlöf, 1858–1940, and Germany at the Turn of the Century*, Lewiston, NY: Edwin Mellen Press 2004. Björn Sundmark har delvis med

utgångspunkt i breven undersökt Velma Swanston Howards amerikanska utgåva av *Nils Holgersson i ”But the Story Itself is Intact” (or is it?). The Case of the English Translation of the Further Adventures of Nils*, *Northern Light. Translation in the Nordic Countries*, red. B. J. Epstein, Oxford: Peter Lang 2009, s. 167–180.

28. Ett villkor för projektets digitalisering var att faksimilerna av breven inte skulle publiceras digitalt med öppen tillgång, eftersom det upphovsrättsliga läget är något oklart. Det finns dessutom etiska frågor kring många av breven. De arbetskopior vi på egen hand fotograferat är inte heller av tillräcklig kvalitet för att publiceras i en digital resurs.

För att organisera de digitala kopiorna av breven i en databas använde vi programmet Lightroom. Från programmet exporterades metadatan till xml, för att bygga en mer långsiktig och stabil lagring oberoende av programvara. Bilderna av breven och metadatan (avsändare, datum, nyckelord) är bevarade vid Centrum för digital humaniora, Göteborgs universitet, men i nuläget finns inget öppet sökgränssnitt.

Eftersom breven i urvalet är skrivna av privatpersoner som inte hade någon offentlig position, så har vi i det följande anonymiserat brev som rör mycket känsliga uppgifter. Vi valde dock att publicera i princip samtliga namn på de brevskrivare som ber om ekonomisk hjälp, eftersom det är över 80 år sedan de sista breven författades och avsändarna sannolikt inte är i livet idag. Breven existerar i en offentligt tillgänglig samling och deras åtkomlighet bör underlättas för forskningen. Vi har dock valt att hålla onödig, privat information utanför citaten. Personer som inte hade offentliga positioner när de skrev, men senare intog sådana, har inte omfattats av samma försiktighet, då breven i dessa fall har ett högre allmänintresse.

29. Se t.ex. Eva Helen Ulvros, ”Sophie Elkan och Lagerlöf. Kärlek och kvinnorörelse”, *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum*, red. Eva Borgström och Hanna Markusson Winkvist, Stockholm: Appell 2018, s. 32–75; Lisbeth Stenberg, ”A Star in Constellation. The International Women’s Movement as a Context for the Reading of the Works of Selma Lagerlöf”, *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality, and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott *et al.*, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 24–38; Anna Nordlund, ”Restoring the Strident Female Voice. Selma Lagerlöf and the Women’s Anti-War Movement”, *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, red. Claes Ahlund, Lund: Nordic Academic Press 2012, s. 157–176.
30. Alla siffror som anges här baseras på vårt urval. De bör inte uppfattas som helt exakta p.g.a. att det i enstaka fall kan förekomma dubletter av samma brevsida eller att enstaka brev på norska eller danska som inte ska inkluderas enligt urvalskriterierna av misstag kommit med. Det är i en del fall svårt att avgöra om brevskrivarna är män eller kvinnor, exempelvis då brevet undertecknas med förnamnsinitial och brevet inte på annat sätt avslöjar brevskrivarens kön.
31. Ernst P. Engström, Halmstad 27.11 1899.
32. Louise Vinge, ”Selma Lagerlöf och högläsningens konst”, *I Selma Lagerlöfs värld. Lagerlöfstudier 2005*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2005, s. 39 [38–53].
33. Vinge 2005, s. 49.

34. "A Plea to America. Radio Speech to America by D:r Selma Lagerlöf from the Stockholm studio of Radiotjänst under the auspices of International Radio Forum on February 12th 1933, 8 p.m., Swedish time". KB, SE S-HS L1:315a. Översättningen och Lagerlöfs originalmanus tillgängligt genom Arken, KB, https://weburn.kb.se/meta-data/093/hs_14701093.htm (tillgänglig 1.10 1922).
35. [Osign.] "Tre gånger så mycket folk som behövs har Selma Lagerlöf på Mårbacka", *Husmodern*, nr 17, 1935, s. 28. Se även kapitel 3–4.
36. Selma Lagerlöf, *Skrifter*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933 innehöll följande titlar: *Gösta Berlings saga*, *Osynliga länkar*, *Antikrists mirakler*, *Drottningar i Kongahälla*, *Herr Arnes penningar*, *En herrgårdssägen*, *Legender*, *Jerusalem I–II*, *Kristuslegender*, *Kejsarn av Portugallien*, *En saga om en saga*, *Liljecronas hem*, *Körkarlen*, *Bannlyst*, *Löwensköldska ringen*, *Charlotte Löwensköld*, *Anna Svärd*.
37. Enligt Nils Afzelius bibliografi kom *En herrgårdssägen* i 23 upplagor före *Skrifter* 1933, *Kristuslegender* i 18 och *Kejsarn av Portugallien* i 10. Se Afzelius 1975.
38. Göran Tunström, *Juloratoriet*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1983, s. 83–90.
39. Tunström 1983, s. 205.
40. Alberto Manguel, *En historia om läsning*, övers. Margareta Eklund, Stockholm: Ordfront 2005 [1996], s. 213.
41. Annonns för Läkerol, *Vecko-Journalen*, nr 45, 1925.
42. [Osign.], "Selma Lagerlöf debuterar framför filmkameran", *Husmodern*, nr 52, 1934, s. 9–10; [Osign.], "En Hilsen fra Selma Lagerlöf. Fra Sveriges Digterdronning Selma Lagerlöf har Politiken modtaget denne smukke Jubilæumshilsen", *Politiken* 1.10 1934.
43. Jenny Bergenmar och Maria Karlsson, *Minnen av Selma Lagerlöf*, kommunikationsprojekt finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, www.rj.se/anslag/2016/minnen-av-selma-lagerlof/.
44. Av Jenny Bergenmar: "Läsarnas Lagerlöf. 1915 års kvinnor skriver till Selma Lagerlöf", *Moderniteter. Text, bild, kön. En vänbok till Ingrid Holmquist*, red. Åsa Arping et al., Göteborg och Stockholm: Makadam 2008a, s. 138–152; "Predika utan att predika. Allmänhetens religiösa läsningar av Selma Lagerlöfs författarskap", *Kyrkohistorisk årsskrift*, vol. 122, 2012, s. 85–104; "Lärarinnornas Lagerlöf", *Svenskläraren*, nr 4, 2012, s. 21–23. Av Maria Karlsson: "Läsarnas Lagerlöf. 1915 års män skriver till Selma Lagerlöf", *De Nio. Litterär kalender 2007. Selma*, red. Gunnar Harding, Stockholm: Norstedts 2007, s. 74–93; "Läsarnas Lagerlöf. Kroppen och känslorna", *En ny sits. Humaniora i förvandling. Vänbok till Margaretha Fahlgren*, red. Eva Heggestad et al., Skrifter rörande Uppsala universitet. C, Organisation och historia, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2008, s. 233–242; "Den verkliga publikens Selma Lagerlöf", *Spår och speglingar. Lagerlöfstudier 2011*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Möklinta: Gidlunds 2011, s. 185–215; "Kanonforskning, konvergens och kärringromaner", *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*, red. Eva Heggestad et al., Möklinta: Gidlunds 2013, s. 248–263; "Biografiska legender från Bowie till Lagerlöf. Fans, läsare och författare i fiktion och verklighet", *Fiktion och verklighet. Mångvetenskapliga möten*, red. Anna Bohlin och Lena Gemzöe, Göteborg och Stockholm: Makadam 2016, s. 44–71; "Den sårbara brevskrivaren och det förlojade och återvunna Mårbacka", *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, red.

- Alexandra Borg *et al.*, Möklinta: Gidlunds 2017, s. 229–241. Av Jenny Bergenmar och Maria Karlsson: ”Läsarnas Lagerlöf”, *Parnass*, Tema Selma Lagerlöf, nr 2, 2006, s. 31–35; ”The Reader in History and Letters to the Author. The Case of Selma Lagerlöf and Her Audience”, *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott *et al.*, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 44–59; ”Evidence of Reading? The Swedish Public’s Letters to Selma Lagerlöf and Quantitative and Qualitative Approaches to the History of Reading”, *Plotting the Reading Experience. Theory, Practise, Politics*, red. Lynne McKechnie *et al.*, Ontario: Wilfred Laurier University Press 2016, s. 73–85.
45. Janice Radway, *Reading the Romance. Women, Patriarchy and Popular Culture*, London: Verso 1984. Se även hennes *A Feeling for Books. The Book-of-the-Month Club, Literary Taste, and Middle-Class Desire*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 1997. Radway har även redigerat *Print in Motion. The Expansion of Publishing and Reading in the United States 1880–1949. A History of the Book in America 4*, red. Carl F. Kaestle och Janice A. Radway, Chapel Hill: University of North Carolina Press 2009.
  46. Kate Flint, *The Woman Reader. 1837–1914*, Oxford: Oxford University Press 1995.
  47. Först publicerad i Robert Darnton, ”First Steps Towards a History of Reading”, *Australian Journal of French Studies*, vol. 23, nr 1, 1984, s. 5–30. Vi hänvisar till omtrycket i hans bok *The Kiss of Lamourette*, New York: Norton 1990.
  48. Darnton 1990, s. 157.
  49. Jonathan Rose, ”Altick’s. Map. The New Historiography of the Common Reader”, *The History of Reading 3. Methods, Strategies, Tactics*, red. Rosalind Crone och Shafquat Towheed, New York: Palgrave Macmillan 2011, s. 19 [15–26].
  50. Barbara Hochman, ”The History of Reading and the Death of the Text”, *American Literary History*, vol. 21, nr 4, 2009, s. 848 [845–848].
  51. Vi hänvisar till den svenska översättningen, Manguel [1996] 2005.
  52. *A History of Reading in the West*, red. Guglielmo Cavallo och Roger Chartier, Amherst, MA och Boston: University of Massachusetts Press 1999 [fransk utgåva Paris: Seuil 1997].
  53. Steven Roger Fischer, *A History of Reading*, London: Reaktion Books 2003.
  54. *The History of Reading 1. International Perspectives*, red. Shafquat Towheed och W. R. Owens, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011; *The History of Reading 2. Evidence from the British Isles*, red. Kate Halsey och W. R. Owens, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011; *The History of Reading 3. Methods, Strategies, Tactics*, red. Rosalind Crone och Shafquat Towheed, New York: Palgrave Macmillan 2011.
  55. *The History of Reading. A Reader*, red. Shafquat Towheed *et al.*, London och New York: Routledge 2011.
  56. Reading Experience Database, www.open.ac.uk/Arts/reading/ (tillgänglig 31.01 2022).
  57. *Reading in History. New Methodologies from the Anglo-American Tradition*, red. Bonnie Gunzenhauser, London: Pickering & Chatto 2010.
  58. Flint 1995, s. 187–249.

59. Stefan Collini, *Common Reading. Critics, Historians, Publics*, Oxford: Oxford University Press 2008, s. 248–249.
60. Jonathan Rose, *The Intellectual Life of the British Working Classes* [2001], 2 utg., New Haven och London: Yale University Press 2010, s. 363, 379.
61. Rose 2010, s. 39–48.
62. Martyn Lyons, *Readers and Society in Nineteenth Century France. Workers, Women, Peasants*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2001.
63. Christine Pawley, *Reading on the Middle Border. The Culture of Print in Late-Nineteenth-Century Osage*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2001. Pawley har också gett ut antologin *Libraries and the Reading Public in Twentieth-Century America*, red. Christine Pawley och Louise S. Robbins, Madison: University of Wisconsin Press 2013.
64. Elizabeth McHenry, *Forgotten Readers. Recovering the Lost History of African American Literary Societies*, Durham: Duke University Press 2006.
65. Barbara Hochman, *Uncle Tom's Cabin and the Reading Revolution. Race, Literacy, Childhood and Fiction 1851–1911*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press 2011. Gérard Genette definierar paratext som textens trösklar, dvs. det som omger texten och påverkar vår läsning av den. Det kan vara saker som förekommer direkt i anslutning till texten, såsom bokomslag, förord och baksidestext, men även sådant som uppträder separerat från den, som kommentarer i massmedier eller intervjuer med författaren. Se Gérard Genette, *Paratexts. Thresholds of Interpretation* [1987], övers. Jane E. Levin, Cambridge: Cambridge University Press 1997.
66. Karin Littau, *Theories of Reading. Books, Bodies, and Bibliomania*, Cambridge: Polity Press 2006.
67. Se t.ex. *Lantarbetaren och boken. Minnesanteckningar*, red. Lars Furuland, Stockholm: Nordiska museet 1963; Eric Johannesson, *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*, diss. Stockholm: Nordiska museet 1980; Sonja Svensson, *Läsning för folkets barn. Folkskolans barntidning och dess förlag 1842–1914*, diss. Stockholm: Rabén & Sjögren 1983; Åke Åberg, *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam. Studier i provinsens litterära villkor och system*, diss. Uppsala, Västerås: Kultur- och fritidsnämnden 1987; Lars Furuland, *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 28, Hedemora: Gidlunds 1991; Margareta Björkman, *Läsarnas nöje. Kommersiella lånebibliotek i Stockholm 1783–1809*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 29, 1992; Johan Svedjedal, *Bokens samhälle. Svenska bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943*, vol. 1–2, Stockholm: Svenska bokförläggareföreningen 1993; Gunnel Furuland, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 53, 2004; Ann Steiner, *I litteraturens mittfåra. Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet*, diss. Lund, Göteborg och Stockholm: Makadam 2006; *Hype. Bestsellers and Literary Culture*, red. Jon Helgason et al., Lund: Nordic Academic Press 2016.

68. Gunnar Hansson, *Dikten och läsaren. Studier över diktupplevelsen*, diss. Stockholm: Albert Bonniers förlag 1959.
69. Gunnar Hansson, *Den möjliga litteraturhistorien*, Stockholm: Carlssons 1995.
70. Martyn Lyons, *A History of Reading and Writing in the Western World*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2010.
71. Kerstin Rydbeck, *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 32, 1995; Mats Dolatkah, *Det läsande barnet. Minnen av läspraktiker 1900–1940*, diss. Borås/Göteborg, Borås: Valfrid 2011.
72. Dolatkah 2011, s. 47f.
73. Dolatkah 2011, s. 68.
74. Henning Hansen, *Modern Reading. Swedish Book Consumption during the Late Nineteenth Century*, diss. Tromsø: UiT, The Arctic University of Norway 2017.
75. Åke Åberg, ”Det moderna genombrottet i svensk landsort. Bokköp och tidningspress i Västerås 1870–1895”, *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årg. 116 1995, s. 52–74.
76. Hansen 2017, s. 15f, se även s. 24.
77. Hansen 2017, kapitel 2, s. 47–64.
78. Hansen 2017, s. 187–194.
79. Sara Andersson, *Läsande flickor. Läspolitik och det genomlysta subjektet*, diss. Stockholm: Stockholms universitet 2020.
80. Andersson 2020, s. 51f.
81. I original: ”social history of education, the quantitative study of the distribution of printed matter, and the reception of texts or diffusion of ideas”, Leah Price, ”Reading: The State of the Discipline”, *Book History*, vol. 7, 2004, s. 304 [303–320]. Price hänvisar här till David Hall som tog upp denna problematik redan 1996 i ”Readers and Reading in America. Critical Perspectives”, *Cultures of Print. Essays on the History of the Book*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press 1996, s. 169–188. För en diskussion om svensk, historisk läsforskning med fokus på 1700-tal, se Margareta Björkman, ”Apropå 1700-talets romanläsning”, *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årg. 115, 1995, s. 121–126.
82. Simon Eliot, ”Foreword”, *The History of Reading 1. International Perspectives*, red. Shafquat Towheed och W.R. Owens, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, s. xiii [xiii–xv].
83. Stephen Colclough, ”Readers. Books and Biography”, *A Companion to the History of the Book*, red. Simon Eliot och Jonathan Rose, Malden och Oxford: Wiley-Blackwell 2007, s. 52 [50–62].
84. Clarence Karr, *Authors and Audiences. Popular Canadian Fiction in the Early Twentieth Century*, Montreal, London och Ithaca: McGill-Queen’s University Press 2000, s. 154.
85. James Smith Allen, *In the Public Eye. A History of Reading in Modern France, 1800–1940*, Princeton: Princeton University Press 1991, s. 6.

86. Judith Lyon-Caen, *La lecture et la vie. Les usages du roman au temps de Balzac*, Paris: Tallandier 2006, s. 134–137.
87. T. R. Wright, *Hardy and his Readers*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2003, s. 1.
88. Katie Halsey, *Jane Austen and her Readers, 1786–1945*, London: Anthem 2012.
89. Robert Mayer, *Walter Scott and Fame. Authors and Readers in the Romantic Age*, Oxford: Oxford University Press 2017.
90. Corin Throsby, "Flirting with Fame. Byron's Anonymous Female Fans", *The Byron Journal*, vol. 32, nr 2, 2004, s. 115–123; "Byron. Commonplacings and Early Fan Culture", *Romanticism and Celebrity Culture, 1750–1850*, red. Tom Mole, Cambridge: Cambridge University Press 2009, s. 227–244.
91. Susann Liebich, "Letters to a Daughter. An Archive of Middle-Class Reading in New Zealand, 1870–1932", *The History of Reading 1. International Perspectives*, red. Shafquat Towheed och W. R. Owens, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, s. 163–177.
92. Citaten från breven återger brevskrivarnas faktiska stavning. Brott mot nutida (eller dåtida) skriftspråkliga normer markeras inte i citaten. Många gånger saknas skilje-tecken och satsbyggnaden eller stavningen är inkonsekvent. Uteslutningar markeras [---] om de är längre, [...] om de är kortare. Otydbara ord markeras [?].
93. Daniel Allington, "On the Use of Anecdotal Evidence in Reception Study and the History of Reading", *Reading in History. New Methodologies from the Anglo-American Tradition*, red. Bonnie Gunzenhauser, London: Pickering & Chatto 2010, s. 11–28.
94. Dolatkhan 2011, s. 99.
95. Sidonie Smith och Julia Watson, *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis: University of Minneapolis Press 2010, s. 73.
96. Stina Hansson 1988, s. 86–89, 100.
97. Eva Haettner Aurelius, "Drottning Kristinas brev till Ebba Sparre – galanta brev eller kärleksbrev?", *Liv, lust och litteratur. Festskrift till Lisbeth Larsson*, red. Kristina Hermansson et al., Göteborg och Stockholm: Makadam 2013, s. 18–32.
98. Maggie Andersson och 12 skolbarn, Hedemo 4.3 1930.
99. Knut Jonsson, Nybro 28.11 1938.
100. Janet Gurkin Altman, *Epistolarity. Approaches to a Form*, Columbus: Ohio State University Press 1982, s. 186. Se även Charles A. Porter, "Foreword", *Yale French Studies*, nr 71, 1986, s. 2–5.
101. David Barton och Nigel Hall, "Introduction", *Letter Writing as Social Practice*, red. David Barton och Nigel Hall, Philadelphia: John Benjamins 2000, s. 6.
102. Liz Stanley, "The Epistolarium. On Theorizing Letters and Correspondences", *Auto/Biography*, nr 3, 2004, s. 201–235.
103. Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*, diss. Lund, Göteborg och Stockholm: Makadam, 2007, s. 34–35.
104. Stanley 2004, s. 209.
105. Stanley 2004, s. 218.
106. William St. Clair, *The Reading Nation in the Romantic Period*, Cambridge: Cambridge University Press 2004, s. 5.

107. Carl Grahn, Arvidsjaur 18.11 1933.
108. Denna problematik har vi tidigare diskuterat. Se Bergenmar och Karlsson 2014.
109. [Osign.], *Husmodern*, nr 17, 1935, s. 28.
110. Genette 1997, s. 344–370.
111. Roland Barthes, *Sade, Fourier, Loyola* [1971], Paris: Seuil 1997. Se även Dick Claésson, *The Narratives of a Biographical Legend. The Early Works of William Beckford*, diss. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen 2002, där begreppet används på ett liknande sätt som här.
112. Roland Barthes, *The Pleasure of the Text* [1973], övers. Richard Howard, New York: Hill & Wang 1975, s. 27.
113. Boris Tomashevsky, "Literature and Biography" [1923], *Readings in Russian Poetics. Formalist and Structuralist Views*, Ann Arbor: MIT Press 1978, s. 47–55.
114. Selma Lagerlöf, "Hur jag fann Dunungen", *Vecko-Journalen*, nr 44, 1934, s. 12–13, 51.
115. Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press 1984, s. 166–176.
116. I original: "to read is to wander through an imposed system (that of the text, analogous to the constructed order of a city or a supermarket)", de Certeau 1984, s. 166.
117. I original: "If biography is largely founded on a belief in the singularity and significance of an individual's life and his contribution to history, microhistory is founded upon almost the opposite assumption: however singular a person's life may be, the value of examining it lies not in its uniqueness, but in its exemplariness, in how that individual's life serves as an allegory for broader issues affecting the culture as a whole." Jill Lepore, "Historians Who Love Too Much. Reflections on Microhistory and Biography", *Journal of American History*, vol. 88, nr 1, 2001, s. 133 [129–144].
118. Lepore 2001, s. 133.
119. Sigurður Gylfi Magnússon och István M. Sziujártó, "Introduction", *What is Microhistory? Theory and Practice*, London: Routledge 2013, s. 5 [1–11].
120. Anna Götlind och Helena Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*, Stockholm: Natur & Kultur 2004, s. 26.
121. Martyn Lyons, *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*, Cambridge: Cambridge University Press 2013, s. 2f.
122. I original: "they produced a massive outpouring of letter-writing amongst people who were barely literate and totally unaccustomed to handling a pen", Lyons 2013, s. 11.
123. Britt Liljewall, *Ack om du vore här. 1800-talets folkliga brevkultur*, Stockholm: Nordiska museets förlag 2007, s. 9.
124. Lyons 2013, kapitel 3, s. 34–52 samt angående litterära förebilder kapitel 4. s. 53–70.
125. Ann-Catrine Edlund, "Att skriva vykort. En vardaglig skriftpraktik i början av 1900-talet", *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*, red. Ann-Catrine Edlund, Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska samfundet 2012, s. 139f [137–160].
126. Britt Liljewall, "Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet", *Att läsa och att skriva*.

- Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*, red. Ann-Catrine Edlund, Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska samfundet 2012, s. 54 [41–61].
127. Martyn Lyons, "Ordinary Writings. How the 'Illiterate' Speak to Historians", *Ordinary Writings, Personal Narratives*, red. Martyn Lyons, Bern: Peter Lang 2007, s. 22 [13–31].
  128. Maria Annerstedt, Jönköping 25.9 1935.
  129. Friedrich A. Kittler, *Gramophone. Film. Typewriter* [1986], övers. Geoffrey Winthrop-Young och Michael Wutz, Stanford: Stanford University Press 1999, s. 199.
  130. Lyons 2013, s. 3.
  131. Jarl Malmberg, Los Angeles 11.12 1933.
  132. "Brefkort", *Nordisk familjebok. Konversations- och realencyklopedi*, Andra bandet, Stockholm: Gernandts boktryckeri-aktiebolag 1878, s. 1091–1092.
  133. Nigel Hall och Julia Gillen, "Purchasing Pre-Packed Words. Complaint and Re-proach in Early British Postcards", *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and Early 20th-Century Europe*, red. Martyn Lyons, Bern: Peter Lang 2007, s. 101 [101–117].
  134. Edlund 2012, s. 138.
  135. Hall och Gillen 2007, s. 106.
  136. Edlund 2012, s. 154.
  137. Magdalena Gram, *Hälsning från Stockholm. Vykort med stockholmsmotiv från de senaste hundra åren*, utställningskatalog nr 124, Stockholm: Kungliga biblioteket 1998, s. 26.
  138. Rosa Hygrell, "Som sekreterare hos Selma Lagerlöf", *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 246 [244–254].
  139. Anna Nordlund och Bengt Wanselius, *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna*, Stockholm: Max Ström 2018, s. 366.
  140. Ruben G:son Berg, "Hos Selma Lagerlöf i Falun", *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 115 [109–116].
  141. Louise Vinge, *I Selmas sällskap*, Möklinta: Gidlunds 2013, s. 95.
  142. Hansson 1988, s. 86ff.
  143. Hansson 1988, s. 25.
  144. Hansson 1988, s. 25.
  145. Se t.ex. Jace Gatzemeyer, "Dear Mr Hemingway. Modernism, the Market and the Fan Mail Reception of a Farewell to Arms", *The Hemingway Review*, vol. 31, nr 1, 2017, s. 85–107.
  146. Gatzemeyer 2017, s. 92.
  147. Brian Rouleau, "In Praise of Trash. Series Fiction Fan Mail and the Challenges of Children's Devotion", *Journal of the History of Childhood and Youth*, vol. 6, nr 3, 2016, s. 404 [403–420].
  148. Rouleau 2016, s. 415.

149. "Den svenska Finlandshjälpen 1940", *Svenska Dagbladets Årsbok 1940*, årg. 18, red. H. E. Kjellberg, Stockholm: Gummessons boktryckeri 1940, s. 86 [85–94].
150. Hilding Flygt, Stockholm 16.1 1940.
151. C. G. Jacobsson, Sandviken 20.1 1919.
152. Hansson 1988, s. 25.
153. Anna Bromander, Fryksände prästgård 20.6 1915.
154. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, Lund: Studia Historica Lundensia 2001, s. 78–86.
155. Andersson 2001, s. 89f.
156. [Osign.], "Stor uppslutning till fredssöndagen. Möten på 300 platser över hela landet", *Dagens Nyheter* 26.5 1915, s. 7.
157. Anton Abelson, Årjäng 9.10 1937.
158. Elin Peterson, Norrköping 26.4 1935.
159. Evy Börjesson, Fiskars, Finland, 28.7 1902.
160. Evy Börjesson, Fiskars, Finland, 28.7 1902.
161. Stina Hansson 1988, s. 28.
162. Elsa Eriksson, Kumla 22.12 1933.
163. Lyon-Caen 2006, s. 197.
164. Augusta Josefina Andersson, Alingsås 21.12 1933.
165. Ruth Mellgren, Alingsås, 3.12 1911.
166. David Abrahamsson, Håen Fredriksberg 28.4 1935.
167. Elvira Selén, Karlstad [odaterat, ca 1914].
168. Anna Eriksson, St. Tuna 25.12 1911. Av brev från samma avsändare 22.1 1912 framgår att brevskrivaren fick hjälp.
169. Gerda Agrell, Örebro 23.11 1909.
170. Gerda Agrell, Örebro 23.11 1909.
171. Anna Malmström, Västerås 27.7 1911.
172. Anna Malmström, Västerås 27.7 1911.
173. Astrid Näsström, Bjästa 6.2 1934.
174. Nan Almqvist, Örebro februari [odaterat] 1912.
175. Nordlund och Wanselius 2018, s. 343–348.
176. Anna Andersson, Perstorp 22.3 1934.
177. Anna Andersson, Perstorp 22.4 1934.
178. Brita och Karl Andersson, Fagerås 23.10 1937.
179. Brita och Karl Andersson, Fagerås 23.10 1937.
180. Med inspiration från de Certeau använder vi ordet "taktik" om brevskrivarnas sätt att textuellt försöka påverka Lagerlöf, inte termen "strategi", de Certeau skiljer på dessa två, och ser taktik som "den andras" språk, språket formulerat av den som håller utkik efter det som är möjligt, eller det som kan bli möjligt. Se de Certeau 1984, s. xix. Taktiker förhåller sig till den som har makt, dvs. den som har en strategisk

- position, och de definieras av frånvaron av makt (s. 38). Distinktionen blir enligt vår uppfattning särskilt användbar i de fall där brevskrivarna ber om något.
181. Liljewall 2007, s. 14.
  182. Tilda Maria Forselius, ”Ett brev betyder så mycket. Några samtida perspektiv på historiska brev”, *Kulturstudier i Sverige. Nationell forskarkonferens*, Norrköping 13–15.6 2005, Linköping Electronic Conference Proceedings 15:21, <https://ep.liu.se/ecp/015/021/ecp015021b.pdf> (tillgänglig 22.2 2022), s. 242 [241–251].
  183. Forselius 2005, s. 243, 249.
  184. Lyons 2013, s. 21.
  185. Liljewall 2007, s. 181.
  186. Liljewall 2007, s. 183.
  187. Liljewall 2007, s. 185.
  188. Liljewall 2007, s. 185.
  189. ”Jag har läst i tidningen Husmodern, att doktorn brukar giva behövande människor hjälp. Därför vädjar även jag till doktorn, för att pröva min lycka. Men den sak, som jag skulle vilja ha är ju bara ren lyx. Det är nämligen en cykel. Jag skulle så gärna vilja ha en sådan, men vi ha ej medel därtill. [---] Då kunde jag nämligen cykla ut till landet på söndagarna och andra lovdagar och då slippa den kvava stadsluften, vilken jag annars får inandas. Jag kan nämligen cykla. Jag är 12 år och trivs på landet.” Se Birgit Carlsson, Stockholm 30.4 1935. I ett brev från Svea Jonsson, Rudskoga 26.4 1935 finns både exempel på stickmaskinens betydelse för försörjningen och på att Lagerlöf ombeds hjälpa till att behålla hemmet när skulder inte kunde betalas.
  190. Se t.ex. kapitel 2 och 7.
  191. Victor Sjöström, ”Selma Lagerlöf och filmen”, *Selma Lagerlöf 1858–2008...*, red. Anna Nordlund, utställningskatalog, Stockholm: Kungliga biblioteket 2008, s. 121 [119–136], först publicerad i *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941.
  192. Sjöström 2008 [1941], s. 120.
  193. Redan 1907 finns i brev till Valborg Olander exempel på att Lagerlöf kände sig pressad av uppmärksamheten: ”Det vore godt om jag sluppe telegram och besök av främlingar. Jag vill bara gräva ned mig eller kanske rättare flyga bort till en annan värld”, *En riktig författarhustru*, s. 49.
  194. Det finns en hel del forskning på hur Mårbacka byggdes om till ett författarhem. Se t.ex. Katarina Bonnevier, *Behind Straight Curtains. Towards a Feminist Theory of Architecture*, diss. Stockholm: Axl Books 2007.
  195. Andreas Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten*, diss. Linköping, Stockholm: Atlantis 2008, s. 26.
  196. Nyblom tar t.ex. upp exponeringen av Lagerlöf i dags- och veckopress. Se Nyblom 2008 *passim*; Git Claesson Pipping och Tom Olsson, *Dyrkan och spektakel. Selma Lagerlöfs framträdanden i offentligheten i Sverige 1909 och Finland 1912*, Stockholm: Carlssons 2010.
  197. Lawrence Grossberg, ”Is there a Fan in the House. The Affective Sensibility of Fandom”, *The Celebrity Culture Reader*, red. P. David Marshall, New York och London: Routledge 2006, s. 583f [581–585].

198. I original: ”musical texts and practices, economic and race relations, images of performances and fans, social relations (for instance of gender, of friendship), aesthetic conventions, styles of language, movement, appearance and dance, media practices, ideological commitments and, sometimes, media representations of rock-and-roll itself. It is within such contexts that the relations between audience members and cultural forms are defined”, Grossberg 2006, s. 584.
199. Grossberg 2006, s. 584.
200. I original: ”even if it is true that audiences are always active, it does not follow that they are ever in control”, Grossberg 2006, s. 583.
201. I sin vardagsbetydelse är ordet celebritet detsamma som berömd eller upphöjd. Ibland är det oklart vad som inom celebritetsstudier menas med en celebritet, men Lagerlöf torde omfattas av begreppet oavsett definition.
202. Richard Dyer, *Stars* [1976], Bloomsbury: London 1998.
203. Richard Dyer, *Heavenly Bodies. Film Stars and Society* [1986], 2 uppl., London och New York: Routledge 2004, s. 1–16.
204. Loren Glass, *Authors Inc. Literary Celebrity in the Modern United States 1880–1980*, New York: New York University Press 2004.
205. Glass 2004, s. 2–7.
206. Glass 2004, s. 57–81.
207. Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson, ”Selma Lagerlöf som tv”, *Författaren som kändis*, Malmö: Roos & Tegnér 2011, s. 139–169.
208. Lagerlöfs medskapande av sin celebritet har utan varumärkesperspektivet tidigare behandlats av flera forskare. Ett bra exempel är Lena Kåreland, ”Selma Lagerlöf. Det stora undantaget”, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2008. Mårbackas betydelse i detta medskapande blir även tydlig i Bonnevier 2007. Forslid och Ohlsson 2011, s. 148f lyfter f.ö. även fram det faktum att nya forskningsinriktningar omformar den mediala bilden av kanonförfattare som kulturellt viktiga och gör dem gångbara i nya tider. De ser vår forskning om läsarbrev till Selma Lagerlöf som ett sådant exempel. Jfr Torbjörn Forslid, Anders Ohlsson och Ann Steiner, ”Literary Celebrity Reconsidered”, *Celebrity Studies*, vol. 5, nr 1–2, 2014, s. 32–44.
209. Nyblom 2008. Året därpå utkom Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson med studien *Fenomenet Björn Ranelid*, Malmö: Roos & Tegnér 2009.
210. Se t.ex. Anna Nordlund, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*, diss. Uppsala, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2005. Nordlund går igenom bilden av Lagerlöf i litteraturhistorieskrivning, kritik och forskning. Se även Nordlund och Wanselius 2018.
211. *Understanding Media. Inside Celebrity*, red. Jessica Evans och David Hammond-halgh, New York och Maidenhead: Open University Press 2005, s. 1.
212. Nyblom 2008, s. 26; Per Gedin, *Verner von Heidenstam. Ett liv*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2007, s. 218ff.
213. Nyblom 2008, s. 12.
214. Under Strindbergsfejden 1910 skedde det vid något tillfälle att Lagerlöf användes som exempel på dåtidens kändisfixering. Detta var dock vid en tidpunkt under

- fejden när kändisskapen i sig var föremål för debatt och då bara i enstaka artiklar. Se t.ex. U–d (sign.), ”Strindberg i aktion”, *Öresunds-Posten* 23.7 1910, där Lagerlöf kritiserades som en ”alltför mycket – utpuffad, glorifierad och flott betald författarinna”. Se även, mer skämtsamt, Huckleberry (sign.), ”Svenska diktkonsten i folkupplaga”, *Puck*, nr 25, 23.6 1910.
215. ”Svenskheten var av manligt kön”, konstaterar Vivi Edström i ”Selma Lagerlöf – en nationell ikon”, *Vad är Sverige. Röster om svensk nationell identitet*, red. Alf W. Johansson, Stockholm: Prisma 2001, s. 69 [61–86].
  216. Se för epiteterna t.ex. Bo Bergman, ”Verner von Heidenstam till hans 50 års-dag”, *Dagens Nyheter* 4.7. 1909.
  217. Edström 2001, s. 61.
  218. Heidenstam blev försäljningsmässigt sett aldrig en ”populär författare” i den omfattning som Lagerlöf var det. Det folk han skrev för var huvudsakligen ”docenter och recensenter”, menar Nyblom. Först under författarens sista decennium kunde han räkna försäljningssiffror i närheten av Lagerlöfs (och då med en enstaka bok, läseboken *Svenskarna och deras hövdingar*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1908–1910). Se Nyblom 2008, s. 111f.
  219. Se Nordlund 2005, t.ex. s. 87, 102. *Jerusalems* första del sålde på några månader i mer än 14 000 exemplar. År 1959 hade *Nils Holgerson I–II* utkommit i sammanlagt 1 000 064 exemplar. (Heidenstams historieläsebok *Svenskarna och deras hövdingar 1–2* hade då nått upp i knappt hälften.)
  220. Jenny Bergenmar, ”Between Värmland and the World. A Comparative Reception History of Selma Lagerlöf”, *Swedish Women’s Writing on Export. Tracing Transnational Reception in the Nineteenth Century*, red. Yvonne Leffler, LIR Skrifter nr 10, Göteborg: Department of Literature, History of Ideas, and Religion 2019, s. 269–276 [263–320].
  221. Nordlund 2005, s. 87.
  222. Nyblom 2008, s. 270.
  223. Nyblom 2008, s. 106.
  224. Hur begreppen folklig dikt och folkskald än definieras passar Lagerlöf till skillnad från Heidenstam in på begreppet. Se för olika definitioner Nyblom 2008, s. 103.
  225. Nyblom, som skriver: ”I studien av Heidenstamkulten har de kvinnliga aktörerna varit få, och någon motsvarande kultur kring kvinnliga författare fanns det knappt, även om både Lagerlöf och Key var hyllade och omskrivna.” Se Nyblom 2008, s. 274. Ur ett *publikt* perspektiv är det f.ö. rimligare att föra ihop Heidenstam och Lagerlöf än Key och Lagerlöf. För både Key och Heidenstam gäller dock ur *publikperspektiv* att de var mer kända som personligheter än för sina verk.
  226. Vivi Edström skriver när det gällde födelsedagarna från 50-årsdagen och framåt att ”ingenting annat dög än nationalscenerna som skådeplatser.” Se Vivi Edström, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*, Stockholm: Natur & Kultur 2002, s. 371.
  227. Se Edström 2002, s. 404ff; Git Claesson Pipping och Tom Olsson, ”Selma Lagerlöf och den irriterade professorn”, *Spår och speglingar. Lagerlöfstudier 2011*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Möklinta: Gidlunds 2011, s. 216–234.

228. Breven visar t.ex. ett stort gensvar från svenskamerikaner efter att Lagerlöf hållit ett radiotal, som sändes i USA 1933. Vi diskuterar radiotalet i kapitel 6.
229. Se t.ex. Jenny Bergenmar, ”Den politiska Selma Lagerlöf”, *Selma Lagerlöf. 1858–2008...*, red. Anna Nordlund, utställningskatalog, Stockholm: Kungliga biblioteket 2008b, s. 70–83.
230. Båda tidningarna följde Lagerlöf kontinuerligt under karriären genom notiser, recensioner och reportage. *Husmodern* sålde även utgåvor av hennes verk, som *Kejsarsarn av Portugallien* och *Mårbackablomster*. Nordlund 2005, s. 204 har också visat att det var förhållandevis många kvinnor som recenserade t.ex. *Gösta Berlings saga*.
231. Nyblom 2008, s. 37.
232. En liknande ansats finns i Dyer 2004 [1986], s. ix, där publikens roll beskrivs som ett stort gap inom celebritetsforskningen. Men inte heller Dyer behandlar empiri från en allmän publik.
233. Se förutom kapitel 1 i denna bok t.ex. översikten över postväsendets utveckling i Kerstin Dahlbäck, *Ändå tycks allt vara osagt. August Strindberg som brevskrivare*, Stockholm: Natur & Kultur 1994, s. 22ff.
234. Undertecknat ”En af Edra beundrare”, 19.7 1902 [identifierad i efterhand som H. J. Atterling].
235. Urban von Feilitzen, Linköping 27.1 1894.
236. T.ex. från tidskrifter som *Svea*, *Idun*, *Dagny* och *Julrosor*.
237. Edström 2002, s. 178f.
238. Se t.ex. Bergenmar 2019, s. 263–320.
239. Boken var hennes debut på Albert Bonniers förlag (*Gösta Berlings saga* gavs ut på ett annat förlag). *Osynliga länkar* utkom under våren 1894 och redan till sommaren blev det en ny upplaga. Sammantalet trycktes novellsamlingen i 3 500 exemplar det året, vilket enligt Nordlund var större upplagor än övriga nittitalisters debuter. Se Nordlund 2005, s. 72.
240. Edström 2002, s. 208.
241. Hjalmar Selldén, Hedemora 15.7. 1897.
242. Se framför allt Lisbeth Stenberg, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*, diss. Göteborg 2001, *passim*; Nordlund 2005, t.ex. s. 67ff. Wirséns recension trycktes i *Vårt land* 31.12 1891.
243. Brevsamlingen ger många bevis på att det fanns svårigheter att få tag på böcker. Brevskrivarna uppger sig vara för fattiga eller ha för långt till bibliotek. Tidningar och tidskrifter gick runt i bekantskapskretsen, och enligt brevmaterialet verkar man ofta ha högläst ur dem.
244. I. Bronell, Filipstad 26.10 1901.
245. Ernst P. Engström, Halmstad 27.11 1899.
246. Nordlund 2005, s. 206 har visat hur recensenterna regelmässigt förknippade verket med Lagerlöfs personlighet. Vid sidan av Nyblom 2008, *passim* visar David Gedin, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttitalet*, diss. Uppsala, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2004, t.ex. s. 178f, på författarnas centrala position som kändisar i samtiden.

247. C. Scholander, Stockholm 30.5 1892.
248. För Keys syn på Lagerlöf, se Nordlund 2005, t.ex. s. 108.
249. Originalutgåvan av *Gösta Berlings saga* var mer poetisk än 1933 års utgåva (vilken torde vara den de flesta har läst) där språket är moderniserat. Det går att ta del av originalutgåvan på www.litteraturbanken.se.
250. Signe Lagerlöf, Göteborg 1.1 1901.
251. Annie Quiding, f. Åkerhielm, Malmö 10.2 1901.
252. Nordlund 2005, s. 116. På s. 78 påpekar Nordlund att det först var med *En herrgårds-sägen* (1899) som Lagerlöfs roll av "sagoförtäljerskan" befästes i kritiken.
253. T.ex. 1910-talets mest inflytelserika kritiker, Fredrik Böök, se Nordlund 2005, s. 205.
254. Exempel på "sagotant"-tilltal i brev från Elsa Calleberg, Lankes 23.11 1906.
255. Detta visar flera artiklar i Lagerlöfs pressklippssamling i KB, signum L 1:334.
256. Brev från barnen i Kvarnbackens skola samt deras lärarinna Maggie Andersson, Hedemora 4.3 1930.
257. Exempel från Elin Ek, Nymåla Ruda 12.5 1930; Th. Ekelund, Torsby 7.3 1930; Axel Fredenholm, Göteborg 24.9 1930.
258. Emilia Carlberg, Uppsala 21.11 1918; Rosa Stillinghoff, Djursholm 21.2 1933.
259. Anna Geijer 8.3 1901.
260. Åke Dahlgren, Dresden 3.1 1910 och 12.1 1910.
261. Elisabeth Andersson, Stigen 17.11 1908.
262. Selma Lagerlöf, *Gösta Berlings saga I*, Stockholm: Frithiof Hellberg 1891, s. 229.
263. Selma Lagerlöf, "Den heliga natten", *Kristuslegender*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1904, s. 3.
264. Anna Almqvist-Dahlmark 19.11 1928.
265. Gunbritt Råberg, Järpen 17.11 1937; Karl Anders Eriksson, Forsnor 17.11 1933.
266. Gunbritt Råberg, Järpen 17.11 1937.
267. John Fjällström, Vilhelmina 2.8 1939.
268. Tora Peterson, Fiskinge 26.2 1922.
269. Siri Lassfolk, Åminne 2.4 1910.
270. Annie Millstam, Strömsund 16.2 1933.
271. Se t.ex. Maria Jönsson, Örebro 15.1 1921; Dagmar Cedergren 22.10 1914.
272. Ernst Ahlsten, Stockholm 29.8 1937.
273. Albert Eriksson, Gudbrandsdalen, Norge april 1926.
274. Kirku Pöjte, Malmö [datum oklart] 1936.
275. Hulda Larsson, Södertälje 20.6 1924.
276. G. Thorén, Halmstad 30.4 1915.
277. Viktor Myrén, Strand Dalsland 21.3 1915.
278. Viktor Myrén, Stockholm 14.4 1915. *Spinnrockskvällar* utkom på A. V. Carlsons förlag 1915.
279. William Lengertz, Linderöd 17.8 1915.
280. Göran Svenning, Strömstad 9.9 1915. Göran Svenning skrev många sångtexter till

David Hellströms musik och är idag kanske mest känd som författare till ”Koster-
valsen”. Han publicerade bl.a. *Saltsjöstänk. Skärgårdssånger*, Göteborg: Åhlén &
Åkerlund 1911.

281. Göran Svenning, Strömstad 1.10 1915.
282. Theodor Magnus Alson, Stockholm 8.3 1915.
283. George Norman, Ystad 30.11 1915.
284. Sofia Abrahamsson, Kristianstad 8.4 1924.
285. Se t.ex. Jan Torsten Ahlstrand *et al.*, *GAN. Gösta Adrian-Nilsson*, Halmstad: Mjellby
konstmuseum: 2002. GAN debuterade med samlingen *Dikter*, Stockholm: Ljus 1907.
286. I Selma Lagerlöfs samling på KB finns 36 brev från Gerda Ghobé till Selma Lagerlöf
från 1924–1938. Uppgift från Riksarkivets sökfunktion för brevsamlingar, [https://
sok.riksarkivet.se/brevsamlingar](https://sok.riksarkivet.se/brevsamlingar) (tillgänglig 13.1 2022).
287. *En riktig författarhustru*, s. 229.
288. Brev från Selma Lagerlöf till Valborg Olander, Mårbacka Sunne 22.4 1926, citerat ur
En riktig författarhustru, s. 213. Abdon Furuhage (1894–1969) var konstnär och för-
fattare från Bergslagen.
289. Eric Nordlöf, Stockholm 27.12 1915.
290. Thorgny Lagerquist, Eksjö 19.1 1915.
291. Anonymiserat av etiska skäl.
292. Charles Dickens, ”The Begging-Letter Writer”, *Household Words*, vol. 1, nr 8, 18.5
1850, s. 169–172.
293. Dickens 1850, s. 169ff.
294. I original: ”nothing could be more unlike their habits”, Dickens 1850, s. 172.
295. Dickens 1850, s. 172.
296. Karlsson 2011, s. 78. För genusperspektiv med avseende på den bild av Lagerlöf som
framträder i kritiken, se t.ex. Nordlund 2005, *passim*.
297. Enligt Riksarkivets söktjänst för brev, som innehåller Linköpings stiftsbibliotek, KB
samt Riksarkivets enskilda arkiv och samlingar, finns sammantaget 1 245 brev till
Heidenstam.
298. Ingemar Hasselblad, Lindsberg 22.11 1910.
299. C. W. Moberg, Stockholm 19.3 1910.
300. Johan Arnold Aldén, Falun 21.1 1912.
301. [Oidentifierad], Veinge 23.11 1933.
302. Solveig Lundgren skriver att ”tack vare radions genomslagskraft” fick Selma Lager-
löf (tillsammans med Hjalmar Bergman) en ”unik ställning” i den breda publikens
medvetande, Solveig Lundgren, *Dikten i etern. Radion och skönlitteraturen*, diss.
Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturveten-
skapliga institutionen i Uppsala nr 31, 1994, s. 209. Lagerlöfs verk upplästes, men det
förekom också författarkrönikor till födelsedagar och ibland ett slags radioessäer
i samband med att vissa verk utkom. Se för exempel på högläsningsspraktiker brev
från Hildegard Carlsson, Stockholm 25.11 1929; Judith Eriksson, Lövsåsen Kvista 1.12
1914; Gunnel Lindberg, Luleå 20.12 1934; Telemak Fredbärj, Stockholm 24.8 1934.

303. Ellen Engman, Täby 12.12 1921.
304. Karlsson 2007, s. 78ff.
305. Erland Ericson, Hedemora 31.3 1934.
306. Axel Andersson, Skellefteå 12.8 1933.
307. N. Björke, Höglunda 26.1 1934.
308. Ester Andersson, Borås 8.4 1934.
309. Karl Berntsson, Svanesund 6.12 1923.
310. Arvid Johansson, Munkedal 3.9 1934.
311. Sven Mattsson, Östersund 9.11 1921.
312. Artikeln är fylld av formuleringar som ”Selma Lagerlöf representerar mer än någon annan hjälpsamheten och godheten”. Se *Husmodern*, nr 17, 1935, s. 28. *Husmodern* hade även ett specialnummer 1928, då Lagerlöf fyllde 70. I det berättas om hennes arbete – som att hon tagit emot fosterbarn och hur hon i Värmland ses som en ”god försyn”. Se *Husmodern*, nr 47, 1928, t.ex. s. 27f.
313. Ida Gustafsson, Töckfors 27.5 1935.
314. I Selma Lagerlöf samling i KB finns ett stort pressmaterial, bl.a. från födelsedagsrapporteringarna i tidningar och tidskrifter: Selma Lagerlöf: brev och pressklipp, SE S-HS Acc 2013/6.
315. Maria Hedvall, Sundsvall 22.11 1903.
316. Maria Hedvall, Sundsvall 25.11 1903.
317. [Oidentifierad], Stockholm 2.1 1929.
318. Per Granqvist, Marrakesh 31.3 1931.
319. *Sydsvenska Dagbladet* 25.4 1924.
320. Sjöström 2008 [1941], s. 120f.
321. Roddy Nilsson, *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*, Lund: Studentlitteratur 2003a, s. 206ff.
322. Nilsson 2003a, s. 110f.
323. Nilsson 2003a, s. 221.
324. Hilding Hedin, Ålhem 5.3 1936.
325. Johan Larson Björkman, Trångsviken 17.1 1910.
326. Axel F. Jonsson 22.5 1918.
327. Anders Bäcklund, Ranå bruk [odaterat] 1916.
328. Gustav Edvin Stjärnlöw, Arvika 21.12 1924.
329. Herta Stjärnberg, Oskarshamn 27.5 1920.
330. Axel Blom, Herräng 8.12 1933.
331. H. A. Forsgren, Sollefteå 24.7 1925.
332. *Nationalencyklopedin*, www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/tiggeri (tillgänglig 20.4 2021).
333. Det bör dock noteras att den som tigger inte nödvändigtvis är att betrakta som en tiggare. Enligt t.ex. Ulla Beijer ska en huvuddel av försörjningen vara införskaffad genom tiggeri för att en person ska betraktas som tiggare. Se Ulla Beijer, *Tiggeri – ett*

- nygammalt fenomen*, FoU-rapport 1999:29, s. 32. De som tigger pengar av Lagerlöf ägnar sig åt tiggeri, men vi bedömer inte om de är tiggare i Beijers, eller någon annans, mening.
334. Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående försvarslöse och till allmänt arbete förfallne personer af. d. 29 maj 1846.
  335. Leif Holgerson, *Socialpolitik och socialt arbete. Historia och idéer*, 3 [aktualiserade och kompletterade] uppl., Stockholm: Norstedts juridik 2004, s. 48f.
  336. Roddy Nilsson, "Parasiter i folkhemmet. Svartsjöanstaltens sista lösdrivare", *Usla, elända och arma*, red. Sofia Holmlund och Annika Sandén, Stockholm: Natur & Kultur 2003b, s. 295ff [295–318].
  337. Nilsson 2003b, s. 302f.
  338. Erik Hansson, *Det känns fel. Om det svenska samhällets reaktioner på EU-migranternas tiggande i Sverige 2014–2016*, diss. Geographica nr 24, Uppsala: Kulturgeografiska institutionen 2019, s 259.
  339. T.ex. Sofia Holmlund och Annika Sandén, "Inledning. Historier från samhällets utkant", *Usla, elända och arma*, red. Sofia Holmlund och Annika Sandén, Stockholm: Natur & Kultur 2003, s. 15ff [13–24].
  340. Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, diss. Uppsala, Hedemora: Gidlunds 2003, framför allt s. 140ff. Se även Erik Hansson 2019, s. 170.
  341. Lundgren 2003, s. 141.
  342. Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, diss. Göteborg, Lund: Lund Studies in Social Welfare 1998, s. 100f. Se även Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, Stockholm: Carlssons 1988, t.ex. s. 23.
  343. Lundgren 2003, t.ex. s. 189.
  344. Jordansson 1998, s. 94ff.
  345. Edla Nilsson, Umfors 22.2 1925.
  346. Nilsson 2003a, s. 228. Se för en mer utförlig redogörelse Lundgren 2003, s. 135–192.
  347. Lundgren 2003, s. 120.
  348. Jordansson 1998, s. 102.
  349. Nilsson 2003a, s. 227.
  350. Lundgren 2003, s. 170.
  351. Birgitta Jordansson redogör för hur denna blandning av förnuftigt och privat, empatiskt, känslomässigt hjälparbete kunde ta sig uttryck. Se Jordansson 1998, s. 116.
  352. Lagerlöf var bl.a. aktiv i Syföreningen av år 1872, som ägnade sig åt välgörenhet genom att samlas in pengar på olika sätt. Se Erik Eliasson, *Selma Lagerlöf i Landskrona*, Landskrona: Skrifter utgivna av Landskrona Museiförening nr 11, 1958, s. 84ff.
  353. Nilsson 2003a, s. 232. Bl.a. infördes regler om världens första allmänna pension 1913; olika rörelser startade därtill kassor.
  354. Se t.ex. Holmlund och Sandén 2003, s. 21.
  355. Ambjörnsson 1988, *passim*; Nilsson 2003a, s. 26f.

356. Nilsson 2003a, s. 289.
357. Gottfrid Forsberg, Hagalund 15.6 1912.
358. Karl Johan Kristiansson, Orsa 14.6 1918.
359. John M. Gerdes, Kalmar 30.3 1926.
360. Ingeborg Ahlberg, Visby 26.2 1934.
361. Hulda Nilsson, Uppsala 24.10 1910 [alt. 1900].
362. Hansson 1988, framför allt s. 64–95. Se även Stina Hansson, ”Brevets väg från bunden till fri form”, *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson och Anna Nordenstam, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2003, framför allt s. 39ff [31–44]. Som framhölls i kapitel 2 var s.k. brevställare – instruktionsböcker med mönsterbrev – en stor genre under 1800-talet, men det är alltså knappast troligt att någon större del av avsändarna i denna kategori anlitat sådana. Hansson 2003, s. 71 konstaterar: ”Det enklare folket lyser [...] med sin frånvaro i dessa brev [skrivna med stöd av brevställare]”.
363. Se om brevskrivares rolltagning även Tilda Maria Forselius, ”Jaget, frun och fjolliga flickan”, *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson och Anna Nordenstam, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2003, framför allt s. 61–72 [45–74].
364. Forselius 2003, s. 51 skriver att ett brev ”utgör dels ett redskap för en intention gentemot mottagaren och omvärlden, dels en form för självreflexion”.
365. Albert Ljung, Nybro 18.12 1933.
366. Susan M. Schweik, *The Ugly Laws. Disability in Public*, New York: New York University Press 2009.
367. Schweik 2009, s. 109
368. Schweik 2009, s. 109f.
369. Schweik 2009, s. 127.
370. Schweik 2009, s. 256 visar exempel på att funktionsvarierade tiggares självbiografier om sina plågor blev populära berättelser som de kunde tjäna pengar på. Sanningshalten i dessa lidandeberättelser brukade styrkas i inledningen eller slutet med omdömen från en respekterad läkare.
371. I original: ”The distinction between false and true mattered enough to produce a distinction between languages of care and languages of criminality, and a conflict about authenticity, that played themselves out over and over in the telling of stories of the vagrant and the beggar”, Schweik 2009, s. 111.
372. Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2004, s. 104.
373. Den klassiska retoriken skulle se det som ett sätt att få Lagerlöf att ursäktas brevskrivaren genom att beakta en särskild omständighet. En jämförelse mellan ett större och ett mindre ”brott” i försvarstalet kallas för *comparatio*. Se Janne Lindqvist Grinde, *Klassisk retorik för vår tid*, Lund: Studentlitteratur 2008, s. 159.
374. Ida Larson, Malmö 12.12 1900.
375. Emma Berggren, Sundsvall [odaterat] 1925.
376. Edvin Bergman, Almön 18.1 1923.
377. Tyra Bengtsson, Täby 19.6 1934.

378. Se t.ex. forskningsprogrammet *Engaging Vulnerability* (finansierat av Vetenskapsrådet 2015–2025), www.engagingvulnerability.se/about-ev/about-engaging-vulnerability/ (tillgänglig 24.1 2022). Jfr t.ex. diskussionerna om sårbarhet i *The Power of Vulnerability. Mobilising Affect in Feminist, Queer and Anti-Racist Media Cultures*, red. Anu Koivunen et al., Manchester: Manchester University Press 2018, s. 1–26 och *Vulnerability in Scandinavian Art and Culture*, red. Adriana Margareta Dancus et al., London and New York: Palgrave Macmillan 2020, s. 1–15.
379. Judith Butler, ”Rethinking Vulnerability and Resistance”, *Vulnerability in Resistance*, red. Judith Butler et al., Durham: Duke University Press 2016, s. 12–27.
380. Karlsson 2011, s. 185–215.
381. Innan brevsamlingen bands in i stora pärmar och öppnades för allmänheten hade KB:s överbibliotekarie Nils Afzelius ordnat och kategoriserat breven om hjälp under kategorierna ”hjälpbehövande” och ”hjälsökande”. Se denna boks inledning.
382. Karlsson 2011, s. 206.
383. Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton: Princeton University Press, 2011 [1990], s. 231f. Se även Iris Marion Young, ”Asymmetrical Reciprocity. On Moral Respect, Wonder and Enlarged Thought”, *Constellations*, nr 3, 1997, s. 350ff [340–363].
384. Emmanuel Levinas, *Otherwise than Being, or Beyond Essence* [1974], Pittsburgh: Duquesne University Press 1998.
385. Judith Butler, *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*, London och New York: Verso 2004. Butler refererar till Freud, som menar att hanteringen av denna förlust strukturerar bl.a. individens framtida sorgebearbetning. Se Sigmund Freud, *On Murder, Mourning and Melancholia* [1917], övers. Shaun Whiteside, London: Penguin 2005, s. 201–218.
386. Butler 2004, s. 20ff.
387. Butler 2004, s. 32ff.
388. Freud, som Butler bygger detta resonemang på, menar att en förlust inte behöver vara en förlust av en person utan kan vara dess ersättning, också något ideellt eller ett ting. Se Freud 2005 [2017], s. 203.
389. Detta har setts som ett problem, eftersom vi alla är sårbara i så olika utsträckning. Se t.ex. Don Kulick och Jens Rydström, *Loneliness and Its Opposite. Sex, Disability, and the Ethics of Engagement*, Durham och London: Duke University Press, 2015, s. 272.
390. T.ex. W.K. Wimsatt och Monroe Beardsley, ”The Affective Fallacy”, *Sewanee Review*, vol. 57, nr 1, 1949, s. 31–65.
391. Rita Felski, *Uses of Literature*, Malden, MA: Blackwell Publishing 2008, s. 26f.
392. Felski 2008.
393. Felski 2008; Levinas 1998, *passim*.
394. Felski 2008, s. 26f.
395. Amanda Anderson, Rita Felski och Toril Moi, *Character. Three Inquiries in Literary Studies*, Chicago och London: Chicago University Press 2019.
396. Anderson et al., s. 1: ”Our aim is to explore the possibilities that are opened up by

thinking about characters in new ways. Individual chapters consider the taboo on treating characters as if they were real people, what it means to identify with characters, and the experience of thinking with characters.”

397. Se t.ex. Karlsson 2008.
398. Exempelvis Bergenmar och Karlsson 2016, s. 77–82.
399. Bergenmar och Karlsson 2016, s. 79.
400. Felski 2008, s. 49.
401. Se t.ex. Butler 2004.
402. I original: ”Reading may offer a solace and relief not to be found elsewhere, confirming that I am not entirely alone, that there are others who think or feel like me. Through this experience of affiliation, I feel myself acknowledged; I am rescued from the fear of invisibility, from the terror of not being seen.” Felski 2008, s. 33.
403. Lauren Berlant, *The Female Complaint. The Unfinished Business of Sentimentality in American Culture*, Durham: Duke University Press 2008, s. 5–13.
404. Karlsson 2013, s. 251; Berlant, s. 5–13.
405. Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others*, London och New York: Penguin 2003, s. 110.
406. Barbara Korte och Frédéric Regard, *Narrating Precariousness. Modes, Media, Ethics*, Heidelberg: Universitätsverlag 2014.
407. Korte och Regard 2014, s. 9.
408. Ordet ”osäker” förekommer f.ö. i titeln på den svenska översättningen av Butlers *Precarious Life* 2004: *Osäkra liv*.
409. www.isof.se/sprak/sprakradgivning/aktuellt-ord/aktuellt-ord/2015-07-07-prekar-och-prekariat.html (tillgänglig 17.2 2020).
410. I original: ”someone who may, or may not, listen to my calls for help”, Korte och Regard 2014, s. 10.
411. Korte och Regard 2014, s. 10.
412. Korte och Regard 2014, s. 10.
413. I original: ”a witness if you like, or a writer, journalist, novelist, dramatist, which may or may not acknowledge the existence, or the importance of the plight”, Korte och Regard 2014, s. 10.
414. Frågan formuleras av Erik Hansson 2019, s. 195, med utgångspunkt i Kelly S. Johnson, *The Fear of Beggars. Stewardness and Poverty in Christian Ethics*, Grand Rapids, Michigan och Cambridge (UK): William B. Eerdmanns Publishing Company 2007, s. 3ff.
415. Johnson 2007, s. 169ff.
416. Johnson 2007, s. 3.
417. I original: ”that neither giving or refusing will be morally satisfactory; that behind one beggar stand a thousand others, whose needs will overwhelm any generosity; that the beggar sees an alarming truth about humanity, about *me*: that had things gone differently, the beggar could have been anyone of us. [---] We fear to be family to the poor because we fear becoming poor”, Johnson 2007, s. 3f.

418. Erik Hansson 2019, s. 211. Se även analysen av konstverket ”It Could Have Been Me” (i vilket verkliga tiggare deltar) i Adriana Margareta Dancus, ”The Art of Begging”, *Vulnerability in Scandinavian Art and Culture*, red. Margareta Dancus *et al.*, London och New York: Palgrave Macmillan 2020, s. 223–246.
419. Otto F. Larsson, Skåre 18.4 1939; Maria Trolle, Stockholm 2.7 1912; Jacques Lagercrantz, Stockholm 25.7 1913.
420. Hedvig Bruzaeus, ”Selma Lagerlöf och alla dessa brev”, www.postmuseum.se/bocker/2009/2009_3-39-54_Bruzaeus.pdf (tillgänglig 18.9 2021).
421. *Passim* i brevsamlingen.
422. Märta Bentsén, Älmhult 12.12 1934.
423. Ester Ottesen, Lund 21.11 1928.
424. Ferdinand Gustafsson, Pittsburgh, MA 6.2 1932.
425. Anton Abelson, Årjäng 27.9 1937.
426. Maria Albertsson och Stina Bengtsson, Skillingfors 16.11 1928. Den 20 november var det premiär på operan *Gösta Berlings saga*.
427. J. G. H. Andersson, Gravarne 20.11 1933.
428. Gunilla Bäckman, Halmstad 30.11 1928.
429. Henny Andersson, Vitterud 24.11 1928.
430. J. O. Stangerling, Årjäng 27.9 1937.
431. P. Bergström, Stockholm [odaterat] 1928.
432. E. Berling, Stockholm [odaterat].
433. A. Hellstrand, Sågen 8.4 1927.
434. Emy Arvarström, Jönköping [odaterat] 1926.
435. Signe Hultström, Huddinge 4.2 1915.
436. Carl H. Engström, Altuna 18.8 1937.
437. H.W. Särnblad, Stockholm [odaterat] oktober 1936.
438. Vivan Dahl, Gunnarn 28.3 1927.
439. Anders Arfverlin, Stockholm 23.3 1920.
440. Henry Larsson, 18.9 1936.
441. Inez von Kalpakov [f. Drake], Riga 12.3 1939.
442. Andra sådana tillfällen var som vi visat bemärkelsedagar, stora priser, stor medial uppmärksamhet.
443. Elna Andersson, 24.2 1921.
444. Emma Berggren, Sundsvall [odaterat] 1925.
445. A. Hellstrand, Sågen 8.4 1927.
446. Maria Trolle, Stockholm 2.7 1912.
447. Se brev från Herbert Bjurling, Nockeby 26.1 1932.
448. Citat på kuvert från [oidentifierad], Göteborg 16.10 1937.
449. Agnes Österberg, Sällnäs 7.5 1932.
450. Astrid Abenius, Strängnäs 24.8 1920.
451. Karl Johan Kristiansson, Orsa 14.8 1918.

452. Elin Wägner, *Selma Lagerlöf II. Från Jerusalem till Mårbacka*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1943, s. 166.
453. *En riktig författarhustru*, s. 224.
454. *En riktig författarhustru*, s. 266.
455. *En riktig författarhustru*, s. 299f.
456. I original: "Charity is meant to be a free gift, a voluntary, unrequited surrender of resources. Though we laud charity as a Christian virtue we know that it wounds. I worked for some years in a charitable foundation that annually was required to give away large sums as the condition of tax exemption. Newcomers to the office quickly learnt that the recipient does not like the giver, however cheerful he be. This book explains the lack of gratitude by saying that the foundations should not confuse their donations with gifts. It is not merely that there are no free gifts in a particular place, Melanesia or Chicago for instance; it is that the whole idea of a free gift is based on a misunderstanding." Se Mary Douglas, "No Free Gifts", i Marcel Mauss, *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies* [1950], övers. New York och London: Routledge 2002, s. ix [ix–xxiii].
457. Valter Thomé [odaterat] 1915.
458. Rita Felski, *Hooked. Art and Attachment*, Chicago: University of Chicago Press 2020.
459. Felski 2020, s. 3ff.
460. Anders Palm, "Arte(f)akten – en formel för diktverkets ontologi", *Teori och pedagogik i litteratur- och mediastudier*, red. Birthe Sjöberg, Lund: Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 1997, s. 55 [43–65]. Begreppet arteakt har använts tidigare i Lagerlöfforskningen, se Bergenmar, *Förvildade hjärtan. Livets estetik och berättandets etik i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga*, diss. Göteborg, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2003, s. 183.
461. Se Emmanuel Levinas, *Totality and Being. An Essay on Exteriority* [1961], övers. Alphonso Lingis, Pittsburgh: Duquesne University Press 2001, s. 194ff.
462. Se t.ex. Felski 2008; Rita Felski, *The Limits of Critique*, Chicago och London: University of Chicago Press 2015; Felski 2020.
463. Ang. verkens materialitet, se Price 2012, t.ex. s. 31–38 om hur denna bokhistoriska aspekt underordnats den materiella bokens verbala innehåll. Price sammanfattar underhållande: "We think of spectacles as a tool for reading books, but one joke casts books for storing spectacles; we think of a desk chair as a device for reading, but the other presents books as an aid to sitting", s. 38.
464. Se t.ex. *Critique and Postcritique*, red. Elizabeth S. Anker och Rita Felski, Durham: Duke University Press 2017; Toril Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell*, Chicago: University of Chicago Press 2017; Anderson *et al.*, s. 27–75, 127–170.
465. De postkritiska forskarna refererar dock ibland till empiriskt inriktade forskare, som Radway eller Wright.
466. T.ex. Felski 2008; Felski 2015; Felski 2020; Anderson *et al.*
467. Detta har ofta diskuterats i litteraturvetenskapen, se t.ex. inledningen till Anderson *et al.*, s. 10.

468. Se t.ex. Anna Bohlins belysande inledning i antologin *Fiktions och verklighet. Mångvetenskapliga möten*, red. Anna Bohlin och Lena Gemzöe, Göteborg och Stockholm: Makadam 2016, s. 9–21.
469. Felski 2008, s. 77.
470. Felski 2008, s. 83.
471. Felski 2008, s. 83f.
472. Felski 2008, s. 103.
473. Selma Lagerlöf, *Gösta Berlings saga*, Stockholm: Frithiof Hedberg, 1891.
474. Signe Jacobson, *Östhammar 27.1 1927*.
475. Om *Idun* i breven, se t.ex. Elisabeth Ihle, Stockholm 6.12 1906; Eleonora Larsson, Karlstad 19.11 1928.
476. Se t.ex. Nordlund 2005, s. 66ff.
477. Nordlund 2005, *passim*.
478. Nordlund 2005, s. 211–282.
479. Se t.ex. ”Introduction” i Anderson *et al.*, s. 1–25. Se även Felski 2008, *passim*.
480. Översättning av begreppet *the implied reader*. Se om den implicita läsaren Wolfgang Iser, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response*, London: Routledge 1978; *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987. Om modelläsare och idealläsare, se Umberto Eco, ”Modelläsaren” [1979] och Jonathan Culler, ”Litterär kompetens” [1975], båda i *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion*, del 2, red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson, Lund: Studentlitteratur 2008, s. 43–62 resp. s. 95–115.
481. Johan Svedjedal, ”Spänning och nyfikenhet som effekter av prosafiktions temporalstruktur. En begreppsdiskussion”, *Brott, kärlek, äventyr*, red. Dag Hedman, Lund: Studentlitteratur 1995, s. 61–72.
482. Darnton 1990, s. 181.
483. de Certeau 1984, s. 167.
484. I original: ”Are readers always already subordinated writers, incapable finally of writing their own experience because inevitably, they come after the privileged process of production?”, Janice Radway, ”What’s the Matter with Reception Study? Some Thoughts on the Disciplinary Origins, Conceptual Constraints and Persistent Viability of a Paradigm”, *New Directions in American Reception Study*, red. P. Goldstein och J.L. Machor, New York: Oxford University Press 2008, s. 339 [327–351].
485. Leah Price, *How to Do Things with Books in Victorian Britain*, Princeton: Princeton University Press 2012, s. 19.
486. [Sven] Anders Johansson, ”Litteraturen, läsningen och det socialt normala”, *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*, red. Eva Heggstad *et al.*, Möklinta: Gidlunds 2013, s. 237–247.
487. Postkritiken innebär egentligen ingen större ”sociologisering” av läsning, eftersom den inte ägnar sig åt exempelvis etnografi – något som ju kännetecknar disciplinerna *cultural studies* och *history of the book* – även om den på senare tid alltså tagit mer stöd i sådan forskning för att styrka hur vardagsläsare läser (se not 464).

488. Johansson 2013, s. 237.
489. Johansson 2013, s. 237, kursiv i original.
490. Johansson 2013, s. 237.
491. Anna Roslund, Landskrona 13.10 1905.
492. Moi 2019, s. 28f.
493. Felski 2019, s. 77.
494. Felski 2019, s. 90 [vår övers.].
495. Felski 2019, s. 93–106.
496. För ett resonemang om dessa uppfattningar om empati, se Felski 2019, s. 196.
497. Magnus Persson, *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*, Lund: Studentlitteratur 2012; Cristine Sarrimo, *Det spökskrivna jaget. Zlatan, marknaden och läsarna*, Göteborg och Stockholm: Makadam 2021, s. 79–87.
498. Margit Ramström, Korsnäs 20.11 1928.
499. Se t.ex. Diana Fuss, *Identification Papers. Readings on Psychoanalysis, Sexuality and Culture*, New York: Routledge 2005, s. 8.
500. Felski 2019, s. 81.
501. Hertha Nilsson, Landskrona 13.12 1914.
502. Gunnar W. Lundberg, Södertälje 4.2 1920.
503. Hugo Nilsén, Sävsjö 19.11 1923.
504. Ebba Sylvan Jonsson, Larvik 15.11 1908.
505. Felski 2019, s. 81 [vår övers.].
506. Maria Annerstedt, Jönköping 3.1 1931.
507. Selma Lagerlöf, *Ett barns memoarer*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1930, s. 146.
508. Sven Hellquist, Danzig [odaterat] mars 1937.
509. Wilhelm Hackman, [oklar ort] 31.12 1912.
510. Ellen Yngve, Falun 19.11 1928.
511. Ester Andersson, Stockholm 5.9 1935.
512. Se t.ex. Shu-mei Shih, ”Comparison as Relation”, *Comparison. Theories, Approaches, Uses*, red. Rita Felski och Susan Stanford Friedman, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2013, s. 79–98, där bl.a. maktrelationen mellan de entiteter som jämförs diskuteras. En av dem brukar komma att privilegieras och skillnad mellan objekten betonas ofta, vilket skapar distans.
513. Lyon-Caen 2006, s. 146–160.
514. Thyra Krumme, Stockholm 21.8 1923.
515. Einar Wallquist, [ort oklar] 13.2 1939.
516. Nordlund 2018, s. 346f.
517. Carl Gustaf Kjellin, Stockholm 7.11 1918.
518. Einar Lilie, Göteborg 5.12 1927.
519. Katarina Ek-Nilsson, ”Titanen och sagodrottningen. Kulturella representationer av August Strindberg och Selma Lagerlöf”, *Det bekönade museet. Genusperspektiv*

i museologi och museiverksamhet, red. Inga-Lill Aronsson och Birgitta Meurling, Uppsala: Institutionen för ABM 2005, s. 53–91.

520. Ek-Nilsson 2005, s. 63f.
521. För en bra introduktion, som även ställer geokritik i relation till det besläktade ämnet ekokritik, se Robert T. Tally Jr och Christine M. Battista, ”Introduction: Ecocritical Geographies, Geocritical Ecologies and the Space of Modernity”, *Geocriticism and Ecocriticism. Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*, London och New York: Palgrave Macmillan 2016, s. 1–17. Ämnets grundare är Bertrand Westphal, med boken *Geocriticism. Real and Fictional Spaces* [2007], övers. från franska Robert T. Tally Jr., London och New York: Palgrave Macmillan 2011.
522. Geokritikens mål är enligt Westphal 2011 [2007], s. 187 att i möjligaste mån mångfaldiga perspektiven och distansera studiet av platsen från det subjektiva, tidsbundna och etnocentriska.
523. G. A. Forsberg, Hova, 1.2 1932.
524. Olof Halldin, Karlstad 11.11 1923.
525. Thorborg Erikson, Köpenhamn 19.3 1928.
526. Hjalmar Sellén, Hedemora 15.7 1897.
527. Carina Sjöholm, *Litterära resor. Turism i spåren av böcker, filmer och författare*, Göteborg och Stockholm: Makadam 2011, s. 15.
528. Sjöholm 2011, s. 35.
529. Olof Hermelin, Österby och Folkesta 10.4 1902.
530. Bogserbåtar och timmerdragare samt andra båtar på Fryken, www.tugboatlars.se/Fryken.htm (tillgänglig 31.8 2021).
531. Anna Wettergren m.fl., Stockholm 2.12 1899.
532. Sjöholm 2011, s. 36.
533. Torsten Söderqvist, Länsmansgården 9.9 1934.
534. Nordlund 2018, s. 346f har visat hur traktens hotell tjänade på Lagerlöfturismen.
535. Sofie Charlotte von Sell, Björkefors herrgårdspensionat 21.9 1934.
536. Signe Weinberg, Södertälje 20.7 1902.
537. Anna Almqvist Dahlmark, Örebro 18.11 1933. Se mer om Anna Almqvist i kapitel 7.
538. Sigrid Åkerman, Söderhamn 21.11 1908.
539. Claesson Pipping och Olsson 2010, s. 55.
540. Om pressens rapportering om publikreaktionerna under Finlandsbesöket, se Claesson Pipping och Olsson 2011, s. 216–234.
541. Nanny Cedercreutz, Helsingfors 6.12 1938.
542. Andev Walden, ”Jag lade handen på sätet och lät hans stjärtvärme stiga i mig”, *Dagens Nyheter*, 30.1 2021.
543. Se t.ex. Marcus Wohlfeil och Susan Whelan, ”The Book Of Stars. Understanding a Consumer’s Fan Relationship with a Film Actress Through a Narrative Transportation”, *European Advances in Consumer Research*, vol. 9, 2011, s. 294 [290–294]. Se för en studie om fans och affektiva relationer till celebriteter t.ex. tidigare nämnda

- Grossberg 2006 samt Michael Joseph Gross, *Starstruck. When a Fan Gets Close to Fame*, New York: Bloomsbury 2005.
544. Berlant 2008, s. 9ff.
545. Darnton 1990, s. 171ff.
546. Se t.ex. Thomas W. Laqueur, *Solitary Sex. A Cultural History of Masturbation*, New York: Zone Books 2003, s. 321; Don Kulick, ”Ensamhetens gränser. Onani och socialitet”, *Den moderna ensamheten*, red. Maria Karlsson och Sharon Rider, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2006, s. 81 [69–92].
547. Laqueur 2003, s. 317.
548. Littau 2006, s. 154ff.
549. Littau 2006, s. 154ff.
550. Littau 2006, s. 8; Wimsatt och Beardsley 1949.
551. Radway 1984.
552. Littau 2006, s. 139.
553. Om brevsamlingens representativitet, se kapitel 1, ”Läsning och brevskrivning i historien”; Bergenmar och Karlsson 2016.
554. Theodor Josefsson, Lund 22.9 1902.
555. Magnus Bergqvist [ort oklar, odaterat].
556. Hjalmar Selldén, Hedemora 15.7 1897.
557. Vi skrev var sin artikel om mäns resp. kvinnors brev från 1915 och såg en rad likheter – som att både män och kvinnor refererade till sitt hjärta då de skrev om sin läsning av *Kejsarn av Portugalien*. Se Bergenmar 2008a; Karlsson 2007.
558. Åke Markström, Luleå 4.5 1919.
559. Valter Thomé, [odaterat] 1915.
560. Henrik Kernell, Hult 24.1 1915.
561. Axel Johansson, Strömstad 4.7 1931.
562. Filip Kockum, Karlskrona 18.11 1923.
563. För fler exempel på mäns emotionella läspraktiker, se Karlsson 2008; 2013; 2016.
564. Årtiondena som omgav sekelskiftet 1900 var en tid av stora förändringar för frågor om känsloliv, sexualitet, dubbelmoral, manlig degenerering. Flera av artiklarna i studien *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, Hedemora: Gidlunds 2006 visar motbilder till de dominerande manligheterna i tiden. Ekenstam hävdar att moderniteten uppvisar en mycket komplex dynamik mellan manligheter som ska uppnås och ”omanligheter” som sågs som ett fall nedåt. Den normerande manligheten har i hög grad varit den rationella och kontrollerade. Omanligheterna har dock inte bara varit kopplade till det implicit kvinnliga (som irrationalitet, fjollighet och känslsamhet), som maskulinitetsforskningen om hegemoni har tenderat att betona, utan de var även ålders- (pojke/ yngling/vuxen) och klassbestämda (avståndstagande från våld inom borgerligheten t.ex.). Se Claes Ekenstam, ”Män, manlighet och omanlighet i historien”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, Hedemora: Gidlunds 2006, framför allt s. 39–47.

565. Se Littau 2006, framför allt kapitlet ”Sexual Politics of Reading”, s. 125–153.
Det finns dock från senare tid studier om manlighet och sentimentalitet, se t.ex. *Sentimental Men. Masculinity and the The Politics of Affect in American Culture*, red. Mary Chapman och Glenn Hendler, Berkeley, Los Angeles och London: University of California Press 1999.
566. Brist på vittnesmål från allmänheten handlar inte bara om läsning. Ekenstam och Lorentzen kommenterar även det faktum att dem vi vet mest om är borgerligheten, då den inte bara har varit ett dominerande forskningsobjekt utan även lämnat efter sig mest material i arkiven. Se *Män i Norden*, s. 12.
567. Birgitta Holm har beskrivit det som att Lagerlöfs texter har en särskild ”verkningskraft”, en makt över läsaren. Se Birgitta Holm, *Selma Lagerlöf och ursprungets roman. Romanens mödrar 2*, Stockholm: Norstedts 1984, s. 9. Om denna kraft som retorisk, dvs. en litteratur med en särskild effekt på sin publik, se Bergenmar 2015, s. 142.
568. Se Karlsson 2011, s. 195ff för exempel på det.
569. Claesson Pipping och Olsson 2011, s. 54.
570. Brevskrivarna anade, som vi redan varit inne på, inte att Selma Lagerlöf tog hjälp av Valborg Olander för att besvara brev. De ber ju ofta Lagerlöf att hemlighålla breven.
571. Se t.ex. analysen av breven mellan Verner von Heidenstam och Oscar Levartin i Cristine Sarrimo, *Heidenstams harem*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2008, s. 74–88. Känslsamhet mellan borgerlighetens män var förmodligen tillåten och enligt Jens Ljunggren var det t.o.m. något som verkar ha främjats. Se Jens Ljunggren, *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2004, s. 23f.
572. Citat från Georg Brandell, *Skolbarns intressen. En psykologisk-pedagogisk undersökning* i Anderson 2020, s. 58.
573. Dolatkhah 2011, s. 128.
574. Dolatkhah 2011, s. 144.
575. Rut Johansson, Stockholm 23.1 1928.
576. Einar Billing, ”Vår kallelse. Föredrag hållet vid studentmötet i Huskvarna 1909”, Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie nr 5, Uppsala: Nordblads bokhandel 1909.
577. Bengt Ek, *Selma Lagerlöf efter Gösta Berlings saga. En studie över genombrottsåren 1891–1897*, diss. Stockholm 1951, s. 267.
578. Margaretha Brandby-Cöster, *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*, diss. Karlstad 2001, s. 3.
579. Sigrid Bergmark, Göteborg [odaterat] 1910.
580. Johan Adolf Dahlén, Smålands Taberg 4.2 1912.
581. Det finns också brev som diskuterar Lagerlöfs verk i ljuset av de nya andliga rörelser som växte fram runt sekelskiftet, se Bergenmar 2012.
582. Stina Hansson, *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen*, Göteborg: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet nr 20, 1991, s. 108ff.
583. Brandby-Cöster 2001, s. 25.

584. Selma Lagerlöf, "En fallen kung" [1893], *Osynliga länkar*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1894, s. 208.
585. Åke Kussak, *Författaren som predikant. Ett frikyrkosamfundets litterära verksamhet 1910–1939*, diss. Stockholm 1982, s. 24f.
586. "En fallen kung" och *Anna Svärd* är exempel på texter som gestaltar predikoexempel genom någon av sina karaktärer, i *Anna Svärd* dock genom parodi. *Kristuslegender* (1904) är en samling texter som konkretiserar och levandegör bibliska berättelser.
587. Kussak 1982, s. 64f.
588. Anna Söderblom, "Snillena äro tolkar av Guds skapelse", *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 291.
589. Björn Skogar, "Kristendomsundervisningen i 1900-talets svenska skola. Några teologiska ansatser", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 4, 1999, s. 306 [305–326]; Brandby-Cöster 2001, s. 66. Nathan Söderblom argumenterade för läromedlens anpassning till barnens mognadsnivå i *Religionen och staten*, Stockholm 1918, s. 18.
590. Brandby-Cöster 2001, s. 68. Redan tidigare hade kvinnor varit verksamma som författare av läromedel för söndagsskolan, i Sverige Lina Sandell-Berg och Betty Ehrenborg-Posse, se Kussak 1982, s. 24.
591. Kussak 1982, s. 17.
592. Kussak 1982, s. 11. Kussak citerar här Paul Peter Waldenström, bl.a. redaktör för tidskriften *Pietisten*, "Nyttig läsning", *Ungdomsvännan* 1914, s. 163f.
593. En annan folkrörelse, nykterhetsrörelsen, använde också Lagerlöfs texter i ett brukslitterärt sammanhang, se Rydbeck 1995, s. 254f.
594. Jfr den definition som Kussak 1982, s. 14 använder sig av med stöd av Sven Lundqvist, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 1977: "Termen frikyrkorörelse kom att användas för att beteckna personer, församlingar och organ verksamma inom väckelserörelsernas ram. Det var framför allt de frikyrkliga samfundet Svenska missionsförbundet, Svenska baptistförbundet och Metodistkyrkan [---] Också lågkyrkliga organisationer som Evangeliska fosterlandsstiftelsen och icke frikyrkliga såsom Frälsningsarmén räknas något oegentligt in under detta begrepp." Eftersom det gemensamma för dessa grupper är *väckelsen*, som kunde äga rum inom eller utom Svenska kyrkan, använder vi termen väckelserörelse istället för frikyrkorörelse.
595. Sofia Johansson, Nöbbele [odaterat].
596. Selma Lagerlöf, *Jerusalem*, del 1, Stockholm 1901, s. 69, 71.
597. Joh. 1:51. Andra möjliga referenser: "Jag ser himlen öppen och Människosonen stå på Guds högra sida", Apg. 7:56; "Han såg himlen öppen, och det kom ner något som liknade en stor linneduk. Hängande i sina fyra hörn sänktes den ner på jorden", Apg. 10:11; "Och jag såg himlen öppen, och se: en vit häst, och han som satt på den kallades 'Trovärdig och sann', och han dömer och strider rättfärdigt", Upp. 19:11.
598. D. Hogéus, Helsingborg 31.12 1928.
599. Debora Björk, Lillån 10.12 1928.
600. Sigfrid Erson, Ormaryd 11.8 1929.
601. Exempel på detta finns bl.a. i *Jerusalem II*, där Gertruds möte med Jesus föregås av

- två symboliskt laddade drömmar. Också i *En herrgårdssägen* spelar drömmen en central roll för att vägleda Ingrid Berg.
602. Selma Holmgren, Alingsås 2.2 1915.
  603. Anne Nilsson Brügge, "Inspirationen heter Gud. Om Lina Sandell, Betty Ehrenborg Posse och Charlotte af Tibell", *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria II. Fadershuset 1800–1900*, huvudred. Elisabeth Møller Jensen, Höganäs: Wiken 1993, s. 174 [170–180]. Se även Matt. 3:3 om Johannes Döparen: "Det är om honom det heter hos profeten Jesaja: *En röst ropar i öknen: Bana väg för Herren, gör hans stigar raka.*"
  604. Sven Björdin, Ålsäng 4.1 1935.
  605. Selma Lagerlöf, *Höst. Berättelser och tal av Selma Lagerlöf*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933, s. 121.
  606. Lagerlöf 1933, s. 126.
  607. Bernt Enberg, Stockholm 9.6 1913.
  608. Anna Reuterswärd, Point Loma, Californien 11.11 1929.
  609. För denna dramatisering har sannolikt även Tomas barndomsevangelium legat till grund.
  610. Paul J. Griffiths, *Religious Reading. The Place of Reading in the Practice of Religion*, Oxford: Oxford University Press 1999, s. 40ff.
  611. Rolf Engelsing, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*, Stuttgart: Metzler 1974.
  612. Att Selma Lagerlöfs verk kunde ha denna funktion understryks av en utgåva som *Mårbackablomster ur Selma Lagerlöfs arbeten samlade till en födelsedagsbukett ihopbundna av Valborg Olander*, utgiven till Lagerlöfs födelsedag 1933. Dessa utvalda blommor ur Lagerlöfs verk överensstämmer väl med en av de genrer som understödjer en religiös läsning enligt Griffith, nämligen *florilegium*. Det är en antologi, bestående av "small but fragrant textual blooms culled from many different works and arranged together into a new work for the delectation and improvement of other readers". Ofta är utdragen arrangerade tematiskt, i *Mårbackablomster* under rubriker som "Livet" och "Döden". *Mårbackablomster* är en konkret manifestation av författarskapet såsom det används av många religiösa läsare: de återvänder till texterna, de läser om samma avsnitt och uppger ibland att de kan återge dem utantill. Läspraktiken bär i många fall alltså betydande likheter med bibelläsningen. Läsarna läser för att tillgodogöra sig en särskild etik, få livsinsikt och vägledning.
  613. H. Fredriksson, Motala trettondagen 1931.
  614. Brev från Selma Lagerlöf till Elise Malmros, Mårbacka, daterat 1910 av annan hand. Se *Selma, Anna och Elise*, bd 1, s. 435.
  615. Brev från Elise Malmros, 9.4 1909, citerat från *Selma, Anna och Elise*, bd 1, s. 414.
  616. Elise Malmros, "Förord", *Arbetsstugans andaktsbok*, Lund 1909. Se även *Selma, Anna och Elise*, bd 1, s. 425.
  617. Göran Svenning, Strömstad 21.3 1908.
  618. Carl G. Laurin, förord till André Bellessort, *Sverige*, övers. Thekla Hammar, Stockholm: PA Norstedt & söners förlag 1912 [III–V]. Originalutgåva *La Suède*, Paris: Perrin 1911.
  619. Laurin 1912, s. IV.

620. Laurin 1912, s. IV–V.
621. Om receptionen utomlands, se Bergenmar 2019, s. 292–296.
622. Oscar Levertin, *Svenska gestalter*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1903, s. 299.
623. Fredrik Böök, ”Nils Holgerssons underbara resa”, *Stridsmän och sångare. Svenska essayer*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1910, s. 274.
624. Bjarne Thorup Thomsen, *Lagerlöfs litterære landvinding*, Amsterdam Contributions to Scandinavian Studies vol. 3, Amsterdam: Scandinavisch Instituut 2007, s. 21.
625. Johan Mortensen, *Selma Lagerlöf. Svenskar*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1908, s. 70.
626. Mortensen 1908, s. 71
627. Mortensen 1908, s. 71–72.
628. *Om svenskarnes lynne* ingick i volymen *Klassicitet och germanism. Några ord om världsstriden*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1898. Se H. Arnold Barton, ”From Warfare to Welfare State. Sweden’s Search for a new Identity”, *Scandinavian Studies*, vol. 77, nr 3, 2005, s. 319f [315–326].
629. Eric Hobsbawm använder uttrycket *the invention of tradition* för att beskriva ett slags mytskapande som bygger på ett fjärran förflutet men som i själva verket är betydligt modernare konstruktioner av det förflutna. Se Eric Hobsbawm och Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, red. Eric Hobsbawm och Terence Ranger, Cambridge: Cambridge University Press 2012, s. 1–14.
630. Erik Gustaf Geijer, ”Odalbonden” [tryckt i *Skaldestycken* 1835], *Dikter*, red. Carina och Lars Burman, Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien, Stockholm: Atlantis 1999, s. 12–15. Dikten ”Odalbonden” upptogs i *Läsebok för folkskolan*, Stockholm: Norstedts 1868. s. 259–261.
631. Lars Trägårdh, ”Varieties of Volkish Ideologies. Sweden and Germany”, *Language and the Construction of Class Identities*, red. Bo Stråth, Göteborg: Department of History, Gothenburg University 1990, s. 35 [25–54].
632. Se Ruth Hemstad, *Fra indian summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsopløsningen*, Oslo: Akademisk Publisering 2008, s. 18. En del av Heidenstams diktning kan beskrivas som en historiskt inriktad patriotism, men han menade likväl att Norges önskan om självständighet måste respekteras och efterlyste för Sveriges del snarare en intern nationell förnyelse.
633. Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, diss. Stockholm: Natur & Kultur 1946, s. 246.
634. Björck 1946, s. 38.
635. Martin Stolare, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, diss. Göteborg: Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg nr 34, 2003, s. 68.
636. Henrik Berggren, *Slekets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, diss. Stockholm: Tiden 1995, s. 56.
637. Stolare 2003, s. 82.
638. Stolare 2003, s. 83.

639. Se Stolare 2003, s. 28–33 för en översikt över forskningen på detta område fram till 2003.
640. Citerat efter H. Arnold Barton, ”The Silver Age of Swedish Romanticism 1905–1920”, *Scandinavian Studies*, vol. 74, nr 4, 2002a, s. 509 [505–520].
641. Martin Kylhammar, *Maskin och idyll. Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*, Malmö: Liber 1985, s. 13f.
642. Henrik Edgren, ”Skandinaviskt och Nordiskt i Läsebok för folkskolan under 1800-talets avslutande decennier”, *Norsk pedagogisk tidskrift*, vol. 102, nr 2, 2018, s. 157–170.
643. Cecilia Axell och Jonas Hallström, ”Technology and the Shaping of a Swedish National Identity in the Educational Work of Selma Lagerlöf, 1900–1907”, *History of Education and Children’s Literature*, nr 1, 2015, s. 307 [299–316].
644. H. Arnold Barton, *Sweden and Visions of Norway. Politics and Culture 1814–1905*, Carbondale och Edwardsville: Southern Illinois University Press 2002b, s. 128.
645. Barton 2002a, s. 506; *Den svenska litteraturen*, bd IV, *Den storsvenska generationen*, red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1989.
646. Axell och Hallström 2015, s. 308ff.
647. Billy Ehn, Jonas Frykman och Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige*, Stockholm: Natur & Kultur 1993, s. 36.
648. Ehn, Frykman och Löfgren 1993, s. 34.
649. Beata Agrell, ”Proletär svenskhet. Klassmedvetande och svensk fosterlandskänsla i pionjärtidens svenska arbetarprosa”, *Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse*, red. Jens Bjerring-Hansen *et al.*, Berlin: Berliner Beiträge zur Skandinavistik, bd 21, 2021, s. 7–30.
650. Ehn, Frykman och Löfgren 1993, s. 34.
651. Verner von Heidenstam, *Karolinerna I–II*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1897–98; *Svenskarna och deras hövdingar*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1908–1910.
652. Ellen Key, ”Om patriotismen. Öppet bref till min vän Verner von Heidenstam”, *Vintertagan. Samling skrifter på vers och prosa utgifven af Sveriges författarförening 1897*, s. 79 [78–115]. Se även Barton 2007, s. 320.
653. Björck 1946, s. 39f.
654. Christer Strahl, *Nationalism och socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige*, Bibliotheca Historica Lundensis, diss. Lund: Gleerups 1983, s. 14–15.
655. [Osign.], *Vecko-Journalen* 1934; för bild, se kapitel 1.
656. Alice Thunberg, Uppsala 16.9 1909.
657. Frédéric Mistral, *Moun Espelido. Memòri e raconte / Mes origines. Mémoires et récits de Frédéric Mistral. Texte Provençal et Français*, Paris: Librairie Plon 1906.
658. Svenska Akademien, Nobelpristagare i litteratur, www.svenskaakademien.se/en/node/1582 (tillgänglig 24.1 2022).
659. Alice Thunberg, Uppsala 16.6 1909.
660. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [1983], London och New York: Verso 1991, s. 22–36.

661. Gustaf Ankarcrona, Leksand 20.3 1908.
662. Berggren 1995, s. 55.
663. Berggren 1995, s. 55. För vänsterorienteringen i Värmlands ungdomsrörelse, se Stolare 2003, s. 78. Om Heidenstam och ungdomsrörelsen, se Björck 1946, s. 256–273.
664. Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, diss. Uppsala: Studia historica Upsaliensia nr 200, 2001; Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, diss. Uppsala, Stockholm: Atlas 2001; Fredrik Skott, *Folkets minnen. Traditionsinsamling som idé och praktik 1919–1964*, Göteborg: Institutet för språk och folkminnen 2008, s. 37–68.
665. Skott 2008, s. 90, 92.
666. Brevet till Lagerlöf från USA i KB L 1:1 omfattar drygt 300 sidor.
667. Berggren 1995, s. 64.
668. Ulf Beijbom, *Mot löftets land. Den svenska utvandringen*, Stockholm: LT:s förlag 1995, s. 84.
669. Gösta Bengtsson, Stockholm 15.11 1908.
670. John W. Carlström, Jamestown, New York 5.10 1932. Carlström fick svar. Den 5 november 1932 skrev han åter och tackade för brev och två foton: ett på Lagerlöf själv och ett på Mårbacka. Det framgår också av ett brev daterat den 13 januari 1933 att Carlström även fick en nyårshälsning från Lagerlöf i december 1932. En sporadisk brevväxling pågick sedan fram till 1936.
671. Anders Fryxell och Fredrik August Dahlgren, ”Ack, Värmeland du sköna”, även kallad ”Värmlandsvisan”. Text efter traditionell folkmelodi till sångspelet *Wermlandsflickan* (1822) av Fryxell. F. A. Dahlgren skrev senare en ny version till skådespelet *Värmlänningarna* (1846).
672. John W. Carlström, Jamestown, New York 5.10 1932.
673. Nils Forsberg, USA [oklar ort, odaterat] 1912.
674. Nils Forsberg, USA [oklar ort, odaterat] 1912.
675. Jacob Bonggren, Chicago 14.6 1914.
676. Anna Williams, *Skribent i Svensk-Amerika. Jakob Bonggren, journalist och poet*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 26, 1991. Bonggren fick svar, som kommenteras i Williams 1991, s. 134, men hans brev finns inte med.
677. Talet är tryckt under titeln ”Vädjan till Amerika”, *Från skilda tider 2. Efterlämnade skrifter*, red. Nils Afzelius, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1935, s. 205–210. För citat från texten, se s. 205–208 samt 210.
678. Johan August [efternamn oläsligt], Ellen, samt Barbara, Worcester, Massachusetts 14.2 1933.
679. Viktor Erickson, Cleveland 12.2 1933.
680. H. Hamilton Cooke, Lowille, New York [odaterat] poststämplat 21.2 1933.
681. Selma Lagerlöf, ”En hälsning från Selma Lagerlöf [till de svenska kvinnorna i Amerika]”, *Allsvensk samling*, nr 8–10, 1933, s. 9.

682. Selma Lagerlöf, "Hem och stat. Föredrag vid rösträttskongressen den 13 juli 1911", Stockholm: Albert Bonniers förlag 1911.
683. H. Arnold Barton, *A Folk Divided. Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940*, Carbondale: Southern Illinois University Press 1994; Dag Blanck, *The Creation of an Ethnic Identity. Being Swedish American in the Augustana Synod 1860–1917*, Carbondale: Southern Illinois University Press 2006.
684. Ellen V. Crutcher, Tularosa, New Mexico 30.9 1926.
685. Ellen V. Crutcher, Tularosa, New Mexico 5.12 1926. Crutcher skrev även ytterligare två brev till Lagerlöf, 26.2 1927 och 26.2 1934.
686. Utställningen dokumenterades också i en tryckt publikation: Herman Lundborg, *Svenska folktyper. Bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försedd med en orienterande översikt av H. Lundborg*, Stockholm: Tullberg 1919.
687. Herman Lundborg, Uppsala 5.10 1918.
688. Maria Björkman och Sven Widmalm, "Selling Eugenics. The Case of Sweden", *Notes and Records of the Royal Society*, vol. 64, nr 4, 2010, s. 379–400.
689. Nordlund och Wanselius 2018, s. 336.
690. Herman Lundborg, Uppsala 18.1 1922.
691. Herman Lundborg, Uppsala 23.1 1922.
692. Björkman och Widmalm 2010, s. 389f.
693. Jeff Werner, *Blond och blåögd. Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborg: Göteborgs konstmuseum 2014, s. 118.
694. Strahl 1983, s. 8.
695. Strahl 1983, s. 14.
696. Helfrid Cederblad, f. Hermelin, Saltsjö-Nacka 26.1 1912.
697. Se "Svenska pansarbåtsföreningen", *Nordisk familjebok*, 2 uppl., bd 27, 1918, s. 1027–1030. Se även Kungl. Maj:ts proposition nr 273, Proposition 1912:273, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kungl-majts-nad-proposition-nr-273_D930273 (tillgänglig 24.1 2022).
698. Se kapitel 2.
699. Anna Nordlund, "Krig och civilisation. Selma Lagerlöfs ställningstagande i Finlands inbördeskrig", *Modernitetens intryck och avtryck. Litteraturvetenskapliga studier tillägnade professor Claes Ahlund*, red. Anna Möller-Sibelius och Freja Rudels, Åbo: Föreningen Granskaren 2017, s. 236f [232–249].
700. Sarah Kristina Danielsson, *The Intellectual Unmasked. Sven Hedin's Political Life from Pan-Germanism to National Socialism*, diss. University of Minnesota 2005, s. 132.
701. Emmy Falk, Vänersborg 9.5 1928.
702. Selma Lagerlöf, "Tal på den Svenska Akademiens högtidsdag den 20 december 1926", *Tal. Textkritisk utgåva*, utg. Petra Söderlund och Illaria Tedde, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet 2016, s. 185f [183–190].
703. Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Uppsala: Uppsala universitet 1961, s. 419–424.
704. Knuth W. Andersson, Stockholm 15.8 1933.

705. Bergenmar 2008b, s. 81.
706. Vera Eriksson, Stockholm 2.11 1933.
707. [anonymiserad], Swinemünde 26.11 1933.
708. Stig Bendixon, Stockholm 8.9 1939.
709. Stig Bendixon, Nynäshamn 18.9 1939.
710. Se *En riktig författarhustru*, s. 318, 334ff. Se även Nordlund och Wanselius 2018, s. 381–385.
711. ”Den svenska Finlandshjälpen 1940”, s. 86.
712. C. R. Dickens, Stockholm 15.1 1939.
713. C. R. Dickens, Stockholm 15.1 1939.
714. ”Finlandshjälpen”, *Nationalencyklopedin*, www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/finlandshjälpen (tillgänglig 21.3 2022).
715. Ljung Svensson 2011.
716. Strahl 1983, s. 14.
717. Selma Lagerlöf, ”Åldersdomshem för svenska lärarinnor. Ett uppprop om penninginsamling”, *Dagny*, nr 20, 1912, s. 234.
718. Jeanna Oterdahl, ”I min djupa ensamhet här på Mårbacka”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 158–159.
719. Gunnar Appelgren, Umeå 19.11 1938.
720. Amy von Arbin, Strömsholm 28.6 1920.
721. Ellen Key, ”Patriotism och läseböcker”, *Ord och Bild* 1898, s. 136–144.
722. Ellen Key, *Bildning. Några synpunkter*, Studentföreningen Verdandis småskrifter nr 67, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1897, s. 9.
723. Gunnar Ahlström, *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*, Lund: Gleerups 1942 kan betraktas som en grundbok. Nyare bidrag är Erik Erlandson-Hammargren, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885–1915 speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm: Gidlunds 2006; Thorup Thomsen 2007.
724. Selma Lagerlöf, ”Två spådomar” [1908], *Troll och människor. Första samlingen*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1948, s. 141.
725. Anna Lagerlöf, ”Skaldinnan på skolbänken. När Selma Lagerlöf studerade vid högre lärarinneseminariet i Stockholm 1882–85. Minnen från gemensamma skoldagar”, *Idun. Jubileumsskrift*, årg. 40, 1927, s. 29–33. Se även Stenberg 2001, s. 66–72.
726. Elin Wägner, *Selma Lagerlöf I. Från Mårbacka till Jerusalem*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1942, s. 77.
727. ”Sonett om mig själv” är tryckt i Erik Lindorm, *Selma Lagerlöf. En bokfilm*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933, s. 10.
728. Wägner 1942, s. 90.
729. Wägner 1942, s. 91.
730. Kerstin Berggren, ”Selma Lagerlöf i Landskrona”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av*

- Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 41.
731. Anna-Clara Romanus-Alfvén, ”Några lektioner för Selma Lagerlöf i Landskrona elementarskola för flickor V–H.T. 1890”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 49–66, citat s. 50.
732. Romanus-Alfvén 1941, s. 52.
733. Anna-Clara Romanus-Alfvén, ”När Selma Lagerlöf fick Idunpriset”, *Idun*, nr 50, 1909, s. 598.
734. Anna Wijkander, Göteborg 1.2 1902. Sandström hade liksom Lagerlöf gått på Högre lärarinneseminariet och grundade sedan en egen skola, Anna Sandströms skola. Hon var också grundare av och redaktör för den pedagogiska tidskriften *Verdandi* 1883–1927. Se Lena Eskilsson, ”Våra förmödrar. Två Annor som förnyade pedagogiken”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 4, 1994, s. 75–77. Ellen Fries var den första kvinna som disputerade i Sverige (1883). Hon var också författare och verksam som lärare och studierektor vid Wallinska och Åhllinska skolorna i Stockholm och medgrundare till Fredrika Bremer-förbundet och kvinnoföreningen Nya Idun. Se Ann-Sofie Ohlander, ”Ellen Fries”, www.skbl.se/sv/artikel/EllenFries (tillgänglig 28.1 2022).
735. Eliasson 1958, s. 16, 21–22.
736. Romanus-Alfvén 1909, s. 598.
737. Eliasson 1958, s. 36, även s. 33–35.
738. För berättandet, se Eliasson 1958, s. 50. Eliasson har också visat att Lagerlöf för in det moderna genombrottets författare som läsning i skolan, se s. 21, 39. Ruth Brandberg diskuterar liksom Romanus-Alfvén hennes förmåga att göra historieberättande till en undervisningsmetod, både i historia och geografi, se Ruth Brandberg, ”Selma Lagerlöf – lärarinnan, vännen, arbetsgivaren”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 67–68.
739. ”Sophie Adlersparre (Esselde)”, *Höst* 1933, s. 33–34 [33–53]. Ursprungligen tryckt 1923 i Bonniers veckotidning under titeln ”Selma Lagerlöf berättar”.
740. Brandberg 1941, s. 68; Eliasson 1958, s. 43.
741. Signe [efternamn oläsligt] 25.11 1902.
742. Anna Dalgren, Eslöv 1.11 1916.
743. Astrid Näsström, Bjästa 6.2 1934.
744. *Selma, Anna och Elise*, bd 1, s. 104.
745. Albin Hildebrand, *Lärobok i kyrkohistorien*, Stockholm: Beijers 1886.
746. Pehr Jakob Thomée, Göteborg 29.11 1905.
747. Pehr Jakob Thomée, Göteborg 9.12 1905. I Ruben G:son Bergs *Moderna svenska författare utgifna i urval för skolan* kom del 3 om Selma Lagerlöf ut 1904. Den innehöll utdrag ur *Gösta Berlings saga* och *Antikrists mirakler* samt novellerna ”Kejsarinnans kassakista”, ”Gudsfreden” och ”Legenden om fågelboet”.

748. Emil Rodhe, P.J. Thomée och Erik Zimmerdal, baksidestext till *Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan 1. Selma Lagerlöf*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1906.
749. Ellen Key, *Om läsning*, Svenska folkets öresskrifter nr 35, Stockholm: Svenska folkupplysningsföretagets förlag 1898, s. 8–9.
750. Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Stockholm: Gidlunds 1989.
751. Key 1898b, s. 9.
752. Ahlström 1942, "Förberedelser och "Första delen", s. 37–70.
753. Gurli Linder, *Våra barns nöjesläsning*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1902, s 6.
754. Selma Lagerlöf, "En saga om en saga", *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*, Stockholm: Sveriges författareförening 1902.
755. Marie Louise Gagner, Stockholm 20.10 1907.
756. Thyra Freding, *Flickan från Mårbacka. En bok för gamla och unga om Selma Lagerlöf*, Stockholm: Fritzes 1945; Lena Carlsson, *Fröken Selma. När Selma Lagerlöf var skolfröken*, ill. Karin Dockson, Landskrona: Litorina 2013.
757. Maria Eriksson, Årila 17.12 1909.
758. Elisabet Andersson, Ulvsby 9.5 1935.
759. H. L. Larsson, Orsa 4.11 1925.
760. Gerda Fryckberg, Uppsala 27.3 1907.
761. Werner Cronquist, Stockholm 22.10 1905; 29.12 1905.
762. J. A. Lundh, Uppsala 26.1 1907. För biografisk information, se Sven Erik Täckmark, "Jeanna (Nanna) A. Lundh-Eriksson", *Svenskt biografiskt lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9853> (tillgänglig 27.1 2022).
763. Alma Helena Lindén, f. Sundell, Norrköping 14.3 1910.
764. Marie Louise Gagner, "Några erfarenheter om Nils Holgerssons underbara resa", särtryck ur tidskriften *Verdandi* 1907, s. 1–6.
765. Valborg Olander, *Handbok till Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1918, s. 45–48.
766. Gurli Linder, "Hur ska 'Nils Holgersson' läsas?", *Svenska Dagbladet* 3.2 1919.
767. Detta studeras dock i Ulfgard 2022.
768. Stina Palmberg 4.7 1936. Se även Palmberg 1958; Stina Palmberg, *Svårhanterliga barn*, Stockholm: Natur & Kultur 1935, s. 84–86.
769. Se t.ex. Isabelle Desmidt, *En underbar färd på språkets vingar. Selma Lagerlöfs Nils Holgersson i tysk och nederländsk översättning/bearbetning*, diss. Gent: Universitet 2001; Charlotte Berry, "Journeys into English. An Overview over the English-language Versions of *Nils Holgersson* and Anglophone Academic Discourse" och Ronald van Elswijk, "Nils in the Netherlands. Selma Lagerlöf in Dutch and Frisian 1911–1921", båda i *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality, and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott *et al.* Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 261–272 resp. 273–301.
770. O. E. Abrahamsson, Saint Paul, Minnesota 15.1 1917.
771. Anna Matilda Jungstedt, Greenwich, Connecticut 21.9 1933.

772. Anna Matilda Jungstedt, Greenwich, Connecticut 24.10 1933.
773. Signe Norén, f. Cinthio, USA [ort okänd] 16.2 1912.
774. Brev från Selma Lagerlöf till Helena Nyblom, 75 utan årtal, citerat från Eliasson 1958, s. 62. Eliasson menar att Lagerlöf kan syfta på skriften *Amerikanske Undervisningsexperiment* av K. Frederiksen, som hon hade i sin ägo.
775. Friedrich Lieber, Leipzig 8.11 1929.
776. Se Petra Broomans, "The Splendid Literature of the North. Women Translators and Intermediaries of Scandinavian Women Writers around 1900" samt Lizet Duyvendak och Diederik Grit, "Margareta Meyboom. Not Only a Translator", båda i *I Have Heard About You. Foreign Women's Writing Crossing the Dutch Border. From Sappho to Selma Lagerlöf*, red. Suzan van Dijk et al., Hilversum: Uitgeverij Verloren 2004, s. 307–323 resp. 324–330; Ester Jiresch, "Margaretha Meijboom (1856–1927). 'Cultural Transmitter', Feminist or Socialist?", *From Darwin to Weil. Women as Transmitters of Ideas*, red. Petra Broomans, Studies on Cultural Transfer and Transmission vol. 1, Groningen: Barkhuis 2009, s. 101–119.
777. van Elswijk 2014, s. 264.
778. Saskia Ferwerda, Renkum 17.11 1937; 17.11 1939.
779. Vilhelm Rehak, Horn Dubenky Morava 5.8 1935.
780. Vilhelm Rehak, Horn Dubenky Morava 30.8 1933.
781. Vilhelm Rehak, Horn Dubenky Morava 10.12 1934.
782. Vilhelm Rehak, Horn Dubenky Morava 21.8 1937.
783. Vilhelm Rehak, Horn Dubenky Morava 4.10 1937.
784. Dagmar Hartlova, "Selma Lagerlöf's Story in Czech", *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott et al., Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 245, 252 [245–260].
785. Karin Helander, *Från sagospel till barntragedi. Pedagogik, förströelse och konst i 1900-talets svenska barnteater*, Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 65, Stockholm: Carlssons 1998, s. 20ff.
786. Se Stenberg 2001, s. 33–61; Edström 2002, s. 29f om teaterlekarna på Mårbacka. Om uppsättning av elevpjäser i Landskrona, se Eliasson 1958, s. 95.
787. Lennart Norblad, Uppsala 23.8 1909. Karin Helander skriver att ända fram till 1950-talet var de ungdomar som ville se teater hänvisade till vuxenrepertoaren. På Dramaten blev *Dunungen* populär i denna målgrupp, särskilt bland flickor. Se Helander 1998, s. 208.
788. Om Lagerlöfs förhållande till teatern, se Ulla-Britta Lagerroth, "Selma Lagerlöf och teatern", *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 1999–2000*, s. 93–114.
789. Siri Dahlberg, Stockholm 22.1 1931.
790. Marita Allardt, Helsingfors 30.7 1932.
791. Walter Benjamin, "The Storyteller", *Illuminations. Essays and Reflections*, övers. Harry Zohn, Boston och New York: Mariner Books 2019, s. 45 [26–55] [vår övers.].
792. Selma Lagerlöf, *Liljecronas hem*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1911, s. 5.
793. Felski 2008, s. 54.

794. Helander 1998, s. 60.
795. Marita Allardt, Helsingfors 18.3 1934.
796. Marie Louise Gagner, *Barn och biograf föreställningar. Ett föredrag*, Stockholm: Hökerbergs 1908, s. 10.
797. Gagner 1908, s. 15.
798. Bror Gadelius, ”Tillägg”, i Marie Louise Gagner, *Barn och biograf föreställningar. Ett föredrag*, Stockholm: Hökerbergs 1908, s. 16.
799. Signe Bergsten, Norrköping 22.11 1929.
800. Charlotte Maria Tucker [pseud. A.L.O.E.], *Jättarnas besegrare, eller den strid alla måste kämpa*, Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen 1874.
801. Signe Bergsten, Norrköping 22.11 1929.
802. Richard J:son Fjeldstad, Kiruna 27.3 1931. Han var även den förste redaktören för den vänstersocialistiska tidskriften *Väst-Svenska Kuriren* som startades 1918 och gav ut flera titlar om skolpolitik.
803. Melli Beese-Boutard, Berlin 22.9 1919.
804. Melli Beese-Boutard, Berlin 10.11 1919.
805. Peter Supf, ”Beese, Amelie”, *Neue Deutsche Biographie*, vol. 1, 1953, s. 738, www.deutsche-biographie.de/pnd123213177.html#ndbcontent (tillgänglig 25.1 2022).
806. Bernt Gustafsson *et al.*, *Bildning, utbildning, journalistik. Perspektiv på utbildningsprogrammets ideologiska, organisatoriska och personella förutsättningar*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige 2006, s. 20.
807. Gunnar H. Runfors, Kalix 13.11 1933; 4.12 1933.
808. Anna Linder, ”Reformtankar i skolfrågor”, *Dagny. Tidning för svenska kvinnorörelsen*, nr 46–47, 1908, s. 587–589.
809. Anna Linder, Landskrona 22.11 1908.
810. Johannes Westberg, ”Den svenska importen av Fröbel. Om kindergartnopedagogikens mottagande i Sverige”, *Kulturtransfer och kulturpolitik. Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*, red. Andreas Åkerlund, Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia nr 45, 2011, s. 19.
811. Gunilla Halldén, *Ett hem av solskens. Disa Beijer och barnträdgården som arena för socialt arbete*, Stockholm: Carlssons 2016, särskilt s. 86–102; Ann-Katrin Hatje, *Från treklang till triangel drama. Barnträdgården som kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen*, Lund: Historiska Media 1999.
812. Westberg 2011, s. 27.
813. Ingrid Sundström, Stockholm 8.2 1906. Barnträdgårdar förekommer även som ämne i andra brev, t.ex. Anna Eklund, Stockholm 19.11 1907.
814. Ingegerd Tallberg Broman, *När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppfostrare*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1991, s. 117, 130.
815. Ebba Halldin, Stockholm 6.12 1917.
816. Ebba Halldin, Stockholm 3.4 1921.

817. Tomas Ekman, *Nytt ljus över Sigtuna*, Riksantikvarieämbetet Sigtuna 195:1, Lst dnr 43111-2016, s. 9.
818. [Osign.,] ”Hägerstad slott. Åldersdomshemmet för f.d. familjelärarinnor”, *Idun*, nr 35, 30.8 1906, s. 421.
819. Herman och Sven Laurell, *Släkten Laurell 1666–1917*, Malmö 1917, s. 19.
820. Olga Vikström, f. Holmgren, Sveg 17.11 1938.
821. Lagerlöf 1922, s. 304, s. 325; Selma Lagerlöf, *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf. Mårbacka III*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1932, s. 149; Selma Lagerlöf, ”Återkomsten till Värmland”, *Höst* 1933, s. 27 [12–32].
822. Lagerlöf 1914, s. 48–53.
823. Matts Nilsson, *Alma på Mårbacka. Selma Lagerlöfs husjungfru 1925–1931*, Karlstad: Votum & Gullers 2014, s. 29–36.
824. [Sign. E-er], ”Selma Lagerlöf hyllas”, *Idun* 26.11 1908, s. 1.
825. Joseph Roach, *It*, Ann Arbor: University of Michigan Press 2007, s. 12.
826. Claesson Pipping och Olsson 2010, s. 54.
827. Elin Wägner 1943, s. 63–64.
828. Brev till Selma Lagerlöf från Karin Medén i Palmborg 1958, s. 75.
829. Ragnhild Glimstedt, Göteborg 9.5 1932, [odaterat] (troligen maj 1932); 22.11 1938.
830. Brev från Oscar Levertin till Verner von Heidenstam 13.3 1891, citat ur Werner Söderhjelm, *Oscar Levertin 1*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1914, s. 306f.
831. Roach 2007, s. 44. Se även Karah Elizabeth Rempe, *Intimacy in Print Literary Celebrity and Public Interiority in Nineteenth-Century American Fiction*, diss. Chapel Hill: University of North Carolina 2009.
832. Leo Braudy, ”Knowing the Performer from the Performance. Fame, Celebrity, and Literary Studies”, *PMLA*, vol. 126, nr 4, 2011, s. 1074 [1070–1075].
833. Benjamin 1936, s. 87.
834. Bergenmar 2003, s. 90–115.
835. För Lagerlöfs brevkoncept, se KB:s söktjänst för handskrifter, Arken, underserierna SE S-HS L1:1e:1 och SE S-HS L1:1e:2, <https://arken.kb.se/se-s-hs-l1-1e-1> resp. <https://arken.kb.se/se-s-hs-l1-1e-2>.
836. Insamlingen genomfördes inom *Minnen av Selma Lagerlöf*, ett kommunikationsprojekt finansierat av Riksbankens Jubileumsfond 2017–18.
837. Läs brevet på <http://minnenavselma.org/selma-lagerlof-och-marbacka-havremjol/> (tillgänglig 24.1 2022)
838. <http://minnenavselma.org/alla- dessa-jultidningar/> (tillgänglig 24.1 2022).
839. Selma Lagerlöf, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, bd 1, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1907, s. 236.
840. K. M. Rydgren, Norrköping 6.2 1932.
841. Enligt uppgifter från Maria Karlsson, dotterdotter till Karl M. Rydgren.
842. Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and its History*, New York: Oxford University Press, 1986, s. 401–403.

843. Brevet och skon i privat ägo. Maria Karlsson bidrog med dessa till *Minnen av Selma Lagerlöf*, <http://minnenavselma.org/nils-holgerssons-trasko/> (tillgänglig 24.1 2024).
844. Citerat efter Ivan Oljelund, ”De sju bröderna. Ur en dalsländsk bondesläkts historia”, *Svenska Turistföreningens årskrift 1936. Dalsland*, red. Carl Fries, Stockholm: Svenska Turistföreningens förlag 1936, s. 102 [101–118].
845. Gustaf Björilin, *Flydda tider. Anteckningar och minnen*, Stockholm: Fahlcrantz 1914.
846. Ulla-Britta Lagerroth, *Körkarlen och Bannlyst. Motiv och idéstudier i Selma Lagerlöfs diktning*, diss. Lund, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1963, s. 398.
847. Begreppet ”taktisk position” (*tactical position*) används av Robert Mayer i hans studie av breven från aspirerande författare (*clients*, som de benämns av Mayer) till Walter Scott, se Mayer 2017, s. 107.
848. Uppgifter från Anita Ericson i samband med brevinsamlingen inom projektet *Minnen av Selma Lagerlöf*.
849. Linus Eriksson, Lihult 12.7 1922.
850. Selma Lagerlöf till Linus Eriksson 21.8 1922, <http://minnenavselma.org/en-aspirerande-poet/> (tillgänglig 24.1 2022).
851. Linus Eriksson, Lihult 19.10 1922.
852. Mayer 2017, s. 108.
853. Se kapitel 2.
854. Mayer 2017, s. 112–113.
855. Linus Eriksson, Lihult 14.6 1936.
856. Ahmed 2004, s. 104.
857. I original: ”a submerged continent of ordinary writings”, Lyons 2013, s. 245.
858. Kari Sallamaa, ”Kan en bondson vara arbetarförfattare? Pentti Haanpää som undantag”, *Arbetarförfattaren. Litteratur och liv*, red. Margaretha Fahlgren *et al*, Möklinta: Gidlunds, 2020, s. 123 [123–131].
859. Ambjörnsson 2017 [1988], s. 131.
860. Ambjörnsson 2017 [1988], s. 136.
861. Anna Almqvist, Adolfsberg 11.7 1909. Se mer om brev från Anna Almqvist i kapitel 2 och kapitel 4 där brev från 1928 och 1933 citeras.
862. Barton och Hall 2000, s. 6.
863. Anna Almqvist, Örebro 14.7 1909. Tack till David Liljemark som uppmärksammade oss på brevväxlingen med Anna Almqvist.
864. Anna Almqvist, Örebro 8.2 1912.
865. Axel Möndell, Mölndal 23.11 1925.
866. Axel Möndell, Mölndal 11.12 1925.
867. Lars Gahrn, ”Selma gav Mölndal god reklam”, *Mölnaldsposten* 22.7 1992.
868. Henrik Struves boktryckeri, Landsarkivet i Göteborg, SE/GLA/15600, <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/VnOAevXRRn61sm3GjpuoY3> (tillgänglig 24.1 2022).
869. Brev från Selma Lagerlöf till Axel Möndell, 16.11 1930, <http://minnenavselma.org/en-16-arig-debutant-fran-molndal/> (tillgänglig 21.5 2022). Lagerlöfs svar till Möndell skänktes av honom till Mölndals hembygdsmuseum och är bevarade och utställda

där. Tack till Lars Gahrn, historiker och tidigare arkivarie och arkivansvarig vid Mölndals stadsmuseum, som uppmärksammade oss på dessa brev.

870. Axel Möndell, Mölndal 23.11 1931.
871. Brev från Selma Lagerlöf, Sunne 25.1 1932.
872. Mayer 2017, s. 125f.
873. Gahrn 1992.
874. Mayer 2017, s. 114 visar att förfrågningar om att få dedicera publicerade verk till den store författaren, eller att på annat sätt offentligt dra nytta av hans rykte, är vanliga i breven från aspirerande författare till Walter Scott.
875. David Finkelstein och Alistair McCleery, *An Introduction to Book History*, New York och London: Routledge 2005, s. 71–74. Se även Mayer 2017, s. 114.
876. Claudia Lindén, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, diss. Stockholm, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2002.
877. Anna Williams kritiserar bilden av Lagerlöf som den ”självuppoftande kärlekens sibylla” som kom till uttryck i *Den svenska litteraturen*, bd IV, s. 100. Se Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk*, Stockholm: Gidlunds 1997.
878. Algot Werin, ”Selma Lagerlöf. Till 70-årsdagen den 20 november”, *Ord och Bild*, årg. 37, nr 11, 1928, s. 607 [599–610].
879. Amalia Winberg, Stockholm 20.4 1913.
880. Amalia Winberg, Stockholm 20.4 1913.
881. Lisbeth Stenberg, *I kärlekens namn. Om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturdebatter 1881–1909*, Stockholm: Normal 2009, s. 19.
882. Stenberg 2009, s. 226.
883. Brev från Selma Lagerlöf till Amalia Winberg, 20.5 1913, <http://minnenavselma.org/den-sanna-kvinnokarleken/> (tillgänglig 21.5 2022). Ulla Simonsson bidrog med brevet i brevinsamlingen.
884. Brev från Selma Lagerlöf till N. H. Ossian Håkansson, Sunne, Mårbacka 23.9 1926, <http://minnenavselma.org/selma-lagerlof-och-familjen-hakansson-pa-gylleby/> (tillgänglig 21.5 2022).
885. Mayer 2017, s. 111.
886. Högläsning av Tegnér och Runeberg, *Mårbacka I*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1922, s. 263; högläsning av Nösselts *Allmänna historia för fruntimmer, Ett barns memoarer. Mårbacka II*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1930, s. 9; Selmas förbjudna läsning, *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf. Mårbacka III*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1932, s. 37.
887. Lagerlöf 1932, s. 37.
888. Dolatkhah 2011, s. 124.
889. Persson 2012.
890. J.D. Adolfsson, Östersund 16.12 1909.
891. Dolatkhah 2011, s. 142.

892. Corin Throsby, "Flirting with Fame. Byron's Anonymous Female Fans", *The Byron Journal*, vol. 32, nr 2, 2004, s. 115–123.
893. Throsby 2004, 117.
894. Wright 2003, s. 9.
895. Wright 2003, s. 10.
896. Felski 2008, s. 34.
897. Lyon-Caen 2006, s. 225.
898. Mayer 2017, s. 147.
899. Lyon-Caen 2006, s. 193–198.
900. Brev från Selma Lagerlöf till Sophie Adlersparre 21.2 1891, *Brev 1*, s. 44. Uttalandet framhålls som en programförklaring i Vivi Edström, "Att framlocka det poetiskt sköna. Selma Lagerlöfs revolt mot 80-talsrealismen", *Lagerlöfstudier* 5, Sunne: Selma Lagerlöf-sällskapet 1976, s. 91–119.
901. Se Lyon-Caen 2006, s. 193ff om igenkänning i *Mathilde*. Se kapitel 4 om igenkänning och erkännande i relation till breven om ekonomisk hjälp.
902. I original: "sortir de l'obscurité", Lyon-Caen 2006, s. 247.
903. Se exempelvis Liljewall 2007, s. 183.
904. Se Mayer 2017, kapitel 4–5.
905. Lyons 2013, s. 245.
906. McHenry 2002, s. 3.
907. de Certeau 1984, s. 169.
908. de Certeau 1984, s. 166f.
909. Dolatkah 2011, s. 139, 145.
910. Rose 2002, s. 193.
911. Rydbeck 1995.
912. Pawley 2001.
913. Brevbilagor finns på KB under signum SE S-HS L1:1p.
914. I original: "Certeauvian 'walks' or 'drifts'", Mayer 2017, s. 9.
915. Se t.ex. Felski 2008, som beträffande samtliga fyra *modes of textual engagement* som beskrivs i *Uses of Literature (recognition, enchantment, knowledge och shock)* tar stöd i litterära exempel för att visa vad som hos läsare kan framkalla dessa sätt att möta texten.
916. Magnússon och Szijártó 2013, s. 212f.
917. Hochman 2009, s. 848.

Käll- och litteraturförteckning

OTRYCKT MATERIAL

I privat ägo

Uppgifter från privatpersoner om brevskrivarna som kommenteras i kapitel 7 inom projektet *Minnen av Selma Lagerlöf*, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond 2017–18 och bedrivet av Jenny Bergenmar, Göteborgs universitet, och Maria Karlsson, Uppsala universitet

Kungliga biblioteket (KB)

Afzelius, Nils, ”P.M. för ordnandet av Selma Lagerlöfs brevsamling”, *Nils Afzelius dokumentation kring uppordnandet av Lagerlöf-samlingen*, KB, Nils Afzelius Lagerlöfmaterial, SE S-HS L1:338.x

Antonsson, Birgit, Tal av riksbibliotekarien Birgit Antonsson vid öppnandet av Selma Lagerlöfs brevsamling 16.3 1990, KB, Dossier Stiftelsen Föremålsvård, ÄAF 1B, 1989–90, 225

L 1:1 Selma Lagerlöfs samling

Brev till Selma Lagerlöf L 1:1a–1g:

Abelius, Astrid, Strängnäs 24.8 1920

Abelson, Anton, Årjäng 9.10 1937

Abrahamsson, David, Håen Fredriksberg 28.4 1935

Abrahamsson, O.E., Saint Paul, Minnesota 15.1 1917

Abrahamsson, Sofia, Kristianstad 8.4 1924

Adolfsson, J. D. Östersund 16.12 1909

Agrell, Gerda, Örebro 23.11 1909

Ahlberg, Ingeborg, Visby 26.2 1934

Ahlsten, Ernst, Stockholm 29.8 1937

Albertsson, Maria och Stina Bengtsson, Skillingfors 16.11 1928

Aldén, Johan Arnold, Falun 21.1 1912

Allardt, Marita, Helsingfors 30.7 1932

Almqvist, Anna [gift Dahlmark], Adolfsberg 11.7 1909; 14.7 1909; 8.2 1912;

Örebro 19.11 1928; 18.11 1933

Almqvist, Nan, Örebro februari [odaterat] 1912
Alson, Theodor Magnus, Stockholm 8.3 1915
Andersson, Anna, Perstorp 22.3 1934
Andersson, Augusta Josefina, Alingsås 21.12 1933
Andersson, Axel, Skellefteå 12.8 1933
Andersson, Brita och Karl, Fagerås 23.10 1937
Andersson, Elisabet, Ulvsby 9.5 1935
Andersson, Elisabeth, Stigen 17.11 1908
Andersson, Elna, Köping 24.2 1921
Andersson, Ester, Borås 8.4 1934
Andersson, Ester, Stockholm 5.9 1935
Andersson, Henny, Vitterud 24.11 1928
Andersson, J. G. H., Gravarne 20.11 1933
Andersson, Knuth W., Stockholm 15.8 1933
Andersson, Maggie och 12 skolbarn, Hedemo 4.3 1930
Ankarcrona, Gustaf, Leksand 20.3 1908
Annerstedt, Maria, Jönköping 25.9 1935
Appelgren, Gunnar, Umeå 19.11 1938
von Arbin, Amy, Strömsholm 28.6 1920
Arfverlin, Anders, Stockholm 23.3 1920
Arvarström, Emy, Jönköping [odaterat] 1926
[Atterling, H.J.] 19.7 1902
Beese-Boutard, Melli, Berlin 22.9 1919; 10.11 1919
Bendixon, Stig, Stockholm 8.9 1939; Nynäshamn 18.9 1939
Bengtsson, Gösta, Stockholm 15.11 1908
Bengtsson, Tyra, Täby 19.6 1934
Bentsén, Märta, Älmhult 12.12 1934
Berggren, Emma, Sundsvall [odaterat] 1925
Bergman, Edvin, Almön 18.1 1923
Bergmark, Sigrid, Göteborg [odaterat] 1910
Bergqvist, Magnus [odaterat]
Bergsten, Signe, Norrköping 22.11 1929
Bergström, P., Stockholm [odaterat] 1928
Berling, E., Stockholm [odaterat]

Berntsson, Karl, Svanesund 6.12 1923
Bjurling, Herbert, Nockeby 26.1 1932
Björdin, Sven, Ålsång 4.1 1935
Björk, Debora, Lillån 10.12 1928
Björke, N., Höglunda 26.1 1934
Blom, Axel, Herräng 8.12 1933
Bongren, Jacob, Chicago 14.6 1914
Bromander, Anna, Fryksände prästgård 20.6 1915
Bronell, I., Filipstad 26.10 1901
Bäcklund, Anders, Ranå bruk [odaterat] 1916
Bäckman, Gunilla, Halmstad 30.11 1928
Börjesson, Evy, Fiskars, Finland 28.6 1902
Calleberg, Elsa, Lankes 23.11 1906
Carlberg, Emilia, Uppsala 21.11 1918
Carlsson, Birgit, Stockholm 30.4 1935
Carlsson, Hildegard, Stockholm 25.11 1929
Carlström, John W., Jamestown, New York 5.10 1932
Cedercreutz, Nanny, Helsingfors 6.12 1938
Cederblad, Helfrid, f. Hermelin, Saltsjö-Nacka 26.1 1912
Cedergren, Dagmar, 22.10 1914
Cooke, H. Hamilton, Lowille, New York [odaterat] poststämplat 21.2 1933
Cronquist, Werner, Stockholm 22.10 1905; 29.12 1905
Crutcher, Ellen V., Tularosa, New Mexico 30.9 1926
Dahl, Vivan, Gunnarn 28.3 1927
Dahlberg, Siri, Stockholm 22.1 1931
Dahlén, Johan Adolf, Smålands Taberg 4.2 1912
Dahlgren, Åke, Dresden 3.1 1910; 12.1 1910
Dalgren, Anna, Eslöv 1.11 1916
Dickens, C. R., Stockholm 15.1 1939
Ek, Elin, Nymåla Ruda 12.5 1930
Ekelund, Th., Torsby 7.3 1930
Enberg, Bernt, Stockholm 9.6 1913
Engman, Ellen, Täby 12.12 1921
Engström, Carl H., Altuna 18.8 1937

Engström, Ernst P., Halmstad 27.11 1899
Erickson, Viktor, Cleveland 12.2 1933
Ericson, Erland, Hedemora 31.3 1934
Erikson, Thorborg, Köpenhamn 19.3 1928
Eriksson, Albert, Gudbrandsdalen, Norge april 1926
Eriksson, Anna, St. Tuna 25.12 1911
Eriksson, Elsa, Kumla 22.12 1933
Eriksson, Judith, Lövåsen Kvista 1.12 1914
Eriksson, Karl Anders, Forsnor, 17.11 1933
Eriksson, Linus, Linhult 23.1 1922; 2.8 1922; 19.10 1922; 14.6 1936
Eriksson, Maria, Ärila 17.12 1909
Eriksson, Vera, Stockholm 2.11 1933
Erson, Sigfrid, Ormaryd, 11.8 1929
Falk, Emmy, Vänersborg 9.5 1928
von Feilitzen, Urban, Linköping 27.1 1894
Ferwerda, Saskia, Renkum 17.11 1937; 17.11 1939
Fjeldstad, Richard J:son, Kiruna 27.3 1931
Fjällström, John, Vilhelmina 2.8 1939
Flygt, Hilding, Stockholm 16.1 1940
Forsberg, G. A., Hova 1.2 1932
Forsberg, Gottfrid, Hagalund 15.6 1912
Forsberg, Nils, USA [odaterat] 1912
Forsgren, H. A., Sollefteå 24.7 1925
Fredbärj, Telemak, Stockholm 24.8 1934
Fredenholm, Axel, Göteborg 24.9 1930
Fredriksson, H., Motala trettondagen 1931
Fryckberg, Gerda, Uppsala 27.3 1907
Gagner, Marie Louise, Stockholm 20.10 1907
Glimstedt, Ragnhild, Göteborg 9.5 1932; [odaterat, troligen maj 1932];
22.11 1938
Grahm, Carl, Arvidsjaur 18.11 1933
Granqvist, Per, Marrakesh 31.3 1931
Gerdes, John M., Kalmar 30.3 1926
Geijer, Anna, [utan ort] 8.3 1901

Gustafsson, Ferdinand, Pittsburgh 6.2 1932
Gustafsson, Ida, Töckfors 27.5 1935
Hackman, Wilhelm, 31.12 1912
Halldin, Ebba, Stockholm 6.12 1917; 3.4 1921
Halldin, Olof, Karlstad, 11.11 1923
Hasselblad, Ingemar, Lindesberg 22.11 1910
Hedin, Hilding, Ålhem 5.3 1936
Hedvall, Maria, Sundsvall 22.11 1903
Hellquist, Sven, Danzig [odaterat] mars 1937
Hellstrand, A., Sågen 8.4 1927
Hermelin, Olof, Österby och Folkesta 10.4 1902
Hogéus, D., Helsingborg 31.12 1928
Holmgren, Selma, Alingsås 2.2 1915
Hultström, Signe, Huddinge 4.2 1915
Ihle, Elisabeth, Stockholm 6.12 1906
Jacobsson, C.G., Sandviken 20.1 1919
Jacobson, Signe, Östhammar 27.1 1927
Johansson, Arvid, Munkedal 3.9 1934
Johansson, Axel, Strömstad 4.7 1931
Johansson, Rut, Stockholm 23.1 1928
Johansson, Sofia, Nöbbele [odaterat]
Jonsson, Axel F., 22.5 1918
Jonsson, Knut, Nybro 28.11 1938
Jonsson, Svea, Rudskoga 26.4 1935
Josefsson, Theodor, Lund 22.9 1902
Jungstedt, Anna Matilda, Greenwich, Connecticut 21.9 1933; 24.10 1933
Jönsson, Maria, Örebro 15.1 1921
von Kalpakov, Inez [f. Drake], Riga 12.3 1939
Kernell, Henrik, Hult 24.1 1915
Kjellin, Carl Gustaf, Stockholm 7.11 1918
Kockum, Filip, Karlskrona 18.11 1923
Kristiansson, Karl Johan, Orsa 14.6 1918
Krumme, Thyra, Stockholm 21.8 1923
Lagercrantz, Jacques, Stockholm 25.7 1913

Lagerqvist, Thorgny, Eksjö 19.1 1915
Lagerlöv, Signe, Göteborg 1.1 1901
Larson, Ida, Malmö 12.12 1900
Larson Björkman, Johan, Trångsviken 17.1 1910
Larsson, H.L., Orsa 4.11 1925
Larsson, Hulda, Södertälje 20.6 1924
Larsson, Eleonora, Karlstad 19.11 1928
Larsson, Henry, 18.9 1936
Larsson, Otto F., Skåre 18.4 1939
Lassfolk, Siri, Åminne 2.4 1910
Levén, Märta, Norra Vi 30.7 1935
Lengertz, William, Linderöd 17.8 1915
Lieber, Friedrich, Leipzig 8.11 1929
Lilie, Einar, Göteborg 5.12 1927
Lindberg, Gunnel, Luleå 20.12 1934
Lindén, f. Sundell, Alma Helena, Norrköping 14.3 1910
Linder, Anna, Landskrona 22.11 1908
Ljung, Albert, Nybro 18.12 1933
Lundberg, Gunnar W., Södertälje 4.2 1920
Lundh, J. A. (Jeanna), Köping 26.1 1907
Lundborg, Herman, Uppsala 5.10 1918; 18.1 1922; 23.1 1922
Malmberg, Jarl, Los Angeles 11.12 1933
Malmström, Anna, Västerås 27.7 1911
Markström, Åke, Luleå 4.5 1919
Mattsson, Sven, Östersund 9.11 1921
Mellgren, Ruth, Alingsås 3.12 1911
Millstam, Annie, Strömsund 16.2 1933
Moberg, C.W., Stockholm 19.3 1910
Myrén, Viktor, Strand Dalsland 21.3 1915; Stockholm 14.4 1915
Möndell, Axel, Mölndal 23.11 1925; 11.12 1925; 23.11 1931
Nilsén, Hugo, Sävsjö 19.11 1923
Nilsson, Edla, Umfors 22.2 1925
Nilsson, Hertha, Landskrona 13.12 1914
Nilsson, Hulda, Uppsala 24.10 1910 [alt. 1901]

Norblad, Lennart, Uppsala 23.8 1909
Nordlöf, Eric, Stockholm 27.12 1915
Norén, Signe, f. Cinthio, USA [ort okänd] 16.2 1912
Norman, George, Ystad 30.11 1915
Näsström, Astrid, Bjästa 6.2 1934
[Oidentifierad] Signe 25.11 1902
[Oidentifierad] Stockholm 2.1 1929
[Oidentifierad] Veinge 23.11 1933
[Oidentifierad] John August 14.2 1933
[Oidentifierad] Göteborg 16.10 1937
Ottesen, Ester, Lund 21.11 1928
Palmborg, Stina, 4.7 1936
Peterson, Elin, Norrköping 26.4 1935
Peterson, Tora, Fiskinge 26.2 1922
Pöjte, Kirku, Malmö [datum oklart] 1936
Quiding, Annie, f. Åkerhielm, Malmö 10.2 1901
Ramström, Maja, Korsnäs 20.11 1928
Rehak, Vilhelm, Horn Dubenky Morava 30.8 1933; 10.12 1934; 5.8 1935;
21.8 1937; 4.10 1937
Reuterswärd, Anna, Point Loma, Californien 11.11 1929
Roslund, Anna, Landskrona 13.10 1905
Runfors, Gunnar H., Kalix 13.11 1933; 4.12 1933
Rydgren, K. M., Norrköping 6.2 1932
Råberg, Gunbritt, Järpen 17.11 1937
Scholander, C., Stockholm 30.5 1892
Selén, Elvira, Karlstad [odaterat, ca 1914]
von Sell, Sofie Charlotte, Björkefors herrgårdspensionat 21.9 1934
Selldén, Hjalmar, Hedemora 15.7 1897
Stangerling, J. O., Årjäng 27.9 1937
Stillinghoff, J. O, Djursholm 21.2 1933
Stjärnberg, Herta, Oskarshamn 27.5 1920
Stjärnlöw, Gustav Edvin, Arvika 21.12 1924
Sundström, Ingrid, Stockholm 8.2 1906
Svenning, Göran, Strömstad 21.3 1908; 9.9 1915; 1.10 1915
Sylvan Jonsson, Ebba, Larvik 15.11 1908

Särnblad, H.W., Stockholm [odaterat] oktober 1936
Söderqvist, Torsten, Länsmansgården 9.9 1934
Thomé, Valter [odaterat] 1915
Thomé, Pehr Jakob, Göteborg 29.11 1905
Thorén, G., Halmstad 30.4 1915
Thunberg, Alice, Uppsala 16.9 1909
Trolle, Maria, Stockholm 2.7 1912
Vikström, Olga, f. Holmgren, Sveg 17.11 1938
Wallquist, Einar, 13.2 1939
Weinberg, Signe, Södertälje 20.7 1902
Wettergren, Anna m.fl., Stockholm 2.12 1899
Wijkander, Anna, Göteborg 1.2 1902
Winberg, Amalia, Stockholm 20.4 1913
Yngve, Ellen, Falun 19.11 1928
Åkerman, Sigrid, Söderhamn 21.11 1908
Österberg, Agnes, Sällnäs 7.5 1932

Selma Lagerlöf: Brevbilagor, SE S-HS L1:1p

Selma Lagerlöfs Brevkoncept, SE S-HS L1:1e:1; SE S-HS L1:1e:2

Selma Lagerlöf: Brev och pressklipp, SE S-HS Acc 2013/6

Selma Lagerlöf: Manuskript, ”Vädjan till Amerika [Radiotal 12.2 1933] samt engelsk version ”A Plea to America. Radio Speech to America by D:r Selma Lagerlöf from the Stockholm studio of Radiotjänst under the auspices of International Radio Forum on February 12th 1933, 8 p.m., Swedish time”, SE S-HS L1:315a. Digitalt tillgänglig genom Arken, https://weburn.kb.se/metadata/093/hs_14701093.htm

Selma Lagerlöfs testamente (transumt), 1933, L1:335:1:2, § IX

Landsarkivet i Göteborg

Henrik Struves boktryckeri, Landsarkivet i Göteborg, SE/GLA/15600

Mölnåls hembygdsmuseum

Brev från Selma Lagerlöf till Axel Möndell 16.11 1930

Brev från Selma Lagerlöf till Axel Möndell 25.1 1932

DIGITALA KÄLLOR

Arken, söktjänst för enskilda arkiv och utvalda samlingar på KB och Umeå universitetsbibliotek

Brev till Selma Lagerlöf, SE S-HS L1:1, <https://arken.kb.se/se-s-hs-l1-1>

Centrum för Digitala humaniora, Göteborgs universitet

Metadata i xml från projektdatabas

Projektwebbsida *Minnen av Selma Lagerlöf*:

<http://minnenavselma.org/selma-lagerlof-och-marbacka-havremjol/> (tillgänglig 31.1 2022)

<http://minnenavselma.org/alla-dessa-jultidningar/> (tillgänglig 31.1 2022)

<http://minnenavselma.org/nils-holgerssons-trasko/> (tillgänglig 31.1 2022)

<http://minnenavselma.org/en-aspirerande-poet/> (tillgänglig 31.1 2022)

<http://minnenavselma.org/en-16-arig-debutant-fran-molndal/> (tillgänglig 21.5 2022)

<http://minnenavselma.org/den-sanna-kvinnokarleken/> (tillgänglig 21.5 2022)

<http://minnenavselma.org/selma-lagerlof-och-familjen-hakansson-pa-gylleby/> (tillgänglig 21.5 2022)

Institutet för språk och folkminnen

www.isof.se/sprak/sprakradgivning/aktuellt-ord/aktuellt-ord/2015-07-07-prekar-och-prekariat.html

Nationalencyklopedin

”Tiggeri”, www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/tiggeri (tillgänglig 20.4 2021)

”Finlandshjälpen”, www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/finlandshjälpen (tillgänglig 21.3 2022)

Postmuseum

Bruzaeus, Hedvig, ”Selma Lagerlöf och alla dessa brev”, www.postmuseum.se/bocker/2009/2009_3-39-54_Brusaeus.pdf (tillgänglig 18.9 2021)

Riksantikvarieämbetet

Ekman, Tomas, *Nytt ljus över Sigtuna*, Riksantikvarieämbetet Sigtuna 195:1, Lst dnr 43111-2016

Riksdagen

Kongl. Maj:ts nådiga stadga angående försvarslöse och till allmänt arbete förfallne personer af. d. 29 maj 1846, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/forordning-angaende-losdrifveri_CIE01/html (tillgänglig 18.9 2021)

Kungl. Maj:ts proposition nr 273, proposition 1912:273, www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kungl-majts-nad-proposition-nr-273_D930273 (tillgänglig 24.1 2022)

Svenska Akademien

Nobelpristagare i litteratur, www.svenskaakademien.se/en/node/1582 (tillgänglig 24.1 2022)

Svenskt biografiskt lexikon

”Jeanna (Nanna) A. Lundh-Eriksson”, artikel av Sven Erik Täckmark, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9853> (tillgänglig 27.1 2022)

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon

”Ellen Fries”, artikel av Ann-Sofie Ohlander, www.skbl.se/sv/artikel/EllenFries (tillgänglig 28.1 2022)

Övrigt

The Reading Experience Database, www.open.ac.uk/Arts/reading/ (tillgänglig 31.1 2022)

”Bogserbåtar och timmerdragare samt andra båtar på Fryken”, www.tugboatlars.se/Fryken.htm (tillgänglig 31.8 2021)

TRYCKTA KÄLLOR

Skrifter av Selma Lagerlöf i kronologisk ordning

Gösta Berlings saga I, Stockholm: Frithiof Hellberg 1891

Osynliga länkar, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1894

Antikrists mirakler, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1897

En herrgårdssägen, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1899

Jerusalem I–II, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1901–02

- ”En saga om en saga”, *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*, Stockholm: Sveriges författareförening 1902
- Herr Arnes penningar*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1904
- Kristuslegender*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1904
- Nils Holgersson underbara resa genom Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1906–07
- Troll och människor. Första samlingen* [1908], Stockholm: Albert Bonniers förlag 1948
- Liljecronas hem*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1911
- ”Hem och stat. Föredrag vid rösträttskongressen den 13 juli 1911”, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1911
- ”Åldersdomshem för svenska lärarinnor. Ett uppprop om penninginsamling”, *Dagny*, nr 20, 1912
- Körkarlen*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1912
- Kejsarn av Portugalien*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1914
- Mårbacka*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1922
- Charlotte Löwensköld*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1925
- Vecko-Journalen*, nr 45, 1925, annons för Läkerol
- ”Tal på den Svenska Akademiens högtidsdag den 20 december 1926”, *Tal. Textkritisk utgåva*, utg. Petra Söderlund och Illaria Tedde, Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet 2016, s. 183–190
- Anna Svärd*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1928
- Ett barns memoarer*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1930
- Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf. Mårbacka III*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1932
- Mårbackablomster. Ur Selma Lagerlöfs arbeten samlade och till en födelsedagsbukett hopbundna av Valborg Olander*; vinjetter Yngve Berg, Stockholm: Åhlén och Åkerlund 1933
- ”En hälsning från Selma Lagerlöf [till de svenska kvinnorna i Amerika]”, *Allsvensk samling*, årg. 20, nr 8/10, 1933
- ”Sophie Adlersparre (Esselde)”, *Höst. Berättelser och tal*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933, s. 33–53
- ”Torparen hos Dobbrichsen”, *Höst. Berättelser och tal*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1933, s. 119–126
- ”Återkomsten till Värmland”, *Höst. Berättelser och tal*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933, s. 12–32
- ”Hur jag fann Dunungen”, *Vecko-Journalen*, nr 44, 1934, s. 12–13, 51

Samlade skrifter, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933

”Vädjan till Amerika”, *Från skilda tider 2. Efterlämnade skrifter*, red. Nils Afzelius, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1935, s. 205–210

ÖVRIG TRYCKT LITTERATUR

Afzelius, Nils, *Selma Lagerlöfs bibliografi. Originalskrifter*, färdigställd av Eva Andersson, Acta Bibliothecae regiae Stockholmiensis nr 23, Stockholm: Norstedts 1975

Afzelius, Nils, ”Selma Lagerlöfs manuskript och något om August Strindbergs”, *Selma Lagerlöf – den förargelseväckande*, Selma Lagerlöf-sällskapets skrifter nr 10, Lund: Gleerups 1973, s. 20–37

Agrell, Beata, ”Proletär svenskhet. Klassmedvetande och svensk fosterlandskänsla i pionjärtidens svenska arbetarprosa”, *Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse*, red. Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak och Anna Estera Mrozewicz, Berlin: Berliner Beiträge Zur Skandinavistik, bd 21, 2021, s. 7–30

Ahlstrand, Jan Torsten, Viveka Bosson och Kent Belenius, *GAN. Gösta Adrian-Nilsson*, Halmstad: Mjellby konstmuseum 2002

Ahlström, Gunnar, *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*, Lund: Gleerups 1942

Ahmed, Sara, *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2004

Allington, Daniel, ”On the Use of Anecdotal Evidence in Reception Study and the History of Reading”, *Reading in History. New Methodologies from the Anglo-American Tradition*, red. Bonnie Gunzenhauser, London: Pickering & Chatto 2010, s. 11–28

Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren*, Stockholm: Carlssons 1988

Anderson, Amanda, Rita Felski och Toril Moi, *Character. Three Inquiries in Literary Studies*, Chicago och London: Chicago University Press 2019

Anderson, Benedict, *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [1983], London och New York: Verso 1991

Andersson, Irene, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, diss. Lund: Studia Historica Lundensia 2001, s. 78–86

Andersson, Sara, *Läsande flickor. Läspolitik och det genomlysta subjektet*, diss. Stockholm: Stockholms universitet 2020

Axell, Cecilia och Jonas Hallström, ”Technology and the Shaping of a Swedish

- National Identity in the Educational Work of Selma Lagerlöf, 1900–1907”, *History of Education and Children’s Literature*, nr 1, 2015, s. 299–316
- Barthes, Roland, *The Pleasure of the Text* [1973], övers. Richard Howard, New York: Hill & Wang 1975
- Barthes, Roland, *Sade, Fourier, Loyola* [1971], Paris: Seuil 1997
- Barton, David och Nigel Hall, ”Introduction”, *Letter Writing as Social Practice*, red. David Barton och Nigel Hall, Philadelphia: John Benjamins 2000, s. 5–11
- Barton, H. Arnold, ”From Warfare to Welfare State. Sweden’s Search for a New Identity”, *Scandinavian Studies*, vol. 77, nr 3, 2007, s. 315–326
- Barton, H. Arnold, ”The Silver Age of Swedish National Romanticism 1905–1920”, *Scandinavian Studies*, vol. 74, nr 4, 2002a, s. 505–520
- Barton, H. Arnold, *Sweden and Visions of Norway. Politics and Culture 1814–1905*, Carbondale och Edwardsville: Southern Illinois University Press 2002b
- Barton, H. Arnold, *A Folk Divided. Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940*, Carbondale: Southern Illinois University Press 1994
- Beebe, Thomas O., *Epistolary Fiction in Europe, 1500–1850*, Cambridge: Cambridge University Press 1999
- Beijbom, Ulf, *Mot löftets land. Den svenska utvandringen*, Stockholm: LT:s förlag 1995
- Beijer, Ulla, *Tiggeri – ett nygammalt fenomen*, FoU-rapport 1999:29
- Benjamin, Walter, ”The Storyteller”, *Illuminations. Essays and Reflections*, övers. Harry Zohn, Boston och New York: Mariner Books 2019, s. 26–55
- Berg, Ruben G:son, ”Hos Selma Lagerlöf i Falun”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 109–116
- Berg, Ruben G:son, red., *Moderna svenska författare utgifna i urval för skolan*, del 3, Stockholm 1904
- Bergenmar, Jenny, ”Between Värmland and the World. A Comparative Reception History of Selma Lagerlöf”, *Swedish Women’s Writing on Export. Tracing Transnational Reception in the Nineteenth Century*, LIR Skrifter nr 10, Göteborg: Department of Literature, History of Ideas, and Religion 2019, s. 263–320
- Bergenmar, Jenny, ”Predika utan att predika. Allmänhetens religiösa läsningar av Selma Lagerlöfs författarskap”, *Kyrkohistorisk årsskrift*, vol. 112, 2012, s. 85–104
- Bergenmar, Jenny, ”Lärarinnornas Lagerlöf”, *Svenskläraren*, nr 4, 2012, s. 21–23
- Bergenmar, Jenny, ”Läsarnas Lagerlöf. 1915 års kvinnor skriver till Selma Lagerlöf”, *Moderniteter. Text, bild, kön. En vänbok till Ingrid Holmquist*, red. Åsa

- Arping, Anna Nordenstam och Kajsa Widegren, Göteborg och Stockholm: Makadam 2008a, s. 138–152
- Bergenmar, Jenny, ”Den politiska Selma Lagerlöf”, *Selma Lagerlöf 1858–2008...*, red. Anna Nordlund, utställningskatalog, Stockholm: Kungliga biblioteket 2008b, s. 70–83
- Bergenmar, Jenny, *Förvildade hjärtan. Livets estetik och berättandets etik i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga*, diss. Göteborg, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2003
- Bergenmar, Jenny och Maria Karlsson, ”Evidence of Reading? The Swedish Public’s Letters to Selma Lagerlöf and Quantitative and Qualitative Approaches to the History of Reading”, *Plotting the Reading Experience. Theory, Practise, Politics*, red. Paulette M. Rothbauer, Kjell Ivar Skjerdingsstad och Lynne McKechnie, Ontario: Wilfred Laurier University Press 2016, s. 73–85
- Bergenmar, Jenny och Maria Karlsson, ”The Reader in History and Letters to the Author. The Case of Selma Lagerlöf and Her Audience”, *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott, Lisbeth Stenberg och Bjarne Thorup Thomsen, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 44–59
- Bergenmar, Jenny och Maria Karlsson, ”Läsarnas Lagerlöf”, *Parnass*, Tema Selma Lagerlöf, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, nr 2, 2006, s. 31–35
- Berggren, Henrik, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, diss. Stockholm: Tiden 1995
- Berggren, Kerstin, ”Selma Lagerlöf i Landskrona”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 223–225
- Bergman, Bo, ”Verner von Heidenstam till hans 50 års-dag”, *Dagens Nyheter* 4.7 1909
- Berlant, Lauren, *The Female Complaint. The Unfinished Business of Sentimentality in American Culture*, Durham: Duke University Press 2008
- Berry, Charlotte, ”Journeys into English. An Overview over the English-language Versions of *Nils Holgersson* and Anglophone Academic Discourse”, *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott, Lisbeth Stenberg och Bjarne Thorup Thomsen, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 261–272
- Bibeln, Joh. 1:51; Apg. 7:56; Upp. 19:11; Matt. 3:3
- Billing, Einar, ”Vår kallelse. Föredrag hållet vid studentmötet i Huskvarna 1909”, Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie nr 5, Uppsala: Nordblads bokhandel 1909

- Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, diss. Stockholm: Natur & Kultur 1946
- Björkman, Margareta, "Apropå 1700-talets romanläsning", *Sammlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årg. 115, 1995, s. 121–126
- Björkman, Margareta, *Läsarnas nöje. Kommersiella lånebibliotek i Stockholm 1783–1809*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 29, 1992
- Björkman, Maria och Sven Widmalm, "Selling Eugenics. The Case of Sweden", *Notes and Records of the Royal Society*, vol. 64, nr 4, 2010, s. 379–400
- Björlin, Gustaf, *Flydda tider. Anteckningar och minnen*, Stockholm: Fahlcrantz 1914
- Blanck, Dag, *The Creation of an Ethnic Identity. Being Swedish American in the Augustana Synod 1860–1917*, Carbondale: Southern Illinois University Press 2006
- Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Stockholm: Gidlunds 1989
- Bohlin, Anna, "Inledning", *Fiktions och verklighet. Mångvetenskapliga möten*, red. Anna Bohlin och Lena Gemzöe, Göteborg och Stockholm: Makadam 2016, s. 9–21
- Bonnevier, Katarina, *Behind Straight Curtains. Towards a Feminist Theory of Architecture*, diss. Stockholm: Axl Books 2007
- Brandberg, Ruth, "Selma Lagerlöf – lärarinnan, vännen, arbetsgivaren" [1923], *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 67–68
- Brandby-Cöster, Margaretha, *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*, diss. Karlstad 2001
- Braudy, Leo, "Knowing the Performer from the Performance. Fame, Celebrity, and Literary Studies", *PMLA*, vol. 126, nr 4, 2011, s. 1070–1075
- Braudy, Leo, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History*, New York: Oxford University Press 1986
- "Brefkort", *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, bd 2, Stockholm: Gernandts boktryckeri-aktiebolag 1878, s. 1091–1092
- Brev 1. 1871–1902*, red. Ying Toijer-Nilsson, Selma Lagerlöf-sällskapets skrifter nr 7, Lund: Gleerups 1967
- Brev 2. 1903–1940*, red. Ying Toijer-Nilsson, Selma Lagerlöf-sällskapets skrifter nr 8, Lund: Gleerups 1969
- Broomans, Petra, "The Splendid Literature of the North. Women Translators and

- Intermediaries of Scandinavian Women Writers around 1900”, *I Have Heard About You. Foreign Women’s Writing Crossing the Dutch Border. From Sappho to Selma Lagerlöf*, red. Suzan van Dijk, Petra Broomans, Janet F. van der Meulen och Pim van Oostrum, Hilversum: Uitgeverij Verloren 2004, s. 307–323
- Burton, Antoinette, *Dwelling in the Archive. Women Writing House, Home and History in Late Colonial India*, New York: Oxford University Press 2003
- Butler, Judith, ”Rethinking Vulnerability and Resistance”, *Vulnerability in Resistance*, red. Judith Butler, Zeynep Gambetti och Leticia Sabsay, Durham: Duke University Press 2016, s. 12–27
- Butler, Judith, *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*, London och New York: Verso 2004
- Böök, Fredrik, ”Nils Holgerssons underbara resa”, *Stridsmän och sångare. Svenska essayer*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1910
- Carlsson, Lena, *Fröken Selma. När Selma Lagerlöf var skolfröken*, ill. Karin Dockson, Landskrona: Litorina 2013
- Certeau, Michel de, *The Practice of Everyday Life*, övers. Steven Rendall, Berkeley: University of California Press 1984
- Claésson, Dick, *The Narratives of a Biographical Legend. The Early Works of William Beckford*, diss. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen 2002
- Claesson Pipping, Git och Tom Olsson, ”Selma Lagerlöf och den irriterade professorn”, *Spår och speglingar. Lagerlöfstudier 2011*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Möklinta: Gidlunds 2011, s. 216–234
- Claesson Pipping, Git och Tom Olsson, *Dyrkan och spektakel. Selma Lagerlöfs framträdanden i offentligheten i Sverige 1909 och Finland 1912*, Stockholm: Carlssons 2010
- Colclough, Stephen, ”Readers. Books and Biography”, *A Companion to the History of the Book*, red. Simon Eliot och Jonathan Rose, Malden och Oxford: Wiley-Blackwell 2007, s. 50–62
- Collini, Stefan, *Common Reading. Critics, Historians, Publics*, Oxford: Oxford University Press 2008
- Critique and Postcritique*, red. Elizabeth S. Anker och Rita Felski, Durham: Duke University Press 2017
- Culler, Jonathan, ”Litterär kompetens” [1975], *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion*, del 2, red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson, Lund: Studentlitteratur 2008, s. 95–115
- Dahlbäck, Kerstin, *Ändå tycks allt vara osagt. August Strindberg som brevskrivare*, Stockholm: Natur & Kultur 1994
- Danielsson, Sarah Kristina, *The Intellectual Unmasked. Sven Hedin’s Political Life*

- from *Pan-Germanism to National Socialism*, diss. University of Minnesota 2005, s. 132
- Darnton, Robert, "First Steps Towards a History of Reading", *Australian Journal of French Studies*, vol. 23, nr 1, 1984, s. 5–30
- Darnton, Robert, *The Kiss of Lamourette*, New York: Norton 1990
- Davies, Kate, *Catharine McCauley and Mercy Otis Warren. The Revolutionary Atlantic and the Politics of Gender*, Oxford: Oxford University Press 2005
- Desmidt, Isabelle, *En underbar färd på språkets vingar. Selma Lagerlöfs Nils Holgersson i tysk och nederländsk översättning/bearbetning*, diss. Gent: Universitet, 2001
- Dickens, Charles, "The Begging-Letter Writer", *Household Words*, vol. 1, nr 8, 18.5 1850, s. 169–172
- Dolatkah, Mats, *Det läsande barnet. Minnen av läspraktiker 1900–1940*, diss. Borås/Göteborg, Borås: Valfrid 2011
- Douglas, Mary, "No Free Gifts", förord till Marcel Mauss, *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies* [1950], övers. W.D. Hall, New York och London: Routledge 2002, s. ix–xxiii
- Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag i samarbete med Selma Lagerlöfsällskapet 1992
- Dyer, Richard, *Heavenly Bodies. Film Stars and Society* [1986], 2 uppl., London och New York: Routledge 2004
- Dyer, Richard, *Stars* [1976], Bloomsbury: London 1998
- Duyvendak, Lizet och Diedrik Grit, "Margareta Meyboom. Not Only a Translator", *I Have Heard About You. Foreign Women's Writing Crossing the Dutch Border. From Sappho to Selma Lagerlöf*, red. Suzan van Dijk, Petra Broomans, Janet F. van der Meulen och Pim van Oostrum Hilversum: Uitgeverij Verloren 2004, s. 324–330
- Eco, Umberto, "Modelläsaren" [1979], *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion*, del 2, red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson, Lund: Studentlitteratur 2008, s. 43–62
- Edgren, Henrik, "Skandinaviskt och Nordiskt i Läsebok för folkskolan under 1800-talets avslutande decennier", *Norsk pedagogisk tidskrift*, vol. 102, nr 2, 2018, s. 157–170
- Edlund, Ann-Catrine, "Att skriva vykort. En vardaglig skriftpraktik i början av 1900-talet", *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*, red. Ann-Catrine Edlund, Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska samfundet 2012, s. 137–160

- Edquist, Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, diss. Uppsala: Studia historica Upsaliensia nr 200, 2001
- Edström, Vivi, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*, Stockholm: Natur & Kultur 2002
- Edström, Vivi, ”Selma Lagerlöf – en nationell ikon”, *Vad är Sverige. Röster om svensk nationell identitet*, red. Alf W. Johansson, Stockholm: Prisma 2001, s. 61–86
- Edström, Vivi, ”Att framlocka det poetiskt sköna. Selma Lagerlöfs revolt mot 80-talsrealismen”, *Lagerlöfstudier* 5, Sunne: Selma Lagerlöf-sällskapet 1976, s. 91–119
- [Sign. E-er], ”Selma Lagerlöf hyllas”, *Idun*. 26.11 1908, s. 1
- Eger, Elizabeth, *Bluestockings. Women of Reason from Enlightenment to Romanticism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2010
- Ehn, Billy, Jonas Frykman och Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige*, Stockholm: Natur & Kultur 1993
- Ek, Bengt, *Selma Lagerlöf efter Gösta Berlings saga. En studie över genombrottsåren 1891–1897*, diss. Stockholm: Albert Bonniers förlag 1951
- Ekenstam, Claes ”Män, manlighet och omanlighet i historien”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, Hedemora: Gidlunds 2006, s. 13–47
- Ek-Nilsson, Katarina, ”Titanen och sagodrottningen. Kulturella representationer av August Strindberg och Selma Lagerlöf”, *Det bekönade museet. Genusperspektiv i museologi och museiverksamhet*, red. Inga-Lill Aronsson och Birgitta Meurling, Uppsala: Institutionen för ABM 2005, s. 53–91
- Eliasson, Erik, *Selma Lagerlöf i Landskrona*, Skrifter utgivna av Landskrona Museiförening, 11, 1958
- Eliot, Simon, ”Foreword”, *The History of Reading 1. International Perspectives*, red. Shafquat Towheed och W. R. Owens, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, xiii–xv
- Elswijk, Roald van, ”Nils in the Netherlands. Selma Lagerlöf in Dutch and Frisian 1911–1921”, *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott, Lisbeth Stenberg och Bjarne Thorup Thomsen, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 273–301
- Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Uppsala: Uppsala universitet 1961, s. 419–424
- En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2006
- Engelsing, Rolf, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*, Stuttgart: Metzler 1974

- Erlandson-Hammargren, Erik, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885–1915 speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm: Gidlunds 2006
- Eskilsson, Lena, ”Våra förmödrar. Två Annor som förnyade pedagogiken”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 4, 1994, s. 75–77
- Felski, Rita, *Hooked. Art and Attachment*, Chicago: University of Chicago Press 2020
- Felski, Rita, *The Limits of Critique*, Chicago och London: University of Chicago Press 2015
- Felski, Rita, *Uses of Literature*, Malden, MA: Blackwell Publishing 2008
- Finkelstein, David och Alistair McCleery, *An Introduction to Book History*, New York och London: Routledge 2005
- Fischer, Steven Roger, *A History of Reading*, London: Reaktion Books 2003
- Flint, Kate, *The Woman Reader. 1837–1914*, Oxford: Oxford University Press 1995
- Forselius, Tilda Maria, ”’Ett brev betyder så mycket’. Några samtida perspektiv på historiska brev”, *Kulturstudier i Sverige. Nationell forskarkonferens*, Norrköping 13–15.6 2005, *Linköping Electronic Conference Proceedings* 15:21, s. 241–251 <https://ep.liu.se/ecp/015/021/ecp015021b.pdf> (tillgänglig 22.2 2022)
- Forselius, Tilda Maria, ”Jaget, frun och fjolliga flickan”, *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson och Anna Nordenstam, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2003, s. 45–74
- Forslid, Torbjörn, Anders Ohlsson och Ann Steiner, ”Literary Celebrity Reconsidered”, *Celebrity Studies*, vol. 5, nr 1–2, 2014, s. 32–44
- Forslid, Torbjörn och Anders Ohlsson, *Författaren som kändis*, Malmö: Roos & Tegnér 2011
- Forslid, Torbjörn och Anders Ohlsson, *Fenomenet Björn Ranelid*, Malmö: Roos & Tegnér 2009
- Freding, Thyra, *Flickan från Mårbacka. En bok för gamla och unga om Selma Lagerlöf*, Stockholm: Fritzes 1945
- Freud, Sigmund, *On Murder, Mourning and Melancholia* [1917], övers. Shaun Whiteside, London: Penguin Books 2005
- Furuland, Gunnel, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 53, 2004
- Furuland, Lars, *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*, Skrif-

- ter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 28, Hedemora: Gidlunds 1991
- Fuss, Diana, *Identification Papers. Readings on Psychoanalysis, Sexuality and Culture*, New York: Routledge 2005
- Gadelius, Bror, "Tillägg", i Gagner, Marie Louise, *Barn och biograf föreställningar. Ett föredrag*, Stockholm: Hökerbergs 1908, s. 16–17
- Gagner, Marie Louise, *Barn och biograf föreställningar. Ett föredrag*, Stockholm: Hökerbergs 1908
- Gagner, Marie Louise, "Några erfarenheter om Nils Holgerssons underbara resa", särtryck ur tidskriften *Verdandi* 1907, s. 1–6
- Gahrn, Lars, "Selma gav Mölndal god reklam", *Mölnadalsposten* 22.7 1992
- Gatzemeyer, Jace, "Dear Mr Hemingway. Modernism, the Market and the Fan Mail Reception of a Farewell to Arms", *The Hemingway Review*, vol. 31, nr 1 2017, s. 85–107
- Gedin, David, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhund-
raåttitalet*, diss. Uppsala, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Sym-
position 2004
- Gedin, Per, *Verner von Heidenstam. Ett liv*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2007
- Geijer, Erik Gustaf, *Dikter*, red. Carina och Lars Burman, Svenska klassiker ut-
givna av Svenska Akademien, Stockholm: Atlantis, 1999
- Genette, Gérard, *Paratexts, Thresholds of Interpretation* [1987], övers. Jane E.
Levin, Cambridge: Cambridge University Press 1997
- Glass, Loren, *Authors Inc. Literary Celebrity in the Modern United States 1880–
1980*, New York: New York University Press 2004
- God dag, mitt barn! Berättelsen om August Strindberg, Harriet Bosse och deras
dotter Anne-Marie*, red. Björn Meidal, Stockholm: Albert Bonniers förlag
2002
- Gram, Magdalena, *Hälsning från Stockholm. Vykort med stockholmsmotiv från de
senaste hundra åren*, utställningskatalog nr 124, Stockholm: Kungliga biblio-
teket 1998
- Griffiths, Paul J., *Religious Reading. The Place of Reading in the Practice of Religi-
on*, Oxford: Oxford University Press 1999
- Gross, Michael Joseph, *Starstruck. When a Fan Gets Close to Fame*, New York:
Bloomsbury 2008
- Grossberg, Lawrence, "Is there a Fan in the House. The Affective Sensibility of

- Fandom”, *The Celebrity Culture Reader*, red. P. David Marshall, New York och London: Routledge 2006, s. 581–585
- Gurkin Altman, Janet, *Epistolarity. Approaches to a Form*, Columbus: Ohio State University Press 1982
- Gustafsson, Bernt, Annika Alzén, Lars-Åke Engblom och Bengt Sandin, *Bildning, utbildning, journalistik. Perspektiv på utbildningsprogrammets ideologiska, organisatoriska och personella förutsättningar*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige 2006
- Götlind, Anna och Helena Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*, Stockholm: Natur & Kultur 2004
- Haettner Aurelius, Eva, ”Drottning Kristinas brev till Ebba Sparre – galanta brev eller kärleksbrev?”, *Liv, lust och litteratur. Festskrift till Lisbeth Larsson*, red. Kristina Hermansson, Christian Lenemark och Cecilia Pettersson, Göteborg och Stockholm: Makadam 2013, s. 18–32
- Hall, David, ”Readers and Reading in America. Critical Perspectives”, *Cultures of Print. Essays on the History of the Book*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press 1996, s. 169–188
- Hall, Nigel och Julia Gillen, ”Purchasing Pre-Packaged Words. Complaint and Reproach in Early British Postcards”, *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and Early 20th-Century Europe*, red. Martyn Lyons, Bern: Peter Lang 2007, s. 101–117
- Halldén, Gunilla, *Ett hem av solsen. Disa Beijer och barnträdgården som arena för socialt arbete*, Stockholm: Carlssons 2016
- Halsey, Katie, *Jane Austen and Her Readers, 1786–1945*, London: Anthem 2012
- Hansen, Henning, *Modern Reading. Swedish Book Consumption during the Late Nineteenth Century*, diss. Tromsø: UiT, The Arctic University of Norway 2017
- Hansson, Erik, *Det känns fel. Om det svenska samhällets reaktioner på EU-migranternas tiggande i Sverige 2014–2016*, diss. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen. Geographica nr 24, 2019
- Hansson, Gunnar, *Den möjliga litteraturhistorien*, Stockholm: Carlssons 1995
- Hansson, Gunnar, *Dikten och läsaren. Studier över diktupplevelsen*, diss. Stockholm: Albert Bonniers förlag 1959
- Hansson, Stina, ”Brevets väg från bunden till fri form”, *Brevkonst*, red. Paulina Helgesson och Anna Nordenstam, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2003, s. 31–44
- Hansson, Stina, *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1790*, Göteborg: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet nr 20, 1991

- Hansson, Stina, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet nr 18, 1988
- Hartlova, Dagmar, "Selma Lagerlöf's Story in Czech", *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott, Lisbeth Stenberg och Bjarne Thorup Thomsen, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 245–260
- Hatje, Ann-Katrin, *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen*, Lund: Historiska Media 1999
- Heidenstam, Verner von, *Svenskarna och deras hövdingar 1–2*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1908–1910
- Heidenstam, Verner von, *Karolinerna I–II*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1897–98
- Helander, Karin, *Från sagospel till barntragedi. Pedagogik, förströelse och konst i 1900-talets svenska barnteater*, Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet nr 65, Stockholm: Carlssons 1998
- Hemstad, Ruth, *Fra indian summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsopløsningen*, diss. Oslo: Akademisk Publiserings 2008
- Hildebrand, Albin, *Lärobok i kyrkohistorien*, Stockholm: Beijers 1886
- The History of Reading 1. International Perspectives*, red. Shafquat Towheed och W. R. Owens, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011
- The History of Reading 2. Evidence from the British Isles*, red. Katie Halsey och W. R. Owens, London: Palgrave Macmillan 2011
- The History of Reading 3. Methods, Strategies, Tactics*, red. Rosalind Crone och Shafquat Towheed, London: Palgrave Macmillan 2011
- The History of Reading. A Reader*, red. Shafquat Towheed, Rosalind Crone och Katie Halsey, London och New York: Routledge 2011
- A History of Reading in the West*, red. Guglielmo Cavallo och Roger Chartier, Amherst, MA och Boston: University of Massachusetts Press 1999 [fransk utgåva Paris: Seuil 1997]
- Hjalmarsson Engelke, Marie, *Jag har en plats. Sophie Elkans liv genom brev till Selma Lagerlöf*, Göteborg: A-Script förlag 2014
- Hochman, Barbara, *Uncle Tom's Cabin and the Reading Revolution. Race, Literacy, Childhood and Fiction 1851–1911*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press 2011
- Hochman, Barbara, "The History of Reading and the Death of the Text", *American Literary History*, vol. 21, nr 4, 2009, s. 845–848

- Holgerson, Leif, *Socialpolitik och socialt arbete. Historia och idéer*, 3 [aktualiserade och kompletterade] uppl., Stockholm: Norstedts juridik 2004
- Holm, Birgitta, *Selma Lagerlöf och ursprungets roman. Romanens mödrar 2*, Stockholm: Norstedts 1984
- Holmlund, Sofia och Annika Sandén, ”Inledning. Historier från samhällets utkant”, *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, red. Sofia Holmlund och Annika Sandén, Stockholm: Natur & Kultur 2003, s. 13–24
- Holmquist, Ingrid, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2000
- [Sign. Huckleberry], ”Svenska diktkonsten i folkupplaga”, *Puck* nr 25, 23.6 1910
- Husmodern* 1928:4 [specialnummer med anledning av Selma Lagerlöfs 70-årsdag]
- Hygrell, Rosa, ”Som sekreterare hos Selma Lagerlöf”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 244–254
- Hype. Bestsellers and Literary Culture*, red. Jon Helgason, Sara Kärrholm och Ann Steiner, Lund: Nordic Academic Press 2016
- The Invention of Tradition*, red. Eric Hobsbawm och Terence Ranger, Cambridge: Cambridge University Press 2012
- Iser, Wolfgang, *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 1987
- Iser, Wolfgang, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response*, London: Routledge 1978
- Jiresch, Ester, ”Margaretha Meijboom (1856–1927). ’Cultural Transmitter’, Feminist or Socialist?”, *From Darwin to Weil. Women as Transmitters of Ideas*, red. Petra Broomans, Studies on Cultural Transfer and Transmission vol. 1, Groningen: Barkhuis 2009, s. 101–119
- Johannesson, Eric, *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*, diss. Stockholm: Nordiska museet 1980
- Johansson, [Sven] Anders, ”Litteraturen, läsningen och det socialt normala”, *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*, red. Eva Heggstad, Anna Williams och Ann Öhrberg, Möklinta: Gidlunds 2013, s. 237–247
- Johnson, Kelly S., *The Fear of Beggars. Stewardness and Poverty in Christian Ethics*, Grand Rapids, Michigan och Cambridge (UK): William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids 2007
- Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, diss. Göteborg, Lund: Lund Studies in Social Welfare 1998

- Karlsson, Maria, ”Den sårbara brevskrivaren och det förlorade och återvunna Mårbacka”, *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, red. Alexandra Borg, Andreas Hedberg, Maria Karlsson, Jerry Määttä och Åsa Warnqvist, Möklinta: Gidlunds 2017, s. 229–241
- Karlsson, Maria, ”Biografiska legender från Bowie till Lagerlöf. Fans, läsare och författare i fiktion och verklighet”, *Fiktion och verklighet. Mångvetenskapliga möten*, red. Anna Bohlin och Lena Gemzöe, Göteborg och Stockholm: Makadam 2016, s. 44–71
- Karlsson, Maria, ”Kanonforskning, konvergens och kärringromaner”, *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning*, red. Eva Heggstad, Anna Williams och Ann Öhrberg, Möklinta: Gidlunds 2013, s. 248–263
- Karlsson, Maria, ”Den verkliga publikens Selma Lagerlöf”, *Spår och speglingar. Lagerlöfstudier 2011*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge, Möklinta: Gidlunds 2011, s. 185–215
- Karlsson, Maria, ”Läsarnas Lagerlöf. Kroppen och känslorna”, *En ny sits. Humaniora i förvandling. Vänbok till Margaretha Fahlgren*, red. Eva Heggstad, Karin Johannisson och Maria Ågren, Skrifter rörande Uppsala universitet. C, Organisation och historia, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2008, s. 233–242
- Karlsson, Maria, ”Läsarnas Lagerlöf. 1915 års män skriver till Selma Lagerlöf”, *De Nio. Litterär kalender 2007. Selma*, red. Gunnar Harding, Stockholm: Norstedts 2007, s. 74–93
- Karr, Clarence, *Authors and Audiences. Popular Canadian Fiction in the Early Twentieth Century*, Montreal, London och Ithaca: McGill-Queen’s University Press 2000
- Kenyon, Olga, *800 Years of Women’s Letters*, London: The History Press 2009
- Kenyon, Olga, *Writing the Female Voice. Essays on Epistolary Literature*, Boston: Northeastern University Press 1989
- Key, Ellen, ”Patriotism och läseböcker”, *Ord och Bild*, årg. 7, 1898a, s. 136–144
- Key, Ellen, *Om läsning*, Svenska folkets öresskrifter nr 35, Stockholm: Svenska folkupplysningsföretagets förlag 1898b, s. 8–9
- Key, Ellen, *Bildning. Några synpunkter*, Studentföreningen Verdandis småskrifter nr 67, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1897
- Key, Ellen, ”Om patriotismen. Öppet bref till min vän Verner von Heidenstam”, *Vintergatan. Samling skrifter på vers och prosa utgifven af Sveriges författarförening* 1897, s. 78–115
- Kittler, Friedrich A., *Gramophone. Film. Typewriter* [1986], övers. Geoffrey Winthrop-Young och Michael Wutz, Stanford: Stanford University Press 1999

- Knochenhauer, Ann-Charlotte, "Selma Lagerlöfs samling i Kungl. biblioteket", *Selma Lagerlöf 1858–2008...*, utställningskatalog, red. Anna Nordlund, Stockholm: Kungliga biblioteket 2008, s. 23–37
- Koivunen, Anu, Katariina Kyrölä och Ingrid Ryberg, "Vulnerability as a Political Language", *The Power of Vulnerability. Mobilising Affect in Feminist, Queer and Anti-Racist Media Cultures*, red. Anu Koivunen, Katariina Kyrölä och Ingrid Ryberg, Manchester: Manchester University Press 2018, s. 1–26
- Korte, Barbara och Frédéric Regard, *Narrating Precariousness. Modes, Media, Ethics*, Heidelberg: Universitätsverlag 2014
- Kulick, Don och Jens Rydström, *Loneliness and Its Opposite. Sex, Disability, and the Ethics of Engagement*, Durham och London: Duke University Press 2015
- Kulick, Don, "Ensamhetens gränser. Onani och socialitet", *Den moderna ensamheten*, red. Maria Karlsson och Sharon Rider, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2006, s. 69–92
- Kussak, Åke, *Författaren som predikant. Ett frikyrkosamfundts litterära verksamhet 1910–1939*, diss. Stockholm 1982
- Kylhammar, Martin, *Maskin och idyll. Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*, Malmö: Liber 1985
- Kåreland, Lena, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2008
- Lagerlöf, Anna, "Skaldinnan på skolbänken. När Selma Lagerlöf studerade vid högre lärarinneseminariet i Stockholm 1882–85. Minnen från gemensamma skoldagar", *Idun. Jubileumsskrift* 1927, årg. 40, s. 29–33
- Lagerroth, Ulla-Britta, "Selma Lagerlöf och teatern", *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 1999–2000*, Lund 2000, s. 93–114
- Lagerroth, Ulla-Britta, *Körkarlen och Bannlyst. Motiv och idéstudier i Selma Lagerlöfs diktning*, diss. Lund, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1963
- Lantarbetaren och boken. Minnesanteckningar*, red. Lars Furuland, Stockholm: Nordiska museet 1963
- Laurell, Herman och Sven, *Släkten Laurell 1666–1917*, Malmö 1917
- Laurin, Carl G., förord till André Bellessort, *Sverige*, övers. Thekla Hammar, Stockholm: PA Norstedt & söners förlag 1912, s. III–V [originalutgåva *La Suède*, Paris: Perrin 1911]
- Laqueur, Thomas W., *Solitary Sex. A Cultural History of Masturbation*, New York: Zone Books 2003
- Leffler, Yvonne, "Jag har fått et bref...". *Den tidiga svenska brevromanen 1770–1870*, Hedemora: Gidlunds 2007

- Lepore, Jill, "Historians Who Love Too Much. Reflections on Microhistory and Biography," *Journal of American History*, vol. 88, nr 1, 2001, s. 129–144
- Levertin, Oscar, *Svenska gestalter*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1903
- Levinas, Emmanuel, *Otherwise than Being, or Beyond Essence* [1974], Pittsburgh: Duquesne University Press 1998
- Levinas, Emmanuel, *Totality and Being. An Essay on Exteriority* [1961], övers. Alphonso Lingis, Pittsburgh: Duquesne University Press, 2001
- Libraries and the Reading Public in Twentieth-Century America*, red. Christine Pawley och Louise S. Robbins, Madison: University of Wisconsin Press 2013
- Liebich, Susann, "Letters to a Daughter. An Archive of Middle-Class Reading in New Zealand, 1870–1932", *The History of Reading 1. International Perspectives, 1500–1990*, red. Shafquat Towheed och W.R. Owens, London: Palgrave Macmillan 2011, s. 163–177
- Liljewall, Britt, "Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet", *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*, red. Ann-Catrine Edlund, Umeå: Umeå universitet 2012, s. 41–61
- Liljewall, Britt, *Ack om du vore här. 1800-talets folkliga brevkultur*, Stockholm: Nordiska museets förlag 2007
- Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, diss. Stockholm, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2002
- Linder, Anna, "Reformtankar i skolfrågor", *Dagny. Tidning för svenska kvinnorörelsen*, nr 46–47, 1908, s. 587–589
- Linder, Gurli, "Hur ska 'Nils Holgersson' läsas?", *Svenska Dagbladet* 3.2 1919
- Linder, Gurli, *Våra barns nöjesläsning*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1902
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, diss. Uppsala, Stockholm: Atlas 2001
- Lindmark, Daniel, *Reading, Writing and Schooling. Swedish Practices of Education and Literacy 1650–1880*, Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk 2004
- Lindorm, Erik, *Selma Lagerlöf. En bokfilm*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1933
- Lindqvist Grinde, Janne, *Klassisk retorik för vår tid*, Lund: Studentlitteratur 2008
- Littau, Karin, *Theories of Reading. Books, Bodies, and Bibliomania*, Cambridge: Polity Press 2006
- Ljung Svensson, Ann-Sofi, *Jordens dotter. Selma Lagerlöf och den tyska hembygds litteraturen*, diss. Lund, Göteborg och Stockholm: Makadam 2011
- Ljunggren, Jens, *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens*

- androgyna manlighet*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposition 2004
- Lundborg, Herman, *Svenska folktyper. Bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt av H. Lundborg*, Stockholm: Tullberg 1919
- Lundgren, Frans, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, diss. Uppsala, Hedemora: Gidlunds 2003
- Lundgren, Solveig, *Dikten i etern. Radion och skönlitteraturen*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 31, 1994
- Lundqvist, Sven, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 1977
- Lyon-Caen, Judith, *La lecture et la vie. Les usage du roman au temps de Balzac*, Paris: Tallandier 2006
- Lyons, Martyn, *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*, Cambridge: Cambridge University Press 2013
- Lyons, Martyn, *A History of Reading and Writing in the Western World*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2010
- Lyons, Martyn, "Ordinary Writings. How the 'Illiterate' Speak to Historians", *Ordinary Writings, Personal Narratives*, red. Martyn Lyons, Bern: Peter Lang 2007, s. 13–31
- Lyons, Martyn, *Readers and Society in Nineteenth Century France. Workers, Women, Peasants*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2001
- Löwendahl, Marie, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1800-tal*, diss. Göteborg och Stockholm: Makadam, 2007
- Magnússon, Sigurður Gylfi och István M. Sziijártó, *What is Microhistory? Theory and Practice*, London: Routledge 2013
- McCaulay, Catherine och Mercy Otis Warren, *The Revolutionary Atlantic and the Politics of Gender*, Oxford: Oxford University Press 2005
- McHenry, Elizabeth, *Forgotten Readers. Recovering the Lost History of African American Literary Societies*, Durham: Duke University Press 2006
- Malmros, Elise, "Förord", *Arbetsstugans andaktsbok*, Lund 1909
- Mammas Selma. Selma Lagerlöfs brev till modern*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1998
- Manguel, Alberto, *En historia om läsning* [1996], övers. Margareta Eklund, Stockholm: Ordfront 2005

- Mayer, Robert, *Walter Scott and Fame. Authors and Readers in the Romantic Age*, Oxford: Oxford University Press 2017
- Mistral, Frédéric, *Moun Espelido. Memòri e raconte / Mes origines. Mémoires et récits de Frédéric Mistral. Texte Provençal et Français*, Paris: Librairie Plon 1906
- Moi, Toril, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell*, Chicago: University of Chicago Press 2017
- Mortensen, Johan, *Selma Lagerlöf. Svenskar*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1908
- Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, Hedemora: Gidlunds 2006
- Nilsson Brügge, Anne, ”Inspirationen heter Gud. Om Lina Sandell, Betty Ehrenborg Posse och Charlotte af Tibell”, *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria II. Fadershuset 1800–1900*, huvudred. Elisabeth Møller Jensen, Höganäs: Wiken 1993, s. 170–180
- Nilsson, Matts, *Alma på Mårbacka. Selma Lagerlöfs husjungfru 1925–1931*, Karlstad: Votum & Gullers 2014, s. 29–36
- Nilsson, Roddy, *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*, Lund: Studentlitteratur 2003a
- Nilsson, Roddy, ”Parasiter i folkhemmet. Svartsjöanstaltens sista lösdrivare”, *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*, red. Sofia Holmlund och Annika Sandén, Stockholm: Natur & Kultur 2003b, s. 295–318
- Nordlund, Anna och Bengt Wanselius, *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna*, Stockholm: Max Ström 2018
- Nordlund, Anna, ”Krig och civilisation. Selma Lagerlöfs ställningstagande i Finlands inbördeskrig”, *Modernitetens intryck och avtryck. Litteraturvetenskapliga studier tillägnade professor Claes Ahlund*, red. Anna Möller-Sibeliuss och Freja Rudels, Åbo: Föreningen Granskaren 2017, s. 232–249
- Nordlund, Anna, ”Restoring the Strident Female Voice. Selma Lagerlöf and the Women’s Anti-War Movement”, *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, red. Claes Ahlund, Lund: Nordic Academic Press 2012, s. 157–176
- Nordlund, Anna, *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*, diss. Uppsala, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2005
- Nyblom, Andreas, *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten*, diss. Linköping, Stockholm: Atlantis 2008

- Olander, Valborg, *Handbok till Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1918, s. 45–48
- Oljelund, Ivan, ”De sju bröderna. Ur en dalsländsk bondesläkts historia”, *Svenska Turistföreningens årsskrift 1936. Dalsland*, red. Carl Fries, Stockholm: Svenska Turistföreningens förlag 1936, s. 101–118
- [Osign.], ”Tre gånger så mycket folk som behövs har Selma Lagerlöf på Mårbacka”, *Husmodern*, nr 17, 1935, s. 28
- [Osign.], ”En Hilsen fra Selma Lagerlöf. Fra Sveriges Digterdronning Selma Lagerlöf har Politiken modtaget denne smukke Jubilæumshilsen”, *Politiken* 1.10 1934
- [Osign.], ”Selma Lagerlöf debuterar framför filmkameran”, *Husmodern*, nr 52, 1934, s. 9–10
- [Osign.], [Småhistorier om fröken på Mårbacka], *Sydsvenska Dagbladet* 25.4 1924
- [Osign.], ”Stor uppslutning till fredssöndagen. Möten på 300 platser över hela landet”, *Dagens Nyheter* 26.5 1915, s. 7
- [Osign.], ”Svenska diktkonsten i folkkuplaga”, *Puck* nr 25, 1910, 23.6 1910
- [Osign.], ”Hägerstad slott. Åldersdomshemmet för f.d. familjelärarinnor”, *Idun*, nr 35, 30.8 1906, s. 421
- Oterdahl, Jeanna, ”I min djupa ensamhet här på Mårbacka”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 158–159
- Palm, Anders, ”Arte(f)akten – en formel för diktverkets ontologi”, *Teori och pedagogik i litteratur- och mediastudier*, red. Birthe Sjöberg, Lund: Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 1997, s. 43–65
- Palmborg, Stina, *Nils Holgersson flyger över världen. Urval av barnbrev till Selma Lagerlöf*, Stockholm: Natur & Kultur 1958
- Palmborg, Stina, *Svårhanterliga barn*, Stockholm: Natur & Kultur 1935
- Pawley, Christine, *Reading on the Middle Border. The Culture of Print in Late-Nineteenth-Century Osage*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press 2001
- Persson, Magnus, *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*, Lund: Studentlitteratur 2012
- Porter, Charles A., ”Foreword”, *Yale French Studies*, nr 71, 1986, s. 1–14
- The Power of Vulnerability. Mobilising Affect in Feminist, Queer and Anti-Racist Media Cultures*, red. Anu Koivunen, Katariina Kyrölä och Ingrid Ryberg, Manchester: Manchester University Press 2018

- Price, Leah, *How to Do Things with Books in Victorian Britain*, Princeton: Princeton University Press 2012
- Price, Leah, "Reading: The State of the Discipline", *Book History*, nr 7, 2004, s. 303–320
- Print in Motion. The Expansion of Publishing and Reading in the United States 1880–1949. A History of the Book in America 4*, red. Carl F. Kaestle och Janice A. Radway, Chapel Hill: University of North Carolina Press 2009
- Radway, Janice, "What's the Matter with Reception Study? Some Thoughts on the Disciplinary Origins, Conceptual Constraints and Persistent Viability of a Paradigm", *New Directions in American Reception Study*, red. P. Goldstein och J. L. Machor, New York: Oxford University Press 2008, s. 327–351
- Radway, Janice, *A Feeling for Books. The Book-of-the-Month Club, Literary Taste, and Middle-Class Desire*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 1997
- Radway, Janice, *Reading the Romance. Women, Patriarchy and Popular Culture*, London: Verso 1984
- Reading in History. New Methodologies from the Anglo-American Tradition*, red. Bonnie Gunzenhauser, London: Pickering & Chatto 2010
- Rempe, Karah Elizabeth, *Intimacy in Print. Literary Celebrity and Public Interiority in Nineteenth-Century American Fiction*, diss. Chapel Hill: University of North Carolina 2009
- Roach, Joseph, *It*, Ann Arbor: University of Michigan Press 2007
- Rodhe, Emil, Per Jakob Thomée och Erik Zimmerdal, *Ur vår tids litteratur. Läsebok för folkskolan*, del 1, *Selma Lagerlöf*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1906
- Romanus-Alfvén, Anna-Clara, "Några lektioner för Selma Lagerlöf i Landskrona elementarskola för flickor V–H.T. 1890", *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Första samlingen*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 49–66
- Romanus-Alfvén, Anna-Clara, "När Selma Lagerlöf fick Idunpriset", *Idun*, nr 50, 1909
- Rose, Jonathan, "Altick's Map. The New Historiography of the Common Reader", *The History of Reading 3. Methods, Strategies, Tactics*, red. Rosalind Crone och Shafquat Towheed, New York: Palgrave Macmillan 2011, s. 15–26
- Rose, Jonathan, *The Intellectual Life of the British Working Classes* [2001], 2 utg., New Haven och London: Yale University Press 2010
- Rouleau, Brian, "In Praise of Trash. Series Fiction Fan Mail and the Challenges

- of Children's Devotion", *Journal of the History of Childhood and Youth*, vol. 6, nr 3, 2016, s. 403–420
- Rydbeck, Kerstin, *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 32, 1995
- Rydén, Per, *Verner och Oscar. En kärlekshistoria. Heidenstam och Levertin 1888–1906*, Stockholm: Carlssons 2006
- Sallamaa, Kari, "Kan en bondson vara arbetarförfattare? Pentti Haanpää som undantag", *Arbetarförfattaren. Litteratur och liv*, red. Margaretha Fahlgren, Per-Olof Mattsson och Anna Williams, Möklinta: Gidlunds 2020, s. 123–131
- Sarrimo, Cristine, *Det spökskrivna jaget. Zlatan, marknaden och läsarna*, Göteborg och Stockholm: Makadam 2021
- Sarrimo, Cristine, *Heidenstams harem*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2008
- Schweik, Susan M., *The Ugly Laws. Disability in Public*, New York: New York University Press 2009
- Selma, Anna och Elise. *Brevväxling mellan Selma Lagerlöf, Anna Oom och Elise Malmros åren 1886–1937*, bd 1–2, red. Lena Carlsson, Landskrona: Litorina 2009–2010
- Sentimental Men. Masculinity and the The Politics of Affect in American Culture*, red. Mary Chapman och Glenn Hendler, Berkeley, Los Angeles och London: University of California Press 1999
- Shih, Shu-mei, "Comparison as Relation", *Comparison. Theories, Approaches, Uses*, red. Rita Felski och Susan Stanford Friedman, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2013, s. 79–98
- Sjöholm, Carina, *Litterära resor. Turism i spåren av böcker, filmer och författare*, Göteborg och Stockholm: Makadam 2011
- Sjöstedt, Torsten, *Kära syster! Jag tyckes hafva otur i allt. Om Johan Lagerlöf och hans syster Selma*, Sunne: Mårbacka 2010
- Sjöström, Victor, "Selma Lagerlöf och filmen" [1941], *Selma Lagerlöf 1858–2008...*, utställningskatalog, red. Anna Nordlund, Stockholm: Kungliga biblioteket 2008, s. 119–136
- Skogar, Björn, "Kristendomsundervisningen i 1900-talets svenska skola. Några teologiska ansatser", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 4, 1999, s. 305–326
- Skott, Fredrik, *Folkets minnen. Traditionsinsamling som idé och praktik 1919–1964*, Göteborg: Institutet för språk och folkminnen 2008, s. 37–68

- Smith, Sidonie och Julia Watson, *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis: University of Minneapolis Press 2010
- Smith Allen, James, *In the Public Eye. A History of Reading in Modern France, 1800–1940*, Princeton: Princeton University Press 1991
- Sontag, Susan, *Regarding the Pain of Others*, London och New York: Penguin Books 2003
- St. Clair, William, *The Reading Nation in the Romantic Period*, Cambridge: Cambridge University Press 2004
- Stanley, Liz, ”The Epistolarium. On Theorizing Letters and Correspondences”, *Auto/Biography*, nr 3, 2004, s. 202–203
- Steiner, Ann, *I litteraturens mittfåra. Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet*, diss. Lund, Göteborg och Stockholm: Makadam 2006
- Stenberg, Lisbeth, ”A Star in Constellation. The International Women’s Movement as a Context for the Reading of the Works of Selma Lagerlöf”, *Re-mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality, and European Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott, Lisbeth Stenberg och Bjarne Thorup Thomsen, Lund: Nordic Academic Press 2014, s. 24–38
- Stenberg, Lisbeth, *I kärlekens namn. Om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturdebatter 1881–1909*, Stockholm: Normal 2009
- Stenberg, Lisbeth, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*, diss. Göteborg 2001
- Stolare, Martin, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, diss. Göteborg: Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg nr 34, 2003
- Strahl, Christer, *Nationalism och socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige. Bibliotheca Historica Lundensis*, diss. Lund: Gleerups 1983, s. 14–15
- Sundmark, Björn, ”’But the Story Itself is Intact’ (or is it?). The Case of the English Translation of the Further Adventures of Nils”, *Northern Light. Translation in the Nordic Countries*, red. B.J. Epstein, Oxford: Peter Lang 2009, s. 167–180
- Supf, Peter, ”Beese, Amelie”, *Neue Deutsche Biographie*, vol. 1, 1953, s. 738, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd123213177.html#ndbcontent> (tillgänglig 2022-01-25)
- Svedjedal, Johan, ”Spänning och nyfikenhet som effekter av prosafiktionens temporalstruktur. En begreppsdiskussion”, *Brott, kärlek, äventyr*, red. Dag Hedman, Lund: Studentlitteratur 1995, s. 61–72

- Svedjedal, Johan, *Bokens samhälle. Svenska bokförläggarföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943*, vol. 1–2, Stockholm: Svenska bokförläggareföreningen 1993
- ”Den svenska Finlandshjälpen 1940”, *Svenska Dagbladets Årsbok 1940*, årg. 18, red. H.E. Kjellberg, Stockholm: Gummessons boktryckeri 1940, s. 85–94
- Den svenska litteraturen*, bd IV, *Den storsvenska generationen 1890–1920*, red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1989
- ”Svenska pansarbåtsföreningen”, *Nordisk familjebok*, 2 uppl, bd 27, 1918, s. 1027–1030
- Svensson, Sonja, *Läsning för folkets barn. Folkskolans barntidning och dess förlag 1842–1914*, diss. Stockholm: Rabén & Sjögren 1983
- Söderblom, Anna, ”Snillena äro tolkar av Guds skapelse”, *Mårbacka och Övralid. Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam. Ny samling*, red. Sven Thulin, Uppsala: Lindblads 1941, s. 291
- Söderblom, Nathan, *Religionen och staten*, Stockholm: Norstedts 1918
- Söderhjelm, Werner, *Oscar Levertin 1*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1914
- Tallberg Broman, Ingegerd, *När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppfostrare*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1991
- Tally Jr, Robert T. och Christine M. Battista, ”Introduction: Ecocritical Geographies, Geocritical Ecologies and the Space of Modernity”, *Geocriticism and Ecocriticism. Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*, London och New York: Palgrave Macmillan 2016, s. 1–17
- Thorup Thomsen, Bjarne, *Lagerlöfs litterære landvinding. Nation, mobilitet och modernitet i Nils Holgersson och angränsande texter*, Amsterdam Contributions to Scandinavian Studies vol. 3, Amsterdam: Skandinavisch instituut 2007
- Throsby, Corin, ”Byron. Commonplacing and Early Fan Culture”, *Romanticism and Celebrity Culture, 1750–1850*, red. Tom Mole, Cambridge: Cambridge University Press 2009, s. 227–244
- Throsby, Corin, ”Flirting with Fame. Byron’s Anonymous Fan Letters”, *The Byron Journal*, vol. 32, nr 2, 2004, s. 115–123
- Tomashevsky, Boris, ”Literature and Biography” [1923], *Readings in Russian Poetics. Formalist and Structuralist Views*, red. Ladislav Matejka och Krystyna Pomorska, Ann Arbor: MIT Press 1978, s. 47–55
- Tucker, Charlotte Maria [pseud. A.L.O.E.], *Jättarnas besegrare, eller den strid alla*

- måste kämpa*, övers. Ruth Kjellén-Björkquist, Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen 1874
- Trägårdh, Lars, "Varieties of Volkish Ideologies. Sweden and Germany", *Language and the Construction of Class Identities*, red. Bo Stråth, Göteborg: Department of History, Gothenburg University 1990, s. 25–54
- Tunström, Göran, *Juloratoriet*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1983
- [Sign. U–d], "Strindberg i aktion", *Öresunds-Posten* 23.7 1910
- Ulfgard, Maria, *Nils Holgersson tur & retur. Barnens brev till Selma Lagerlöf*, Göteborg och Stockholm: Makadam 2022
- Ulfgard, Maria, "Mätte Dr. Lagerlöfs hälsa och krafter bestå ...! Barn skriver till Selma Lagerlöf", *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, red. Alexandra Borg, Andreas Hedberg, Maria Karlsson, Jerry Määttä och Åsa Warnqvist, Möklinta: Gidlunds 2017, s. 277–289
- Ulvros, Eva Helen, "Sophie Elkan och Lagerlöf. Kärlek och kvinnorörelse", *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum*, red. Eva Borgström och Hanna Markusson Winkvist, Stockholm: Appell 2018, s. 32–75
- Understanding Media. Inside Celebrity*, red. Jessica Evans och David Hammond-halgh, New York och Maidenhead: Open University Press 2005
- Vinge, Louise, *I Selmas sällskap*, Möklinta: Gidlunds 2013
- Vinge, Louise, "Selma Lagerlöf och högläsningens konst", red. Maria Karlsson och Louise Vinge, *I Selma Lagerlöfs värld. Lagerlöfstudier 2005*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion 2005, s. 38–53
- Vinge, Louise, "Selma Lagerlöf läser högt", *Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh*, red. Arne Jönsson och Anders Piltz, Lund: Klassiska institutionen 2000, s. 146–154
- Vulnerability in Scandinavian Art and Culture*, red. Adriana Margareta Dancus, Mats Hyvönen och Maria Karlsson, London och New York: Palgrave Macmillan 2020, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-37382-5>
- Walden, Andrej, "Jag lade handen på sätet och lät hans stjärtvärme stiga i mig", krönika i *Dagens Nyheter* 30.1 2021
- Watson, Jennifer, *Swedish Novelist Selma Lagerlöf, 1858–1940, and Germany at the Turn of the Century*, Lewiston, New York: Edwin Mellen Press 2004
- Werin, Algot, "Selma Lagerlöf. Till 70-årsdagen den 20 november", *Ord och Bild*, årg. 37, nr 11, 1928, s. 599–610
- Werner, Jeff, *Blond och blåögd. Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborg: Göteborgs konstmuseum 2014
- Westberg, Johannes, "Den svenska importen av Fröbel. Om kindergartnepeda-

- gogikens mottagande i Sverige”, *Kulturtransfer och kulturpolitik. Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*, red. Andreas Åkerlund, Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia nr 45, 2011, s. 17–37
- Westphal, Bertrand, *Geocriticism. Real and Fictional Spaces* [2007], övers. från franska Robert T. Tally Jr., London och New York: Palgrave Macmillan 2011
- Williams, Anna, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk*, Hedemora: Gidlunds 1997
- Williams, Anna, *Skribent i Svensk-Amerika. Jakob Bonggren, journalist och poet*, diss. Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala nr 26, 1991
- Wimsatt, W. K. och Monroe Beardsley, ”The Affective Fallacy”, *Sewanee Review*, vol. 57, nr 1, 1949, s. 31–65
- Wirsén, Carl David af, recension av Gösta Berlings saga, *Vårt land* 31.12 1891
- Wohlfeil, Marcus och Susan Whelan, ”The Book of Stars. Understanding a Consumer’s Fan Relationship with a Film Actress Through a Narrative Transportation”, *European Advances in Consumer Research*, vol. 9, 2011, s. 290–294
- Wright, T. R., *Hardy and his Readers*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2003
- Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf I. Från Mårbacka till Jerusalem*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1942
- Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf II. Från Jerusalem till Mårbacka*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1943
- Young, Iris Marion, *Justice and the Politics of Difference* [1990], Princeton: Princeton University Press, 2011
- Young, Iris Marion, ”Asymmetrical Reciprocity. On Moral Respect, Wonder and Enlarged Thought”, *Constellations*, nr 3, 1997, s. 340–363
- Åberg, Åke, ”Det moderna genombrottet i svensk landsort. Bokköp och tidsningspress i Västerås 1870–1895”, *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, årg. 116, 1995, s. 52–74
- Åberg, Åke, *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam. Studier i provinsens litterära villkor och system*, diss. Uppsala, Västerås: Kultur- och fritidsnämnden 1987

Bildkällor

- 8 Foto: Susanne Nyman.
- 15 Hans Lindahl, Kungliga biblioteket, 2006 (bearbetning av originalfotografiet). Även på bokens omslag.
- 46 *Vecko-Journalen*, årg. 25, 1934. Foto: Göteborgs universitetsbibliotek.
- 51 Foto: Maria Karlsson.
- 72 Foto: Postmuseum. ©PostNord.
- 78 Foto: Jens Östman, Kungliga biblioteket.
- 89 Foto: Maria Karlsson.
- 91 Foto: Maria Karlsson.
- 102 Scanpix/Bonnierarkivet.
- 113 Foto: Maria Karlsson.
- 120 Foto: Maria Karlsson.
- 129 Foto: Maria Karlsson.
- 146 Foto: Maria Karlsson.
- 147 Foto: Maria Karlsson.
- 155 Foto: Thorvald Gehrman, Thorvald Gehrman's arkiv/Tekniska museet (TG-K1-2).
- 156 Foto: Maria Karlsson.
- 174 Foto: Maria Karlsson.
- 189 Foto: Harvard University/Google Books.
- 197 Foto: Nordiska museets fotoateljé.
- 201 *Allsvensk samling*, årg. 20, 1933. Foto: Göteborgs universitetsbibliotek.
- 207 Okänd fotograf, Marinmuseets arkiv.
- 211 Foto: Maria Karlsson.
- 230 Foto: Maria Karlsson.
- 238 Foto: Maria Karlsson.
- 241 Foto: Maria Karlsson.
- 246 Okänd fotograf, Tyska riksarkivet.
- 248 Foto: Maria Karlsson.
- 256 Foto: Kungliga biblioteket.
- 281 Foto: Maria Karlsson.

Personregister

- Abelius, Astrid 325, 347
Abelson, Anton 313, 325, 347
Abrahamsson, David 313, 347
Abrahamsson, O. E. 234, 340, 347
Abrahamsson, Sofia 89, 90, 319, 347
Adlersparre, Sophie 223, 292, 339, 346, 357
Adolfsson, J. D. 345, 347
Adrian-Nilsson, Gösta 90, 91, 92, 319, 358
Afzelius, Nils 14, 15, 16, 304, 306, 323, 336, 347, 358
Agrell, Beata 335, 358
Agrell, Gerda 313, 347
Ahlberg, Ingeborg 322, 347
Ahlsten, Ernst 318, 347
Ahlstrand, Jan Torsten 319, 358
Ahlström, Gunnar 338, 340, 358
Ahlund, Claes 305, 337, 374
Ahmed, Sara 114, 134, 269, 322, 344, 358
Ahnfelt, Josepha 251
Albertsson, Maria 325, 347
Aldén, Johan Arnold 319, 347
Alighieri, Dante 140
Allardt, Marita 240, 242, 243, 341, 342, 347
Allington, Daniel 38, 310, 358
Almqvist, Carl Jonas Love 185, 222, 274, 275
Almqvist-Dahlmark, Anna 270, 273, 274, 275, 280, 286, 318, 329, 344, 347
Almqvist, Nan 313, 348
Alson, Theodor Magnus 319, 348
Althusser, Louis 122
Alzén, Annika 367
Ambjörnsson, Ronny 270, 300, 321, 344, 358
Anderson, Amanda 122, 135, 323, 326, 327, 358
Anderson, Benedict 193, 335, 358
Andersson, Anna 313, 348
Andersson, Augusta Josefina 313, 348
Andersson, Axel 320, 348
Andersson, Brita 313, 348
Andersson, Elisabet 228, 229, 340, 348
Andersson, Elisabeth 318, 348
Andersson, Elna 325, 348
Andersson, Ester, Borås 320, 348
Andersson, Ester, Stockholm 328, 348
Andersson, Eva 304, 358
Andersson, Henny 325, 348
Andersson, Irene 313, 358
Andersson, J. G. H. 325, 348
Andersson, Karl 313, 348
Andersson, Knuth W. 337, 348
Andersson, Maggie 310, 318, 348
Andersson, Sara 33, 34, 167, 309, 358
Ankarcrona, Gustaf 188, 194, 195, 336, 348
Anker, Elizabeth S. 135, 326, 362
Annerstedt, Maria 312, 328, 348
Antonsson, Birgit 16, 304, 347
Appelgren, Gunnar 338, 348
Arbin, Amy von 338, 348
Arfverlin, Anders 325, 348
Aronsson, Inga-Lill 329, 364
Arvarström, Emy 325, 348
Atterling, H. J. 317, 348
Austen, Jane 37
Axell, Cecilia 335, 358
Balzac, Honoré de 36, 59, 122, 150, 292, 310, 373
Barrès, Maurice 184
Barthes, Roland 43, 44, 311, 359
Barton, David 310, 344, 359

- Barton, H. Arnold 190, 202, 334, 335, 337, 359
- Battista, Christine M. 329, 379
- Beardsley, Monroe 323, 330, 381
- Beebee, Thomas O. 303, 359
- Beese-Boutard, Melli 246, 342, 348
- Beijbom, Ulf 195, 336, 359
- Beijer, Ulla 320, 342, 359, 367
- Belenius, Kent 358
- Bellessort, André 184, 185, 333, 371
- Bendixon, Stig 212, 338, 348
- Benedictsson, Victoria 225
- Bengtsson, Gösta 336, 348
- Bengtsson, Stina 325, 347
- Bengtsson, Tyra 322, 348
- Benjamin, Walter 242, 258, 310, 341, 343, 359
- Bentsén, Märta 325, 348
- Berg, Ruben G:son 52, 191, 224, 225, 228, 312, 332, 333, 339, 357, 359
- Bergenmar, Jenny 306, 307, 311, 316, 317, 324, 326, 330, 331, 334, 338, 343, 347, 359, 360
- Berggren, Emma 322, 325, 348
- Berggren, Henrik 188, 189, 194, 195, 334, 336
- Berggren, Kerstin 338
- Bergman, Bo 316
- Bergman, Edvin 322, 348
- Bergman, Hjalmar 319
- Bergmark, Sigrid 331, 348
- Bergqvist, Magnus 330, 348
- Bergsten, Signe 244, 245, 342, 348
- Bergström, P. 325, 348
- Berlant, Lauren 123, 134, 161, 162, 183, 324, 330, 360
- Berling, E. 129, 325, 348
- Berntsson, Karl 320, 349
- Berry, Charlotte 340, 360
- Billing, Einar 169, 331, 360
- Bjerring-Hansen, Jens 335, 358
- Bjurling, Herbert 325, 349
- Björck, Staffan 188, 334, 335, 336, 361
- Björdin, Sven 333, 349
- Björk, Debora 349
- Björke, N. 320, 349
- Björkman, Margareta 308, 309, 361
- Björkman, Maria 205, 337, 361
- Björkquist, Manfred 206, 380
- Björlin, Gustaf 265, 344, 361
- Bjørnson, Bjørnstjerne 190, 222
- Blanck, Dag 202, 337, 361
- Blom, Axel 320, 349
- Boëthius, Ulf 340, 361
- Bohlin, Anna 306, 327, 361, 370
- Bonggren, Jacob 197, 198, 336, 349, 381
- Bonnevier, Katarina 314, 315, 361
- Borg, Alexandra 303, 307, 370, 380
- Borg, Titti 93
- Borgström, Eva 305, 380
- Bosson, Viveka 358
- Boutard, Charles 246
- Brandberg, Ruth 223, 339, 361
- Brandby-Cöster, Margaretha 169, 170, 331, 332, 361
- Brantzell, Gustaf Emanuel 150
- Braudy, Leo 263, 343, 361
- Bremer, Fredrika 251, 339
- Bromander, Anna 57, 313, 349
- Bromander, C. V. 57
- Bronell, I. 317, 349
- Broomans, Petra 341, 361, 362, 363, 369
- Browning, Elizabeth Barrett 37
- Bruzaeus, Hedvig 325, 355
- Burman, Carina 334, 366
- Burman, Lars 334, 366
- Burns, Robert 39
- Burton, Antoinette 303, 362
- Butler, Judith 118, 120, 121, 124, 323, 324, 362
- Byron, George Gordon 37, 291, 310, 346, 379

- Bäcklund, Anders 320, 349
 Bäckman, Gunilla 325, 349
 Bäckmann, Ida 265, 295
 Börjesson, Evy 313, 349
 Böök, Fredrik 185, 186, 318, 334, 362
- Calleberg, Elsa 318, 349
 Carlberg, Emilia 318, 349
 Carlén, Rosa 265
 Carlsson, Birgit 314, 349
 Carlsson, Hildegard 319, 349
 Carlsson, Lena 13, 228, 304, 340, 362, 377
 Carlström, John W. 336, 349
 Cavallo, Guglielmo 29, 307, 368
 Cederblad, Helfrid 206, 337, 349
 Cedercreutz, Nanny 329, 349
 Cedergren, Dagmar 318, 349
 Certeau, Michel de 45, 47, 141, 294, 296, 311, 313, 327, 346, 362
 Chapman, Mary 331, 377
 Chartier, Roger 29, 307, 368
 Claésson, Dick 311, 362
 Claesson Pipping, Git 160, 167, 255, 314, 316, 329, 331, 343, 362
 Colclough, Stephen 35, 309, 362
 Collini, Stefan 30, 308, 362
 Cooke, H. Hamilton 200, 336, 349
 Crone, Rosalind 307, 368, 376
 Cronquist, Werner 231, 340, 349
 Crutcher, Ellen V. 337, 349
 Culler, Jonathan 327, 362
- Dahl, Vivan 325, 349
 Dahlberg, Siri 239, 241, 341, 349
 Dahlbäck, Kerstin 317, 362
 Dahlgren, Fredrik August 336
 Dahlgren, Åke 318, 349
 Dalgren, Anna 223, 339, 349
 Dalin, Alfred 191, 219
 Dancus, Adriana Margareta 323, 325, 380
- Danielsson, Sarah Kristina 337, 362
 Darnton, Robert 27, 28, 31, 140, 162, 307, 327, 330, 363
 Davies, Kate 303, 363
 Delblanc, Sven 190, 335, 379
 Desmidt, Isabelle 340, 363
 Dickens, C. R. 338, 349
 Dickens, Charles 94, 95, 111, 319, 363
 Dijk, Suzan van 341, 362, 363
 Dockson, Karin 340, 362
 Dolatkchah, Mats 32, 33, 39, 168, 291, 294, 309, 310, 331, 345, 346, 363
 Douglas, Mary 132, 133, 326, 363
 Duyvendak, Lizet 341, 363
 Dyer, Richard 70, 315, 317, 363
- Eco, Umberto 327, 363
 Edgren, Henrik 335, 363
 Edlund, Ann-Catrine 52, 311, 312, 363, 372
 Edquist, Samuel 194, 336, 364
 Edström, Vivi 76, 316, 317, 341, 346, 364
 Eger, Elizabeth 303, 364
 Ehn, Billy 335, 364
 Ek, Bengt 169, 331, 364
 Ek, Elin 318, 349
 Ekelund, Th. 318, 349
 Ekenstam, Claes 330, 331, 364, 374
 Eklund, Margareta 306, 342, 373
 Ekman, Tomas 343, 355
 Ek-Nilsson, Katarina 152, 328, 329, 364
 Eliasson, Erik 222, 223, 321, 339, 341, 364
 Eliot, Simon 35, 309, 362, 364
 Elkan, Sophie 12, 13, 33, 52, 132, 217, 304, 305, 363, 368, 380
 Elswijk, Roald van 340, 341, 364
 Elvander, Nils 337, 364
 Enberg, Bernt 333, 349
 Engblom, Lars-Åke 367
 Engelsing, Rolf 181, 333, 364
 Engman, Ellen 320, 349
 Engström, Carl H. 325, 349

- Engström, Ernst P. 305, 317, 350
 Entzenberg, Claes 327, 362, 363
 Epstein, B.J. 305, 378
 Erickson, Viktor 336, 350
 Ericson, Erland 320, 344, 350
 Erikson, Thorborg 329, 350
 Eriksson, Albert 318, 350
 Eriksson, Anna 286, 313, 350
 Eriksson, Elsa 313, 350
 Eriksson, Judith 319, 350
 Eriksson, Karl Anders 318, 350
 Eriksson, Linus 266–270, 273, 274, 275, 280, 286, 344, 350
 Eriksson, Maria 340, 350
 Eriksson, Vera 338, 350
 Erlandson-Hammargren, Erik 338, 365
 Erson, Sigfrid 332, 350
 Eskilsson, Lena 339, 365
 Evans, Jessica 315, 380
- Fahlgren, Margaretha 306, 344, 370, 377
 Falk, Emmy 337, 350
 Feilitzen, Urban von 76, 317, 350
 Felski, Rita 25, 121, 122, 123, 134, 135, 137, 139, 142–145, 243, 289, 292, 323, 324, 326, 327, 328, 341, 346, 358, 362, 365, 377
 Ferwerda, Saskia 236, 237, 341, 350
 Finkelstein, David 345, 365
 Fischer, Steven Roger 29, 307, 365
 Fjeldstad, Richard J:son 245, 342, 350
 Fjällström, John 318, 350
 Flint, Kate 27, 29, 30, 307, 365
 Flygare-Carlén, Emilie 265
 Flygt, Hilding 313, 350
 Forsberg, G. A. 329, 350
 Forsberg, Gottfrid 322, 350
 Forsberg, Nils 196, 336, 350
 Forselius, Tilda Maria 64, 314, 322, 365
 Forsgren, H. A. 320, 350
 Forslid, Torbjörn 71, 315, 365
- Forslund, Karl-Erik 188, 224
 Forsås-Scott, Helena 305, 340, 341, 360, 364, 368, 378
 Fourier, Charles 43, 311, 359
 Fredbärj, Telemak 319, 350
 Fredenholm, Axel 318, 350
 Freding, Thyra 227, 340, 365
 Fredriksson, H. 333, 350
 Freud, Sigmund 323, 365
 Friedman, Susan Stanford 328, 377
 Fries, Carl 344, 375
 Fries, Ellen 222, 339, 356
 Fryckberg, Gerda 229, 340, 350
 Frykman, Jonas 335, 364
 Fryxell, Anders 336
 Fröbel, Friedrich 252, 342, 380
 Fröding, Gustaf 152, 224
 Furuhage, Abdon 93, 319
 Furuland, Gunnel 308, 365
 Furuland, Lars 308, 365, 371
 Fuss, Diana 328, 366
 Fürst, Carl Magnus 204
- Gadelius, Bror 244, 342, 366
 Gagner, Marie Louise 226, 227, 232, 243, 244, 245, 340, 342, 350, 366
 Gahrn, Lars 280, 344, 345, 366
 Gambetti, Zeynep 362
 Garbo, Greta 68, 101, 102
 Gatzemeyer, Jace 312, 366
 Gedin, David 317, 366
 Gedin, Per 315, 366
 Geijer, Anna 318, 350
 Geijer, Erik Gustaf 80, 187, 334, 366
 Gemzöe, Lena 306, 327, 361, 370
 Genette, Gérard 43, 308, 311, 366
 Gerdes, John M. 322, 350
 Ghobé, Gerda 92, 93, 127, 268, 287, 295, 319
 Gillen, Julia 312, 367
 Glass, Loren 70, 71, 315, 366

- Glimstedt, Ragnhild 343, 350
 Grahn, Carl 311, 350
 Gram, Magdalena 312, 366
 Granqvist, Per 320, 350
 Griffiths, Paul J. 180, 333, 366
 Grit, Diederik 341, 363
 Gross, Michael Joseph 330, 366
 Grossberg, Lawrence 69, 70, 314, 315, 330, 366
 Gunzenhauser, Bonnie 307, 310, 358, 376
 Gurkin Altman, Janet 39, 40, 64, 65, 310, 367
 Gustafsson, Bernt 342, 367
 Gustafsson, Ferdinand 325, 351
 Gustafsson, Ida 320, 351
 Gustaf V 207
 Gustav Vasa 205
 Götlind, Anna 48, 311, 367
- [Sign. Huckleberry] 316, 369
 Hackman, Wilhelm 328, 351
 Haettner Aurelius, Eva 39, 310, 367
 Hall, David 309, 367
 Hall, Nigel 310, 312, 344, 359, 367
 Hall, W.D. 363
 Halldén, Gunilla 342, 367
 Halldin, Ebba 252, 253, 329, 342, 351
 Hallström, Jonas 335, 358
 Halsey, Katie 37, 307, 310, 367, 368
 Hammar, Thekla 185, 333, 371
 Hammondhalgh, David 315, 380
 Hansen, Henning 33, 309, 367
 Hansson, Cecilia 327, 362, 363
 Hansson, Erik 106, 107, 321, 324, 325, 367
 Hansson, Gunnar 32, 309, 367
 Hansson, Stina 53, 111, 303, 310, 312, 313, 322, 331, 367, 368
 Harding, Gunnar 306, 370
 Hardy, Thomas 37, 292, 310
 Hartlova, Dagmar 238, 341, 368
 Hasselblad, Ingemar 319, 351
- Hatje, Ann-Katrin 342, 368
 Hedberg, Andreas 370, 380
 Hedin, Sven 191, 207, 320, 351
 Hedman, Dag 327, 378
 Hedvall, Maria 320, 351
 Heggstad, Eva 306, 327, 369, 370
 Heidenstam, Verner von 10, 23, 71–75, 95, 117, 187, 190, 191, 220, 224, 257, 303, 312, 314, 315, 316, 319, 331, 332, 334, 335, 336, 338, 339, 343, 359, 360, 361, 366, 368–371, 374, 376, 377, 379
 Helander, Karin 238, 243, 341, 342, 368
 Helgason, Jon 308, 369
 Helgesson, Paulina 322, 365, 367
 Hellquist, Sven 328, 351
 Hellstrand, A. 325, 351
 Hemstad, Ruth 188, 334, 368
 Hender, Glenn 331, 377
 Hermansson, Kristina 310, 367
 Heyman, Chrissie 12
 Hildebrand, Albin 224, 339, 368
 Hjalmarsson Engelke, Marie 304, 368
 Hobsbawm, Eric 334, 369
 Hochman, Barbara 28, 31, 297, 307, 308, 346, 368
 Hogéus, D. 332, 351
 Holgerson, Leif 321, 369
 Holm, Birgitta 331, 369
 Holmgren, Selma 333, 351
 Holmlund, Sofia 321, 369, 374
 Holmquist, Ingrid 303, 306, 359, 369
 Hultström, Signe 325, 351
 Hurt, John 158, 160
 Hygrell, Rosa 52, 312, 369
 Hyvönen, Mats 300, 380
 Håkansson, N. H. Ossian 287, 345
- Ibsen, Henrik 190, 222
 Ihle, Elisabeth 327, 351
 Iser, Wolfgang 327, 369

- Jacobson, Signe 327, 351
 Jacobsson, C. G. 313, 351
 Jelsbak, Jens Torben 358
 Jiresch, Ester 341, 369
 Johannesson, Eric 308, 369
 Johannisson, Karin 370
 Johansson, Alf W. 316, 364
 Johansson, Arvid 320, 351
 Johansson, Axel 330, 351
 Johansson, Rut 331, 351
 Johansson, Sofia 332, 351
 Johansson, Sven Anders 141, 327, 369
 Johnson, John A. 234
 Johnson, Kelly S. 127, 324, 369
 Jonsson, Axel F. 320, 351
 Jonsson, Knut 310, 351
 Jonsson, Svea 314, 351
 Jordansson, Birgitta 108, 321, 369
 Josefsson, Theodor 330, 351
 Jungstedt, Anna Mathilda 235, 340, 341, 351
 Jönsson, Arne 380
 Jönsson, Maria 318, 351
- Kaestle, Carl F. 307, 376
 Kalpakov von, Inez [f. Drake] 325, 351
 Karlfeldt, Erik Axel 190, 224
 Karlsson, Maria 265, 286, 304–307, 311, 316, 319, 320, 323, 324, 330, 331, 344, 347, 360, 362, 370, 371, 380
 Karlsson, Maria (uppgiftslämnare) 343
 Karlsson, Peter 264, 265, 286
 Karr, Clarence 35, 309, 370
 Kenyon, Olga 303, 370
 Kernell, Henrik 330, 351
 Key, Ellen 23, 79, 117, 187, 191, 205, 219, 226, 282, 284, 316, 318, 335, 338, 340, 345, 370, 372
 Kipling, Rudyard 186
 Kittler, Friedrich A. 312, 370
 Kjellberg, H. E. 313, 379
- Kjellin, Carl Gustaf 151, 328, 351
 Knochenhauer, Ann-Charlotte 300, 303, 304, 371
 Kockum, Filip 330, 351
 Koivunen, Anu 323, 371, 375
 Korte, Barbara 125, 126, 324, 371
 Kristiansson, Karl Johan 322, 325, 351
 Krumme, Thyra 328, 351
 Kulick, Don 299, 300, 323, 330, 371
 Kussak, Åke 171, 332, 371
 Kylhammar, Martin 190, 335, 371
 Kyrölä, Katariina 371, 375
 Kåks, Helena 48, 311, 367
 Kåreland, Lena 315, 371
 Kärrholm, Sara 369
- Lacan, Jacques 122
 Lagercrantz, Jacques 325, 351
 Lagerlöf, Anna 220, 238, 338
 Lagerlöf, Gerda 238
 Lagerlöf, Nana 44
 Lagerlöv, Signe 79, 318, 352
 Lagerqvist, Thorgny 352
 Lagerroth, Ulla-Britta 265, 341, 344, 371
 Laqueur, Thomas W. 330, 371
 Larson Björkman, Johan 320, 352
 Larson, H. L. 229
 Larson, Ida 322, 352
 Larsson, Carl 205
 Larsson, Eleonora 327, 352
 Larsson, Henry 325, 352
 Larsson, H. L. 340, 352
 Larsson, Hulda 318, 352
 Larsson, Otto F. 325, 352
 Lassfolk, Siri 318, 352
 Laurell, Aline 253
 Laurell, Elin 253
 Laurell, Herman 343, 371
 Laurell, Sven 343, 371
 Laurin, Carl G. 184, 333, 334, 371

- Leffler, Yvonne 303, 316, 371
 Lengertz, William 318, 352
 Lenngren, Anna Maria 225
 Lepore, Jill 47, 311, 372
 Levén, Märta 10, 303, 352
 Levertin, Oscar 10, 185, 191, 257, 303, 331,
 334, 343, 372, 377, 379
 Levinas, Emmanuel 119, 121, 122, 135, 323,
 326, 372
 Lieber, Friedrich 341, 352
 Liebich, Susann 38, 310, 372
 Lignell, Anders 265
 Lilie, Einar 328, 352
 Liljewall, Britt 48, 49, 64, 65, 311, 314, 346,
 372
 Lindberg, Gunnel 319, 352
 Lindén, Claudia 345, 372
 Lindén [f. Sundell], Alma Helena 232, 340,
 352
 Linder, Anna 249, 342, 352
 Linder, Gurli 219, 226, 233, 251, 340, 372
 Linderborg, Åsa 194, 336, 372
 Lindgren, Astrid 154, 297, 298
 Lindmark, Daniel 303, 372
 Lindorm, Erik 243, 338, 372
 Lindqvist Grinde, Janne 322, 372
 Littau, Karin 31, 163, 308, 330, 331, 372
 Ljung, Albert 111, 322, 338, 352, 372
 Ljung Svensson, Ann-Sofi 304, 338, 372
 Ljunggren, Jens 331, 372
 Lorentzen, Jørgen 330, 331, 364, 374
 Loyola, Ignatius 43, 311, 359
 Lundberg, Gunnar W. 328, 352
 Lundborg, Herman 203, 204, 205, 337, 352,
 373
 Lundgren, Frans 107, 321, 373
 Lundgren, Solveig 319, 373
 Lundh-Eriksson, Jeanna (Nanna) A. 231,
 340, 356
 Lundh, J. A. (Jeanna) 352
 Lundqvist, Sven 332, 373
 Lyon-Caen, Judith 36, 59, 150, 292, 293,
 310, 313, 328, 346, 373
 Lyons, Martyn 30, 32, 48, 49, 65, 270, 293,
 308, 309, 311, 312, 314, 344, 346, 367,
 373
 Läckberg, Camilla 154
 Löfgren, Orvar 335, 364
 Lönnroth, Lars 190, 335, 379
 Löwendahl, Marie 41, 310, 373
 Magnússon, Sigurður Gylfi 297, 311, 346,
 373
 Malmberg, Jarl 312, 352
 Malmros, Elise 13, 181, 304, 333, 373, 377
 Malmström, Anna 313, 352
 Manguel, Alberto 23, 29, 306, 373
 Mankell, Henning 154
 Markström, Åke 330, 352
 Markusson Winkvist, Hanna 305, 380
 Marshall, P. David 314, 367
 Mattsson, Per-Olof 377
 Mattsson, Sven 320, 352
 Mauss, Marcel 132, 326, 363
 Mayer, Robert 37, 267, 268, 287, 292, 293,
 295, 310, 344, 345, 346, 374
 McCaulay, Catherine 303, 363, 373
 McCleery, Alistar 345, 365
 McHenry, Elizabeth 31, 293, 294, 308, 346,
 373
 McKechnie, Lynne 307, 360
 Medén, Karin 343
 Meidal, Björn 303, 366
 Meijboom, Margaretha 236, 341, 369
 Mellgren, Ruth 313, 352
 Meulen, Janet F. van der 362, 363
 Meurling, Birgitta 329, 364
 Millstam, Annie 318, 352
 Mistral, Frédéric 193, 335, 374
 Mitford, Mary 37
 Moberg, C. W. 319, 352

- Moi, Toril 25, 122, 135, 142, 323, 326, 328, 358, 374
- Mole, Tom 310, 379
- Molin, Pelle 225
- Mortensen, Johan 186, 187, 189, 191, 334, 374
- Mrozewicz, Anna Estera 358
- Myrén, Viktor 86, 265, 295, 318, 352
- Määttä, Jerry 370, 380
- Møller Jensen, Elisabeth 333, 374
- Möller-Sibelius, Anna 337, 374
- Möndell, Axel 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 286, 293, 344, 345, 352, 354
- Nansen, Fridtjof 220
- Nietzsche, Friedrich 144, 145
- Nilsén, Hugo 328, 352
- Nilsson Brügge, Anne 333, 374
- Nilsson, Edla 321, 352
- Nilsson, Gösta Adrian (GAN) 90, 91, 127, 319, 358
- Nilsson, Hertha 328, 352
- Nilsson, Hulda 322, 352
- Nilsson, Matts 254, 343, 374
- Nilsson, Roddy 320, 321, 374
- Norblad, Lennart 341, 353
- Nordenstam, Anna 322, 360, 365, 367
- Nordling, Johan 188
- Nordlund, Anna 139, 151, 207, 303, 305, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 327, 328, 329, 337, 338, 360, 371, 374, 377
- Nordlöf, Eric 319, 353
- Norén, Signe, f. Cinthio 236, 341, 353
- Norman, George 319, 353
- Nussbaum, Martha 143
- Nyblom, Andreas 71, 72, 73, 74, 75, 314, 315, 316, 317, 374
- Nyblom, Helena 236, 341
- Näsström, Astrid 313, 339, 353
- Ohlander, Ann-Sofie 339, 356
- Ohlsson, Anders 71, 161, 300, 315, 365
- Olander, Valborg 12, 13, 41, 92, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 212, 233, 238, 239, 304, 314, 319, 331, 333, 340, 357, 364, 375
- Oliphant, Margaret 37
- Oljelund, Ivan 344, 375
- Olsson, Tom 160, 167, 255, 314, 316, 329, 331, 343, 362
- Oom, Anna 13, 251, 304, 377
- Oostrum, Pim van 362, 363
- Oterdahl, Jeanna 217, 218, 338, 375
- Ottesen, Ester 325, 353
- Owens, W.R. 307, 364, 368, 372
- Palm, Anders 134, 326, 375
- Palmborg, Stina 12, 233, 234, 303, 340, 343, 353, 375
- Pawley, Christine 31, 295, 308, 346, 372, 375
- Persson, Magnus 143, 313, 318, 328, 345, 353, 375
- Piltz, Anders 380
- Porter, Charles A. 310, 375
- Price, Leah 34, 141, 309, 326, 327, 376
- Pöjte, Kirku 318, 353
- Quiding, Annie, f. Åkerhielm 318, 353
- Radway, Janice 27, 140, 141, 163, 307, 326, 327, 330, 376
- Ramström, Maja 328, 353
- Ranger, Terence 334, 369
- Regard, Frédéric 125, 126, 324, 371
- Rehak, Vilhelm 237, 238, 341, 353
- Rempe, Kara Elizabeth 343, 376
- Retzius, Gustaf 204
- Reuterswärd, Anna 333, 353
- Rider, Sharon 300, 330, 371
- Roach, Joseph 255, 343, 376
- Robbins, Louise S. 372
- Rodhe, Emil 225, 340, 376

- Romanus-Alfvén, Anna-Clara 221, 222, 339, 376
- Roos, Anna Maria 78, 191, 218, 219
- Roos, Anna-Maria 78
- Rose, Jonathan 28, 30, 31, 38, 47, 294, 307, 308, 309, 346, 362, 376
- Rosen, Eric von 204
- Roslund, Anna 328, 353
- Rouleau, Brian 312, 376
- Rudels, Freja 337, 374
- Runeberg, Johan Ludvig 289, 345
- Runfors, Gunnar H. 342, 353
- Ryberg, Ingrid 371, 375
- Rydbeck, Kerstin 32, 33, 295, 309, 332, 346, 377
- Rydberg, Viktor 225
- Rydén, Per 10, 303, 377
- Rydgren, Karl M. 260, 261, 262, 263, 264, 265, 286, 343, 353
- Rydström, Jens 323, 371
- Råberg, Gunbritt 318, 353
- Sabsay, Leticia 362
- Sade, Markis de 43, 311, 359
- Sallamaa, Kari 344, 377
- Sandén, Annika 321, 369, 374
- Sandin, Bengt 367
- Sandström, Anna 222, 339
- Sarrimo, Cristine 143, 300, 328, 331, 377
- Scholander, Carin 79, 318, 353
- Schreiner, Olive 64
- Schweik, Susan M. 112, 322, 377
- Scott, Walter 37, 267, 268, 280, 289, 292, 293, 305, 310, 340, 341, 344, 345, 360, 364, 368, 374, 378
- Selén, Elvira 313, 353
- Sell, Sofie Charlotte von 329, 353
- Sellén, Hjalmar 317, 329, 330, 353
- Shih, Shu-mei 328, 377
- Sjöberg, Birthe 326, 375
- Sjöholm, Carina 153, 154, 156, 329, 377
- Sjöstedt, Torsten 304, 377
- Sjöström, Victor 68, 102, 314, 320, 377
- Skogar, Björn 332, 377
- Skott, Fredrik 194, 336, 377
- Smith Allen, James 36, 309, 378
- Smith, Sidonie 310, 378
- Snoilsky, Carl 225
- Sontag, Susan 124, 127, 324, 378
- Stangerling, J. O. 325, 353
- Stanley, Liz 40, 41, 64, 310, 378
- St. Clair, William 41, 310, 378
- Steiner, Ann 308, 315, 365, 369, 378
- Stenberg, Lisbeth 284, 305, 317, 338, 341, 345, 360, 364, 368, 378
- Stillinghoff, J. O. 318, 353
- Stjärnberg, Herta 320, 353
- Stjärnlöw, Gustav Edvin 320, 353
- Stolare, Martin 189, 190, 334, 335, 336, 378
- Strahl, Christer 192, 205, 335, 337, 338, 378
- Strindberg, August 10, 152, 220, 224, 225, 303, 316, 317, 328, 335, 362, 366, 371, 380
- Stråth, Bo 334, 380
- Sue, Eugène 36, 150, 292, 293
- Sundbärg, Gustav 191, 196
- Sundmark, Björn 304, 378
- Sundström, Ingrid 251, 252, 342, 353
- Supf, Peter 342, 378
- Svedjedal, Johan 308, 327, 378, 379
- Svenning, Göran 318, 319, 333, 353
- Svensson, Sonja 300, 308, 338, 372, 379
- Swanston Howards, Velma 305
- Sylvan, Ebba 328, 353
- Szijártó, István M. 311, 346, 373
- Särnbladh, H. W. 325, 354
- Söderberg, Hjalmar 192
- Söderblom, Anna 172, 332, 379
- Söderblom, Nathan 172, 332, 379
- Söderhjelm, Werner 343, 379
- Söderlund, Petra 337, 357
- Söderqvist, Torsten 329, 354

- Tallberg Broman, Ingegerd 252, 342, 379
 Tally, Robert T. Jr 329, 379, 381
 Tedde, Illaria 337, 357
 Tegnér, Esaias 289, 345
 Thomé, Valter 326, 330, 354
 Thomée, Pehr Jakob 224, 225, 226, 228,
 339, 340, 354, 376
 Thorén, G. 318, 354
 Thorup Thomsen, Bjarne 186, 334, 338,
 360, 364, 368, 378, 379
 Throsby, Corin 37, 291, 310, 346, 379
 Thulin, Sven 312, 332, 338, 339, 359, 360,
 361, 369, 376, 379
 Thunberg, Alice 193, 335, 354
 Toijer-Nilsson, Ying 12, 132, 303, 304, 361,
 363, 364, 373
 Tomashevsky, Boris 44, 311, 379
 Topelius, Zacharias 219, 238
 Torpsson, Nils 249
 Towheed, Shafquat 307, 364, 368, 372, 376
 Trolle, Maria 325, 354
 Trägårdh, Lars 187, 334, 380
 Tucker, Charlotte Maria 245, 342, 379
 Tunström, Göran 22, 306, 380
 Twain, Mark 71
 Täckmark, Sven Erik 340, 356
- Ulfgard, Maria 12, 303, 340, 380
 Ulvros, Eva Helen 305, 380
- Vasenius, Valfrid 219
 Vikström, Olga 343, 354
 Vinge, Louise 20, 52, 304, 305, 306, 312,
 316, 362, 370, 380
- Wahlenberg, Anna 218
 Walden, Andrew 160, 161, 329, 380
 Wallquist, Einar 328, 354
 Wanselius, Bengt 312, 313, 315, 337, 338, 374
 Warburg, Karl 222
 Warnqvist, Åsa 370, 380
- Warren, Mercy Otis 303, 363, 373
 Watson, Jennifer 304, 380
 Watson, Julia 310, 378
 Weinberg, Signe 329, 354
 Werin, Algot 282, 345, 380
 Werner, Jeff 205, 337, 380
 Westberg, Johannes 342, 380
 Westphal, Bertrand 329, 381
 Wettergren, Anna 329, 354
 Wettergren, Erik 239
 Whelan, Susan 329, 381
 Widegren, Kajsa 360
 Widmalm, Sven 205, 337, 361
 Wijkander, Anna 222, 339, 354
 Williams, Anna 198, 336, 345, 369, 370,
 377, 381
 Wimsatt, W.K. 323, 330, 381
 Winberg, Amalia [f. Svanberg] 282, 284,
 285, 286, 345, 354
 Wirsén, Carl David af 77, 78, 381
 Wohlfeil, Marcus 329, 381
 Wright, T.R. 37, 292, 310, 326, 346, 381
 Wägner, Elin 131, 132, 220, 221, 255, 326,
 338, 343, 381
- Yngve, Ellen 328, 354, 357
 Young, Iris Marion 119, 312, 323, 370, 381
- Zimmerdal, Erik 225, 340, 376
 Zohn, Harry 341, 359
 Zorn, Anders 131, 204, 205
 Zorn, Emma Amalia 131
- Åberg, Åke 33, 308, 309, 381
 Ågren, Maria 370
 Åkerlund, Andreas 319, 342, 357, 381
 Åkerman, Sigrid 329, 354
- Öhrberg, Ann 369, 370
 Österberg, Agnes 325, 354